

GOVERNMENT OF INDIA
ARCHÆOLOGICAL SURVEY OF INDIA
CENTRAL
ARCHÆOLOGICAL
LIBRARY

ACCESSION NO 82681

CALL No. 891.58 1/17

D.G.A. 79

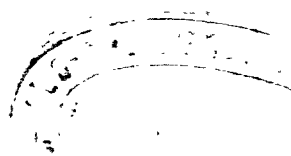
17/9/08

~~SECRET~~

D-28-08

V:8

SECRET

Anecdota Oxoniensia

YÛSUF AND ZALÎKHÂ

BY

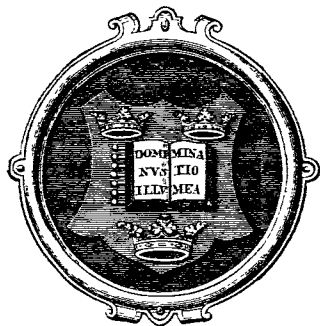
FIRDAUSÎ OF TÛS

EDITED FROM THE MANUSCRIPTS IN THE BODLEIAN LIBRARY,
THE BRITISH MUSEUM, AND THE LIBRARY OF THE ROYAL
ASIATIC SOCIETY, AND THE TWO LITHOGRAPHED TEXTS OF
TEHERAN AND LUCKNOW (OR CAWNPORE)

BY

HERMANN ETHÉ

FASCICULUS PRIMUS

Oxford

AT THE CLARENDON PRESS

1908

891.511
För/Ethé

D2808

D2808

164908

313
HENRY FROWDE, M.A.
PUBLISHER TO THE UNIVERSITY OF OXFORD
LONDON, EDINBURGH
NEW YORK AND TORONTO

23681.
26. 4. 56.
891. 511 / Fm / Eth.

PREFACE

I NEED not repeat here the manifold proofs for the genuineness of Firdausî's authorship or the arguments which led me to adopt upon the whole the longer versions as basis for my text—both are given in detail in my paper, read before the Vienna Congress in 1886 (Verhandlungen des VII Internationalen Orientalisten-Congresses in Wien, Semitische Section, pp. 20-45, Wien, 1888), and embodied, with some important corrections, in my 'Neupersische Litteratur' (Trübner, Strassburg, 1897, Band II, p. 229 sq.). Of the five MSS. and the two lithographed editions which I had at my disposal, *IV* (Walker Or. 64, dated A.H. 1140, see my Bodleian Cat., vol. i, No. 505) and *M* (Morley's copy in the British Museum, Add. 24,093, dated A.H. 1055, see Rieu's Persian Cat., vol. ii. p. 545) represent the larger redaction; *E* (Elliott 414, dated A.H. 1232, see Bodleian Cat., vol. i, No. 506), *A* (Royal Asiatic Society, MS. Cat., No. 214), *T* (Teheran, lithograph, A.H. 1299, kindly presented to me in 1885 by Mr. Sidney Churchill in Teheran), and *N* (Naval Kishor Press, Lucknow, A.H. 1287 and 1290, collated by me in the British Museum, re-issued at Cawnpore A.H. 1298 and 1304, the latter in my private collection) the shorter one. In *E* and *T* not seldom additions from the longer redaction are found, while on the other hand sometimes verses of the shorter one are absent in the longer. Midway between the two redactions stands *B* (Bland's copy, originally in Major Macan's Library, afterwards in that of Col. Baumgartner, now in the British Museum, Or. 2930, see Supplement to Rieu's Persian Cat., No. 200), which combines, with a few exceptions, the contents of both, and includes, moreover, that unique chapter on the origin of the poem and the two older poets who treated the same subject before Firdausî, see pp. 13-17 in the present edition. It is, unfortunately, very incorrectly written by an ignorant scribe, and the arrangement of verses is in great confusion, but in spite of that it is of considerable value.

Whilst basing my text in the main on *B*, *M* and *W*, I have, however, not been unmindful of the sound maxim, laid down by the late Dr. Teufel (in his critical remarks to my edition of Nâsir bin Khusrau's *Rûshanâ'inâma* in *Z. D. M. G.*, vol. xxxvi. p. 105 sq.), that the only possible way with Persian poets to produce a readable text is to make the best selection of verses from all available MSS., provided, that careful attention is paid to the individual peculiarities of the author in question.

In order to facilitate linguistic comparisons I have extensively quoted from a special dictionary of Firdausi's *Book of Kings*, the *Ganjnâma dar ḥall-i-lughât-i-Shâhnâma* by 'Alî al-makki Ibn Ṭaifûr al-bistâmî, completed A. H. 1079 (unique MS. No. 1798 in the India Office, see my *Cat.*, vol. i, No. 891); for the sake of comparative literature I have given from time to time a summary of similar scenes in, and extracts from, the *mathnawîs* of Jâmî (Rosenzweig's edition) and Nâzîm of Harât, who died A. H. 1081 (MS. 184 in the India Office, see my *Cat.*, No. 1593), dealing with the same subject. At the end of the second part I intend to add: (*a*) a complete index of the words and phrases, commented upon in the notes; (*b*) the most important various readings from the copy of Sir W. Jones (now in the India Office, see No. XXVIII in the *Cat.* of Denison Ross and Edw. G. Browne, 1902), the very existence of which, to my greatest regret, only became known to me when the bulk of this first part was already in print; and (*c*) a full list of errata (by an oversight the گ of گشاد, گشادی, گشایی, &c. has been printed ك on the first four sheets, see p. ۵, line 9, and verses 114, 129, 173, 252, 311, &c.).

H. ETHÉ.

UNIVERSITY OF WALES,
UNIVERSITY COLLEGE, ABERYSTWYTH.
MARCH, 1908.

يوسف وزليخا

من تصنيف فردوسي طوسي

طبع

في المطبعة المدرسية في مدينة اوكسفر

سنة ١٩٠٨ المسيحية

یوسف و زلیخا

من تصنیف فردوسی طوسی

<p>که جاوید باشد همیشه بجای¹ نه شبه و نه همتا نه جُفت و ولد مکین آفرید و مکان گسترید³ مر اورا ثنا⁴ و مر اورا سپاس که با حکم او بنده را نیست خواست⁵ بپیوست باهم سفید و سیاه بسنگ اندر آتش بابر اندر آب ببار آورد شاخ پژمرده را هم از زنده آورد مرده پدبد⁹ ورا زبید این کار برداختن</p>	<p>بنام خداوند هر دو سرای یکی فرد² و جبار و حی و صمد سفید و سیاه جهان آفرید توانا همیشه مر اورا⁴ شناس 5 بما بندگان حکم و فرمان و راست سپهر آفریدست⁷ و خورشید و ماه سرشتست تا روز حشر و حساب بقدرت کند زنده مر⁸ مرده را هم از مرده مرزنده را آفرید 10 جز¹⁰ او کس نداند چنین ساختن</p>
---	--

¹ So correct in *B* and *T* (where *ماند*, however, is substituted for *باشد*). *E* has *خداى* instead of *بجای*, which may do also. Quite against the laws of rhyme is the reading of *A*, *M*, *W*, and *N* *بهر دو سرای*.

² *N* *يك وفرد*. ³ So *A*, *M*, *W*, and *N*. *B*, *E*, and *T* have again *آفرید*.

⁴ So *B*, *E*, and *T*. *A*, *M*, *W*, and *N* *توانا مر اورا همیشه*.

⁵ *E* *سیتا* (abridged from *ستایش*). ⁶ Verse 5 only in *B*.

⁷ *T* *سپهر آفرید او*. ⁸ *E* and *T* *هر*.

⁹ *E* wrongly *پدید* *آورد* *زنده* *پدید*. The order of vv. 6-9 is that of *B*, and with regard to vv. 6 and 7 also of *T*; all the other copies have the apparently less appropriate order: 8, 7, 6, 9.

¹⁰ *E* and *N* *چو او*. Between vv. 9 and 10 there are in *B* three additional verses which appear spurious from their wording as well as from the absence of

ستایش بیغمبر صلوات الله و سلامه علیه^۱

محمد رسولست و بیغمبرست
که او سید از تخمه آدمست
ز بیغمبران دگر بهترست
که از دین پاکش جهان خرمست^۲

سه خانه که شان بادی است گوهرا ^a	نرازوی و دلو است وجوزا ترا ^b
سه خانه که از خاک دارد مزه	جدی دان و ثور و دگر سنبله ^c
مر این خانها را کران تا کران	بخشید نیکو بهفت اختران
دو آمد بخش ^d مه و آفتاب	ده آمد بینج اختر ^e نیکتاب
نماه و بخور داد خرچنگ و شیر	که هستند بر آب و خشکی دلبر
بکیوان که تابد همی از فراز	بره داد و دلو و کشادست راز
بهرام کینجوی جنگ آزمای	حمل داد و عقرب بگانه خدای
بنامید با رامش و آرج ^f داد	ز بخشش ترازوی و گاوی بداد
دو خانه دگر داد بزدان باک	عطارد ^g که او صدر دارد بخاک
ورا داد جوزا ابا سُنبله	خداوند نیک و بد هر گله
دو خانه دگر داد با مشتری	خداوند بکتای فرد غنی ^h
که آن قوس و حوتست ای نیکرای	نداند بجز باک اینده خدای

^{۱ ۲} For notes ۱ and ۲ see p. ۶.

and Scorpio (عقرب), which is the latter of these two, and consequently the third in the triad. A rhyme like نُحُست and بَسْت would, in itself, not necessarily disprove a Firdausian origin, as similar ones frequently appear in good old poets, especially in those of Khurâsân, see the valuable remarks of Dr. Teufel, in Zeitschrift der D. M. G. vol. 36, pp. 98-100. The *watry* triad consists of the 4th, 8th, and 12th signs of the Zodiac: Cancer (Arabic السَّرطان), Scorpio, and Pisces (Arabic السمكتين or الحوت). ^a So distinctly in all three copies, probably for جوهرًا, as Arabic حال 'in substance.' ^b The *airy* triad consists of Gemini (Arabic التوامن), Libra (Arabic الميزان), and Aquarius (also called الماء ساكب), i. e. the 3rd, 7th, and 11th signs of the Zodiac. ^c The *earthy* triad consists of Taurus, Virgo (Arabic العذرا), and Capricorn, the 2nd, 6th, and 10th signs of the Zodiac. ^d Text in all three copies بخشش. ^e Text in all three copies اختری. ^f A marginal gloss in *M* and *A* says آرج بالفتح قدر و انداز. ^g آرج here with double accusative, a novel construction. ^h So in *W*. *M* and *A* read فروغری (?) quite distinctly, and have as marginal gloss: فرغری (!) بالفتح نیکو. ⁱ *W* بزدان.

زجرخ و نجوم و مه و آفتاب	زباد و زانش زخاک و زآب ^۱
بیستیش جمله دلبند ناک	همه مُتَکِرانش ذیلند و خاک ^۲
برو آفرس باد وزو آفرس	بر آن شاه محمود پاکیزد دین ^۳

any rhyme in the second *lail*, and the unprecedented use of the اضافه after صاحب:

بعین دان کد بشناسدش پاکرای	بچشم و زدان و بدست و بهای
برونست بزدان زحد و حساب	حنین گفت آن صاحب معجزان ^(۱)
حدائست بی متل و جبار بار	دلبش بهستی درش بی شمار

^۱ *B* افزونست تا گاو و ماهی و آب. This modification is clearly made by the transcriber in order to round the sentence off, which in all the other copies finds its syntactical conclusion in the following verse ۱۲, which in *B* is separated from v. ۱۱ by thirty-four *baits*, belonging to a much later chapter (see below, v. ۲۷۰ sq.); v. ۱۲ here corresponds to v. ۴۹ in *B*.

^۲ So in *B*, *A*, and *N*. *M*, *W*, *E*, and *T* read ذیلند ناک. With v. ۱۲ begins the original part of *A* (on fol. ۵^a); the previous verses (with the exception of v. ۵) and those twenty-two spurious verses of *M* and *W*, which are given in note ۴, have been supplied on the fly-leaves of *A* from *M* by Ghulām Ḥaidar, a native of Bengal, during his stay in London, ۱۸۶۵.

^۳ So in *B*. All the other copies شخص.

^۴ Instead of this verse twenty-two others are found in *M* and *W* which clearly bear the stamp of amateur versification, and are probably interpolated by a copyist proud of his superior astronomical knowledge; they are as follows:

همه شب بیماراست گردان سپهر	بر از اختر روشن و ماه و مهر
ده و دو چنانکه شنبدست گوش	فزون زین نداند دل ناک هوش
سه آبی سه خاکی و سه آتشی	سه بادی همه مایه سرکشی
سه خاند کد اش ^۱ آتشین گوه‌رست	کمانست و غُرُست ^۲ و شیر اندرست
سه آبی ^۳ یکی ماهی آمد نخست	دو خرچنگ واز دو سیم عقربست ^۴

غرم^۱ A marginal gloss in *W* and *A* says: کش او^۲; کش *M* and *A* کش. (الحمل Arabic = mountain-goat = Aries, Arabic بُزکوهی) بُزکوهی the *fiery* triad therefore consists of the ۱st, ۵th, and ۹th signs of the Zodiac: Aries, Leo (Arabic الأسد), and Sagittarius (Arabic الفوس and الزامی). ^۳ زآبی *M* and *A*. ^۴ I.e. there are two crab-like constellations: Cancer, which is itself pre-eminently called خرچنگ.

20 ازو گفت باید سخن سرسِر
وزو جُست باند هنر در بدر¹
منم بندهٔ اهل ببت نبی
ستابندهٔ خاک پای وصی
ابا دیگران مر مرا² کار نیست
بدیشان مرا راه دیدار³ نیست

سنودن *T* . جز او (۱۵) Hebrew comp. after a positive, to denote comparison, (perhaps a clerical error for *B* استودتری). ازو هست.

¹ So *B*, except that سخن appears in the second hemistich again, instead of هنر. *W* has (against all rules of rhyme) in both hemistichs در بدر. The other copies have بدر in the first and سرسِر in the second hemistich.

² So *T*. ازین دیگران آنخ وزین دیگرانرا مرا *N*. وزین دیگران مر مرا *A*.

³ *A* راه و دیدار. In *E* the second hemistich runs in this way: بدنیا مرا راه. In *B*, *M*, and *W* these two verses, 21 and 22, which have a distinct Shi'ite tendency, are entirely missing, and in their place appear six new verses of an orthodox Sunnite character, viz.

صحاباں او جمله اخیر بُدند	سراسر به پیشش چو اختر بُدند ^a
ولیکن از ایشان چهار آمدند	که در دین حق ^b نامدار آمدند
ابو بکر صدیق شیخ العتیق ^c	که بُد روز و شب مصطفی را رفیق
ز بعدش عمر بُد که کسرای شوم ^d	زیمش نباست خفتن بروم
بشش ^e میر عثمان دیندار بود	که شرم و حیا زو بدیدار بود
چهارم علی ابن عمّ رسول	سر شمر مردان و زوج ^f بتول

^a The text is according to *B*. *M* and *W* اختر instead of اخیر, and in the second hemistich در دین و حق *W*^b. همه هریکی مهر (همچو *W*) انور بدند *M* شیخ^c.

and پس از وی عمر بُد که قیصر بروم *M* and *W*^d. شیخ و عتیق *W* عتیق. in the second hemistich as rhyme-word بیوم (or as *M* reads, clearly against the rhyme, یَتَوَم^e). *M* and *W* شوم^e. As Firdausî wrote his epopee (see further down in the chapter, قصه سبب این قصه, v. 169 sq.) for a wazîr or general of the prince of 'Irâk, one of the Bûyides who were prominent champions of the Shi'ah, the verses put in the text seem to be the genuine ones. They are, moreover, in striking agreement with the two Shi'ite *kaşîdas* ascribed to Firdausî, and published in my second article on 'Firdausî als Lyriker' (Sitzungsberichte der Münchener Akademie, philos.-philol. Classe, 1873. pp. 635-653).

همی تا خدا ابن جهان آفرید
ازو صنعها کرد یکسر بدید^۱
بحق^۲ محمد علیه السلام
نامد بدید از همه خاص و عام^۳
کسی کش دهد انزد ابن بانگاه^۴
ازو باید اندوخت آئین و راه
بی قرخ او گرفتن سزد
ستوده ازو نیست نزد خرد

مر این خانهارا بمخشود ناز^۵
خدای بزرگ انزد بی نیاز
بهر خانه هریک اندر شوند
نباشند یکچند بیرون شوند
بدنسان نهاد ابن همه اختران
همیکرد آئین و ساز جهان
گاهی برف نارد گهی باد گرم
گاهی بر میانجی دل آرام نرم^۶
ثناي خدای که این ساختست
ز نیک و بدش باز پرداختست^۷

^۱ So in *B*. *E* در بیان مدح جناب رسالت و وحی آنحضرت صلی الله علیه و آله و *M* and *W* در نعت سید المرسلین; no heading in *A*, *T*, and *N*, where the text is uninterrupted.

^۲ Verse ۱۵ only in *B*.

^۳ So in *B* (with an incorrect *وزو* in the beginning), *A*, *E*, *T*, and *N*. *M* and *W* have less appropriately نامد بدید ازو, since the same idea is expressed in the immediately following verse.

^۴ *B* بمثل *T*.

^۵ So in *B*. *M* and *T* نیامد پدیدار از خاص و عام; *W* instead of از; in *A*, *E*, and *N* a distinct بیامد appears, contrary to the obvious sense of the verse.

^۶ *E* بارگاه. *B* انزد از وی نگاه. ^۷ So *B*. In the other copies آموخت.

^۸ So *M*, *W*, *E*, and *N*. *A* has (apparently as a gloss to the less common از.

^a Text has باز. ^b The distribution of the seven planets over the twelve signs of the Zodiac is consequently this:

Moon	—	Cancer	4th	sign of Zodiac.
Sun	—	Leo	5th	„ „
Saturn	— {	Capricorn	10th	„ „
		Aquarius	11th	„ „
Mars	— {	Aries	1st	„ „
		Scorpio	8th	„ „
Venus	— {	Libra	7th	„ „
		Taurus	2nd	„ „
Mercury	— {	Gemini	3rd	„ „
		Virgo	6th	„ „
Jupiter	— {	Sagittarius	9th	„ „
		Pisces	12th	„ „

کزین چار گوهر برانگیختند
 بفرمان دارای هفت آسمان
 جهان هر سه مه چهره دیگر کند
 30 چو اندر بَره مهر ماوا کند
 شب و روز با هم برابر شوند
 یکی دبیّه روم با فد بباغ
 بدانسان چکد ابر زاشک⁴ بهار
 کجا بر وزد باد برگوشه⁵
 35 بهر دو کند این جهانرا بهشت
 بر از نفش مانی شود کوهسار
 هزاران گل از گیل بیرون دمد
 چو آید دگر از بره سوی شیر⁶
 بیستان درون میوه حلوا شود
 40 بر آور سر و شاخ سنبل ببین
 بسرخى چو خون و بگردی چو گوی
 همی تا بود آفتاب دوان
 بدینسان همه در هم آمیختند
 که اندر تن تیره بنهاد جان
 هم از گردش فصل اختر¹ کند
 جهان چهره پیر برنا کند
 دم و باد چون مشک اذفر شوند
 دگر بار بندد همی مَرغ² و راغ
 زگل بر دمد صد هزاران نگار
 زمشک و زعنبر کند خوشه³
 چه در فرودبن⁵ و چه اردبیهشت
 جو دریای قلزم شود جوبار⁶
 جز ایزد که داند که آن چون دمد⁷
 هوارا ببینی چو آتش دلیر
 که عقل تو زو سخت شیدا شود
 بجز ایزد پاک کس را مبین
 بود نغز و آراسته⁹ باغ روی
 بشاهین¹⁰ و در کردم کاروان

¹ فصل دیگر *W*. فصل اختر *M*.

² So correctly according to the various reading on the margin; the text has ماه.

³ In *M* the following marginal gloss: مَرغ بفتح رُستنی و نبات مرغزار؛ مرکب ازین زمین با دامن کوه = راغ؛ است بالفهم معروف راغ دامن کوه بود که بجانب صحرا باشد: Ganj-nâma, f. 8r^a.

⁴ *W* ابر و اشک.

⁵ So to be read, according to the metre, instead of فرودبن in the MSS. This abridgment appears several times in the Shâhnâma also.

⁶ *W* has a silly روزگار instead.

⁷ *W* in both hemistichs. دمد.

⁸ *W* چو آید دگر بره بر سوی شیر (modification made, as it seems, to introduce a proper subject to the verb آمدن, which, in the text above, must be supplied from verse 30, viz. مهر). Leo is the 5th sign of the Zodiac (2nd in the summer season).

⁹ *W* بود بار آراسته.

¹⁰ I.e. المیزان, Arabic 'Libra,' the 7th sign of the Zodiac (1st in autumn), after which follows کردم or کجدم, Arabic 'العقرب' 'Scorpio.'

از آزار ایشان تورخ را بناب که آزار شان دوزخ آرد نتاب^۱
 حکایت^۲
 نهاد جهانرا بین ای بسر که چون ساختست اینجهان سر بسر
 ۲۵ بگستردش از تیره خاک گران درو آتش و ناد و آب روان
 بماده چهارند^۳ این گوهران و لیکن بمن انهمه ببکران

^۱ So in *A*, *E*, and *N*. *T* has in the second hemistich بآب instead of بتاب. *B*, *M*, and *W* have introduced the following slight modifications:

از آزار این (شان) *W* چار دلرا بتاب که آزار شان دوزخ آرد ثواب
 so as to make this bait the proper continuation of their Sunnite verses. The genitive after آزار is here to be taken as objective, whereas in the adopted text it is subjective. With this bait the 'praise of the prophet' ends in *A*, *E*, *N*, and *T*. In *B* two other verses are added:

چو در دوستی شان ببندی تو دل نباشی بنزدیک یزدان خجل
 سخنهای بیغمبر رهنمای نگوید جز آنکش بود عقل و رای

The latter of these two, which is also found in *M* and *W*, is to all purposes identical with the verse with which the chapter—immediately following in *A*, *E*, *N*, and *T* after v. 23 in the text above, and styled in *E* در بیان شروع کتات و حالات, in *T* مقدمه در نظم کتاب و نعت بیغمبر مستطاب, in *N* simply سخن در بیان (whilst no heading appears in *A*, where the text runs on without interruption)—opens. viz.

سخنهای پیغمبران خدای بگویم بدانکش بود عقل و رای
 (only modified so far as its different position in each of the two sets of MSS. necessitates it), and which moreover reappears, according to *M* and *W*, in v. 103. In *M* there are three more doubtful verses, to conclude the 'praise of the prophet,' viz.

باندازه اشک ابر بهار باندازه ریگ و رمل قفار
 باندازه برگهای شجر باندازه خلق او سر بسر
 باندازه هرچه هستست و بود بیغمبر و خاندان بر درود

The second and third verses are found in *W* also, with the following modification in the last hemistich: بیغمبر و خاندانش درود.

^۲ Verses 24-102 in *M* and *W* only; whatever may be thought of their authenticity, they show at least a remarkably pure Persian, have a true poetical ring, and bear close relation to many passages in the *Shāhnāma*.

^۳ *W* (or چنان آمد as the writing is very indistinct) بماده چنان آمد.

6۵ هوا بر زمین سخت گریان شود
تو گوئی هوارا که بیدل شدست
یکی زاسمان بنبه تا رو زده^۱
شگفت ابروی ماه را بهمن^۲ است
چو خورشید در دلو و ماهی بود
6۶ بآباد و ویران گیتی همه
دوان آب روشن ببندد بسنگ
بباغ اندرون چون یکی بگذری
تو گوئی مگر لشکر تازیان
همه نیزه جنگ بر داشته
7۰ جهانرا سه ساز است، چون این بود
بود بر سر کوه سیم سفید

در صفت پادشاه اسلام گوید

بزرگا خدیوا^۳ توانا توئی
گر از اوج گویم چو کیخسروست
گر از داد گویم شه^۴ کامران
7۵ اگر گویم از معرفت وز بصر^۵
گر از دور مر مرد را بنگرد
بداند مرا و نهاد و سرشت
اگر گویم از بخشش دست شاه

بآغاز و انجام دانا توئی
که هر لحظه تایید و قرش نوست
فزون آبد از شصت نوشیروان
درین باب قولم نیاید بسر
هنرها و عیبتش پدید آورد
اگر هست نیکو و گر هست زشت
شوم سخت عاجز درین جایگاه

^۱ رو دادن = رو زدن.

^۲ Here the white plant of that name, which comes out in the month Bahman (the eleventh of the Persian year), when the sun is in Aquarius (دلو, see the following verse).

^۳ W تیشه.

^۴ W زسر.

^۵ W ورنگ آب.

^۶ W خدایا. About the prince of 'Irâḡ, to whom the poem is dedicated, and who is styled here 'Pâdishâh of Islâm,' see the preface.

^۷ W بشد.

^۸ W در نظر.

نگردد ازین چون شود راز باز ¹	جهازا چنین باشد آئین دراز
جهان سرد گردد زیر پ سره	جو مهر از کمان ² شد بسوی بره
کزو گاه بپشین نماید چو شام	45 هوا بر کشد برده ³ نبره فام
ببیل تراکنده ماند درست	گسسته بود چون بر آید نخست
کجا دند بیل چون رود بیل	بمیلان نماید چو ماند ببیل
چو سنگی بود بیش کوه گران	مهین بیل نزد کھین حلت از آن
جز ایزد که داند کد چونست و چند	زدیا بر آید چو کوه بلند
گاهی همجو زرد و گهی چون سید ⁴	50 گهی رنگ او تیره گاهی سفید
ناستند چو گسترده شد بگسلد	باندک زمان در هوا گسترده
ورا نیز پیوسته شد بادبان	تو گوئی که گشتی شدست آسمان
که ویرا همی سنگ و آهن دهد	گر آتش ز سنگ و ز آهن جَهد
بدانسانکه ترسان شود مرد و زن	بغرد پس از آتش افروختن
سرش زیر چرخ کبود اندر است	55 هر آنکس که او در جهان مهتر است
ز سر در سراسر گسسته شوند	بیکجا بگه گر شکسته شوند
مگر چون بود باک دانای چند	بغلتنند ازین آسمان بلند
که غریدن رعد ابن آسمان	سرانجام صد یک نباشد از آن
بگردند چو دُخست ⁵ شور بخت	جو آتش نمود و جو غرند سخت

The following verses of the Shâh-nâma (in Zâl's answer to the riddles of the Mobeds) may serve to elucidate the second hemistich:

همه تیرگی دارد اندر نهان	زبرج بره تا ترازو جهان
بدان تیرگی و سیاهی شود	چو وزن باز گردد بهامی شود

(Spiegel's Chrestom. Pers., p. 44, ll. 11-14).

² Arabic القوس, the 9th sign of the Zodiac (the last in autumn), which forms the transition to winter.

³ A similar comparison is offered by the expression بیل آبکش for 'a black cloud.'

⁴ The same rhyme-word, used in the first hemistich in the general sense of 'bright,' as a contrast to 'gloomy and dark;' in the second, in the special sense of 'white,' as a contrast to 'yellow.'

و زن بهترت باشد آرام و جای	۱۰۰ شوی راست با راستان خدای
سر انجام چون گاو و چون دد بود	هر آنکس که کردار او بد بود
نمودند جز پاک پیغمبران ^۱	بهمن همه مردمان جهان
نگوید جز آنکش بود عقل و رای ^۲	سخنهای پیغمبر رهنمای
دلش را فروزانترا ز زهره کرد ^۳	همه دانش ایزد ورا بهره کرد
نبوشید ازو آشکار و نهان	۱۰۵ زهفتم زمین تا بهفت آسمان
چه گرم و چه سرد و چه درمان و درد	همه در دل او نگاریده کرد
که او بود پیغمبر کردگار	از آدم درون تا بدان ^۴ روزگار
بدو داستانهای پیغمبران ^۵	فرود آمد از داور داوران
فلک بر ^۶ بد و نیک شان چند گشت	که مر هر یکی را چه بر سرگذشت
چه آغاز بود و چه انجام شان ^۷	۱۱۰ چه کردند و چون بود هنگام شان
همه بر دلش بر فروزنده بود ^۸	بیمبر یکایک فرو خوانده بود
دلش را همه نغز و نیکو نمود ^۹	کم و بیش هر داستانی که بود

^۱ Between vv. ۱۰۲ and ۱۰۳ there are repeated in *M* and *W* vv. ۱۹ and ۲۰, see p. ۷, note ۱, with these modifications: v. ۱۹, first hemistich, رَه فَرخَ الِخ; second hemistich, ستودنش فرضست نزد خرد.

^۲ See above, p. ۸, note ۱. *M* and *W* سخنهای پیغمبران خدای (contrary to the context, which requires the singular پیغمبر, i.e. Muḥammad).

^۳ Verses ۱۰۴ and ۱۰۶ only in *B*, *M*, and *W*.

^۴ *A*, *T*, and *N* بدین. In *E* this verse is missing.

^۵ Only in *M* and *W*.

^۶ فلک را W.

^۷ So in *B*, *A*, *E*, and *N* چه بودند و چون الِخ. *T* has, in the second hemistich, چه کردند: چه کردند. In *M* and *W* the first hemistich runs thus: چه کردند. چون بود فرجام شان.

^۸ So in *B*, *A*, *E*, *N*, and *T* فروزنده instead of نماینده. On the correctness of the rhyme خوانده (which might, if absolutely necessary, be read in the abridged form خَوْنده) and فروزنده or نماینده, comp. Dr. Teufel, loc. cit., see above, p. ۴, note ۴. Decidedly without a proper rhyme is the reading of *M* and *W*:

به (ز *W*) پیغمبران یکیک خوانده بود دلش را همه حال بنموده بود

^۹ Only in *B*.

که بخشیدن دست وی چون هواست
کجا^۱ عالم از وی سراسر ملاست
۸۵ بدریا و کان دُر و زَر عیار
تَبَد ایمن از بخشش شهریار
همی تا بود گردش سال و ماه
همی تا سرشت جهانرا نهاد
مَبَراد^۲ بیروزی از شهریار
بنن در دلش روشن و شاد باد
۸۵ تَن وی بصَحّت کَفّ وی بجام
دل وی بدان بخشش دوستکام
دل شاه باد ایمن از بیمها^۳
دل شاه باد ایمن از بیمها^۳

در شرف آدمی از حیوانات

زهر چیز کآورد بزنان بدید
بهمن همه جَانَوَر آدمیست
خداوند مر^۴ بنده را نیک خواست
جز از آدمی جَانَوَر نیست و چیز
۹۰ همی تا بوی از چه بزنان شناس
ترا و مرا راست زان آفرید
خردمان بدان داد ناگر رواست
جرا آن بکی سال و مه راستست
۹۵ درین هست بسیار گفتار نغز
نشانی ترا بدهم ای گنج هوش
همیگویدت خویشتن را ببین
بدان تا بدانی که ما راستیم
اگر راست باشی جو بالای خویش
بدان آدمی جَانَوَر نافرید
که گوینده و کدخدای زمیست
خرد داد و گفتار و بالای راست
که دادست بز دانش این هر سه چیز^۴
که اوراست نیک و داد و سپاس
که باشیم از گاو و از خر پدید
بدانیم کین هر یکی از کجاست
چرا این نگونسار و گر خواستست
نداند بجز مردم پاک مغز
زمن بشنو آنرا و میدار گوش
بدان کت چرا آفریدم چنین
ز تو همچو ما راستی خواستیم
بجز راستی نادت چیز بیش

... آن سی سوار - کجا برگزشتند: see the verse of the Shâhnâma: که=کجا^۱
بر شهریار.

هر^۳ W. here in passive sense, as frequently in the Shâhnâma.^۲

The same rhyme-word, used in the first hemistich in the general sense of 'inorganic matter,' as a contrast to 'animal;' in the second, in the special meaning of 'valuable, precious thing' (= گرانماده).

الف لام را تِلْكَ آیات^۱ را
 بکی سورتست این که اندر قرآن
 سراسر همه قصهٔ یوسف است
 یکی قصهٔ دلکشای عجب
 ۱۳۰ خرد باید اینرا بخواند درست^۵
 بخوان تا بیابی^۲ حکایات را
 نیانی چنین از کران تا کران^۳
 ز قول جهان داور منصف است
 مهیا بلفظ و لسان عرب^۴
 چو در خوانده باشد بداند درست
 گفتار اندر سبب نزول سورة یوسف علیه السلام^۶
 کنون ای خردمند دانش بذیر
 از آغاز بشنو که چون شد^۷ سبب
 شنیدم ز گفتار دانشوران
 که یکر روز^{۱۰} بیغمبر ابیطی
 نکی سوی من کن دل و هوش و ویر^۷
 که این سورت آمد ز زندان^۹ رب
 خرد پروان و سخن گستران
 ند اندر سرای علی الوصی^{۱۱}

^۱ Beginning of Sûrah XII. *A*, *E*, and *N* تِلْكَ آیات.

^۲ So *B*; all the other copies بدانی. In *A* the two hemistichs are transposed. In *M*, *W*, and *T* this verse opens a new chapter which gives in *M* and *W* as heading the first two verses of Sûrah XII. The (rather inappropriate) heading of *T* runs thus: آغاز داستان یوسف و زلیخا و گذارش آن.

^۳ In *B* another verse is added to this, forming a kind of anti-climax to it and, no doubt, interpolated:

بکی سورتست آن که اندر کتاب بیابی اگر بطلبی بی حجاب

^۴ Only in *B*, *M*, and *W*.

^۵ So in *B*. *M* and *W* بخواند درست (اگر *W*) خرد باید آن کین *A*, *E*, *N*, and *T* خرد باد این داستانرا نخست.

^۶ So in *B*, corresponding to the headings in *N* and *E*, viz. آغاز داستان سبب در بیان نازل شدن سورة یوسف (put in *N* before v. ۱۳۰), and نبی رسالت صلی الله علیه وسلم. In *A* an interval is left, but the heading is not filled in. In *M*, *W*, and *T* the text runs on without interruption; comp. note ۲ above.

^۷ فهم and خاطر و حفظ = یاد, according to Shams-i-Fachrî, p. ۴۱, l. ۱۴; ویر, according to Ganj-nâma, f. ۱۶۲^a, lin. penult. sq.; only *N* has this word distinctly; in the other copies it is mostly written by mistake as دیر. *M* وگیر. *E* پیر.

^۸ So *B*. The other copies بد.

^۹ So *B*. Other copies زدادار. In *M* and *W* this verse is missing.

^{۱۰} *B* یکی روز.

^{۱۱} *A* رضی.

بپرسید هم در زمان کس جفا^۱ که خواهد نمودن پس از عهد ما
 برین هر دو جان و تن من بیم^۲ ز دست که خواهد رسید این ستم^۳
 بدو گفت جبریل کز اَمّت که هستند نا حشر در مَمّت^۴
 بمیر چنین گفت کس اَمّتان که شان من شفیع بر غمیدان
 بجای من این بیوفائی کنند بدنگونه بیمان ما^۵ بشکنند
 ندارند شرم از خدا و زمن بخون حسن و بخون حسن
 چنین داد جبریل فرخ جواب سیغمبر تازی ژرف باب
 که این ز اَمّت خویش^۶ طرفه مدار کزین طرفه تر بیش رفتست کار^۷
 زاسباط^۸ یعقوب فرخ سیر^۹ همانا شنیده نداری خبر^{۱۰}
 که با یوسف پاک همزاد خویش^{۱۱} چه ظلم وجه جور^{۱۲} آوردند بیش
 اگر از برادر ستمها رواست نه طرفه است گر فعل اَمّت جفاست^{۱۳}

1874, p. 139, note 13. کهریا is described by Kazwî (ed. Wüstenfeld i. p. 234) as a stone of yellow colour, that inclines to white and sometimes to red: هو حجر اصفر مائل الى البياض و ربما كان الى الحمرة.

^۱ W زمان جفا.

^۲ So in B. M and W را ظلم را دلم و دلم را ظلم. A, E, N, and T برین هر دو آرام جانرا ستم.

^۳ So in B. M and W رسیدن ستم; the other copies آلم رسیدن.

^۴ W مَمّت. ^۵ B بیغام من.

^۶ So in B. M and W که از اَمّت خویش. A, E, N, and T که (تو) از اَمّت. این کار.

^۷ W کزین طرفه تر گسترگشت کار. according to Shams-i-Fachrî and Ganjnâma.

^۸ So B. The other copies زاولاد.

^۹ So B, M, W, and T. In A, E, and N سیر instead of اثر.

^{۱۰} So B, M, and W. E همانا تو نشنیده این خبر. A, N, and T همانا تو نشنیده.

^{۱۱} A, E, N, and T که با یوسف آن پاکزادان خویش.

^{۱۲} A, E, N, and T چه جور و چه ظلم.

^{۱۳} So B and M. E the same, but کز instead of گز. عجب نیست گز. A, N, and T عجب نیست گز. نه طرفه که از فعل اَمّت خطاست. similar to W.

نشیسته بنزدیک سید ^۱ همه	نبی و علی و دگر فاطمه ^۲
حسین و حسن آن دو بوهر ^۳ بتول	سك جایگه در ^۴ کنار رسول
بدیشان بيمبر همی بوسه داد	دندار هر دو همی بود شاد ^۵
کز ایشان همی نافت آرام دل	قرار تن ^۶ و رامش و کام دل
بدیشان سپرده دل و جان ^۷ خویش	کش از جان و دل بیش بودند بمش
هم اندر زمان جبرئیل از خدای	در آمد ^۸ بيمبر باکرای
زندان ورا کرد ^۹ اول سلام	بس آنگه چنین ^{۱۰} داد ویرا پیام
که گوند همی خالق ذو المنن	که شادی چنین ^{۱۱} از حسین و حسن
بر ایشان چنین ^{۱۲} رانده شد حکم ما	که بعد از تو بینند ظلم و جفا
حسین را بخنجر بمرزد سر	حسن را کند زمر داره جگر ^{۱۳}
۱۴۵ بيمبر ز جبریل چون این شنید	ببارید بيجا ^{۱۴} در شنبلید ^{۱۵}

^۱ *M* and *W* (or بنزدیک) بنزدیک او بر *M* and *W* ('Ali's house').

^۲ *M* and *W* (in this case) علی الوسی و دگر فاطمه *B*. نبی و علی سبطی و فاطمه *M* and *W* seems to refer to Muḥammad himself: they sat all, viz. 'Ali' and Fāṭimah near, close by him, viz. Muḥammad).

^۳ *A*, *E*, and *N*. نور. *M* and *W* سبط.

^۴ So in *B* and *N*. In all the other copies بر.

^۵ So in *B*, *M*, and *W* (the latter two have بر ایشان in the beginning). *A*, *E*, *N*, and *T*:

بروشان (بریشان *T*) همی بوسه داد نبی بدیدارشان شادمانه علی (less appropriate, since the prophet's, not 'Ali's, delight in Ḥasan and Ḥusain is the salient point).

^۶ *A*, *E*, *N*, and *T*. قرار تن و نافتن کام دل *W*. فزای تن *M*. قرار دل *A*, *E*, *N*, and *T*.

^۷ *B* دل و هوش *B*. This verse is only found in *B*, *M*, and *W*.

^۸ *A*, *E*, *N*, and *T*. پیامد *B*. رسانید *A*, *E*, *N*, and *T*.

^۹ *M* and *W* گندی *E*. کنون *A*, *N*, and *T*. چنین آنگهی *M* and *W*.

^{۱۰} *B* چنان *B*. ^{۱۱} In *W* this verse stands after v. ۱۵۶.

^{۱۲} لبش بگونه کافور رخ جو: ۹: ۱۲۰, p. ۱۲۰, Shams-i-Faḥrî. see: کهربا = بيجا^{۱۴}; بغایت سُرُخ و آبدار بود چنانکه باتش نیز همچو باقوت: ۴۲^a, f. ۴۲^a; Ganj-nâma; متغیر نشود.

^{۱۵} گل زرد = شنبلید^{۱۵} foenum graecum, an orange-like plant with yellow flower; see my article 'Lieder des Kisâ'i' in Sitzungsberichte der Münchener Akademie,

ندو در معانی بگسترده اند ^۱	مر ابن قصه را باری کرده اند
نه کمتر از آن گفته اند و نه بیش ^۲	باندازه دانش و طبع خودش
گفتار اندر یاد کردن سبب ابن قصه	
بهر جای معروف و نهفته اند	دو شاعر که ابن قصه را گفته اند
بدانش همی خویشتن را ستود	۱۷۵ یکی بو المویّد که از بلخ بود
بگفتست چون بانگ در یافستست	نخست او بدین در سخن بافتست
یکی مرد بُد خوب روی و جوان	بس از وی سخن بانف ^۴ ابن داستان
کشادی بر اشعار هر جای لب	بهاده ورا بختباری لعب
بخواندی ثنا و عطا بستدی	بجاره بر مهتران بر شدی
باهواز شد نزد میر عراق	۱۷۶ چنان دان که بکره فتاد اتفاق
یکی روز بس کشور افروز بود	شنیدم که آن روز نوروز بود
که تختش سپهرست واسپس برای	خداوند قَرخ امیر عراق
نگهدار دولت ستون سپاه	جهانگیر و قطب و دل بحر جاه
سپهدار سلطان روی زمین	هنرمند سرهنگ با آفرین
شبش تا قیامت همه روز باد	۱۸۰ که تختش همایون و فیروز باد
مر اورا خرد بیر و دولت جوان	ندان روز برگاد چون خسروان
بر تخت وی پاک بوسیده خاک	بزرگان گیتی کمر بسته بانک
نوای خوش از چرخ بگذاشته	سرانندگان رود برداشته
بخوانده ثناها و پرداخته	همبدون صف شاعران آخسته ^۵

^۱ Verse 167 only in *B* and *E*, but in the latter, where the chapter on the previous poetical versions of the story of Joseph is missing (just as in all other copies except *B*), with a change of the third person plural into the first person singular, and some other slight modifications, thus:

من ابن را بیان باری کرده ام بدو در معانی بگسترده ام

^۲ Verses 168-223 only in *B*, see preface.

^۳ Corrected from the *بنهفته* of the MS.

^۴ Corrected from *بافت* in the MS.

^۵ *بر کشیدن* = *آختن*, comp. Rückert in *Zeitschrift der D. M. G.* viii. p. 264. The sense is probably similar to that in the following hemistich of the *Shāhnāma*, in Zāl's answer to the Mobeds: *کنون از نیام این سخن بر کشیم*.

نگارندش این سورۀ بر بها ^۲	بگفت ابن و بس در ^۱ دل مصطفی
بر ^۴ مصطفیٰ حلیم و کریم	که آورده بود از حکیم و علم ^۳
ند گوش و سر هیچ مردم شنید ^۵	نکوتر ازین قصه نامد بدید
بدان مرد ^۷ محمود و مختار ^۶ گفت	۱60 نه من گفتم این ^۶ کین جهاندار گشت
که روشن شود زان دل و هوش و مغز ^{۱۰}	که ما قصه ^۹ با ^۹ تو خوانیم نغز
سخنهای این ^{۱۲} از گهر باکتر	نکوتر از آن ^{۱۱} قصه‌های دگر
قرآن ^{۱۳} عظیم و کلام درست	بدان وحی کز ما بنزدیک ^۸ توست
کنون یاد گردد بروشندلی ^{۱۵}	که از کار ^{۱۴} پیشینگان غافل
نرفتست هیچ آشکار و نهان	۱65 ازین قصه نیکوتر اندر جهان
همد حکم جبار ^{۱۷} دادآورست	فراوان شگفتی بدد ^{۱۶} اندرست

^۱ و اندر *W* and *M*.

^۲ So *B*, *M*, and *W*. بی بها^۲ *A*, *E*, and *N*. با صفا^۲ *T*.

^۳ علم و حکیم *N*.

^۴ So *B*. The other copies سوی. Between vv. ۱58 and ۱59 *B*, *W*, *M*, *E*, and *T* insert another verse, which looks like a mere marginal gloss, and simply repeats what has been fully stated before: - سبب این بُد از (سبب بود از *T*) فول بزبان نزول. الف لام را را (جا *M* and *W*) بقلب (بگفت *T*) رسول. *E* has in the second hemistich of this interpolated bait الف لام را تلك نزد رسول.

^۵ *A*, *E*, *N*, and *T* ند گوش و سر مردم آنرا شنید.

^۶ So *B*. All the other copies کین. *W* آن instead of گفته ام.

^۷ *A*, *E*, *N*, and *T* شخص.

^۸ گفتار *W*. Between this and the following verse *M* and *W* insert a new heading (not found in any other copy), viz. the third verse of Sûrah XII نحن نقص عليك الحديث.

^۹ *A*, *E*, *N*, and *T* بر.

^{۱۰} So *B*, *A*, *E*, *N*, and *T* (in *T* زو instead of زان). *M* and *W* که روشن شود زان. ترا هوش و مغز.

^{۱۱} *A*, *E*, *N*, and *T* ازین.

^{۱۲} آن *A* and *E*.

^{۱۳} *A*, *E*, *N*, and *T* بلفظ.

^{۱۴} راز *E*.

^{۱۵} *B* بدان. کنون ناد گیرش زروشندلی *T*. کنون باز کرد از تو روشندلی *B*.

^{۱۷} *M* and *W* زندان. Verses ۱65 and ۱66 are only found in *B*, *M*, and *W*.

هر آن شه که از بنده بار نخست	یکی کار جوید بامر درست
شود بنده دلشاد و امیدوار	در آن کار گردد تن و جان سپار
بامید آن تا بنان ^۱ اوفتد	بنیکی و ناز جهان اوفتد
دل بختیاری بامید این	بدان شاعری بر نوشت آستین
215 درین ابزدی نامم نغزناک	بینداخت هر ترکش بود پاک
شنیدم من آن داستان سربسر	زنک و بدش آگهم در بدر
قصارا یکی روز اخبار آن	همی راندمش بی غرض بر زبان
بنزدیک تاج زمانه آجل	موفق سپهر وفا و محل ^۲
زمن این حکایت بواجب شنید	بس آنکه سوی من یکی بنگرید
220 مرا گفت خواهم که اکنون تو نیز	ببازی بگفتار و شغلی بنیز ^۳
هم از بهر این قصه ساز آوری	زهرگوشه معنی فراز آوری
سخن را بدانش مرگب کنی	ز شیب و عوارش مهدب کنی
بگوئی ^۴ چنان کان دگر شاعران	نیابند زحف ^۵ و تعدی دران
اگر باشدش نظم و ترکیب ^۶ نغز	معانی بسندیده و هوش و مغز
225 سخنهای دلگیر هر جایگاه	قوافیش چون نای بر جایگاه ^۷
نه ناقص نه غامض نه یازیده سست	حسین ^۸ و لطیف و روان و درست
برم نزد دستور میر عراق	که گردانش خیلند و ایران وشاق ^۹

^۱ Corrected from بنان in the MS., which gives no rhyme.

^۲ محل here in the sense of قدرت, منزله, مرتبه, as in Bostân, ed. Graf, p. 233, ll. 10 and 19.

^۳ فرستاد نزدیک خسرو بنیز: 1. 40^a, f. 40^a, see Ganj-nâma.

^۴ Corrected from نکوئی in the MS.

^۵ زحف = عیب و نقصان; see Bostân, ed. Graf, p. 370, ll. 5 and 13.

^۶ Verses 224 and 225 are found in B and E only (in the latter MS. v. 224 follows immediately after v. 167. see p. 19, note 1). E reads شدش نظم و ترتیب نغز.

^۷ So in E. B has against the rhyme in both hemistichs بر جایگاه. Verses 226-236 are again found in B only.

^۸ Corrected from حزین in the MS. خدمتگذار و چاکر = وشاق; see Bostân, ed. Graf, p. 381, ll. 7 and 17, and ibid., p. 212, ll. 8 and 18-19, where other copies read سپاهان instead of وشاقان. Perhaps the

- ۱۸۵ یکی بختیاری بُد از شاعران
 نعادت یکی آفرین خوانده بود
 همه شاعران نبکوی بافتند
 ناآشن شهنشاہ عطا دادشان
 ز نوروز چون روز بگذشت چند
 ۱۹۰ یکی روز نزد یک میر عراق
 همی خواند مَقْرٰی با آواز خوش
 خداوند فرهنگ فرزانه هوش
 خوش آمد همی سورۃ بوسفت
 همی خواستی کان بدین داستان
 ۱۹۵ بنطقی لطیف و بلفظ دری
 بدان تا نبایدش تفسیر جُست
 چو سرهنگ فرّخ بی کاردان
 چنان بُد ز نوقیق حکم خدای
 شهنشاہ را دید آمد بروی
 ۲۰۰ بدو گفت اگر طبع داری بدان
 بگو قصّۂ یوسف از بهر ما
 بلفظ خوش پاک و نغز دری
 سبک بختیاری زمین بوسه داد
 بگویم من این داستانرا دُرست
 ۲۰۵ فراز آورم از میان و کنار
 درین قصّۂ نغز بیدا کنم
 نگفت ابن و این قصّۂ آغاز کرد
 بیویست جوانکه طبعش نمود
 بگفتار آن در بسی رنج بُرد
 ۲۱۰ گِران^۲ بودش آغاز و فرمان میر
- دش یاد جوی و زبان مدح حوان
 نامید آن بر عطا مانده بود
 حو در خدمتِ مَر بشتافتند
 کسی کرد رخ سرخ و دل شادمان
 نعالِ همابون و بخت بلند
 که از خسروان برده دارد ساق
 مگر سورۃ یوسفِ خوبوش
 بهاده بمَقْرٰی دل و چشم و گوش
 بدان بود مائل دل منصفش
 چنین داستانها کند باستان
 نموده درو صنعت شاعری
 بداند معانیش هر کس درست
 همی راند این با دل اندر نهان
 که ابن بختیاری بُد اندر سرای
 بخواندش سبک میر فرهنگ جوی
 توانی سَپَرْدَن رَ داستان
 که مارا بدان رغبت است و هوا
 درو جابکی کردۂ شاعری
 چنین گفت کای گنج فرهنگ^۱ و داد
 نباشم درین خدمت میر سُست
 سخنهای چون گوهر شاهوار
 مر آن را چو دُر مهیا کنم
 در جست و جوی سخن باز کرد
 که آن خدمتی سخت شایسته بود
 بسی سَعٰی دید و بسی دم شمرد
 از برا فدا کرد فکر و ضمیر

^۱ in the MS. که گنج و فرهنگ

^۲ Corrected from گِران in the MS.

شوم شادمان و بوم سُرخروی	ازین سابه من بندۀ مدحگوی
کنم بر فرزند سخنران نگاه ¹	245 بکوشم باندارۀ دستگاه
نشاد سخن گفتن از طبع بمتس ²	بپیوندم اندر خور طبع خویش
زتوفیق باید همه کار جُست ³	بجز ⁴ طبع توفیق نابد ⁵ نخست
بجز طبع گفتار و کردار چیز ⁷	زتوفیق باشد همه طبع ⁶ نیز
خودم طبع یاری کند بیگمان	اگر باشدم ناوری ⁸ زاسمان
زمن جهد و توفیق نیک از خدای	250 بتوفیق یزدان توان راند رای
گفتار اندر سبب حال خود ⁹	
شنیدند گفتار من هر کسی ¹⁰	من از هر دری گفته دارم بسی
بَسَحَّت و بَسُت و به نند ¹² و کشاد	سخنهای شاهان با رای و داد ¹¹
بسی نامۀ دوستان ¹³ گفته ام	بسی گوهر داستان سفته ام
یکی از زمین و یکی از سبهر ¹⁴	ببزم و برزم و بکین و بمهر
زدم برده مهر بیوستگان ¹⁵	255 سَبَر دَم بسی راه دلخستگان

¹ Verses 245-250 are found in *B*, *M*, *W*, and *E* (in the last with the exception of v. 248). *B* has here again بگوم instead of بکوشم; *M* and *W* سخن پایگاه instead of سخنران نگاه.

² *W* has against sense and rhyme again خویش. *E* میش (sheep) instead of ببش.

³ *M* and *W* همی.

⁴ *E* اینزد.

⁵ *M* and *W* شاید توفیق شاید، and کار کام instead of نابد. *E* نابد instead of آید.

⁶ *B* کار (obviously against the sense of the verse).

⁷ *B* has here an unintelligible وخیز.

⁸ *E* اگر یارِی باشدم.

⁹ This heading appears in *B* and *M* (in the latter added on the margin).

¹⁰ This and the following verses are in *A*, *E*, *N*, and *T* immediately added to v. 103, which is there the continuation of v. 23, the end of the 'praise of the prophet'; see p. ۸, note ۱.

¹¹ *B* بیداد و رای (clerical error for داد و بیرای). In *M* and *W* this verse is wanting.

¹² *T* بلند (probably a mere misprint). ¹³ *E* نامه و داستان. *T* نامه باستان.

¹⁴ This verse is wanting in *M* and *W*. In *B* vv. 253 and 254 are transposed.

¹⁵ Verse 255 is not found in *A*, *E*, and *N*.

بخوانند نزدیک او اندکی	بدان تا گرش رای باشد یکی
که چون داری اندر سخن دستگاه	بداند ترا آن سبهر سباه
که این مایه بهتر عنایت بود	230 ازو مر ترا این کفایت بود
دلهم را شد اکثر امبد آقل	جو بشنیدم این گفت و گوی آجل
بجود و نوال و نهاد و نعم	چنین گفتمش که جهان کرم
بناد جهان زافت روزگار	خرد را مدار و سخن را سوار
روان در تن من ثنا خوان نُست	تن و جان من زیر فرمان نُست
که بر من بدین کار فرمان دهی	235 بود آنزمان حشمت من رهی ¹
یکی آفرین نا یکی داستان	بخواهی زمن بندۀ مهربان
بگویم من این قصۀ دلپذیر ²	بامرتوای در جهان بی نظیر
وگر شاه فرزانه ببسنددش	اگر طبع نیکو بیبوندش
شود شاد ازین خدمتم شهریار	مگر دست گیرد مرا روزگار
ببایم زحشمت نکی بابگاه	240 مگر من رهی بایم ³ از قتر شاه
ببیران سرم حشمت افزون شود	زدل فکرتم پاک بیرون شود
بدارد مگر ایزد ارزانیم	اگرچند در بند نادانیم
فتد بر سر از خسروم سایۀ	رساند رحمت مرا بابۀ

original of *B* had here an indistinctly-written *وثنای*, which is sometimes by mistake substituted for *وشاق*; see Rosenzweig, *Joseph und Suleicha*, Vienna, 1824, p. 51, l. 29.

¹ Bostân, ed. Graf, p. 157, ll. 1 and 10. *رهی*: *ربی* بباء نسبت غلام وچاکر. *ibid.*, p. 43, ll. 16 and 17. *رهی*: *ربی* بباء اصلبه بمعنی بنده وچاکر. comp. also on Rückert in *Zeitschrift der D. M. G.* viii. p. 308.

² Part of this verse is found in *M* and *H* also, where it follows immediately after v. 166, and runs thus:

بگویم من این قصۀ دلپذیر که آن در دو گیتی بود دستگیر
آن in the second hemistich refers in that case to the *داد آور* (or *یزدان*), i.e. God, of v. 166. The following seven verses (238-244) are found in *M* and *H* only; *پیوستن*, in v. 238, must accordingly be taken here in an intransitive sense, with *طبع نیکو* as subject of the sentence.

³ Here *رهی* is the nomen unitatis of *ره*, 'perhaps I find a way to.'

نخستم برین چَرَمَهٗ ^۲ راهوار	بَجَسْتَم زبَهزاد ^۱ و اسفندیار
کنون بیکران سوسن تازه رُست ^۳	۲۷۰ بدان خاک شمشاد بوی نُخست
بجایش برآگند ^۴ کافور خشک	زمن دست گیتی بدزدید مشک
میان شب تیره نیکو بود ^۵	اگرچه ستاره بی آمو بود
دل من زبیری ^۶ و چاره نماند	مرا شب گذشت و ستاره نماند
که از من نیامد همی خوب کار ^۷	زمن تافته بُد دل روزگار
که بنمایمت من ستاره بروز ^۸	۲۷۵ مگر خورد سوگند با دلفروز
که روشن ستاره بروزم نمود	کنون خورده سوگند او راست بود
چو گنجِ شهان باشد از خواسته ^۹	درختم بُد آغاز آراسته
گسستند زآغانم از جان امید ^{۱۰}	بر آمد زناگاه باز سفید

^۱ Verses 269 and 270 only in *B* and *T* (in the former this verse stands between vv. 262 and 263). The text adopted is that of *B*. *T* has بَجَسْتَم زبَهزاد (?). بَهزاد is the name of the horse of Siyâwush or Siyâwaksh, the son of Kaikâ'us; it is also the name of Isfandiyâr, son of Gushtâsp.

^۲ *T* بارَهٗ; both words are identical, چَرَمَه or چَرَمَه = خَنگ, see Ganjnâma, f. 62^a; بارَه = اسب, see Shams-i-Fachrî, p. 123, ll. 4 and 5, and Spiegel, Chrestom. Pers., p. 48, l. 16 (Shâhnâma), دستکش, بر آشفَت بر بارَهٗ.

^۳ So *B*. *T*:

بر از خاک شمشاد بود از نخست کنون بر کران سوسن تازه رست

^۴ So *M*, *A*, and *N*. In the other copies پَرآگند. In *M* and *W* the two hemistichs are transposed. *W* reads (with the اضافة العَامِّ الى الخاصِّ) دُزد گیتی instead of دست گیتی.

^۵ Verses 272 and 273 only in *B*, *M*, and *W* (in the latter two MSS. v. 272 precedes v. 271, and the hemistichs are transposed again). *W* and *M* تار instead of تیره.

^۶ *M* and *W* زبیرنگ.

^۷ This verse only in *B*.

^۸ Verses 275 and 276 only in *B*, *M*, and *W*. In *W*, v. 275 is placed further below, between vv. 285 and 286.

^۹ This verse only in *B*.

^{۱۰} So in *A*, *E*, *N*, and *T*. In *M* and *W* this verse is wanting. *B* reads in the second hemistich شد آغانم از جان امید, but the following verse, which is only found in *B*, proves the correctness of the reading adopted, since the زآغان,

همیدون بسی رانده ام گفتگوی
 ز آزار ایشان و مهر و درود
 زمرگونه^۱ نظم آراستم
 اگرچه از آن یافتی دل مژده^۲
 260 از آن تخم کشتن بشیمان شدم^۳
 نگویم کنون^۴ نامهای دروغ
 نکارم کنون تخم شور و گناه^۵
 دلم سیرگشت از فریدون گرد
 گرفتم دل از ملکیت کیغباد
 265 ندانم چه خواهد بُدن^۶ جز عذاب
 بدین گونه سودا بخندد خرد^۷
 که بک نیمه از عمر خود کم کنم
 دلم سیرگشت^۸ و گرفتم ملال

زخویان شکرلپ ماهروی
 بسی گفته ام سرگذشت و سرود^۱
 بگفتم درو هر چه خود خواستم^۲
 همی کاشتم تخم رنج و بزه
 زانرا و دلرا گیره بر زدم
 سخن را زگفتار ندم فروغ
 کیم آمد سپیدی بجای سیاه
 مرا زان چه کو تخت^۳ ضحاک برد
 همان تخت کاووس کی بُرد ناد
 زکیخسرو و جنگ افراسیاب
 زمن خود کجا کی پسندد خرد
 جهانی براز نام^۴ رستم کنم
 هم از گبو و طوس و هم^۵ از بور زال

¹ This verse only in *B* and *T*; in the latter before v. 256, and beginning زآزار. *T* has after this verse an additional one, which seems quite superfluous: بازآزار.

بنظم آوریدم بسی داستان از افسانه و گفتۀ باستان

² This verse is wanting in *B*, *M*, and *W*.

³ So *M*, *W*, and *B* (except that *B* has اگر نیز instead of اگرچه). In *A*, *E*, *N*, and *T* مژده (از این *E*) با مژده.

⁴ *M*, *W*, and *E* من از تخم کشتن آید. *N* من از تخم کاشتم.

⁵ *M* and *W* دلب را. ⁶ *M* and *W* دیگر.

⁷ So *B*. *M* and *W* شور و گیاه. *A*, *E*, *N*, and *T* رنج. Instead of کیم (*B*). In the beginning of the second hemistich, all the other copies have که.

⁸ So *E*, *N*, and *T*, confirmed by *B*, which reads مُلک. Only *A* has سخت. In *M* and *W* vv. 263-268 are wanting.

⁹ So *B*, *A*, and *T*. *E* and *N* بُد این.

¹⁰ So *B*. *A*, *E*, *N*, and *T* سزد گر بخندد خرد.

¹¹ *E* جنگ. ¹² *A*, *E*, *N*, and *T* گشت سیر.

¹³ So *B* and *T*. *A* and *N* هم از بور کاوس هم آید. *E* هم از نام کاوس هم آید.

گرفتن یکی راه فرزندگان	نرفتن یائین دیوانگان ^۱
۲۹۰ سراز راه داور نه بر تافتم	که کم شد زمن روز ^۲ و غم یافتم
کنون گر مرا روز چندی بقاست	دگر نسپریم جز همه راه راست ^۳
نگویم دگر داستان ملوک	دلم سیر شد زاستان ملوک ^۴
نگویم سخنهای بیهوده هیچ	نگیرم به بیهوده گفتن بسیج ^۵
نگویم کنون داستانهای قهر	بگردانم از نامه مهر چهر ^۶
۲۹۵ که آن ^۷ داستانها دروغست پاک	دو صد زان نیززد بیک ذره ^۸ خاک
که باشد سخنهای پرداخته	بنیرنگ و اندیشه بر ساخته ^۹

^۱ E بیگانگان.

^۲ So B. A, E, N, and T عمر. T has besides in the first hemistich: وازونه instead of داورنه. M and W:

سراز راه داور نپرداختن زمانی ده راست بشتافتن

^۳ Wanting like the following two verses in M and W. B reads بتن instead of همه. ^۴ Wanting in B, just as in M and W.

^۵ Only in B and T (in the latter seems the preferable spelling, see Shams-i-Fachrî, p. ۱۷, ll. ۱۵ and ۱۶ = ساز کارها, and Ganjnâma, f. 38^a = قصد و آماده شدن و ساختگی; another spelling is پسیج, see Spiegel, Chr. Pers., p. 86, ll. 5 and 4 ab infra, بسپجندہ بمعنی قصد کننده).

^۶ Only in B, M, and W; the text is that of B. M and W have an apparently less suitable reading:

بگویم کنون داستانهای مهر نگردانم از نامه مهر چهر

^۷ E چنین. This verse is wanting in M and W.

^۸ So B. All the other copies مُشت. After this verse E has the following heading: در بیان احوال پیغمبران گذشته برای هدایت خلق (the last word doubtful). and N another to this effect: گفتن حقیقت پیغمبران علیهم السلام. In the other copies the text runs on without interruption. B adds two verses, which seem to be spurious, the first having the same rhyme-words as v. 297, and the second being syntactically suspicious:

سخنها که مایه ندارد زبن نخواهد خردمند آنرا سخن
سخن کان زگفتار هرکس بود مشومند و بیدار دل نشنود

^۹ So B. In the other copies بر ساخته in the first, and پرداخته in the second hemistich. In A, E, N, and T (which have in the beginning چه instead of که) the latter runs thus: شب و روز زاندیشه پرداخته.

بدانگونه پَران شدند از برم	که تاریک شد هر دو چشم و سرم
280 بر آمد سبک باز گستاخ وار	تو گفתי کسی کرده بودش نظار ¹
زمانی همی گشت از افراز باغ	سرانجام بنشست بر جای زاغ
نه بنشستنی کس بریدن بود	نه پیوستنی کس بُردن شود ²
گمان برده بودم که این ³ تُند باز	با تمید زاغ آمد اینجا فراز
نیابد ⁴ همی کبک بر کوهسار	مگر زاغ را کرد خواهد شکار
285 گمانم کزو بردم آسان شدست	که ابن باز خود مر مرا آمدست ⁵
شکار بست باز و شکارش ⁶ منم	ز خر خویش را من چرا افکنم ⁷
مرا سخت بگرفت بیری بچنگ	شتاب آمد و رفت گاه درنگ ⁸
کنون چاره بایدم ساختن	دل از کار گیتی بپرداختن

(B) پَران شدند (i. e. Firdausi's black hair). form the necessary subject to شدن (B has by a mere clerical error پیران شدند).

¹ So in B. In M and W (where در آمد is written instead of بر آمد) the second hemistich has been spoiled by mixing it up with that of the following verse, viz. بر افراز بنشست بر جای زاغ. A various reading in M apparently tries to rectify the mistake, and to supply a proper rhyme-word, by substituting بکار زاغش for جای زاغ. In the other copies this verse is wanting.

² So in A, E, N, and T. B has in the second hemistich a much weaker reading: چنان آمدن کز بر من شود. In M and W this and the following verse are wanting.

³ A, N, and T گمان من این بود کان الخ. T شاهباز instead of باز.

⁴ B نیامد. In A, E, N, and T this verse is wanting.

⁵ Only in B; in the first hemistich something between کزو and آسان (or ماسان as it seems) is missing, which I have supplied by بردم.

⁶ So B. M and W شکار بست از وی شکارش. A, E, N, and T نه زاغست صید. و شکارش.

⁷ So B, 'Why do I feel so dejected, so frustrated in my hope?' comp. the opposite idiom, چرا از خویشتن را یافتن = مقصود خود یافتن. A, E, N, and T چرا How can I have any doubt about the matter? M and W جز از خویشتن را چرا افکنم.

⁸ Comp. Firdausi's elegy on the death of his son: وی اندر شتاب و من اندر درنگ. M and W read جای instead of گاه. In A, E, N, and T this verse is wanting.

بجز گفتهای توانا خدای	که نبود سخن دلکش و دلربای ^۱
خوش و دلپذیرست و نغزست و راست ^۲	سخن گر ز گفتار هر کس رواست
خردمند را جز از آن مشنوا ^۳	بس از گفت یزدان روانتر مدان
که باشد دلش با خدای جهان ^۴	نکو باشد آغاز و انجام آن
بر آن ره که یزدان نمودش رود	بجز گفت یزدان زبُن نشنود ^{۳۱۰}
که آمد فرو از یگانه خدای ^۵	کنون بشنو این نامۀ دلکشای
مُبیین همه گوهر آدمین ^۶	بنزد محمد چراغ زمین
ابا هر ^۸ نکوئی هر آنچه ^۹ اندروست	بدان کین ^۷ جهانرا که زینسان نکوست
مر اورا زیغمبران برگزید	خدا این ^{۱۰} ز بهر رسول آفرید
ازو آسمان و زمین خیره ماند	بجز مر و را دوست کس را ^{۱۱} نخواند ^{۳۱۵}
ندید آن ^{۱۳} بزرگی کس اندر جهان	فزون زو ^{۱۲} نشد کس بر این آسمان
اگر چشم دل داری و چشم سر	بخوان از نمی ^{۱۴} گفته دادگر

^۱ So *A*, *E*, *N*, and *T*. *M* and *W* دلکشای و دلکش (B wrongly) که ناید سخن دلکش و دلربای (B wrongly) (که یابد). دلربای is preferable, as in v. 311 دلکشای is again used as rhyme-word with خدای.

^۲ Verses 307 and 308 only in *B*, *M*, and *W*. The text of this verse is that of *B*. *M* and *W* read:

سخن کو بگفتار بی غش بود پذیرنده و نغز و دلکش بود

^۳ So *B* with the causative 'to make heard.' A few letters are scratched out at the end of the first hemistich, thus روانتر ان *M* and *W*:

بس این گفت یزدان روانتر بود خردمند هرگز جز آن نشنود

^۴ Verses 309 and 310 only in *B*.

^۵ Verses 311 and 312 only in *B*, *M*, and *W*.

^۶ So *B*. *M* and *W* have بفرخ instead of بنزد, and in the second hemistich (in *M* زمی and آدمی as rhyme-words). همه تخم آدمین

^۷ *B* بدان که. ^۸ *T* این instead of هر.

^۹ *M* and *W* وهرچ. ^{۱۰} *B* آن. *M* and *W* مصطفی الخ.

^{۱۱} *M* and *W* بجز مر و را دوست دیگر. *A* بجز او دگر دوست کس را.

^{۱۲} So *B* and *T*. *A*, *E*, and *N* فزونتر. In *M* and *W* this verse is wanting.

^{۱۳} So *B*; the other copies این.

^{۱۴} *M* and *W* قرآن.

که جز راستی شان بُد بیخ و بُن	زیغمبران گفت باید سخن
سخن را ندادند رنگ و فروغ ^۱	نگفتند بیهودها و دروغ
بگفتارشان بر همه کس گواست	همه راست بودند و گفتند راست ^۲
ز تو نیز هم راستی خواستند ^۳	اگرچند پیغمبران راستند 300
که در وی نیاید کم و کاستی ^۴	برین قصه خواهم کنون راستی
و لیکن نه از گفته باستان	منت گفت خواهم ^۵ یکی داستان
که زبید مرا و زجان آفرین ^۷	بل از گفته راستان آفرین ^۶
معانیش را حد پدیدار نیست ^۸	ز گفتار او بیش گفتار نیست
بتن در دل و جانش لرزان شود ^۹	305 هر آنکس که گفتار او بشنود

¹ Verses 298-300 only in *B*, *M*, and *W*. In the first hemistich of v. 298 (which points significantly back to v. 261), *M* and *W* read *بیهودهای دروغ*; in the second, *B* *هر يك فروغ*.

² So *M* and *W*. *B* *همه راست گفتند و بودند الحق*.

³ *B* *اگرچه* in the beginning, and *الحق* *را* *همی* *جهان* in the second hemistich. The reading of the text (*ز تو*) seems preferable on account of *منت* in v. 302.

⁴ Wanting in *B*, *M*, and *W*. *E* has *در آن قصه*, and (as *N* too) *نیامد* instead of *نیاید*. This verse, by the way, found in copies only, in which the chapter on the twelfth Sûrah of the Kûrân and the first mention of the story of Joseph (see v. 131 sq. above) appears much further below, goes far to corroborate by the use of *برین* or *در آن* (as referring to something mentioned or known already) the general correctness of the order of verses in *M*, *W*, and *B*, which has been adhered to in the text.

⁵ *A*, *N*, and *T* *گویم* *اکنون*. *E* *همی* *گویم* *اکنون*. The second hemistich runs in *E* thus: *و لیکن نه آشفته و باستان*.

⁶ So in *M* and *W*. *B* *که از گفته زبید داد آفرین*. *A*, *E*, *N*, and *T* *که از گفته* *آفرین*. *رب* *داد آفرین*.

⁷ So in *B*. Instead of *ز جان* *آفرین* appears in *M* and *W* *جهان*; in *A*, *E*, *N*, and *T* *زداد*.

⁸ Verses 304 and 305 only in *B*, *M*, and *W*. The latter two have *پندار* instead of *پدیدار*.

⁹ *M* and *W* *ز گفتار مخلوق منکر شود*.

نکو باز دان تا چه مایه ^۲ بُدند	که هر يك سويِ اَمْتی ^۱ آمدند
رسولان قَرخ پیِ منتخب ^۴	و زو ^۳ پنجه بودند تازی نسب
بنزدیک ایزد ^۵ کرامی بُدند	همه راست بودند و نامی بُدند
بنیکی جهانرا زَبَد دستگیر	از نشان یکی بود یعقوب پیر
پسندیده داور داوران ^۶	سرائیل او بُد زیغمبران
بدین داشتن تاج آفاق بود	330 ورا ^۷ گوهر از پشت اسحاق بود
چراغ جهان بود و شمع نیا ^۸	ذبیح الله او بود از انبیا
براهیم کو بود دین را دلیل	بُدش ^۹ گوهر از پشت باک خلیل

^۱ So *M*, *W*, *A*, *N*, and *T*. *E* has راستی.

^۲ *T* پایه. In *B* this verse runs thus:

که هر يك بسوي زمين آمدند که یکسر نبیان مُرْسَل بُدند

In all copies except *B* there follow after this verse two, probably spurious, baits, which refer to the common calculation of Muḥammadan writers, that ۱۲۴,۰۰۰ prophets were sent into the world, out of which number ۳۱۳ were special envoys, comp. Fleischer's Baidāwī, p. ۲۱۷, l. ۵. Particularly suspicious, apart from the unpoetical character of a mere arithmetical estimate, is the second bait, which has exactly the same rhyme-words as v. ۳۲۵ above. These verses run thus:

باجماع مردم که شان بر شمار صد و بیست و چار است هر يك هزار
از آن سیصد و سیزده آمدند که جمله رسولان مُرْسَل بُدند

So according to *M* and *W*. *T* reads:

باجماع اَمْت که شان بُد شمار صد و بیست بار و چهار و هزار

A, *E*, and *N* باجماع اَمْت که بُد بشمار الخ; the second hemistich as in *T*, except that *N* and, as it seems, *E* also have یار instead of بار.

^۳ So *B*; the other copies وزان. ^۴ *E* پی و با حسب. *A* and *N* مُسْتَحَب.

^۵ So *B*. *A*, *E*, *N*, and *T* یزدان. *M* and *W* هرکس.

^۶ Only in *B*, *E*, *M*, and *W*. The last two copies read او بُد instead of بود او.

^۷ Verses ۳۳۰-۳۳۵ are complete only in *B*, *M*, and *W*. In *A* and *N* only v. ۳۳۲ appears; in *T*, vv. ۳۳۰ and ۳۳۲; in *E*, vv. ۳۳۰-۳۳۲. *E* reads here که او and instead of اسحاق by mere mistake بعقوب.

^۸ So *B* and *M* (نیا might perhaps be taken here in the sense of عظمة). *E* نیا. *W* ضیا.

^۹ *E* وزان. *A* and *N* ورا. *T* که او بود از.

زیغمبران آن بزرگی^۱ که دید جز او کس بدانجایگه کی رسید،

فی الموعظة^۲

بدان ای هنرمند ^۳ فرزانه رای	که همواره بودست و باشد خدای ^۴
320 نداند کس آغاز و انجام او	جهان هست بر عدل و احکام او ^۵
سیهر و زمین زیر فرمان اوست	زعرش اندرون تا نثری زان اوست ^۶
از آن پس که کرد این جهان را پدید	دَد و دام و هم آدمی آفرید ^۷
نگردد بدین هیچ دل کامگار	جز ایزد نداند کس آنرا شمار ^۸
بگو ای خردمند ازین در سخن	قیاس از رسولان دادار کن

جزو کس بدین *A, E, N,* and *T* افزونی، and in the second hemistich *B* adds after it (درین *A*) منزلت کی رسید. In *M* and *W* this verse is wanting. *B* adds after it another, which has again the rhyme خدای, just as the immediately following initial bait of the next chapter, and is probably interpolated:

زچندان پیام آور رهنمای کرامیتراز وی تَبَد بر خدای

² So *N*. Heading in *E* بخضرت یعقوب، in *T* در بیان عداوت نمودن عصیا بحضرت یعقوب، *W* خوان آراستن یعقوب بنهان از عصیا و آمدن بخدمت پدر و خبر کردن و رفتن اسحق بکار قربان بگمان اینکه خوان از عسیاست ودعا کردن و مستجاب شدن دعا در حق یعقوب. No interruption of text in the other copies, only in *B* appears further below between vv. 323 and 324 this simple heading: آغاز کردن این قصه.

³ *W* بخوان instead of بدان; *M* and *W* خردمند instead of هنرمند.

⁴ *M* and *W* بجای (inappropriate, as in that case the necessary subject 'God' would be entirely missing).

⁵ The reading of *B* جهان هست بر فضل واحسان او has no proper rhyme.

⁶ 'All from the heavenly throne to the earth (زمین=نثری) belongs to him.' This verse is only found in *M, W, B,* and *E*. *B* has again a wrong rhyme, viz. زیر احسان اوست in the first hemistich, and تا نثری نام اوست in the second. *E* (where this verse appears as the last before the chapter-heading در بیان الخ) has likewise نام اوست, but the first hemistich as in the text above.

⁷ So *M* and *W*. *A, E, N,* and *T* آدمی آفرید. *B* has نخست instead of درو, and adds after this verse another, which appears to be a mere interpolation:

زدانش پرستان بروی زمی که داند که چند آفرید آدمی

⁸ Only in *B, M, W,* and *E*. *E* has کسی این شمار.

گزاینده تر زین مرا نیست زهر	زفرزند بودن مرا نیست بهر
مرا پایۀ ارج ^۱ هاجر نهاد	345 مگر پاك یزدان خداوند داد
چنین گفت با ساره کای نیک یار ^۲	براهیم پیغمبر کردگار
ز تیمار و اندوه ^۳ آزاد باش	بشارت پذیر از من و شاد باش
که از تو شود کودکی آشکار	که کردست وعده مرا کردگار
کند زان پسر داور داوران ^۴	کجا نسبت و نسل پیغمبران
نباشد چنو ^۵ آشکار و نهان	350 بود نامش اسحاق اندر جهان
که شد کشته آن تخم نا آفرین ^۶	چنان بُد زتوفیق جان آفرین
باسحاق فرخ بی نامدار	چون ده ماه بگذشت بنهاد بار
بزد آن بسر باك ^۷ دور از بدی	بجای آمد آن وعده ایزدی
غم و درد او باك نابوده شد	دل ساره زانده ^۸ آسوده شد
یکی ویژه ^۹ پیغمبر کردگار	355 شد اسحاق پرورده و نامدار ^۹
چنو باك نسبت چنو پاکتن ^{۱۱}	زنی خواست اندر خور خویشان
بپیوست ازو نسل پیغمبران	چو پیوسته شد با زن مهربان
زبشت وی آمد در آن روزگار ^{۱۲}	شنیدم که پیغمبران ده هزار

^۱ So B. M مرا ماده از درج W the same, but پایه instead of مایه.

^۲ So M. W با ساره^۳ نیکبار (نیکبار B (or نیکسار. ^۳ M and W واندیشه

^۴ This verse only in B. ^۵ چنان in M and W.

^۶ B کشته تخم چنان بافرین. In the same copy another verse of a very doubtful character is added, viz.:

زمین ساره بر تخم فرخ نیافت (? بیافت) بدان تخم نیک اختر نیک یافت

^۷ So B. M and W دور از وی بدی. ^۸ M and W از فکرت.

^۹ B پرورده کامگار.

^{۱۰} A marginal gloss in M explains ویژه by خالص و خاص.

^{۱۱} Between vv. 355 and 356 all three copies have another verse, which is a mere imitation of v. 331:

ذبیح الله او بُد زیغمبران جهان ارج (درج M and W, see note 3, p. ۴۱) او داشت از هر کران

^{۱۲} So A, E, V, and T (in the last دو instead of ده). The other three copies have:

شنیدم که پیغمبر کردگار پدید آمد از نسل او ده هزار

پیمبر چو یعقوب قَرخ سیر	نبود آفرمان در جهان سربس
بدانش زندانگان ^۱ بُرده دست	هنرمند و یکتا و ایزدپرست
جز ایزد شب و روز یادش نبود	335 جز ایزدپرستی نهادش نبود
سخن یکسر از راستان گویمت ^۲	ز مولود او داستان گویمت
مولود بعقوب علیه السلام ^۳	
و زیشان چنین قصه گسترده اند	روایت زکعب و وهب ^۴ کرده اند
که اندر وفا ایزد اورا ستود	که چون روزگار براهیم بود
خدایش بدانگونه فرزند داد	مراورا زهاجر ^۵ سماعیل زاد
نَبَد زاده فرزند ازو هیچ هیچ ^۶	340 دل ساره غمگین شد و بیچ پیچ
دلش سوگوار و روانش نترند	بنزد براهیم شد مُستمند
نیامد همی هیچ کامم بجای ^۷	بپرسید و گفت ای رسول خدای
نباشد ^۸ زمن خلق مغمومتر	همانا زمن نیست محرومتر

^۱ *M* and *W* زندانشوران.

^۲ Only in *B*.

^۳ This heading appears in *B* and also on the margin of *M*. On the margin of *A* مولد یعقوب *W* حکایت فی المثل. In the other copies the text runs on without interruption.

^۴ So *M* and *W*. *B*, *A*, *E*, *N*, and *T* روایت زکعب اینچنین کرده اند less eligible both on account of another چنین in the second hemistich and the plural كعب الاحبار ابن الوهب is كعب. ایشان authority of traditions, here combined with his father وهب.

^۵ Verses 339-357 only in *B*, *M*, and *W* (in the latter two with the exception of v. 349). For these nineteen verses there is substituted in *A*, *E*, *N*, and *T* one verse only, viz. بسر بودش اسحاق پاکبزه رای -- یکی بود مرد (یکی ویژه مرد و رسول *T*) خدای. *B* has in v. 339 ز instead of جو (زادن in that case used as transitive verb).

^۶ *B* که از وی نَبَد زاده فرزند هیچ غمگین بشد بیچ بیچ in the second hemistich.

^۷ So correctly *B* with the negative turn of the sentence. *W* نیامد ازو کامم از *M* alone has the affirmative wording: تو بجای. تو بجای which appears less preferable, as the following همانا in v. 343 cannot have any adversative power.

^۸ So *B*. *M* and *W* که باشد. *B* has by mistake in the second hemistich محرومتر again.

370 بُد راه و آئین هر دو چو هم^۱
 که عیصا سپاهی و مردانه بود^۲
 ره زهد و پرهیز یعقوب داشت
 همی بُرد^۳ عیصا برو بر حسد
 بخاصه که بگذشته بودش بهوش
 375 بهنگام زادن ورا داشت بای
 ازین روی دلرا^۴ گران داشتی
 بروی دگر هم بُدش دل^۵ گران
 که نُخزینی^{۱۰} از وی بحکم رضا
 چنان بود آنگاه رسم و سیر
 380 از آن هر دو تن آنکه نُخزین بُدی
 چو یعقوب نخزینی از وی خرید
 ازین روی عیصا بیعقوب بر

بسی شان تفاوت بُد از^۲ بیش و کم
 بمردانگی هر کس اورا ستود^۴
 همه سیرت و عادت^۵ خوب داشت
 حسد باشد آنرا که باشد جسد
 که یعقوب دانا دل پاک هوش^۷
 بدو متصل بُد چو آمد بجای
 و لیکن زهر کس نهان داشتی
 ابر پاک یعقوب روشن روان
 خریده بدو داده بودش بها
 که هر کس که ویرا دو بودی پسر
 دو بهره زمیراث او بستدی
 دو بهره زمیراث ویرا رسید^{۱۱}
 نهان و اشکارا گران داشت سر

¹ So *B* and *T* (only رای instead of راه in the latter). *A*, *E*, *N*, and *T* have رای too, and at the end بهم *M* and *W*.

² *B* بُدی instead of از.

³ So *B*. *A*, *E*, and *N* بُد و نیز بود; سپاهی *M* and *W* وشیر بود; و سر نیز بُد.

⁴ *M* and *W* در همه چیز بود.

⁵ *A*, *E*, and *N* صورت instead of عادت.

⁶ *B* همه بُرد. *E* and *W* همی بُد.

⁷ This and the following verse, which give a hint for the correct rendering of v. 367 above, only in *B*. The double meaning of هوش is (۱) خرد و زیرکی (2) خرد و زیرکی; see Ganj-nāma, f. 166b, ll. 2 and 3, and Shams-i-Fachrī, p. ۵۹, l. 7.

⁸ Verses 376-383 only in *B*, *M*, and *W*. *M* and *W* have ازو دل instead of دلرا.

⁹ *M* and *W* دلش بُد.

¹⁰ نُخزینی in vv. 378 and 380 are additional or contracted forms of نُخستینی; Vullers' pointing نُخزین (Lexicon, ii. 1300^a) would be against the metre here. *M* and *W* spell the word نُخزینی, *B* even نهرینی.

¹¹ In *M* and *W* this verse is placed after the following one. *M* has بر وی, *W* ویرا از وی instead of از وی.

نخستین پیمبر کز اسحاق زاد^۱ بُد آزاده یعقوب با دین و داد
 360 بکنعان درون بود مولود او فروزنده بُد^۲ شخص محمود او
 همی بود آنجا که تا مرد شد بیغمبری نغزو درخورد شد^۳
 بتوریت موسی درون خوانده اند فراوان کسان بر زبان رانده اند^۴
 که یعقوب دانای فَرخ نهاد بتنها بُد چونکه از مام زاد^۵
 365 دو فرزند بُد مام را در شکم بزادند هر دو بجائی بهم^۶
 یکی را؟ پدر نام عیصا^۷ نهاد بعیصا شد اسحاق فرزانه شاد^۸
 ولیکن چو زادند هر دو بهم گسسته نبودند هر دو زهم^۹
 که آزاده یعقوب^{۱۰} یزدان پرست گرفته بُدش پای عیصا بدست
 چنین بود مولود آن هر دو تن وزین داستان آگهند انجمن^{۱۱}
 در بیان عداوت نمودن عیصا بحضرت یعقوب^{۱۲}
 چو پرورده گشتند هر دو پسر گشادند چشم دل و چشم سر^{۱۳}

^۱ *A, E, N, and T* read: نخستین پسر کش زاسحاق زاد. The same copies read in the second hemistich نژاد instead of داد با دین و داد.

^۲ *M* and *W* read: آن. ^۳ Only in *M* and *W*. ^۴ Only in *B, M, and W*.

^۵ *M* and *W* read: آنکه instead of چونکه. In *A, E, N, and T* this verse runs thus:

فروزنده یعقوب با دین و داد بتنها بُد چون ز مادر بزاد

comp. note 1, above.

^۶ So *B, M* and *W* in the second hemistich: بزادند هر دو تن آسان بهم. In *A, E, N, and T* the verse runs thus:

دو فرزند بودند هر دو بهم بزادند یکجا و باهم شکم

^۷ So in all copies except *M* and *W*, which read آنرا.

^۸ *A, E, and T* have throughout the form عیصا for Esau.

^۹ So all copies except *M* and *W*, which read less appropriately: بیعقوب و عیصا. بُد اسحاق شاد.

^{۱۰} So *B, M*. The other copies read هر دو پسر in the first and (از هم دگر *M*) in the second hemistich.

^{۱۱} *E* read: که یعقوب آزاده. In *M* and *W* this verse is wanting.

^{۱۲} *A, E, N, and T* read: مرد و زن instead of انجمن; *T* has besides خبر instead of آگهند.

^{۱۳} This heading is taken from *E* and placed here in its proper position, comp.

p. ۳۰, note 2.

^{۱۴} *M* and *W* read: دید سر; in the beginning these two copies read که instead of چو; *T* has چه instead of چو.

ابر^۱ پاک یزدان پیروزگر
 فراوان بخواندی ورا با نیاز^۲
 بگفتی که ای کردگار جهان
 ازین بنده بپذیر قربان او
 الهی بنیکی بده کام وی
 نشان پذیرفتنش آن بُدی^۳
 بخوردی از آن خوان و قربان بسی
 خداوند خوان سخت خرم شدی
 که پذیرفته^۴ بودی جهان آفرین
 بعیضا چنین گفت اسحاق پیر^{۱۰}
 برو برگ^{۱۱} آن کن که قربان کنی

¹ Or ρ , as in A , E , N , and W .

² So only in *B*, where نیاز با clearly refers to the subject of the sentence. *M*, *W*, and *T* نیاز بی, referring to the object, God (وَرَا). *A* and *E* نیاز روانش. *N* نیاز روان.

³ *A*, *E*, and *N* فراروان کشیدی دل دوست *T*. فراروان کشیدی دلش دست آ. *B* has, probably by mere mistake, باز instead of باز (misspelt for دست). (دل دوست)

⁴ The reading of *M* and *W* وفاکن امید دل و جان وی is due to a confusion of this verse with the one immediately following, which is missing in these two copies as well as in *B*, where the second hemistich of v. 400 has (regardless of rhyme) been verbally substituted for that of v. 399.

⁵ *A* and *N* روا instead of وفا. *E* روان. ⁶ *W* and *M* بدی آنکه پذیرفتش نشان.

⁷ Only in *B*, *M*, and *W*; the two latter read in the second hemistich *بخوردند*.
⁸ *A* and *E* *بودی* پذیرفته.

⁹ *A, E, N, and T* هم از بهر قربان هم (وهم ز) آفرین. *W and M* همان خوان *W and M*.
و قربان بآن آفرین.

¹¹ identical both with *سماں و سرائح* (Ganjnâma, f. 36b).

This verse is found in *B*, *M*, and *W* only; in the latter two the second hemistich runs thus: *بحاجت خدا را یکی خوان کنی*. After this verse there follows in *B*, *M*, *W*, and also in *T* (where it is substituted for the missing v. 406) another one

وزین ره بُدش دلگرانی بروی
چنان دان که اسحاق قَرخ نشان
385 ز یعقوب مهرش بدو^۵ بیش بود
همی خواست کش پایه^۴ باشد بلند
ولیکن دل مادر نیکخواه
همی نیکی از بهروی خواستی
چنان بود آنگاه آئین و رای^۷
390 شدی زود بر^۹ عادت دلپسند
بسی دیگ و بریان از آن^{۱۰} ساختی
ببردی بجائی^{۱۲} که آن جایگاه
نهادی بدان^{۱۴} جایگه زود خوان
بدانجا که آن^{۱۵} ساخته خوان بُدی
395 باستادی و برگرفتی دعا^{۱۷}
یکی گوش کن سوی این گفتگوی^۱
بعیصا برش بود دل مهربان^۲
ورا سال و مه نیکی اندیش بود
بود ویژه^۵ پیغمبر ارجمند
پراز مهر یعقوب بُد سال و ماه^۶
روانرا بمهروی آراستی
هر آنکش بُدی حاجتی بر خدای^۸
بسی گاو گشتی بسی گوسفند
یکی خوان زیبا^{۱۱} برداختی
پرستشگهی بُد زهر^{۱۳} اله
پیمبر شدی شاد و روشن روان
کجا نام آن کار قربان^{۱۶} بُدی
زهرگونه آفرین و ثنا^{۱۸}

¹ *M* and *W*:

ازین میشدش دلگرانی بدوی یکی گوش کن تو ازین (از آن *M*) گفتگوی

² So *B*, *A*, *E*, *N*, and *T*. *M* and *W*:

نهانی بعیصای قَرخ نشان بدش مهر اسحاق دل مهربان

³ *M* ورا.

⁴ *B* مایه. *M* سایه. Instead of *A*, *E*, *N*, and *T* read *تا*, and *T* has گردد instead of باشد.

⁵ *A*, *E*, *N*, and *T* پاک.

⁶ The rhyme-words in *A*, *E*, *N*, and *T* are مهربان in the first, and بیگمان in the second hemistich.

⁷ *A*, *E*, *N*, and *T* وراه.

⁸ So *B*. *A*, *E*, *N*, and *T* اله (زی *T*) که آنرا که بُد حاجتی از (زی *T*) اله *M* and *W* که هرکس که حاجت بُدش از خدای

⁹ *M* and *W* با.

¹⁰ *M* and *W* نیز بریان ازو.

¹¹ *A*, *E*, *N*, and *T* زَین.

¹² *M* and *W* بدانجا.

¹³ *A*, *E*, *N*, and *T* بُود بهر.

¹⁴ *A*, *E*, *N*, and *T* بر آن.

¹⁵ *A*, *E*, and *N* بدانجای کان. *T* بر آن جای کان.

¹⁶ So *B*, *M*, *W*, and *T*. The other three copies فرمان.

¹⁷ *M* and *W* و نیز کردی دعا.

¹⁸ *M* and *W* خدا آفرین.

415 بگو خوان قربان¹ نکو ساختم
 بیا ای پیمبر بکن آفرین
 پدر سخت پیرست و چشمش تباه
 زعیصات نشناسد ای نیکرای
 ترا خواهد آئین بیغمبری
 420 مگر بشنود داور² دادگر
 چو بر تو دعای پدر کار کرد
 تو باشی رسول خدای جهان
 چنان³ کرد یعقوب کش مام گفت
 بشد⁴ خوان قربان بیاراست زود
 425 بنزد پدر شد سخن کرد یاد
 زعیسا ندانست بعقوب را
 بدان باز نشناخت این را از آن⁵
 که یعقوب قرخ پیمبر بود
 تو خواهی و من خواهم ای نیک یار⁶
 نهادم زشغلش بپرداختم⁷
 مرا نیک خواه از جهان آفرین
 سپیدی نداند همی از سیاه
 بیاید کند آفرین خدای
 ترا خواهد از هر کسی بهتری⁸
 نبوت رسد مر ترا از پدر⁹
 نباید از آن پس¹⁰ غم و درد خورد
 بماند ترا نام تا جاودان
 دلش لاجرم گشت با کام جفت
 نهادش بدانسان که فرموده بود
 روان پدر زان سخن گشت شاد¹¹
 شنید آن¹² سخن گفتن خویرا
 که بُد حکم کرده خدای جهان
 ورا بر سر از اوچ افسر بود¹³
 نباشد بجز کردۀ کردگار¹⁴

¹ Here and in the previous verses *M* and *W* read خوان و قربان. Instead of نکو which is found in all the other copies, *B* has the weaker نو.

² *M* and *W* نهادم دل از شغل پرداختم.

³ So *B*, *M*, and *W*. In the other copies مهتری.

⁴ *A*, *E*, *N*, and *T* ایزد.

⁵ *M* and *W* این روز از آن پس غم و درد سر, clearly a reminiscence of the second hemistich of the following verse, which is wanting in these two copies.

⁶ *A*, *N*, and *T* نباید ترا زین غم الخ. *E* ازین پس.

⁷ *A*, *E*, *N*, and *T* چنین. *M* and *W* شد و.

⁸ So all copies except *B*, which reads (less appropriately on account of the tiresome repetition of شد) روان پدر شد از آن کار شاد.

⁹ این *W*.

¹⁰ *A* has an unintelligible روز از آن.

¹¹ So according to *A*, *E*, *N*, and *T*, decidedly better than the reading of *B* ورا بر سرش تاج افسر بود. In *M* and *W* this verse is wanting.

¹² *A*, *E*, *N*, and *T* ای نیکرای.

¹³ So *B*, *M*, and *W*. The other copies read نباشد بجز کردهای خدای.

نهد تاج پیغمبری بر سر	که دارد پیغمبری درخورت
خدای جهانرا بیمبر شوی ^۱	تو با دُرّیانت چو مهتر شوی
یکی نامور ایزدی خوان کند ^۲	بشد زود عیسا که قربان کند
سبک خواند یعقوب را در زمان	410 شد آگاه مامش از آن داستان ^۳
بدین کار در خویشتن را بیاب ^۴	بدو گفت رو همین بقربان شتاب
نمودش زدل شفقت و مهر خویش ^۵	که بابت برادرت را خواند پیش
بدان تا کنم ^۷ آفرین دراز ^۸	بدو گفت رو ^۶ خوان قربان بساز
بنه ^{۱۰} وانزمان شو بنزد پدر	تو شو ^۹ زودتر خوان قربان ببر

which, in the various copies, is more or less identical with v. 404 and even in rhyme a mere repetition of it. It runs thus:

بدان (بگو) تا بیایم کنم آفرین بخوایم زیزدان جان آفرین

In *T* the second hemistich shows a still greater resemblance to that of v. 404 (see note 9, p. ۳۷). هم از خوان قربان هم از آفرین. The که in the following verse, which is governed in the reading of *B*, *M*, and *W* by بخوایم, is, in the text adopted, clearly used in the sense of 'in order that.'

¹ This verse is rather corrupted in most copies; the reading adopted is that of *T*, with which (apart from wrong spelling) *N* and *B* practically agree; the latter reads:

تو تا دُرّیاب تو (دُرّیاب تو mistake for) بهتر بوند خدای جهانرا بیمبر بوند

W and *M* have تو با دار بابت که الخ *A* and *E* ابا همگنانت تو سرور شوی.

² So *B*, *A*, *E*, *N*, and *T* یکی ایزدی نامور الخ. In *M* and *W* this verse is wanting.

³ So *B*, *A*, *E*, *N*, and *T* شد آگاه مادر الخ; *M* and *W* شد آگاه مادر الخ.

⁴ So *B*, *A*, *E*, *N*, and *T* بدینکار رو خویشتن *M* and *W* در; *M* and *W* بدینکار رو خویشتن.

⁵ So in all copies except *M* and *W*, where this bait runs thus:

که باب تو عیسا بخواندش پیش نمودش زدل شفقت و مهر بیش

⁶ *A*, *E*, *N*, and *T* بگفتش برو. ⁷ *B* کند.

⁸ *M* and *W* (ساخته کردن = ساز کردن) آفرین تو ساز.

⁹ *A*, *E*, *N*, and *T* برو.

¹⁰ So in *A*, *E*, *N*, and *T*, in agreement with vv. 415 and 424, where نهادم and پس آنگه دوان (روان *W*) شو بنزد پدر. *M* and *W* برو. *B* has appear again.

دارنده یزدان چو^۱ خرم شدند بخوردند باقی و باز آمدند
آمدن عیسا بخدمت بدر و از خوان خود خبر دادن
و دانستن اسحق از پیشدستی نمودن یعقوب
و اندوهناک شدن عیسا و کینه یعقوب را
در دل گرفتن

ببود^۲ این و عیسا نه آگه زکار که یعقوب را گل بر آمد زخار
بیاراست خوان را^۳ و رفت و نهاد شتابید سوی پدر سخت شاد
445 بدو گفت کای باب روشن روان نهادم بر آن سان^۴ که رسم است خوان
بیا آفرین کن مگر کردگار بمن بر همایون کند روزگار
چو اسحاق بشنید گفتار او دلش را شگفت آمد از کار او
بدو گفت کای ویژه جان پدر بنوئی یکی خوان نهادی دگر^۵
نه از شغل آن کار فارغ شدی^۶ روا شد بهر کار و باز آمدی^۷
450 چو عیسا شنید این سخن از پدر در آمد درخت غمانش بیر^۸
که و همش هم آنگاه صورت ببست^۹ که یعقوب فرزانه شد پیشدست

¹ So *B*. *A*, *E*, *N*, and *T* یزدان دارنده. *M* and *W* زدارنده. After this verse there is another one in *B* which seems quite superfluous, as the bait immediately following, which is found in all copies, expresses the same idea:

ببود این و عیسا نه آگه بود ز یعقوب خود در دلش آه بود

The heading after v. 442 is found in *T* only.

² نبود^۲ *M* and *W* آگه عیسا زکار. نبود^۲ *T*.

³ So *B*. The other copies آن خوان. ⁴ *M* and *W* بدانجا.

⁵ *A*, *E*, *N*, and *T* برفتی و این خوان نهادی دگر.

⁶ So *B*. *M* and *W* چو از *A*, *E*, *N*, and *T* نه زان شغل و زان کار فارغ شدیم. شغل و کار تو آگه شدیم.

⁷ So *B*. All the other copies روا شد همه کار و باز آمدیم.

⁸ So *B*. All the other copies:

چو عیسا شنید از پدر این سخن بر آمد درخت مرادش (نشاطش *W* and *M*) زن

⁹ So *B*. In *M* and *W* this verse is wanting. The correct reading of the other copies seems to be: زقهرش همانگاه صغرا ببست; but *A* and *N* have صغراش بست; *E* has صفرا (س and ص confounding) صفرا.

چنان خواستش زافرین آفرین	430 بشد زود اسحاق و کرد آفرین
دلش قَصَبِ خویش بر تو گشاد	که این بندۀ تو که قربان نهاد
روا ² کن تو حاجات پنهان او ³	خدایا تو بپذیر قربان او ¹
نگه دار از ⁴ رنج آسانیش	بپیغمبری دار ارزانیش
بخاصه نرو ماده فرزند او ⁵	ورا با همه خویش و پیوند او
سرانجام فرخنده کن کارشان ⁶	435 بانده و شادی نگه دارشان
شنید از رسول آفرین ودعا	جهاندار یزدان فرمانروا
بدان شد همه کار یعقوب راست	روا کرد هر حاجتی کو بخواست
زیعقوب قربان ⁷ پذیرفته شد	چو آن آفرین و دعا گفته شد
از آن خورده ⁸ یعقوب را شاد کرد	فرود آمد آتش یکی بهره خورد
بدو داشت ارزانی آن رنگ و فر ⁹	440 که شد بیگمان کاینده دادگر
بجای آمد آنچه بدانست ¹⁰ جُست	نُبوت برو شد یزدان درست

¹ So in *B*, *M*, and *W*. The other copies read (*T* او ی کام وی (او ی *T*)).

² In *B*, *W*, and *E* روا (less common, but possible in the same application); however, is confirmed by v. 437, where all copies read it distinctly.

³ So *B*, *M*, *W*, *E*, and *N*. *A* and *T* (او ی انجام و حاجات).

⁴ So *B*. The other copies در.

⁵ This verse in *B*, *M*, and *W* only. In *W* the second hemistich runs thus: بخاصه تر و تازه فرزند او.

⁶ *A* and *E* او instead of شان in both hemistichs, quite consistently, as v. 434 is wanting in these copies; whilst *N* and *T*, where that verse is likewise wanting, have nevertheless شان, thus indirectly confirming the genuineness of the missing verse.

⁷ *E*, *N*, and *T* فرمان, see notes to v. 394 above and v. 441 further down.

⁸ So *B*. *A*, *E*, *N*, and *T* از آن خوان و یعقوب الخ.

⁹ This verse only in *B*. رنگ in this connexion either = خوشی و خوبی or = رونق کار, *Ganjnâma*, f. 84^a, ll. 3 and 5.

¹⁰ So *E* and *T*. *B*, *A*, and *N* ندانست. In *M* and *W*, vv. 437-441 are replaced by a single bait which runs thus:

پذیرفت قربان (فرمان *W*) او سربسر بیامد بخورد آتش تیز پَر (تیزتر *W*)

که دارد چو شاهان^۱ ترا شاد کام
 سپاهت بود داد^۳ و فرمان بود
 465 بکرد آفرین هم بدینسان^۴ که گفت
 یکی سرکش و خیره دل شد که کوه
 ز یعقوب کین داشت در دل بسی^۵
 که من تا بجایست فترخ پدر^۷
 ولیکن چو معلوم او شد تمام^۹
 470 بگیرم بترم سرش را ز تن
 بزور دل و زهره گسترده نام^۲
 دلت شاد و زورت فراوان بود
 شد آن مرد با زور و فرهنگ جفت
 که زورگشتی زدستش ستوه^۶
 همی گفت همواره با هر کسی
 ز حکم خرد^۸ پای نهم بدر
 نهم زود بر راه یعقوب دام
 کنم خوش بمرکش^{۱۰} دل خویشتن

^۱ So *B*. *M* and *W* همیشه *E*, *N*, and *T* که دارد ز شاهان *A* که دارند *A* شاهان.

^۲ So *M* and *W*, which seems the only reading that gives a proper rhyme. All the other copies (*B* too) have گسترده کام (a composition often met with in the *Shâhnâma*, see Rückert in *Zeitschrift der D. M. G.* x. p. 135), which cannot rhyme with شاد کام, unless we spell the latter with Vullers شاد کام, which is scarcely justifiable. In *A* the second hemistich runs thus: بزور دل از دهر گسترده کام.

^۳ *M* and *W* سپاهت بسی داد الخ.

^۴ *B* بر آن سان.

^۵ Only in *B*, *M*, and *W*. The reading adopted is that of *B*. *M* and *W*:

یکی سرکش و خیره گشت او که کوه گسستی و گشتی زدستش ستوه
Ganjnâma, f. 96^a, explains ستوه by مَلُول و بَتَنَگ آمده and quotes the following bait of the *Shâhnâma*:

ببودند یک هفته بر پشت کوه سر هفته گشتند یکسر ستوه

^۶ So *B*. *A*, *E*, *N*, and *T* داشتی او بسی. *M* and *W* داشت عیسا بسی.

^۷ So *B*, *A*, *E*, and *N*. *M* and *W* که تا خود الخ. *T* که تا تن بجایست و فترخ پدر.

^۸ So *B*. *A*, *E*, *N*, and *T* زرای بدر. *M* and *W* زرای خرد.

^۹ 'As soon as he is no more.' معلوم in the sense of 'that which is obvious of him, his visible part, his presence in the flesh.' Another meaning, viz. 'sufficient ration for a person's physical maintenance,' appears in several passages of the *Gulistân*, see Vullers, *Lex.* ii. p. 1196^b. تمام شدن 'to come to an end, to die' (comp. German 'alle werden,' Bavarian 'gar werden').

^{۱۰} So in all copies except *B*, which has a much weaker برو instead.

بدر را چنین گفت کای نبخواه
بجای من او پیشدستی نمود
که من خوان خود را کنون ساختم
455 بدر چون بدان کار در بنگرید
بدانست کان بُد زحکم خدای
بعصا چنین گفت کای جان باب
که این نیست بی^۷ حکم بزبان پاک
چنین حکم کرد^۸ ایزد جان بناه
460 نباشد جز آن کاندرا حکام اوست
کنون زین مشوای پسر تنگدل
که من آفرینها کنم بیشمار
مرا گشت کار از برادر تبا^۱
زمن نیکی و نیکروزی^۲ ربود
درین ساعت از شغل برداختم^۳
چنان بود کز^۴ گفت عیما شنید
نه از روی جلدی بُد و جهد و رای^۵
مباور دل خویشتن زیر تاب^۶
که هست آفرینند^۷ جان پاک
مرا و ترا نیست در پرده راه
بدان کام بخشد کجا کام اوست^۸
همیدار در بند فرهنگ^{۱۰} دل^۹
بخوام ز دادار^{۱۱} بروردگار

مرا کارها جملگی شد تبا^۱ at the end of the first hemistich, and *M* and *W* at the end of the second. In *A* and *N* this verse follows, less appropriately, after the next.

^۲ *M* and *W* نیکوئی نیکروزی; *A*, *E*, *N*, and *T* نیکی و نیکبختی. The reading *N* instead of *W* in *B* is a mere clerical error.

^۳ So in *A*, *E*, *N*, and *T*. *W* and *M*:

که من خود کنون خوان بیاراستم بدینسان من از شغل برخاستم
B has a mixture of both readings, which consequently lacks a rhyme:

که من خود کنون کار خوان ساختم درین ساعت آن خوان بیاراستم

^۴ *A* and *N* کز instead of *W*.

^۵ *B* has here a rather doubtful *ن* جهد و جلدی.

^۶ So *B*. *A*, *N*, and *T* *زین* بتاب. *E* has *خویش* instead of *خویشتن*. *M* and *W* = تاب; (تافتن) منه رنج برتن ازین ره بتاب *W* (with the imperative of the verb *تافتن*). *Ganjnâma*, f. 51^b.

^۷ *M* and *W* *جُز*.

^۸ *A*, *E*, *N*, and *T* *چنین* کرد حکم *M* and *W* *چنان* کرد حکم. *B* has a less appropriate *کنون* instead of *چنین*.

^۹ Only in *B*, *M*, and *W*. The latter two copies read *کو* instead of *کندر* and *بدان* instead of *بر آن*.

^{۱۰} *A* *همیدار زبند* فرهنگ (فرمان *W* wrongly). *M* and *W* *دل* در بند و فرهنگ.

^{۱۱} So *B*. The other copies *دادار*.

بنزدیک لابن^۱ گذر کن یکی همی باش نزدیک وی اندکی^۲
 مرا او برادر منش خواهرم چنو در جهان نیست کس دیگرم
 تو از مهریان خواهرش زاده^۳ چنو بارسائی و آزاده^۴
 ترا گر ببیند بدین گونه حال^۵ زرویی تو گیرد همه روز^۶ فال
 ترا نزد وی خوش شود^۷ روزگار و زانجا گشایدت دادار کار^۸
 بگفت این و یعقوب دل پُر زرد سبک مادر خویش بَدُرود^۹ کرد
 روان شدن یعقوب علیه السلام سوی
 شام نزد خال^{۱۰}
 زکنعان با امید گیهان خدای رَم شام برداشت آن نیکرای
 سوئی شام شد نزد^{۱۱} فرخنده خال و را اختر بخت و یار و همال
 هم از گرد ره چون شد اندر زمان^{۱۲} بدیدار وی خال شد شادمان

^۱ So correctly *E* (see below, v. 635), but further down لابن *B*; لابین *B*; and further down لابن *A*; لابی *A*, with the *ی* instead of the simple *Idāfah*, a common mistake in MSS., but further down لابی *B*; *M* and *W* لابی *N*; لانی *T*; لائی. The general wording of the hemistich is according to *B*; the other copies read:

بَر لابی (لابنی، لاوی، لانی، لائی) نیک پی شو یکی (شو همی *E*)

^۲ *E* همدمی.

^۳ Only in *B*, *M*, and *W*.

^۴ *N* alone has here خال (as subject to ببیند) instead of حال.

^۵ *T* روز.

^۶ So *B*. The other copies بود.

^۷ So *B*. *M* and *W* در آنجا گشایش دهد کردگار; the other copies در آنجا شود دولتت پایدار.

^۸ So pointed in *Ganjnâma*, f. 34^a: بَدُرود or contracted بَدُرود = سلامت and وداع; in the latter meaning it is used in the following verse of the *Shâhnâma*:

دو فرسنگ با او بشد شهریار بَدُرود کردن گرفتش کنار

Another spelling, adopted in *B*, *M*, *W*, and *N*, is بَدُرود.

^۹ So in *N*. In *A* the heading is simply سفر یعقوب بشام; in *M* گفتار اندر سفر رفتن یعقوب بشام از کنعان از دست; in *B* رفتن یعقوب علیه السلام بشام پیش خال بیرون آمدن یعقوب از کنعان از بیم عیسا و بشام رفتن نزد خال; in *T* رفتن یعقوب بشام پیش خال. There is consequently very little to choose between these different wordings. In *W* alone the text is uninterrupted by any division.

^{۱۰} So *B*, *M*, and *W*. The other copies همیرفت نزدیک.

^{۱۱} *M* and *W* هم از گرد ره نزد او شد دمان.

♦ یوسف و زلیخا ♦

از آن پس چه نیرنگ و افسون کند ^۱	ببینم که بیغمبری چون کند
همی شد زرامش روانش تهی ^۲	همی یافت یعقوب ازو آگهی
که عیصا یکی مرد بُد سهمناک	دل پاک او بود پر بیم ^۳ و پاک
چنین گفت کای مادر نیکنام	سرانجام یعقوب شد نزد مام
همیگویدم هر زمانی کسی	ز عیصا همی پاک دارم بسی 475
ز تن جان پاک تو جوید همی ^۴	که عیصا هلاک تو جوید همی
کزو رستگاری بجای آورم	چه سازم چه ^۵ تدبیر و رای آورم
برون راند خون دل از چشم ترا ^۶	چو مادر شنید این سخن ^۷ از بسر
که گفتی همی چشم او جان گریست ^۸	ز تیمار یعقوب چندان گریست
بباید ترا بُد فرمان مام ^{۱۰}	480 سرانجام گفتش که ای جان ^۹ مام
سوې شام شو نزد فرخنده ^{۱۲} خال	سفر کن ز کنعان بفرخنده فال ^{۱۱}

از آن چون *T*. از آن خوب نیرنگ الخ. *So in B, M, and W. A, E, and N* بنیرنگ الخ.

^۲ *So B, T, A, and E* (where زرامش is a mere clerical error for روانش). *M* and زدامش ز دانش *W* without any sense is the reading of *N* ز دانش تهی.

^۳ *M* and *W* ترس.

^۴ Instead of the two verses 475 and 476 in *B, M, and W* (in the latter two with these modifications: ز تن جان هر زمان هر کسی in the second hemistich of v. 475, and ز تن پاک جان تو شوید همی in that of v. 476) the other copies have only one verse, viz.:

زعیصا همی پاک دارد دلم ز تن جان پاک و روان بگسلم
^۵ *A* که.

^۶ *So in A, E, N, and T*, preferable to the Arabic equivalent حدیث in *B, M, and W*.

^۷ *So B. A, E, N, and T* همیرفت خویش ز چشم و ز سر *M* and *W* همیرفت خویش ز چشم و ز سر.

^۸ *B, M, and W* have خون گریست, a possible, but rather strong licence in the laws of rhyme (see Teufel, loc. cit., in note on p. ۵), unless we substitute with *M* چندان in the first hemistich, according to modern pronunciation, the form چندان.

^۹ *B* چشم instead of جان, which gives no rhyme.

^{۱۰} *So B.* The other copies, except *N*, read نیاید ترا بُد فرمان مام. نیاید ترا بُد فرمان مام.

^{۱۱} *B* فرخنده فال as attributive adjective to کنعان.

^{۱۲} *So all copies except B*, which unnecessarily substitutes آزاد for فرخنده. *A, E, N, and T* read شام نزدیک فرخنده خال.

500 نَجَسْتی ازین سوزبان جهان که بُد آشکار دلش جو نِهان¹
 نبودش جز ایزد پرستی نهاد خود ایزد بدانسان نهادش نهاد²
 بدانسان همی بود برهیزگار نبودش بجز دین و برهیزکار³
 بر آمد بدین⁴ داستان هفت سال زمانی نگشتش دگر گونه حال⁵
 گفتار اندر وحی آوردن جبرئیل بر یعقوب

علیه السلام⁶

سرانجام وحی آمد از دادگر بفرزانه یعقوب والا هنر⁷
 505 شنیدم زندای پاکیزه رای کش آن بُد نخستینه وحی از خدای⁸
 برو⁹ جبرئیل آمد از آسمان بیغام روزی ده غیب دان
 رسانید ویرا سلام¹⁰ خدای سپهر آفرین و ستاره نمای

جهان گر همه ورد و دیبا (دُر و دریا *M* and *W*): (*M* and *W* دریا) is, although rare, by no means against the genius of the language and rather emphatic (comp. the occasional construction of the French *si* with a past definite). In harmony with the common rule of syntax, but less appropriate in wording, is the reading of *T*, *M*, and *W*: (*M* and *W* دریا) (*T* از هر دز آنرا) شکلیا بُدی.

¹ This verse in *B* only.

² So *B*. The other copies داد گونه (*A* and *E* بدین) خود ایزد نهادش بدان.

³ *B*, *E*, *M*, and *W* have in the beginning بدینسان. In *M* and *W* the second hemistich runs thus: نبودی بجز دین پرستیش کار. The reading of *E* پروردگار gives no rhyme at all.

⁴ *M* and *W* برین.

⁵ So in *M* and *W*. *E* وحی آوردن بار اول بحضرت یعقوب و آمدن خطاب اسرائیل *N* نازل شدن وحی بی یعقوب و بیغمیری *T* آمدن وحی نزدیک یعقوب علیه السلام در شام *N* معبوث شدن و خطاب اسرائیلی سرافراز گردیدن و مأمور شدن بگرفتن زن. In *B* and *A* there is no heading, and the text runs on without interruption. In *B* v. 504 is even placed before v. 503.

⁶ So *B*. *A*, *E*, *N*, and *T* گهر. The reading of *M* and *W* از کردگار in the first hemistich, and پرهیزگار in the second, is a similar violation of the laws of rhyme, as the reading of *E* in v. 502, see note 3 above.

⁷ So *B*, *M*, and *W*. The other copies آن بود وحی از خدای نخستینش.

⁸ *A*, *E*, *N*, and *T* بدو.

⁹ So *B*. The other copies سلام از خدای.

یکی سرو آزاد^۱ دیدش بلند
 فروزان ازو ارج بیغمبری
 خوش آمدش^۲ دیدار یعقوب سخت
 فراوان بگفتار بنواختش
 ۴۹۵ همی داشتش همچو فرزند خوش
 بُدش مهر بر وی چو بر خویش
 دل و هوش هر دو بدو داده بود
 بدو کرده بُد خان و مانرا یَکَه^۳
 جهان گر همه گنج و دینار بود
 ی از هر دو یکباره بیزار بود^۴
 برخ همچو خورشید و مه دلپسند^۵
 دل پاکش از مهر تباهی بری^۶
 بدو گشت خرم چو شاهان بتخت^۷
 بر خوشتن جایگاه ساختش
 نه کم زو نهان داشتی و نه بیش^۸
 نه دختر نهان داشت^۹ از وی نه زن
 کش^{۱۰} از خواهر پارسا زاده بود
 که کس را نَبُد بیش و کم زو گله
 وی از هر دو یکباره بیزار بود^{۱۰}

^۱ Some copies read آزاد, some آزاده.

^۲ So all copies except *B*, which has the following rather doubtful reading:

جوان و گش (= خوب) و رشته (? رسته or رسته) و دلپسند

^۳ This verse in *B*, *M*, *W*, and *T* only. Instead of اَرَج (= مرتبه, dignity) in *B* the other three copies read دَرَج (scroll), see note 2 on p. ۳۳; *B* has besides in the second hemistich دلش پاک instead of پاکش دل.

^۴ The reading of *B*, *M*, and *W* خوش آمد دیدار could only signify, if it signifies anything, 'he was gladdened by,' a meaning of خوش آمدن not met with anywhere. In *E* this hemistich runs thus: خوش آمد و را چهر یعقوب سخت.

^۵ As this word is written very indistinctly in most copies, it might perhaps be read بخت. In *B* the hemistich runs thus:

بدو گفت (گشت) خرم چو شاهانه بخت

^۶ So *B*, *M*, and *W*. The other copies نه بیش چیزی نه نهان داشت چیزی.

^۷ *M* and *W* بودش *B* بود.

^۸ So *B*. *A*, *E*, *N*, and *T* که. *M* and *W* که از خواهرش. In *B* v. 497 is placed before v. 496, but there seems to be no reason for deviating from the order adopted in all the other copies.

^۹ رها کردن = یَکَه کردن, as in the following verse of the *Shâhnâma* (quoted in *Ganjnâma*, f. 169^b) with exactly the same rhyme word گله, complaint, in the second hemistich:

بکن کار گیتی بیزدان یله نشأبت کردن زگردون گله

This and the following verse are found in *B*, *M*, *W*, and *T* only.

^{۱۰} So *B*. The construction of اگر with a simple preterite (instead of بودی or

زجان آفرین بر خداوند کرد	کز آغاز و انجام وز جُفت فرد ^۱
بذیرفتش از داد گستر سباس ^۲	بجان شد سباس ورا حق شناس
وزان پس بفرمان گیهان خدای	دلش را بزن کردن افتاد رای ^۳
ببین تا قضای خدای جهان	چه بُد رانده یعقوب را در نهان
525 چنان دان که آن لایِن نیک فال ^۴	که یعقوب را بود شایسته حال
دو آزاد دُخت دَلّارام داشت ^۵	کز آن هر دو دختر جهان نام داشت
دو پیرایه حور و رشک پری	دو سرو روان و بُت آزی ^۶
دو گل پیکر نوبهاران بباغ ^۷	دو جان و روان و دو چشم و چراغ

¹ So *B*. *A* and *E*:

زجان آفرین خداوند کرد کز (که *E*) آغاز و انجام خرسند کرد
 زجان آفرین خداوند فرد از آغاز شکرش چو بسیار کرد *M* and *W*
 که In *N* and *T* the first hemistich runs as in *A* and *E*, but in the second *N* has
 که آغاز و انجام اویست فرد *T* and آغاز و انجام او بند کرد

² So all copies (the suffix اش anticipating the following object سباس, as often, see for inst. vv. 580, 597, etc.) except *B*, which reads:

بذیرفت ازو داد گستر (پاک گستر *M* and *W*) سباس
 an unnecessary modification, compare the remarks of Vullers, Lex. ii. p. 200^b, on سباس having, like the Arabic مِنَّة, both a subjective and an objective application: kindness done, and the obligation, imposed upon the receiver of such kindness, of being thankful for it, thence thanksgiving, praise. *M* and *W* read in the second hemistich بجانش instead of شد بجان.

³ So all copies except *B*, which has دلش سوی زن الخ.

⁴ So all copies except *M* and *W*, which have این instead of آن, and *B*, which reads: چنان دان که لایِن قَرّخ بفال.

⁵ The modification of *B*, دو دختر گزین و دَلّارام داشت, is in no way preferable, as it lacks the Idāfah between دختر and گزین (= گزیده).

⁶ Idols like those of Âzar (Abraham's father), so probably correct instead of آزی in all copies, a wrong spelling, frequently met with in MSS. *A*, *E*, *T*, *M*, and *W* read دو بت الخ instead of وبّت.

⁷ So *B*. *M* and *W* دو گلبن چو در نوبهاران بباغ. *A*, *E*, *N*, and *T* ولیکن گه
 نوبهاران بباغ (نوبهاران باغ *E*).

چنین گفت پس ای رسول کریم
که نامت سرائیل قریح نهاد
510 همی گویدت مهر ما جُستۀ
ترا ما گزیدیم و دادیم نام
زیغم برانت کنیم اختیار
زبوند تو هر که پیدا شود
تَبَد تا کنون گاه⁴ زن کردند
515 یکی چاره و رای پیوند⁵ کن
که خواهیم دادنت⁷ فرزند چند
کز ایشان زبان همه راستان⁹
چو جبریل پیغام یزدان بداد
چو روح الامین رفت یعقوب پاک
520 بجشم و رخ خویش روی زمین

بشارت بذیر از خدای علیم¹
ازو بر تو این نام فرخنده باد
بدرگاه ما باز پیوستۀ²
ازین پس³ دهیمت زهرگونه کام
شود نام پیغمبریت³ آشکار
بسندیدۀ خدمت ما شود
کنون آمد این حکم برگردنت
ببایست⁶ ما هوش خرسند کن
همه باک و شایسته⁸ و دلپسند
همی تا بحشرزند داستان
برفتن سوی چرخ پَر برگشاد
سبک روی¹⁰ بنهاد بر تیره خاک
بسودش بنزدیک جان آفرین¹¹

¹ *M* and *W* چنین گفتند او را رسول کریم بشارت ترا از علیم حکیم (in which case رسول کریم is Gabriel the messenger). *A*, *E*, *N*, and *T* also read خدای علیم (or علیم و حکیم) instead of علیم حکیم.

² This verse is wanting in *M* and *W*. *T* has پس از آن, and like *A*, *E*, and *N* زهرگونه instead of همه گونه.

³ So *B*. The other copies نام تو.

⁴ So all copies except *B*, which reads here حکم as in the second hemistich, and at the end برگردنت instead of درگردنت.

⁵ *T* پیوند. ⁶ *A*, *E*, *N*, and *T* بفرمان ما.

⁷ So *A*, *E*, *N*, and *T*, preferable to *B* and *M*, which read (یتو *M*) که خواهیم ترا (یتو *M*) که خواهیم ترا (یتو *M*) (I shall give you' instead of 'we wish to give you'), as in all the previous verses the plural is used. ⁸ *M* بایسته.

⁹ So *B*. The other copies زبان و دل راستان. *M* substitutes in the second hemistich an unsuitable زنده instead of زند; vv. 515-517 are wanting in *W*.

¹⁰ *M* and *W* چهره.

¹¹ So *B*. *A*, *E*, *N*, and *T*:

بجشم و رخ روی خاک زمین سترش بنزد جهان آفرین
M and *W* بجشم و رخ و ریش خاک زمین الخ.

نبودی ز یعقوب هرگز نهان همی دید دیدار او هر زمان
 ولیکن دلش را نبودی^۱ خبر که دختر بود آن قمر یا بسر^۲
 ندا چون در آمد بامر خدای که از بهر زن چاره انداز و رای^۳
 دلش در زمان مهر راحیل خواست درو فتنه عشق راحیل خاست^۴
 شدش جان و دل هر دو جوای^۵ او زبان و دلش مهر گویای او
 زن خواستن یعقوب علیه السلام^۶ مر اورا ز خال همایون بخواست
 چو در جان او آتش عشق^۸ خاست

^۱ خبر. *T* has besides اثر instead of دلش را *M*, *W*, and *T*.

^۲ This wording in *T* is the only correct one; the reading of all the other copies, viz. دخترست یا که آن سیمتن دخترست یا بسر, is metrically incorrect in *B*. *B* adds after v. 539 a verse not found in the other copies, which is unfortunately without any proper rhyme, viz.:

نکردی زن میل دیدار اوی نبودی روانش بذیری اوی

The only way to correct it seems to be the substitution of بدیدار for بذیری in the second hemistich, so that the same word would be used in the double meaning of روی (face) and دیدن (sight, aspect).

^۳ So *B*, with this modification only, that there appears آن instead of زن (contrary to the clear wording of Gabriel's message, which speaks merely of seeking 'a wife,' not 'that wife,' viz. Rachel). In *M* and *W* this verse runs thus:

ولی چون در آمد پیام از خدای که از بهر زن چاره ساز و رای

A, *E*, *N*, and *T* have in the first hemistich:

بلی آمدش (ولیک آمدش *T*, بلی کامدش *E* and *N*) باز امر خدای

The second hemistich is the same in these copies as in *B*.

^۴ This verse only in *B*, *M*, *W*, and *T*. In *T* (where this verse is wrongly placed before v. 540) در زمان هر زمان is substituted for وزو فتنه و عشق, and درو فتنه عشق for.

^۵ *W* reads سودای گویان and consequently in the second hemistich.

^۶ *M* and *B* have the decidedly inferior reading زبان و لبش.

^۷ So in *B*, *M*, and *W* (in the latter two *E* (برزن الخ)). در خواستن حضرت یعقوب. *W* reads گویان. راحیل از خال خود و دادن لیا دختر کلانرا. بحضرت یعقوب. In *A*, *N*, and *T* the text runs on without interruption. Only in *B* the heading appears, as seems most reasonable, before v. 543; in the other three copies it is placed between vv. 543 and 544.

^۸ *B* نهر.

دو تابنده زهره ^۱ دو خورشید و ماه	خردمند و دانادل و نیکخواه
یکی بود از آن هر دو لیا ^۲ بنام	چو سرو روان بُد چو ماه تمام
یکی حور ^۳ چهره که چرخ کبود	ازو بارسا تر نیآورده بود
دگر بود راحیل روشن روان	کزو خوبتر کس ^۴ بُد در جهان
شنیدم که راحیل آنگه که زاد ^۵	مَلَك داده بودش زهر حسن داد ^۶
برخ بر زخوبی یکی ماه داشت	که خورشید را خوار و بی پایه ^۷ داشت
۵۳۵ از اورنگ ^{۱۰} او سایه بردی سبهر	تَسَب ^{۱۱} کردی از چهر او ماه و مهر
جهانرا بِبَفروختی روی او	شدی عنبرین خاک از بوی او ^{۱۲}
برفتار و گفتار و بالا و تن	نگار و شکرخای و سرو و سمن ^{۱۳}

^۱ So alone correct in *T*; all the other copies read *دو ناهید و زهره*, a useless repetition, since both words have exactly the same meaning.

^۲ So the name is spelt in *M*, *E*, and *T* (and perhaps *W* too). *A* and *N* read *لیا* (*!*). *B* *لیاب*.

^۳ Only *B* has the weaker *حور* instead of *حور*. In *B* besides v. 531 precedes v. 530. In *M* and *W* v. 531 is wanting altogether.

^۴ So all copies except *B*, which has *زن* (unnecessary, as *کس* may refer to both sexes).

^۵ *B* *آنگه که راحیل زاد*.

^۶ So *B*, *A*, *N*, and *T*. *E* *فلک*. *M* and *W* *خدا*.

^۷ So *B*. The other copies *بهر حسن داد* (*M* *حسن و داد*).

^۸ So *B*, *M*, *W*, and *T*. *A* and *E* *پری*. *N* *رخ بر*. Instead of *مایه* *T* reads *پایه*.

^۹ A certain confusion prevails in the various readings of this hemistich. The one adopted in the text is that of *B*, with the only exception, that *بی پایه* has been substituted for the more artificial *بی سایه*. *A*, *E*, *N*, and *T* have *که خورشید را*. *M* and *W* (*W* *سایه* or *مایه*) *از بی* (*از بی* *E*) *سایه*.

^{۱۰} *اورنگ* = *اورنگ* in the sense of *فَر و زبائی* (*Ganjnâma*, f. 29^a, l. 5). For *سایه* *B* substitutes here *مایه*.

^{۱۱} So *M*, *W*, *A*, *E*, and *N*. *T* has the interesting emendation *نسب* for *قبس*. Rather far-fetched is the reading of *B* *مهر روی از چهره*.

^{۱۲} This verse in *B*, *M*, and *W* only, but in *B* without a proper rhyme, thus:

جهانرا بر افروختی چهر او شدی خاکها عنبر از چهر او

^{۱۳} So according to *M* and *W*. *A*, *E*, *N*, and *T* have in the second hemistich, less appropriately, *بهار و چمن بود و سرو و سمن*. Least appropriate of all is the reading of *B*: *بددار و بالا و گفتار و بن (تن)* (read *نگار شکر بود و سرو و سمن*).

زهر ده بچه يك بچه ^۱ مر تراست	بدان تا شود ^۲ برگهای تو راست
بگردد آیدت مال و بُنگاه ^۳ و رخت	چو خورشید ^۴ گردد ترا روی بخت
زهر در پرستندگان ^۵ بوند	هم آزاد وهم بندگان ^۶ بوند
چو آمد ترا این نكوئی بجای	توانی شدن ^۷ آنزمان كدخدای
555 تو دانی كه تَبود مگر ابلهی ^۷	هر آنكو كند زن بدست تهی
تهی دست را كار واژون ^۸ بود	دلش سال ومه خانم خون ^۹ بود
چو بشنید یعقوب گفتار خال	از آن داستان فرخش گشت حال ^{۱۰}
نکرد از دل آن داستانرا بله	بذرفت هم در زمان زوگله ^{۱۱}
هر آن چارپا كش بُد اندر ^{۱۲} جهان	بذرفت یعقوب فرخ نشان
560 شَبانان همه خواند و بنوشت نام ^{۱۳}	شد آگه دلش كس كدام آن كدام ^{۱۴}

^۱ So *B*, *M*, and *W* (in the latter two *بهر* in the beginning instead of *زهر*). *A*, *E*, *N*, and *T* *زده بچه يك بچه*.

^۲ *M* and *W* *بود*; see about *برگ* v. 406.

^۳ *Ganjnāma*, f. 39^b: *بُنگاه جایی را گویند كه زرو رخت در آنجا نهند*.

^۴ So *B*. The other copies *فروزنده*.

^۵ This verse in *B*, *M*, *W*, and *T* only. In *W* *بود* instead of *بوند* in both hemistichs.

^۶ So in *A*, *E* (here *آبد* instead of *آمد*), *N*, and *T*. *B* *تو باشی بزَن*. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۷ So *B*. *M* and *W* *بجز ابلهی*. *A*, *E*, and *T* *ز ابلهی*. *E* *بجز ابلهی بودی مگر ز ابلهی*. As all these versions and moreover the rhyme with *تهی* clearly show, *ابلهی* is here the abstract noun 'folly' and *هر آنكو* therefore syntactically equal to *كس كه گره*.

^۸ *A* *وارون*. Both forms, as well as *وارونه*, *واژگون*, and *واژگونه*, mean the same, viz. *مَعكُوس* (topsy-turvy), see *Ganjnāma*, f. 161^a.

^۹ So *B*, *M*, and *W*. The other copies *و محزون* و *تنگ*.

^{۱۰} *W* and *T* *فال*.

^{۱۱} Comp. the note to v. 549 above; the substitution of *فاله* for *زوگله* in *A* and *N* seems to be an attempt to avoid the frequent occurrence of the same rhyme-words, but its meaning 'caravan' scarcely fits here.

^{۱۲} So *M*, *W*, *T*, and *N*. *B* *هر آن چارپا كش كه بُد در*. In *A* and *E* this verse is wanting.

^{۱۳} So *A*, *E*, *N*, and *T*. *M* and *W* *شَبانان بخواند و بپرسید نام*. *B* *شَبانان*.

^{۱۴} *M* and *W* *شد آگه كه ان كیست و ان خود كدام*.

بدو گفت خالش که فرمان ئُست^۱ تن و جان راحیل من زان ئُست
 ۴۵ نو اولیتری از دگر کس بروی^۲ مر اورا نخواهد بدر^۳ جز تو شوی
 و لیکن بخدمتگری هفت سال میان^۴ بست بابد بفرخنده فال
 پذیرد زمن هرچه دارم گله زدل شان نداری زمانی یله^۵
 شَبَانان^۶ بُونَدب همه زیر دست دلت باشد آگه زناهست و هست^۷
 بسالی دور و چون بزابد گله نباشی تو از قسم آنها یله^۸
 ۴۵ اگر کوسفندست اگر گاو و خر گر اُشتر بود با سَتر و سَتر^۹

راحیل یکسان تراست and in the second hemistich که فرمان تراست *M* and *W* :
 راحیل و من *A* and *E* read in the second hemistich.

^۲ *M* and *W* instead of والیتری *T*. نو اولیتر از دیگران کس الخ.

^۳ So *A*, *E*, *N*, and *T*, preferable to the reading of *B*, *M*, and *W* نخواهد
 بُدن الخ.

^۴ *A*, *E*, *N*, and *T* مِبان instead of میان. *M* and *W* داری *M* and *W*.

^۵ A marginal gloss in *A* explains بَله here by بَمَخیر, comp. note to v. 498 above.

^۶ جویانان =

^۷ So in *B*, *M*, and *W*. *T* درین عرصه آنکه بناهیت هست *A* and *E* زدل
 باشد آنکه حیانش بهست. In *N* the hemistich is quite corrupted.

^۸ *A*, *E*, *N*, and *T* ایشان instead of آنها; the frequent repetition of the same
 rhymes بَله and گله (see vv. 547, 549, 558, 567, etc.) in this chapter must have
 been intentional on the part of the poet, to emphasize Laban's great wealth in
 cattle, and his anxiety with regard to an ever-watchful supervision over it, as all
 the verses concerned are found in all copies alike, and none of them could really
 be missed in the context. A similar repetition of rhyme is found in vv. 541 and
 543 above. A marginal gloss in *A* explains بَله here by سهوده (i.e. نفع). In
A, *E*, *N*, and *T* vv. 548 and 549 are placed after v. 551.

^۹ This seems the most correct version of the hemistich, both in order of words
 and rhyme; it is suggested by *B*, which begins گراشتر, but has by mistake at the end
 again شتر instead of سَتر (= اَسَتر mule). *M* and *W* read سَتر و سَتر
 و گراشتر; the other copies گراشتر (که *A* and *E* استر بود یا سَتر و سَتر). See Ganj-
 nâma, f. 96^a: سَتر بطریق عموم هر جانور چارهای را گویند و بطریق خصوص اسب: و اَسَتر را خوانند
 The same combination of سَتر و سَتر occurs further down, in
 v. 574, where it likewise rhymes with سَتر.

570 هنرمند یعقوب فَرخ سیر	بیامد چو شد سال هفتم بسر
بنزدیک خال و بیاورد مال ¹	فرماند زان مال بی وصف ² خال
بدانست کان دَرَج پیغمبرست	که قسم بمبر بدان اندرست
سبک بهر یعقوب فرخنده داد	زهرچ اندر آن هفت سالش ³ بزاد
چه از گوسفند و چه اسب و ستر ⁴	چه از اُشتر بُختی و گاو و خر
575 زهرده یکی داد ⁵ یعقوب را	کزو دید آن نعمت خوب را ⁶
بکردند هر ده یکش ⁷ را شمار	همانا فزون بود از سی هزار ⁸
دل خال یعقوب زان ⁹ شاد گشت	که بعقوب فرزانه آباد ¹⁰ گشت
بدست آمدش هم گله هم بُنه	فروزان شدش کار ¹¹ چون آکنه
برآمد بهر گوشه نام او	روا شد بهر کامه کام ¹² او

¹ So *M* and *W*. The other copies read (with an unnecessary repetition of آمد) بنزدیک خال آمد آورد مال.

² So *B*. *M* and *W* بی حَصْر; the other copies بِمَحْد (or بِمَحْد in the case of *A* and *T*, which read instead of خال respectively هَمال and خیال).

³ *T* ساله.

⁴ So *B*. All the other copies شُتر (see note to v. 550 above), and consequently in the second hemistich چه از اُستِرن و چه از گاو و الخ. *W* has in the first hemistich چه از گوسفندان چه اسب و الخ. *T* reads everywhere چو instead of چه.

⁵ *E* بچه.

⁶ So all copies except *E* which has دیدش آن, and *B* which reads گزیدندش (they selected for him).

⁷ So all copies except *B*, which reads, less befittingly, بکردند از آن ده یکش الخ.

⁸ So *B*. The other copies بُد زبجه هزار (بُنجه shortened from پنجاه).

⁹ *E* زن.

¹⁰ *A*, *E*, *N*, and *T* آزاد. Ganjnâma, f. 9^a, explains آباد by خوش و نیک, and quotes this hemistich of the Shâhnâma: همیشه تن و بخت آباد باد.

¹¹ So all copies except *M* and *W*, which have روی instead.

¹² This reading of *A*, *E*, *N*, and *T* seems to be the original one, just on account of the juxtaposition of کام with the synonymous کامه, which is confirmed as a Firdausian expression by the following بیت of the Shâhnâma:

که گر پهلوان دم زند یکزمان بر آید همه کامه بد گمان
کامه بمعنی کام است که بتازی مراد گویند: 123^b see Ganjnâma, f. 123^b.

¹¹ So all copies (*M* and *W* شد instead of رفت), except *B* and *E*. *B* reads زانداړه: زانداړه: فر و مال *E*. و. حَصَر

نکوتر بیارا چو پشت پلنگ ^۱	بهر گونه بوی و بهر گونه رنگ
مر آن مهربان دُخت دلخواه را ^۲	مشاطه شد آراست آن ماه را
چه سازی که حسنش بیفزاید ^۳	کسی را که ایزد بیاراید
درو مهربان شد زگردان سپهر	۵۹۰ بچهره چنان گشت لیا ^۴ که مهر
بتنهاش در حجله بنشاختند ^۵	جو کار عروسمش برداختند
سیه گشت روی نشیب و فراز	چنین تا در آمد شب دیر ^۶ باز
سوې حجله ^۷ شد مرد پاکیزه تن	بآئین دامادی و شوی وزن
بدانرو ^۸ که باشد در آئین و کیش	در آمیخت با مهربان جفت خوش

^۱ So *M* and *W*, a wording which seems preferable on account of the very striking comparison, and is moreover somewhat confirmed by the otherwise queer reading of *E*: نکوتر بباراست اورا پلنگ. *B* درنگ. «بیاری آن ماه را بی درنگ» with an unnecessary repetition of the object, sufficiently indicated by اورا in v. 586, and returning in the immediately following verse. The same repetition of the object appears in the reading of *A*, *N*, and *T* شنگ. Shams-i-Fachrî, p. 79, ll. 4 and 5, explains شنگ by حرکات باشد.

^۲ So all copies except *M* and *W*, which read:

مشاطه شد آراست بس آنزمان مر آن مهربان دختر باک جان

As a gloss to شد appears in *A* رفت.

^۳ So *T*, *M*, and *W*; see on the occasional appearance of the poetical affix *l* in the 2nd and 3rd singular of the aorist, Lumsden, Grammar, ii. p. 389; Salemann und Shukovski, p. 63. *M* and *W* read خود ایزد کسی را بیاراید in the first, and بیفزایدش and بباراندش in the second hemistich. *A*, *E*, and *N* In *B* this verse is wanting.

^۴ همتا *A*.

^۵ *M* and *W* نشاندن = نشاختن. بنشاستن, بنشاختن: در حجه جا ساختند *Ganjnâma*, f. 39^b.

^۶ So *B*, *M*, and *W*. The other copies تبره.

^۷ *M* and *W* again حجه.

^۸ So *B*. The other copies بدینسان *E*, بدانسان.

580 چو دیدش بران پایگه^۱ حال خوش * تقاضای زن کرد از خال خوش
 که در دل همان مهربانیش بود^۲ زمان تا زمان مهر روی میفزود
 چو پیوسته شد نعمت و مال او بدو داد دختر سبک خال او
 حبله کردن خال با بعقوب علیه السلام و
 دادن لیثا^۳

یکی نغز مهمانی آغاز کرد در خرمی بر جهان باز کرد
 ولیکن بیین تا چه تدبیر ساخت بعقوب آزاده پنهان چه باخت^۴
 585 ز یعقوب وز هر کس اندر نهفت مَشَاطه بلیثا فرستاد و گفت
 که اورا بهر زیور شاهوار بهر جامه و دیبه آبدار^۵

روان شد زهر *B* کامه, viz. *B* گامه (as in the first hemistich) is substituted for گوشه copies *M* and *W*: گوشه کام او

بر آمد زهر گوشه نام آوری دوان (روان *W*) شد بهر گوشه کام آوری
E also reads روان instead of روا.

^۱ *A*, *E*, and *T* بدان جایگه.

^۲ So *B*, *M*, and *W*: the other copies چو در دل همان مهربانی نمود.

^۳ So according to *N*, the wording of which seems the simplest of all. *M* and *W* خواستاری بعقوب *T*. گفتار اندر دختر دادن لای خال یعقوب به یعقوب علیه السلام راحیل را از خال خود و تدبیرگری ز خال یعقوب ولیثا (لیثا) را بجای راحیل بعقوب راحیل را از خال خود و تدبیرگری ز خال یعقوب ولیثا (لیثا) را بجای راحیل بعقوب کردن. Only in *T* the heading is placed, as here, between vv. 582 and 583; in *M* and *W* it appears, less appropriately, after v. 583. In *B* there is no heading at all; in *A* an interval is left, but not filled in.

^۴ *A*, *E*, and *N* در.

^۵ So *M* and *W*. *A*, *E*, *N*, and *T* چه بازی نمود وجه سان مَهَره باخت. In *B* the hemistich is in hopeless confusion.

^۶ *T* گوهر.

^۷ So *B*. *A*, *N*, and *T* بهر گونه دیبه ز رنگار *M* and *W* بهر گونه جوهر آبدار. Ganjnâma, f. 78^b, explains دیبا, دیسه or دیسه by نوعی بهر گونه دیبا و زین نگار. *E* از قماش گرانمایه بود که اغلب سرخ و رنگین باشد; one of the verses of the Shâhnâma, quoted there, shows the same combination of جامه and دیبه, viz.:

همان جامه و دیبه رنگرنگ زاسپان تازی بزین پلنگ

که گفتی همی ز آسمان شمس تافت ²	ندانستش ¹ اندازه حسن یافت
که آن حکم چون کرده بود ایزدش	ولیکن هم آخر شکفت آمدش
ز بهر چه لبش بنشانند پیش	که راحیل را خواست از خال خویش
بیارد بدین ³ خال من حجتی	610 بدل گفت کاین نیست بی حکمتی
درین داستان دلآزای چیست	شوم باز برسم که ابن رای کیست ⁴
بموسید صد ره رخ ماهروی	چو برخاست از بهر این جستجوی
ابر ⁷ مهر دوشین فراوان فزود	بسا لطف میکرد ⁵ و گرمی نمود
بماند بیکسان دلش مهربان	بدان تا نگرود دلش بدگمان
سوی خال قرخ چو روشن سروش ⁸	615 پس از حجله آمد بفرنگ و هوش
بدان خال قرخ پی ارجمند	نشست و نیایشگری ⁹ کرد چند

¹ So *B* and *T*. The other copies simply ندانست.

² So all copies except *B*, the reading of which, که از آسمان ماه گوئی بتافت, is not only much weaker, but in direct opposition to v. 659 below.

³ *M* and *W* برین

⁴ So in *A*, *E*, *N*, and *T* (in *T* روم instead of شوم in the beginning). *M* and *W* چیست instead of کیست, and واین instead of درین in the beginning of the second hemistich. Faulty in meaning and rhyme is the reading of *B*: سیم بار: سیم که این حال چیست.

⁵ So correct in *M* and *W* (except the wrong spelling, often met with in MSS., of خواست for خاست); the reading of *T* might do also, چو یعقوب شد بهر. Somewhat corrupted is the reading of *B* چو شد خواست از بهر, and likewise that of *A*, *E*, and *N* چو (چه) شد خواستن بهر.

⁶ So *E*, preferable to the reading of *B*, *A*, *N*, and *T* هزاران لطف کرد, which would require the pointing لطف (benefit, favour = نیکوئی or present, gift, according to Dozy, Supplément, ii. p. 532^a).

⁷ *E* بر, *A* ابر مهر بوس فراوان ربود, *N* the same, but نمود instead of ربود, which gives no rhyme.

⁸ So *T*. *B*, *A*, and *N* چو روی سروش. *E* بشد چون سروش. In *M* and *W* this verse is wanting.

⁹ *M* and *W* چو شد پس نیایشگری.

کشیده در آغوش سیمین ستون	همه شب همی بُد بحجله ^۱ درون
وصال لطیف و عتاب دراز	همی یافت از وی دلش کام و ناز
که عادت نبود اندر آن روزگار	ولیکن ندیدش همی چهر نار
اثر باشد از شمع یا از چراغ	که در حجله بر بهاتر زباغ ^۲
همی بر مه و سرو و گل ^۳ بوسه داد	همه شب همی بود یعقوب شاد
برش پر زلیای دانش سرای	۶۰۰ دلش بر زراحیل رامش فزای
نگه کرد یعقوب دل پر زمهر	یکابک چو بنمود خورشید چهر
زدیدار رخسار وی ^۴ بر خورد	که رخسار راحیل را بنگرد
قد و قامت آن پری زاده دند	رخ خوب لیای آزاده دبد
که گرداند از هوش دلها تهی ^۵	همیدون همیدبد سرو سهی
بتن نور یزدان برو تافته	۶۰۵ نگاری بهار اندرو ^۶ یافته
وزان پیکر خوب وزان روی و موی ^۷	فرماند بعقوب زان رنگ و بوی

^۱ بحجر اندرون *M* and *W*, بحجره *E*.

^۲ *E* نوبهاران. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۳ So *B* and *E*. *M* and *W* گل و سرو و بُن; the other copies گل و سرو و مه.

^۴ So all copies except *B* and *E*, which read بُد instead of بُر, and in the second hemistich بود لیای الیخ. *M* and *W* have again فزای in the second hemistich.

^۵ *T* بوقتیکه.

^۶ So all copies except *B*, which has a strange که دیبای زیبای او (perhaps *دیبای* is a mere clerical error for *دیدار*).

^۷ This verse only in *B*, *M*, *W*, and *E*. *E* reads همیشه instead of همیدون; *B* جانها instead of دلها (which agrees no doubt better with هوش). In *M* and *W* the second hemistich runs thus: همی هوش کردی زدلها تهی.

^۸ So in *W*, the most correct wording, as it seems, with بهار as subject, and نگاری as object to یافته. *B*, *M*, and *E* read نگار بهار; *A*, *T*, and *N* نگاری (نگارین *N*) بهاری درو. Instead of برو in the second hemistich *B* has درو.

^۹ *B* has here the silly reading: از آن بیکر خوب آن چهره روی.

چو شب تیره شد گفتیم گل بگیر
همه شب همی داشتم در کفم
چو شب روز شد کرد^۱ چشم نگاه
۶۳۰ که در دست من بود دسته بهار^۲
چه معنیست این حال با من بگوی
مرا با تو^۳ پیمان بر اخیل بود
که لیا بُد هیچ در دفترم
تو بحکمت این کار کرده ن^۴
۶۳۵ ز یعقوب چون لاین پر هنر
بخندید و بر چشم وی بوسه داد
بدان کردم این^۵ کو مهین دخترست
فگندم حق وی ز گردن نخست
نباشد نکو مه بخانه درون
۶۴۰ ترا دل چه بندد^۶ درین داستان
چنین گفت یعقوب کای پاک مغز^۷
پذیرفتم از تو گل دلپذیر
ز شادی تو گفتمی همی بشگفم
نه گل بُد^۸ بدست من ای نیکخواه
شگفتی خجل ماندم و شرمسار^۹
باب وفا زنگم از دل بشوی
چرا از تو تغییر و تبدیل بود
چه دیدی که کردی مرا همسرم^{۱۰}
یفینم که ز بهار خورده ن^{۱۱}
شنید این^{۱۲} سخنها ی همچون شکر
بدو گفت کای مایه دین و داد
حق مهتران سخت واجبترست
بنزد خرد نیست این رای^{۱۳} سُست
شده^{۱۴} پیشتر که تر از وی برون
پسندند این رای را راستان
بجز تو نداند کس این رای^{۱۵} نغز

^۱ چو شد شب بگردست E.

^۲ So B, with a strong emphasis on گل; the other copies بُد گل.

^۳ So B and T without an Idāfah: spring flowers, a handful. A and N (!) دوست E. (دسته in this case used in the sense of دست) دست بهار

^۴ So B; the other copies شدم شرمسار.

^۵ So B and T. The other copies از تو. Instead of بر اخیل in B, all the other copies have simply اخیل.

^۶ همسرم N.

^۷ This verse is wanting in B.

^۸ آن M and W.

^۹ So B and W; the other copies کرده ام.

^{۱۰} راه A.

^{۱۱} M and W رود instead of شده; vv. 639 and 640 only in B, M, W, and E.

^{۱۲} E ببند. B has a strange بندی.

^{۱۳} So B, M, and W. A, E, N, and T read پاکیزه مغز (as attributive adjective to Jacob). The reading of W, کای مرد بُرز, gives no rhyme to نغز in the second hemistich.

^{۱۴} So B and W; the other copies کار.

فرآوان ز هر در مر آورا ستود	چو بسیار ویرا نیایش ^۱ نمود
همایون بدیدار تو فال من	چنین گفت کای مهربان خال من
بجز نیکی و رای کار تو نیست ^۲	بگفتار و کردار یار تو نیست
مر حکمت آن ببادت گفت ^۴	620 بپرسم کنون ^۳ از تو راز نهفت
بدست دگر دست ^۵ از بهار	بدستی ^۵ گلی داشتی آبدار
چنان هیچکس را نیاید بچنگ ^۶	بهار و گلت هر دو با بوی و رنگ
چنان چون دل ^۷ شهریاران بتخت	دل من بدان گل گرائید سخت
بدان گل همی ^۸ رنج دل کاستم	گشادم زبان وز تو گل ^۸ خواستم
بدان گل کنی شادمانه دلم	625 پذیرفتی از من ^{۱۰} که بدهی گلم
که دیدنش بودی ^{۱۲} مرا دلفروز	ندادی گل آبدارم بروز ^{۱۱}

^۱ *B* ستایش (not so good, as the verb ستودن follows immediately in the second hemistich); vv. 617-632 are entirely wanting in *M* and *W*.

^۲ This verse in *B*, *E*, and *T* only. *T* with a slight modification in the second hemistich بجز نیکوئی رای و کار الخ.

^۳ *B* همی.

^۴ So *B*. *T* ببادت شفت. *A* and *N* ببادت شکفت. *E* ببادت بگفت.

^۵ *E* دست. از. بیهشتی. *B* بدست. and in the second hemistich آن instead of از. گلهای و ریاحین (in the second hemistich) is explained in the Ganj-nāma, f. 76^b, thus: و سبزیها و گیاهها که یکجا بسته باشند is quoted:

یکی دسته دادی کتابون بدوی ازو بستدی دست^۶ رنگ و بوی

^۶ This verse in *B* and *T* only. *B* has in the second hemistich نباشد instead of نیاید.

^۷ *T* چو جان و دل. *A* seems to read بمخت instead of بتخت (see above, v. 493, and note 5 on p. ۴۶).

^۸ So *B*; the other copies گل ز تو.

^۹ So *B* and *E*; the other copies من این.

^{۱۰} *B* امیدم چنان بُد, less correct, as Laban had not merely roused a hope in Jacob, but given him a binding pledge.

^{۱۱} So *B* and *E*; the other copies کاب دادی بروز.

^{۱۲} So *B* and *T*; the other copies که بر دیدنش بُد.

مهمین دخترت^۱ را بمن داده
بتارک برم^۲ تاج بنهاد
نکردست ازین بیش کس^۳ نیکوئی
رسانند^۴ هر نیکوئی^۴ توئی
یکی نیکوئی هست مانده بجای
شود کرده گر باشد از خال رای^۵
سخن گرچه دارد چو اختر فروغ^۶
پسندیده نبود چو باشد دروغ^۷
گفتار اندر خواستن یعقوب علیه السلام

راحیل را

زبان تو با من دو صد بار گفت
که راحیل را کرد خواهمت جفت^۸
بدین^۹ قول پیمان بسی کرده
سخنهای بسیار گسترده
نباید که گردی تو ای خوب کیش
زیمان و عهد و زلفتار خوش^{۱۰}
بخورشید اگر یافتیم دستگاه
روا باشد از نیز بایم بهماه^{۱۱}

^۱ *T* دختری.

^۲ *A*, *N*, and *T* ابر تارکم. In the same three copies vv. 652 and 653 are transposed.

^۳ So all copies except *B*, which has (a little less emphatically) کس بیش ازین.

^۴ So *B*. *A*, *N*, and *T* رساننده بهر نیکوئیها. *M* and *W* رسانند^۴ نیکوئیها. *E* رسانیده^۴ نیکوئی.

^۵ So *M*, *W*, *T*, and *N*. *B* شود گر *A* و *E* ار باشد (باشدت) حال و رای. دگر (همی *E*) باشد از خال رای.

^۶ *T* ز instead of چو. *E* سخن گرچه چون اختر آرد فروغ. vv. 655-658 wanting in *A* and *N*.

^۷ So *B* and *E*. *T* پسندیده باشد چو نبود دروغ. *M* and *W* چو نباشد چو. باشد دروغ.

^۸ So *B* and *T*. *E* خواهمت کرد جفت. *M* and *W* با تو خواهیم جفت. The preceding heading is found in *M* and *W* only; although it breaks rather awkwardly into Jacob's speech, it seemed necessary to retain it, as the previous heading between vv. 582 and 583 does not cover all the contents.

^۹ *E* and *T* برین.

^{۱۰} So most befittingly in *T*. *E* ایبا in the first hemistich instead of تو ای, and in the second زیمان خویش و زلفتار خویش. The reading of *B*, *M*, and *W* has no rhyme, viz. (بر *M* and *W*) گردی از قول خویش - زیمان و گفتار و کردار. (زیمان با من بگفتار *M* and *W*) خویش.

^{۱۱} So *M*, *W*, *T*, and *E*. *A* یابیم ماه. *B* and *N* have a senseless راه یابیم. *دستگاه* is used here in its first meaning *دسترس و قدرت*, see *Ganjinâma*, f. 76^b, l. 1.

از آدم درون تا بدین روزگار
من ار تا زیم باشم^۲ حق شناس
که کردی ز هر در مرا^۴ باوری
645 زکنعان چون نزدیک تو^۶ آمدم
کنون آشنا به کس ایدر منم^۵
از ارچ^{۱۰} تو فرزانه بکدله
بود جای رختم سه پرتاب بیر
شبانانم اکنون^{۱۲} یکی لشکر اند
650 مرا این شکوه و کلاه از تو است
جز این کردی از هر کسم پایه بیش^{۱۵}
بسندبد تر زین نکردند کار^۱
هم آخر ترا پیش باشد سپاس^۳
رسانیدیم^۷ سوی نیک اختری
غربی تهی دست و تنها بدم
زدیدنت با دیده روشنم^۹
همم جلّه شد ساخته همم گله^{۱۱}
گله خود نگنجد همی در ضمیر
برستنده و بندگان^{۱۳} بیمار اند
پس^{۱۴} ایزد ابن دستگاه از تو است
بپیوستیم با دل و جان خویش

^۱ So *B*, *M*, and *W*; the other copies ازین خوبتر کس ندیدست کار

^۲ So *B*, *E*, *M*, and *W* من ار تا زیم باشم بسی *T*. In *A* and *N* vv. 643-651 are entirely wanting.

^۳ بسی پیش باشد ترا زان سپاس *T*.

^۴ *M* and *W* که کردی مرا هر دری *T* رساندی مرا^۵.

^۶ So *B*, *M*, *W*, and *E* نزدیک خال *T* (with a combination of both).

^۷ *E* and *T* غریب و.

^۸ So *B*, *T* کنون آشناتر بدین در منم *E* کنون آشناتر کس اندر (? ایدر) منم *M* and *W* کنون بر همه یار و یاور منم.

^۹ So *B* and *T*; the other copies زدیدار تو دیده شد (دیدها *E*) روشنم.

^{۱۰} So *B*, *M*, *W*, and *T* زچرخ^{۱۰} *E* زچرخ^{۱۰} see p. ۴۶, note 3.

^{۱۱} So *B* (except a wrong همم instead of جلّه) and *T* (except جلّه for همم).
M and *W* که معخوابه ساختم همم گله *E* ساخته instead of خواسته.

^{۱۲} *E* شبانان همیدون; comp. also v. 548 above.

^{۱۳} *T* برستندگان بندگان.

^{۱۴} So *B*, *M*, *W*, and *T* پس از ایزد *E* پس ابن مال ابن الخ.

^{۱۵} So *T* and *B* (the latter with the unsuitable modification of کسی for کسم).
M and *W* بیفزدیم از همه پایه بیش *E* بیفزدیم از هر کس مرا الخ.

یکى ده شود آنچه ^۲ داری کنون	۶۷۵ بدان ^۱ تا شود دستگاهت فزون
دو زن با سه نیکو بود دستگاه ^۳	چو زن بیش خواهی درم بیش خواه
تننت بیکران تاب و سختی کشید	بدان نوبه یکجند رنجت رسید ^۴
در نیکبختی ابر تو ^۵ گشاد	خداي جهان مرترا درج داد
که اندازه ^۶ آن نباشد پدید	بمن درج تو ^۷ نیز چندان رسید
مرا و ترا گوشداری دهد ^۷	۶۷۵ گرایزد بدین نوبه یاری دهد
نداند بجز دادگر حاملان ^۸	از اندازه بیرون شود مالان
که داری تو خود ^{۱۰} بیکران دستگاه	و لیکن درین نوبه ^۹ ده يك خواه
رنجت همایون نداری گله	تو داری کنون خود ^{۱۱} جهانی گله

کثرت اسباب here in its second meaning. از آن A , E , N , and T . Ganjnâma, f. 76^b, ll. 2 and 3, see above, v. 659.

^۲ M and W زانچه. B آنکه and by mistake again فزون instead of کنون.

^۳ So B , A , E , and N . M and W نیکو الخ (چو W) نیکو الخ. دو زن را چه. T بهل تا T . که نیکو شود الخ.

^۴ So B . T زحمت instead of رنجت; A , E , and N رخت. M and W بدان. رنج. In the second hemistich A , E , N , and T read رنج instead of تاب.

^۵ T برویت: vv. 673 and 674 only found in M , W , and T ; therefore no various reading to درج here (see also v. 572 above).

^۶ So T . M and W تو. بمن نیز درج تو. In the second hemistich W repeats by mistake the corresponding one of v. 672.

^۷ So B ; all the other copies have in both hemistichs دهند instead of دهد. E که instead of گر in the beginning; A , E , and T مرا و ترا.

^۸ So B ; the other copies مال ما and حال ما. E and N کز اندازه as continuation of the conditional particle of the preceding verse. A and E ندارد instead of نداند.

^۹ B less appropriately بدین گونه; A , E , and N بدین نوبه.

^{۱۰} W زخود.

^{۱۱} M and W بود مالت افزون و بیمر گله T ; تو خود داری اکنون. Instead of ندانی in the second hemistich W reads گله, unnecessarily, as the rhyme is formed by flock and گله complaint. In A , E , and N vv. 678 and 679 are wanting.

بفرزند مهتر ^۱ شدم پیشدست	660
زدیرینه کو ^۳ خود بنام منست	
بدو ^۴ نیز باید که نامی شوم	
چنین داد پاسخ بیعقوب خال	
گرم تیغ پس باشد و چاه ببش	
665 زراحیل گفتار گسترده ام	
پذیرفتم از تو که زان تو است ^۷	
نبرم زراحیل من ^۸ نام تو	
ولیکن تو نیز ای پسندیده رای	
همی بست بابد بمری کمر ^{۱۱}	
بفرزند کهنتر همم ^۲ باید هست	
سرشت نهادش بکام منست	
فزون زن که هستم کرامی شوم	
که ای ماده و تر زفرزند و مال ^۵	
نگردم زبیمان و گفتار خویش ^۶	
مر اورا بتو نامزد کرده ام	
بمهر و بنام و نشان تو است	
بجای آورم همت و کام نو ^۹	
بفرمان من ^{۱۰} یکدل و رهنمای	
که خدمت کنی هفت سال دگر	

^۱ *B* مهین (a lengthened form, as it seems, to).

^۲ *A*, *N*, and *T* همین. In *E* this hemistich runs thus: سزد گر بکهنتر بیارش: دست (!).

^۳ So *T*. *B* که (which is practically the same). *E* and *W*. This verse is wanting in the other copies.

^۴ *B* برو.

^۵ So *B*, *T*, and *N*. *A* and *E* have مال instead of مال: *M* and *W* نامور: که ای نامور و مال. پور فرهنگ و مال.

^۶ So *B* and *M*. *W* زگفتار بیمان خویش. *A*, *E*, *N*, and *T* نگردم زبیمان خویش. و از راه خویش.

^۷ So *B*. *A*, *E*, and *N* آپ تو است (*N* و آپ تو است). Wrong, because without a proper rhyme, is the reading of *M*: پذیرفتم از تو وی. In *W* this verse is wanting, but its second hemistich has by mistake been substituted there for that of v. 665 in this modified form: پذیرفتم از تو بنام تو است. بمهر و بنام و نشان برده ام.

^۸ So *B*, *A*, *E*, and *N*. *T* پذیرم زراحیل هم. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۹ So *B*. *T* بجای آورم همه کام تو. *A*, *E*, and *N* بجای آورم تهمت و الخ.

^{۱۰} *M* and *W* بفرمانبری.

^{۱۱} *M* and *W* همی باش اینجا به بسته کمر.

690 ترا دادم آن بچه آن تو^۱ است
 بیستند پیمان و بذرفت کار^۳
 بیامد همانگاه داننده مرد
 بشام اندرون راند هرسو گله
 شب و روز بر هر کرانی جمید^۶
 695 بهر سان که بودش نهاده بسیج^۷
 دلش گاه و بیگاه بُد با خدای
 ازو خواستی دستگاه و توان
 زدل یاد او هیچ نگذاشتی
 ازو یافتی^{۱۰} لاجرم کام خویش
 700 بدین گونه یکسال خدمت نمود

که آن خال بر وی^۲ نشان تو است
 پسندیده یعقوب برهمزگار
 زن و گله را هردو در بیش کرد^۴
 ند تنها گله جله و قافله^۵
 باسانی و رنج هرسو چرید
 زیزدان پرستی نیاسود هیچ
 بدی پیش او گاه و بیگاه بهای^۸
 بدو داشتی شاد جان و روان^۹
 امید از جهان سوی او داشتی
 نکو دیدی آغاز و انجام خویش
 قضای خداوند زان^{۱۱} گونه بود

^۱ زن تو *M* and *W*.

^۲ So *B*, *M*, and *W* (in *W* *برتن* instead of *بروی*). *T* the other; که اندرتن وی (in *A* and *N* is a mere clerical error). the other copies (the تو instead of او) که آن برتن او.

^۳ So *M* and *W*. *B* also reads پیمان, but instead of و بذرفت a strange بدو بیستند عهد و بذرفت کار *A*, *E*, *N*, and *T* گفت.

^۴ So *M* and *W*. *A*, *E*, *N*, and *T* پاک instead of هردو. *B* has an unintelligible زن و بچه را بیش در خال کرد.

^۵ This verse only in *B*, *M*, and *W*; جله is corrected from جله in the MSS., see above, v. 647. *W* has نیز با instead of و جله.

^۶ So *B*. *M* and *W* the same, but چرید instead of چمید (= خرامید), and in the second hemistich باسایش instead of باسانی, and دوید instead of چرید; the other copies همیشه (همیشد) گله از کران می چمید.

^۷ So *B*, *M*, and *W* (in the latter two نهاد و بسیج); the other copies read بهر سان instead of بهر سو. On بسیج see p. ۲۷, note 5.

^۸ So all copies except *B*, which reads less appropriately هر گاه و بیگاه بدی بدی (with دل as subject) instead of بدی.

^۹ In *A*, *E*, *N*, and *T* the two hemistichs of this verse are transposed.

^{۱۰} *A*, *E*, *N*, and *T* again داشتی, and in the second hemistich کردی instead of دیدی.

^{۱۱} *T* زین.

چنان گشت خواهی درین هفت سال	که در شام چون تو نباشد بهمال ^۱
680 هنرمند یعقوب دین را کلید	چو گفتار خال و بدر زن ^۲ شنید
بر افروخت از خرّمی چون چراغ	بخندید همچون بنوروز باغ
بدو گفت کای مایهٔ آفرین ^۳	شدم راضی و شاد گشتم بدین ^۴
ببندم بخدمت میان هفت سال	بفرمان و رای تو ای نیک فال ^۵
بکوشم چنان کم توان تنست ^۶	نخواهم ز تو آنچه مزد منست
685 بلی گر بزاید یکی گوسفند	که دارد بچه بر تنش خال چند
هر آن بچه کش تن ^۷ بود زین نشان	بمن ده بمزد من ای خال آن
نهان با دل خویشتن گفت خال	که از صد یکی بچه باشد بحال ^۸
ببخشم بدو کین خود اندک بود	وگر بود خواهد ز صد یک بود ^۹
بدو گفت کای دیده و جان خال ^{۱۰}	هر آن بچه کورا ^{۱۱} بود چند خال

^۱ In *M* and *W* vv. 678 and 679 are transposed.

^۲ So all copies except *W* (which reads *زان* instead), with the indispensable omission of the *Idâfah* between *بدر* and *زن*, comp. Rückert's remarks in *Zeitschrift der D. M. G.*, vol. x. pp. 177 and 273; *B* and *M* *چو گفتار و حال پدر الخ*.

^۳ So *B*, *M*, and *W*; the other copies *مایهٔ داد و دین*.

^۴ *M* and *W* *برین*.

^۵ So *B*, *A*, and *E*. *W* *نیک حال*. *M*, *T*, and *N* *نیک حال*.

^۶ So *B*; the other copies: (*W* and *T* *در تنست*) *توان در تنست* (توان بجان تا توان تنست). *Ganjnâma*, f. 56^a, l. 3. *توان* = توانای.

^۷ *T* *کز تن*.

^۸ Instead of this verse there is in *T* the following bait:

زیعقوب چون خال وی این شنید پسندید و رای خوش آینده دید

^۹ So *B*. *M* and *W* read *زانکه* instead of *کین* and *اگر* instead of *وگر*. In the other copies, where Laban's soliloquy is entirely omitted, this verse follows after v. 689, and is addressed directly to Jacob with this necessary modification: *ببخشم بتو کای الخ*.

^{۱۰} So *B*; the other copies, except *T*, *خال جان* *کای جان* *چنین گفت کای جان*. *T* *جوابش چنین داد کای الخ*.

^{۱۱} So *B*. *A*, *E*, *N*, and *T* *بچه را کش*. *M* and *W* *بچه کش*.

سوې خال باز آمد آن نیکدان	چو آن سال از آن گونه ^۱ بُد داستان
که چون داد سود ^۲ و چه بسبار داد	مر اورا نمود آنچه دادار داد
که ای خال اگر خواهیم داد داد ^۳	چنین گفت یعقوب فرّخ نهاد
کزینها ^۴ یکی بچه بخیال نیست	زنو زادگان بهر امسال نیست
ببوسید یعقوب را دست و پای ^۵	715 شنیدم که لابن خداوند رای
بیمبر بود حق چو تو آدمی	چنین گفت کای دید ^۶ مردمی
خنک آنکه او برکشد پایگاه ^۸	ترا پیش یزدان بزرگست جاه ^۷
نبود آن عتاب من از من ^{۱۰} صواب	چو من با تو ^۹ کردم بده يك عتاب
که یزدان درین ^{۱۱} کار قدرت نمود	مرا شرمساری فراوان فزود
که آنرا نه سر نیک بود و نه بن	720 تو اکنون عفو کن مرا آن سخن ^{۱۲}

^۱ سوې خال شد آن سر راستان and in the second hemistich بدانگونه *W*, a reading also found in *M*.

^۲ *T* بود داده. After this verse there follows in *B* and *T* another one, which is rather doubtful both in wording and meaning:

ولیکن (غرض چون *T*) کم و بیش نا خال بود
هر آن بچگان سال از آن مال (از مال *T*) بود

^۳ So best in *B*. *M* and *W* داد اگر داد خواهیم داد; the other copies که ای خال داد از تو خواهیم داد.

^۴ *M* and *W* کزینها.

^۵ This verse is wanting in *M* and *W*.

^۶ So *B* and *E*; the other copies مایه, and in the second hemistich بیمبر نباشد (*T* نباشد).

^۷ *B* جاه, against the metre, comp. Rückert's remarks on this point in *Zeitschrift der D. M. G.*, vol. viii. p. 260.

^۸ *M* and *W* ماه; instead of خنک *A*, *N*, and *T* بخنک; *E* has بارگاه instead of پایگاه; خوشا.

^۹ *E* از تو. ^{۱۰} *M* and *W* ایرا instead of از من.

^{۱۱} *M* and *W* در آن.

^{۱۲} So *B*, *M*, and *W* (in the latter two زان سخن); the other copies read تو اکنون مرا عفو کن زان سخن.

بزادند ^۱ هر بار بچه چهار	که آن سال هر گوسفندی دو بار
همه خال خال و همه رنگ رنگ	همه بچه چون بچگان بلنگ
که با آن نشانه‌ای خال ^۲ آمدند	نه خود بچه گوسفندان بُدند
زاسپ و شتر این عجائب نگر ^۳	که هر بچه کامد از گاو و خر
همیدون زشت اندرون تا بسُم	705 همه خال بُد شان ^۴ زسرتا بَدُم
سخنهای یعقوب راندند ^۵ باک	شَبَّانان از آن ^۶ خیره ماندند باک
که این بچگانرا پلنگست بوست	همیگفت هر کس که این ارچ ^۷ اوست
بچهره ستردند روی زمین ^۸	همه بیش یعقوب با داد و دین
که انداز ^۹ آن زیزدان گرفت ^{۱۰}	تَبُد نزد یعقوب آن بس شگفت ^۹
نباید کشیدن بتن تاب و رنج ^{۱۲}	710 کجا ^{۱۱} داد خواهد خداوند گنج

^۱ *E* alone tries to correct the plural زدند (which is logically quite admissible) by substituting the singular بزائید for it.

^۲ *M* and *W* نشانها و خال. This verse is wanting in *A*, *E*, and *N*.

^۳ So the reading of *B*, which seems comparatively the best. *T*:

که هر بچه کامد زگاو و زخر زاسپ و زاستر شتر سربسر
(where the absence of any connection between استر and شتر is objectionable).
A, *E*, and *N* read in the second hemistich (the first is the same as in *T*): همیدون
شتر راست با آستر. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۴ So *B*. *A*, *E*, *N*, and *T* همه خالشان بُد. *M* and *W* همه خالور بُد.

^۵ So *B*, *A*, *E*, and *N*. *M* and *W* ازین. *T* ازو.

^۶ *M* and *W* دیدند.

^۷ So *B*; *M*, *W*, and *T* درج, see above, vv. 345 and 492; in *A*, *E*, and *N* this verse is wanting.

^۸ So all copies except *B*, which reads less appropriately همی instead of همه in the first hemistich and بچهره بُرفند خاک زمین in the second.

^۹ *M* and *W* چنان دید یعقوب از بس شگفت.

^{۱۰} So *B*, *M*, and *W*. The other copies که آنرا کرامت زیزدان گرفت.

^{۱۱} *A*, *E*, *N*, and *T* کرا.

^{۱۲} So *B* (only by mistake نباید instead of نباید); *M* and *W* بتن بار و رنج; همی (بسی *T*) درد و رنج *A*, *E*, *N*, and *T*.

مرآن پر بها گوهر خوب را	ستایش بسی کرد یعقوب را
همی گشت یعقوب در کوه و دشت ^۲	بدان ^۱ شرط شش سال دیگر گذشت
شبان و یزدان ^۴ پرستی بهم	همی کرد فکرت بدر و به غم ^۳
از اندازه بیرون شدش رخت و مال ^۵	735 چو بگذشت بر خدمتش هفت سال
وزان مال بسجد ستد بهر خویش ^۶	بیامد بر خال پاکیزه کیش
زاشتر زاستر بآئین مور ^۷	زگاو و خر و گوسفند و ستور
ولیکن شنیدم بقول ^۸ درست	کس اندازه آن ندانست جُست
که پوشیده شد هفت فرسنگ دشت	که چندان گله مرورا گِرد ^۹ گشت
بدستی بُد بی گله روی خاک ^{۱۰}	740 درازی و پهنای آن دشت پاک
همه گوشه بُنگه و خواسته ^{۱۱}	سزاوار آن حله آراسته
شبان و بهستنده و ایرمان	زهرگونه مردمش بیکران
که نامش بهر گوشه گسترید ^{۱۲}	جهان آفرینش چنان بر کشید
زخالش تقاضای راحیل کرد	چو این ^{۱۳} پایگه یافت آن نیک مرد

^۱ بر آن *M* and *W*.

^۲ *M* and *W* همی گشت در کوه و در پهن دشت. *T* reads in the beginning (probably by a mere misprint) همه instead of همی.

^۳ So *T*. *B* همی کرد ایزد (!) ابا درد و غم *M* and *W* همی کرد هر روز بی درد و غم. In *E* the wording is quite senseless. In *A* and *N* vv. 734-761 (the story of Jacob's marriage with Rachel) are entirely missing.

^۴ *E* و رحمان.

^۵ This verse only in *B* and *T*.

^۶ This verse in *B*, *T*, *M*, and *W* only (the latter two have بی instead of (بیحد).

^۷ زاسپ و زاشتر باندازه (!) مور *E*.

^۸ *E* زقول.

^۹ جمع = گِرد *Ganjnâma*, fol. 135^b, l. 4.

^{۱۰} So *B* and *E*. *M* and *W* همه بُد بی (!) از گله روی خاک. گله بر روی خاک.

^{۱۱} Verses 741 and 742 only in *B* and *E*. The wording is that of *B*. *E* reads:

سزاوار از حله آراسته بنیکی بهر گونه خواسته

^{۱۲} In *M* and *W* the rhyme-words are برگزید in the first and در کشید in the second hemistich.

^{۱۳} *B* چو آن. *T* چنین.

دلِ خال از گفت او شاد شد تو گفتی کز اندیشه آزاد شد

بی‌آورد بابتش بفرهنگ و داد	چو شد ساخته کار ^۱ آن حورزاد
بدانسان ^۲ که از مادر آمد نخست	بائین دین و بعقد درست
که داند که یعقوب چون گشت شاد	سپردش بیعقوب فرخ نهاد ^۳
که گردد بهشتی بدو دوزخی	۷۶۰ بدیدار آن اختر ^۴ قرخی
رسانیدش ایزد بکام و نیاز ^۵	پس از چارده سال رنج دراز
بآسانیش ره نمابد خدای	هر آنکو بدارد گه ^۶ رنج پای
همی بود یک‌هفته مهمان خال	نکونام یعقوب نیکو سگال ^۷
ابا همسر و همدل و ماه خویش ^۸	پس از هفته شد نزد ^۹ بُنگاه خویش
چو کشته بباران و مردم بداد	۷۶۵ همی بُد بپیوند راحیل شاد
دل پاک او شادمان بود ^{۱۰} سخت	همیدون بلیای پیروز بخت
که اینش چو دل بود و آتش چو جان ^{۱۱}	همی داشت مر هر دو را چون روان
ز شغل جهان ^{۱۲} گشت بیغم دلش	بهر دو همی بود خرم دلش
که آورده بُد جمله کامش ^{۱۳} بجای	همی کرد پیوسته شکر خدای

^۱ *M* and *W* شغل. ^۲ *E* بدانسو. *B* آمد instead of آید.

^۳ So all copies except *B*, which reads نژاد.

^۴ So best in *T* and *E*. *B*, *M*, and *W* have the weaker دختر.

^۵ *M* and *W* ابر. ^۶ *M* and *W* ابر. ^۷ *M* and *W* ابر. ^۸ *M* and *W* ابر.

^۹ *M* and *W* ابر. ^{۱۰} *M* and *W* ابر.

^{۱۱} *M* and *W* ابر. ^{۱۲} *M* and *W* ابر.

^{۱۳} *M* and *W* ابر. ^{۱۴} *M* and *W* ابر.

^{۱۵} *M* and *W* ابر.

^{۱۶} So *B* and *E*; correct in rhyme is also the reading of *T*:

همیداشت مر هر دو شانرا چو جان که اینش چو دل بود و آتش روان

but without a proper rhyme is that of *A*, *M*, *W*, and *N*:

همیداشت مر هر دو آنرا (ز نرا) چو جان که اینش چو دل بود و آتش چو جان

^{۱۷} *A* and *N* گله; *T* گلش. *M* and *W* read بود instead of گشت.

^{۱۸} So *B*. The other copies کام (کار) *E* اورا instead of کامش.

- 745 که در دل همان مهر پیوسته داشت امید دل و جان بدان بسته داشت¹
 شنیدم که راحیل نیز² آنزمان فزون داشت فرهنگ و رای و توان
 فراوان نکو روی ترگسته بود جمالش زاندازه بگذشته بود،
 تزویج راحیل با یعقوب علیه السلام³
 جهاندارده لابن سبک برگ ساخت سوی جستن کام بعقوب تاخت
 که در مهر راحیل فرخنده بخت میان بسته بُد خارده سال سخت
 750 همیکرد مزدوری و چاکری بامید آن دخت همچون بری⁴
 بائین شایسته نیک فال بکی نغز مهمانی کرد خال⁵
 بمهمانی آورد یعقوب را بیاراست آن دختر خوب را
 بهرگونه سُنْدُسِ روم و چین که گشتی فرا رسته⁶ بُد حور عن
 بهرگونه زیور خسروی که تا نیکوانرا دهد⁷ نیکوی
 755 بس آنکس که⁸ از اصل نیکو بود همه نیکوئی همسر او بود
 چو با جامه زر و زیور بود¹¹ چنان دان که یکسر نکوتر بود

¹ So in *M*, *W*, and *T*, preferable to *B* which has بود instead of داشت in both hemistichs and امید هوای *E* instead of بدان. *W* (بدو) instead of *E*.

² So *B* and *E*. *M*, *W*, and *T* راحیل and consequently in the second hemistich بود (گشته *T*) instead of داشت.

³ So *B*. *M* and *W* علیه السلام (را *M*) راحیل یعقوب (را *M*). *T* (see p. ۴۵, note ۱) دادن لائی راحیل را بعد از چهارده سال بیعقوب علیه السلام. *E* کیفیت سپردن راحیل دختر خورد خود را لابن بزوجیت بحضرت یعقوب. In *M*, *W*, and *E* this heading is, less appropriately, placed after v. 748.

⁴ *M* and *W* دختر چون بری.

⁵ *E* مهمان براراست خال (wrong, since مهمان cannot be used as abstract noun).

⁶ *E* دلیر. ⁷ *M* and *W* دیب. In *E* this verse is wanting.

⁸ So *T*, by far preferable to the weaker فرستاده in *B*, *M*, and *W*. About the prefix فرا از جمله کلماتی باشد ۱۱۷^a, ll. 9 and 10, remarks: که بجهت حسن و زیب کلام بیاورند و آنرا در معنی مدخلی نباشد.

⁹ So *B* and *T*. *W* and *E* که آن نیکوانرا کند. *M* the same, but دهد as *B* and *T*.

¹⁰ *E* آنکه; this and the following verse in *B*, *T*, and *E* only.

¹¹ *E* یکمد instead of یکسر, چو با جاه و با زر و زیور بود *E*.

زبس کز دلش مهر وی خاستی
 زبس مهریانی زن خوبی
 همانا که از شوی آگاه بود
 780 زن کرد یعقوبش اندر زمان
 هنرمند لیّای⁴ پاکیزه جان
 سبک مر⁶ پرستار خود را ببرد
 زن کرد یعقوب ویرا بنیز⁷
 بتوفیق یزدان رسول خدای
 785 وزان چار زن اینزد داورش
 زلیّا مر اورا پسر داد شش
 نکو نام رویل¹⁰ و شمعون دگر

² So all copies except *B*, which reads in the first hemistich مهر بانی آن اله and in the second پرستار خود را بدادش اله.

⁴ *B*, *M*, and *W* راحيل, see note to v. 775.

⁶ So all copies except *B*, which has **و** instead of **مر**.

⁸ So in *B*. *M* and *W* شدندش بن آن دو گوهرکنیز

⁹ *M* and *W* شادوش; to گش see note 2, on p. ۴۶.

¹⁰ So according to the Syriac form and Josephus (*Ροιβηλος*) with the permutation of n and l, in all copies except *E*, *N*, and *T*, which read *روئيل*.

¹¹ So *B.* *M* and *W* گهر; the other copies بصر.

بخشیدن راحیل و لیا کنیزکان خود بلها
و زلفا بیعقوب علیه السلام^۱
770 بدان ای خردمند دانش بپژوه که آن^۲ هر دو خواهر بچندان شکوه
که شان در جهان بود مثل^۳ اندکی پرستار بُد هر یکی را یکی
بکی بُد از آن هر دو بلها بنام دگر سخت زیبا و زلفا بنام^۴
پرستار لیبای قَرخ گهر شنیدم که زلفا بُد آن برهنر
خردمند بلها چنان کم شنود^۵ پرستار آزاده راحیل بود
775 سرافراز راحیل^۶ پاکیزه کیش بیعقوب دادش^۷ پرستار خویش
که بر شوی بُد مهربان بقیاس^۸ نختی شب در زمهرش دو باس

^۱ So best in *N*. *T* بخشیدن لیا و راحیل پرستاران خود را بیعقوب علیه السلام *M* and *W* (!) یاد کردن بلیا و پرستاران راحیل و تزویج. In *B* and *E* the text runs on without interruption; in *A* there is an interval, but no heading. The name of Rachel's handmaid appears in its correct form بلها (Baidâwî, p. ۴۵۳, (بُلْهَة)) only in *N*. *T* has بلهان; the other copies بلیا, بلبا, یلبا, لیبا, and even لهیا. Leah's handmaid is in most copies styled correctly زلفا (Baidâwî زَلْفَة), or as *B* reads زلفی. *A* and *N* زلفان, but in the above heading of *N* appears زلیخا (!).

^۲ So *B*, *M*, *W*, and *E*; the other copies باز = بپژوهیدن, بپژوهش, بپژوه. *Ganjinâma*, f. 47^b, ll. 5 and 4 ab infra. The same composition *Shams-i-Fachrî*, p. ۱۱۰, l. 8. ^۳ مثل بُد *T*.

^۴ So *B*. *M* and *W* دگر بُد زلیبای زلفا بنام; *E* دگر بود زلیبای زلفا بنام. In *A*, *T*, and *N* this verse is wanting.

^۵ So *B*, *A*, and *E*. *N* and *T* ستود instead of شنود; *M* and *W* خردمند بلها کم ستود or کم شنود. On the passive construction of کم شنود, compare Salemann und Shukovski, *Persische Grammatik*, p. 57, § 43, Anmerk. 1. Instead of راحیل آزاده *A*, *E*, *N*, and *T* read راحیل آزاده.

^۶ So, in agreement with the biblical story, *A*, *N*, and *T*. *B*, *M*, and *W* substitute here لیبای for راحیل, and consequently further down in v. 781 راحیل for لیبای. *E* راحیل, but above as a later correction لیبای.

^۷ *A*, *E*, and *N* داد آن. In *W* verse 775 precedes verse 774.

^۸ So in *B* (her excessive love to Jacob gave her sleepless nights), which seems best to agree with the following verses. *A*, *E*, *N*, *M*, and *W* که بُد شوهرش (his excessive love to Rachel). A similar idea is expressed by *T*: که بر شوهر مهربان بقیاس الخ.

گفتار اندر مولود یوسف علیه السّلام^۱
 795 شنیدم که یزدان زآغاز کار
 که راحیل آزاده^۲ بگرفت بار
 بمزده فرستاد جبرئیل را
 زنیکی و خویش^۳ پراختیم
 بنده مه رسد هدیه^۴ ما بتو^۵
 شود شادمان دین و دنیا بتو^۶
 سبک جبرئیل آمد از پادشا
 دگر چون شد از مام^۷ یوسف جدا
 800 بیعقوب پیغمبر نیکنام
 رسانید هم تهنّت هم سلام^۸
 چنین گفتش^۹ از قول جان آفرین
 که ای ونه پیغمبر پاکدین
 زدام همه فکر^{۱۱} آزاد باش
 زیوسف بما^{۱۰} خرم و شاد باش
 که دادیم چیزی ترا بر زمی^{۱۲}
 که مجموع حسنست سر تا پهای
 بدو شادمان باش زو دل گشای^{۱۴}
 805 چو ابزد بیعقوب داد آن پسر
 بدان حسن و آن زیب و آن ارج و فر^{۱۵}

کیفیت نازل شدن حضرت جبرئیل نزد حضرت یعقوب^۱ E
 مزده دادن (آوردن) J (جبرئیل علیه السّلام T and N. برای تهنّت حضرت یوسف،
 بیعقوب و راحیل را (نزد راحیل N) از تولّد (شدن) N adds یوسف علیه السّلام،
 In B no interval here, but a similar heading follows between vv. 798 and 799 :
 In A an interval without a heading. مولود یوسف نبی علیه الصلوة والسّلام،
 شو^۳ B. B again فرخنده as in v. 793.^۲

زچند M and W (زخوبی T) و چندیش A, E, N, and T^۴
 و زچونیش

هدیه در پای تو^۵ A, E, and N. So B, T, M, and W.

چو از مام خود گشت M and W^۷ دنیاى تو^۶ A, E, and N.

گفت^۹ In B, M, W, and T. This verse is wanting in B.^۸

B, M, and W^{۱۱} بیوسف کنون^{۱۰} B has the much weaker reading

در زمين^{۱۲} N در زمی^{۱۳} A, E, and T. So B, M, and W. آدمین the second hemistich

ودل برگشای^{۱۴} So B; the other copies

instead of این پسر in the first hemistich). In A, E, N, and T (where this verse follows, less appropriately, after v. 808), the second hemistich runs thus: بدن حسن و زیب و بدان اوج (درج T) و فر^{۱۵} In M and W this verse is wanting.

یهودا و یستاخ ^۱ دادجوی	زیالون ^۲ آزاد ^۳ خوبروی
زلفا دو فرزند چون شیر ^۳ بود	یکی جاد بُد دیگر اوشیر ^۴ بود
790 زلفا دو فرزند روشن روان	هنرمند نفتال و فرزانه دان ^۵
زراحیل یوسف که زیر سپهر ^۶	نرفتست نیکوتر از وی بچهر
دگر ابن یامین امین بدر	کز مهریانتز نبودش بسر ^۷
همیدون کنیزی دگر دینه نام ^۸	همش بود راحیل فرخنده مام
باسباط معروف شد ^۹ نام شان	روا بُد زهرگونه ^{۱۰} کام شان

^۱ So in all copies, with slight modifications (یستاخ، یستاخ)، perhaps corrupted from an original یسّاخ (Baidāwī یسّاخ); only in *B* بستاجر (Zamakhsharī، p. ۶۴۲، یسّاجر)، and نام instead of داد.

^۲ So correct in *M* and *N* (=Baidāwī); *A* زیالون (=Zamakhsharī); *E* زیالون; *B* زیالون; *W* زیانون (with permutation); *T* زیالان.

^۳ *B* چون میر.

^۴ So correctly *B* and also *T* (where جادیه دیگر seems a mere misprint for جاد یکی جاد دیگر اوشیر بود *N*; یکی جاد و آن دیگر اوشیر بود *A* and *E*; بُد دیگر *M* and *W* یکی جاد بود و دگر شیر بود the common Arabic form for Asher is اشر (Baidāwī) or اشر (Zamakhsharī).

^۵ This verse is the most corrupted of all in the list of Jacob's children. The name of Naphtali (Baidāwī نفتالی، Zamakhsharī یفتالی) appears here as تفیال (*M*), تفیال (*B*), تیتا (*W*), فقیال (*A* and *E*), تقال (*T*), و قتال (*N*), تقال (*N*). The first hemistich appears in the form, given above, in *B*, *M*, and *W*; but in the second hemistich *M* and *W* have substituted جان پاکیزه (which may be a mere corruption of دان و پاکیزه دان). In the other copies the name of Dan does not appear at all, viz.

زلفا دو فرزند مردانه بود هنرمند تقال (و قتال، و قتال، etc.) و فرزانه بود

^۶ This reading, only found in *T*, seems the best; the گزین سپهر (an unusual epithet) of *B*, *M*, and *W*, and the گزین به سپهر of *A*, *E*, and *N*, are apparently mere corruptions of the above.

^۷ *M* and *W* دگر.

^۸ So *B* (only کنیزی instead of کنیزی). The other copies:

همیدون که بُد دخت دینه بنام (دخت را دینه نام *T*).

^۹ So in *A*, *E*, *N*, and *T*. *B*, *M*, and *W* بُد as in the second hemistich.

^{۱۰} *M* and *W* بهرگونه. Rachel as mother of Dinah appears in all copies.

که او شمس بُد بر دگر اختران ^۱	ورا دوستر داشت از دیگران
همه داروی مهر او خورده بود	دل و هوش در کار او کرده بود
بتسبیح ^۲ و تهلیل و علم ^۳ و بیان	همی پروریدش چو پیغمبران
همی خواند بر یوسف پاکدین	شب و روز توحید ^۴ جان آفرین
سرشته بُد ایند ^۵ خود اندر گیش	بیزدان همی شد موجد دلش
وز آن ^۶ بارسائی شود پادشا	که بیغمبری ^۷ باشد و پارسا
زجان و روانش فزون داشتی	که داند که مادرش چون داشتی ^۸
بدو داشتی تازه همواره ^۹ چهر ^{۱۰}	بُدی بر تن و جانش لرزان زمهر
زیوسف نمودش کسی دوستر ^{۱۱}	بس از آفریننده ^{۱۲} دادگر
باغوش ^{۱۳} بودیش یا در کنار	ازو نیم ساعت نبودش قرار
بجان اندرون جایگه ساختن ^{۱۴}	مگر از بر خویش ننشاختن

^۱ So *B*; *M*, *W*, *A*, *E*, and *N* اختران; بُد دگر اختران *T*; *W* reads شمس instead of ماه.

^۲ *A*, *E*, *N*, and *T* ذکر instead of علم.

^۳ *B* has again تسبیح as in the preceding verse. This verse is wanting in *M* and *W*.

^۴ *A* and *N* سرشته بُد از هم *E*. سرشته بُدند آن.

^۵ *T* پیغامبر.

^۶ So *B*. The other copies در آن. *M* and *W* read شود instead of بود.

^۷ *W* and *M* که داند که مامش چگونه داشتی.

^۸ This verse in *B* and *T* only.

^۹ So *B*, *M*, and *W*. The other copies read پس از instead of بجز in the first, and نبودش کسی instead of نمی داشت کس in the second hemistich.

^{۱۰} So *B*; the other copies در آغوش.

^{۱۱} This verse in *B* only; although the wording is rather uncommon (the nearest approach to it is in v. 282 above), it is quite intelligible and rather emphatic (مگر often = 'hoping that,' as for instance in Bostân, ed. Graf, p. 19, v. 130, or even = 'would that,' comp. Rückert in Zeitschrift der D. M. G., vol. x. p. 213); 'hoping that not taking down the child from her breast was making a dwelling-place for him in her very soul = would that by not taking him etc. I could make for him etc. ;' about the form نشاختن, see note 5, on p. ۵۷.

رخ و ریش برخاک تارک سود ^۲	بسجده درون رفت ^۱ یعقوب زود
بذرفت ممت زبردگار	باندازه هر چه آرد بکار ^۳
دو صد گاو گشت و بدریش داد	از آن شادمانی ^۴ بائین و داد
چو یعقوب دیگر بُد آدمی	بهر هفت کشور زروی ^۵ زمی
که تارک همی برمه و مهر سود	810 بدیدار یوسف چنان شاد بود
بخورشید بودی ^۶ رخس رایگان	چو ویرا بدیدی زمان تا زمان
که اندر تنش روح خندان شدی ^۷	طربها و شادیش چندان شدی
نهادی رخ و ریش خود بر زمین ^۸	هم اندر زمان پیش جان آفرین
شدی نعمتش را بجان حق شناس	گشادی زبانرا بشکر و سپاس
کند کامگاری بهر دو سرای	815 هر آنکو شناسد سپاس خدای
جو شاه همایون بتاج و بتخت	پدر شادمان بُد ^۹ بفرزند سخت

^۱ *M*, *W*, and *T* در افتاد.

^۲ *M*, *W*, and *T* بسود; vv. 806 and 807 are wanting in *A*, *E*, and *N*.

^۳ So best in *T*; *M* and *W* دارد بکار; *B* دارد نگار; on ممت in the second hemistich, see note 2, on p. ۴۹.

^۴ *A*, *E*, *N*, and *T* شادکامی.

^۵ So *B*; the other copies بروی. In *B* and *M* this verse, which by its identical rhyme refers back to Gabriel's congratulation in v. 803, is preceded by another, probably interpolated, bait with a similar rhyme, but adding nothing new to what is said before or after it. It runs thus:

یکی سور کرد اندر آن خرّمی - که چون آن نکرد از بُنه آدمی (نکرده کس از آدمی *M*)
In *W* out of these two verses one is coined in the following way:

یکی سور کرد اندر آن خرّمی چو یعقوب دیگر بُد آدمی

In *N* زمین and آدمین as in v. 803, see note 12, p. ۷۷.

^۶ *A*, *E*, and *N* بُدی; instead of رایگان *M* and *W* read بیگمان.

^۷ So *B*, *M*, and *W*; the other copies read بُدی in both hemistichs.

^۸ This verse, which is found in *B*, *M*, *W*, and *T*, although in some way a repetition of v. 806, is not at all out of place, as it denotes in contrast to the one isolated act of Jacob, immediately at Joseph's birth, his ever-growing tendency and habit of doing homage to God, whenever he looks at his child. *T* reads خود instead of هم in the beginning, and نهادی رخ خویش را in the second hemistich; *B* نهادهش رخ و ریش را بر زمین.

^۹ *E* شد.

835 جهانمان که کرد این جهان را پدید همه حسنهای^۱ یکدم آفرید
 وز آن یکدم پنجه^۲ دانگ^۳ تمام بیوسف سپردش علیه السلام
 چو دبداروی بر زمانه^۴ بتافت جهان از کران تا کران نور یافت
 توگفتی زراحی^۵ خورشید زاد وزو^۶ نور بر هفت کشور فتاد
 بدیدار یوسف جهان^۷ شاد بود که از ارج رخسارش آباد بود
 840 زن و مرد هرکش^۸ بدیدی زدور توانگر شدی چشمش از رنگ و نور
 زیوی خوشش^۹ مغز قارون شدی که داند که دلها ازو چون^{۱۰} شدی
 مراورا ندیدی کس اندر^{۱۱} جهان که بر وی نگشتی دلش مهربان
 رخ روشنش کیمیای جمال^{۱۲} زدل صبر بردی زتن هوش و هال
 پری گریو دیده بگماشتی بسا شرم کز روی خود^{۱۳} داشتی

^۱ *M* and *W* نیکوئی. ^۲ *Dang* (in *T* *Dang*), the sixth part of a dirhem.

^۳ *A*, *E*, and *T* بر زمین. *N* بر زمینی.

^۴ *E* که with the transitive meaning of زاد.

^۵ *B* کزو and at the end بداد instead of فتاد. *N* has again the same rhyme-words as in the preceding verse, viz. خورشید یافت.

^۶ So *B*. *M* and *W* چنان, and in the second hemistich که از درج رخسار الخ. This verse is wanting in *A*, *E*, *N*, and *T*.

^۷ So in *B* and *A*; the other copies هرکش, with omission of the necessary object. On رنگ, see note 9 on p. ۴.

^۸ The substitution of خوشش in *B* creates a useless repetition, as there follows in v. 843 again روشنش.

^۹ *B* and *W* خون. In *A*, *E*, and *N* v. 841 is preceded by 842.

^{۱۰} *A* and *N* کسی در.

^{۱۱} *T* جلال. This verse is found in *B*, *M*, *W*, and *T* only. هال at the end of the second hemistich is corrected from حال in all copies, which would give a very feeble sense, in agreement with v. 859 further down, where most copies likewise read حال, but *B* gives the proper form of هال. هال is according to *Ganjnâma*, fol. ۱63^a= آرام و هال, see also *Shams-i-Fachrî*, p. 85; the combination of آرام و هال appears in various verses of the *Shahnâma*, as quoted in the *Ganjnâma*, loc. cit.; and that of هوش و هال in a verse of *Sûzanî*'s, see *Vullers' Lexicon*, ii. p. ۱440^a.

^{۱۲} So *B* and *M*, more emphatic than the reading of the other copies کز روی وی; instead of برو, in the first hemistich, *B*, *A*, *E*, and *N* read بدو.

خود اورا نگهدار بودی و بس	زبیم استوارش نبودی ^۱ بکس
بود بسته بر مهر فرزند خویش ^۲	همیشه دل مادر خوب کیش
که چون او نبیند کس و نشنود ^۳	830 بخاَصه که فرزند یوسف بود
که در هفت کشور پدیدار بود	یکی صورت از نور دادار بود
همه ارج و زیبائی و آفرین ^۴	چراغ جهان بود و شمع زمین
فرزنده مه خیرگی یافتی	کجا چهره خوب او تافتی
خجل بود زو قرصه آفتاب ^۵	زبس حسن بی غایت نورتاب

^۱ *M* and *W* استواری نبودش, an unnecessary and not even correct modification, as استواری can scarcely mean anything but 'firmness, stability,' whereas استوار may be used as an abstract noun in the sense of باور کردن and باور; the more common phrase, استوار داشتن, 'to trust, confide,' appears in v. 921 below. The second hemistich runs in the wording of *B* بس و نگهداریش خویش کردی.

^۲ So in *A*, *E*, *T*, *M*, and *W* (the latter with the slight modification of مهر بسته), as a general maxim of well-disposed mothers, which is corroborated by the immediately following verse. The correction therefore of *B* and *N* بُدی بسته بر (در) *B* is contrary to the obvious intention of the poet.

^۳ که چون او نبودست و کس نشنود *M* and *W*; که چون او نبینند و کس نشنود *B*.

^۴ This verse in *B* only.

^۵ Verses 833 and 834 are in a rather confused state in the various copies; v. 833 is found in *B*, *M*, and *W* only. *B* reads in the second hemistich مه از وی خجالت. Verse 834 is found in all copies—the wording adopted is that of *A*, *E*, *N*, *T*, *M*, and *W*. *B* reads (with a repetition of the same rhyme-words as in the preceding verse):

زبس نور کز حسن او تافتی فرزند مه خیرگی یافتی

Assuming, that both verses are genuine—and there is no particular reason against that assumption—it is evident, that the sun cannot figure in both, which would be a useless repetition; hence the substitution of مه for خور in v. 833, clearly suggested by the reading of *B*. *B* adds here another rather feeble verse:

همان روز کز مادر خویش زاد خدا این همه حسن رویش بداد

In *E* there appears after v. 834 a new heading which is clearly to supplement the one between vv. 794 and 795 (see note 1, p. ۷۷), but comes a good deal too late for that: (or as the copy really has: (بحسن و خوبی آنحضرت).

تَبْدُ خَوْبَتَر زو بُتِی در کنار ^۲	جو راحیل مامش ^۱ که آن روزگار
براحیل خود شاد بُد سال و ماه ^۴	دلِ بَاکِ یعقوب ^۳ دانش بناه
جو جان و دل و چشم سر داشتش ^۵	زدنِگر زنان دواستر داشتش
جو یوسف بغالِ همایون بزاد ^۶	855 و لیکن ز راحیل فَرَح نِزاد
که سامان او هیچ نتوان نمود ^۷	بدان مهر یعقوب چندان فزود
زهر کس کرامیترش داشتی	شب و روزش ^۸ از دیده نگذاشتی
دگر آنکه بُد مادر یوسفش	بکی آنکه دل داده بُد در کفش ^۹

rather corrupted in all copies, is according to *M* and *W*, which seems comparatively the best. *T* has *یوسف* که *یوسف* چو او آدمی ندیده همی آسمان و زمی *A*, *E*, and *N* the same, but *یوسف* که *یوسف* چو او آدمی ندیده همی آسمان و زمی in the second hemistich. *B*:

بِخاَصَه چو یوسف که از آدمی نبیند خبر آسمان وزمی

¹ So *B*, *M*, and *W* (the latter two *در آن* instead of *آن*); *T* مادر; the other copies چو راحیل کان مادر روزگار(!).

² So *B*, *A*, and *N*, with the slight modification of *بِت* into *کنار*, on the analogy of *T* *بِهَار* (*M* and *W* *بِهَار*); *E* has an unintelligible *تَبْدُ خَوْبَتَر* *رویش* *اندر* *کنار*.

³ *M* and *W* read by mistake *بَاکِ* *یوسف*.

⁴ So *B*. *M* and *W* *بُد* *شادمان* *سال و ماه*; the other copies read *چو* *یوسف* *نیکخواه* *زادش* *مرا* *این* *یوسف* *نیکخواه* quite consistently, since in them v. 856 follows immediately after v. 853; v. 854 (which is wanting in *T* only) is wrongly placed after v. 856, and v. 855 is altogether left out.

⁵ So in *M*. *W* has *داشتش* in the first and *برداشتش* in the second hemistich; *B*, *A*, *E*, and *N* *داشتی* in both hemistichs.

⁶ This verse only in *B*, *M*, and *W* (the last two have *زاد* *گور* in the first hemistich, and *W* reads *بغال* *همایون* instead of *زغال* *کرامی* in the second hemistich).

⁷ *B* repeats in the second hemistich of this verse verbatim that of v. 853, and consequently modifies the first hemistich, so as to suit the rhyme, viz.:

ابر مهر یوسف دلش نیکخواه براحیل خود شاد بُد سال و ماه

⁸ So in *M* and *T*. *B*, *W*, and *N* *روز*. In *A* and *E* this verse, which is a striking parallel to v. 849 (there Jacob's constant devotion to God, here his constant attention to Rachel), is entirely wanting.

⁹ So *E*. *B* *بر کفش*; the other copies *بود* *از کفش*.

گفتار اندر رفتن یعقوب علیه السلام از شام
باز بکنعان^۱

چو شد جفت راحیل فرخ گهر ^۲	845 شنیدم که یعقوب والا هنر
جنین تا برآمد برو هفت سال	همی بود در شام نزدیک خال
تن و جان او بود نزدان پرست	بدانجایگه ^۴ بُد مراورا نشست
اگر بُد نشستند اگر بُد بیای	زمانی بُد کو بُد با خدای
همیشه سپاسش همی داشتی ^۵	بکی لحظش ^۵ از یاد نگذاشتی
بدانگونه چندانش فرزند داد	۴۵۰ کش آن ^۷ دستگه داد و پیوند داد
بُدی در همه آسمان و زمی ^۸	بخدا چو یوسف کجا آدمی

روانده شدن یعقوب *T*; رفتن یعقوب بکنعان وفرمان یافتن راحیل^۱; *M. B* So in *M. B* صفت (صحبت) یعقوب *A*; علیه السلام از شام و متوَلّد شدن ابن بامین در راه^۲. In *W* merely an interval is left; in *A* and *E* the text runs on without any interruption.

^۲ So *B* and *M*; the other copies have والا گهر in the first and سَبَر in the second hemistich.

^۳ After this verse there follows another in *B*, *M*, and *W*, which, both in wording and meaning, appears of a very doubtful character:

بدان هفت سال او (بدان هفت اورا *M* and *W*) بفرمان خویش
بُدش رای و بیمان همه زان خویش

^۴ So *B*; the other copies بیکجایگه, and in the second hemistich دل و جان وی هردو (جمله *M*) یزدان پرست.

^۵ So *M* and *W*; the other copies leave the object out and read simply لحظه.

^۶ So *B*, *M*, and *W*, with همی and the بای استمراری combined, a peculiar Firdausian usage, see Salemann und Shukovski, p. 61. The other copies نگهداشتی.

^۷ So in *B*; the other copies read او که (=for he, God, gave to him), and هم instead of داد at the end of both hemistichs. دستگه is used here in its first meaning, see note 11 on p. ۲۳. The same rhyme پیوند and فرزند frequently appears in the *Shâhnâma*; *Ganjnâma*, fol. 51^a, lin. penult. sq., where پیوند is simply explained by جدائی ندادش زفرزند خویش, quotes three baits of that kind, the last of which is:

همیداشتش همچو پیوند خویش جدائی ندادش زفرزند خویش

^۸ The wording of this verse, which like the three or four following ones is

وز آن راز جان پرور ^۱ آگاه بود	که معلوم وی تا بدان گاه بود
بدانست هم در زمان ای شکفت	جو راحیل را درد زادن گرفت
همانگه ^۲ فرو رفت خواهد بکوه	که خورشید عمرش بچندان ^۳ شکوه
نزدیکتر جانگاہش ^۴ نشانند	87۵ سبک خواهر خویش را بپیش خواند ^۵
مر آن یوسف باک دل‌بند را	زبیش بدر خواست ^۶ فرزند را
بپوسیدش آن روی خون نوبهار ^۷	نشاندهش بمهر دل اندر کنار
بچهرش بر از مهر نهاد چهر ^۸	از آن بس ببر در گرفتن بمهر
ببارید باران حسرت ددرد ^{۱۰}	بس از دیده بر هر دو رخسار زرد
که می در شود ماه عمرم بمغ ^{۱۱}	87۵ بنالید و گفت آه و درد و دریغ
که جان از تن من بر آید همی	مرا ^{۱۲} طفل بگذاشت ناند همی
دلم بود خرم امدم درست	بآستنی شاد بودم نخست

^۱ *M* and *W* وی; چاب; on معلوم, see note to v. 469 above.

^۲ *B* ای شکفت instead of این شکفت *M*, *W*, and *E*; اندر زمان.

^۳ *B* بچندان.

^۴ *W* همانا. After this verse there follows in *B*, *M*, and *W* another one which is clearly interpolated, as the very wording proves (the first hemistich being besides a mere repetition of the second in v. 866):

بزادن درون داد خواهد روان چنان سرو خورشید را بار جوان (*B* حورشید بار جوان)

^۵ So *B*. The other copies سبک خواهرش را (هم *N*) بر خویش خواند.

^۶ So in all copies except *B*, which reads نزدیک خود جانگاہش. After this verse there is in *M* and *W* a new, but unnecessary, heading (also indicated in *A* by a pencil remark 'title'): وصیت کردن راحیل نا خواهر از بهر یوسف علیه السلام.

^۷ So *B*, *M*, and *W*; the other copies again خواند.

^۸ So *B*, *M*, and *W*; the other copies بپوسید آن روی همچون بهار. only *N* reads حون نوبهار, like the text adopted, at the end of the hemistich.

^۹ *M* and *W* read in the first hemistich از آن بس که در در الخ and in the second (like *A*, *E*, *N*, and *T*) بچهر وی الخ.

^{۱۰} According to *B*, or ددرد according to the other copies.

^{۱۱} So *M*, *W*, and *B* (only in the second hemistich مهرم instead of عمرم); the other copies که خواهد شدن ماه عمرم بمغ.

^{۱۲} Only *B* substitutes here a less suitable مرا for برا.

جو با او بسر برده بُد هفت سال
بخشودنِ کام^۱ و آرام و هال
860 بدو جبرئیل آمد از کردگار
چنین گفت از قول جبار بار^۲
که برخیز^۳ با خیل و با دستگاه
یکی سوی کنعان بیمای راه
بفرمان بزدان رسولِ حدای
بُته برگرفت و بپرداخت جای
بخشودنِ خال دانش بناه
بکنعان فرخنده بمود راه
ولیکن زحکمِ خدای کریم
بره در^۴ یکی شغلش آمد عظیم

زادن راحیل ابنِ یامین را و زاری کردن او

پیش خواهر و انتقال کردن راحیل از

دار الفنا بدار البعا^۵

865 چنان دان^۶ که راحیل بُد بآزور
گران داشت بار آن زنِ پر هنر
ازو ابنِ یامین همی زاد خواست
و لیکن بزادن روان داد خواست^۷

¹ So correctly *M* and *W*; the other copies *و کام*; on *هال* see note to v. 843 above. The seven years are reckoned from Rachel's marriage, *not* from Joseph's birth.

² So *B* with a proper rhyme; equally correct is the reading of *T*:

زبزدان یامین رسید آنزمان
که ای راد بیغمیر پاک جان

but against the rules of rhyme is the wording of the second hemistich both in *M* and *W* *بعقوب قرح رسول زمان*, and in *A*, *E*, and *N* *چنین گفت از ابد کامگار*.

³ *T* *زجا خیز*; instead of *با خیل* in *B*, *M*, and *W* the other copies read *با رخت*, which is less suitable, as it is a mere synonym of *دستگاه*. *M* and *W* *بر*.⁴

⁵ So *N*. *T* (repeating part of the heading before v. 845): *متولد شدن ابن : یامین و بحالت نزع رسیدن راحیل و سردن یوسف را بخواهر خود و وصت کردن، کیفیت رفتن حضرت از شام بکنعان و ولادت ابن یامین در اثنای راه و وفات E* *حدث راحیل M* *شدن راحیل*. In *W* and *A* there is a mere interval without a heading; in *B* the text runs on without interruption, as in the previous heading (before v. 845) the death of Rachel is included already. In *E* and *W* the new chapter begins, less appropriately, after vv. 863 and 865 respectively.

⁶ *M* and *W* *بد* instead of *دان*.

⁷ So all copies except *M* and *W*, which read:

ازو ابن یامین همخواست زاد
ولیکن بزدان روان خواست داد
E has also *بزدان* instead of *زادن*.

890 مرا این نه پتیاره زادنست¹ که این درد و تیمار جان دادنست
 همی مرد خواهم² همین است و بس تو مر بوسغم را بفریاد رس
 بگیریش زمن هان و یدرود³ باش بیوسف زراحیل⁴ خشنود باش
 زنهار یزدانش دادم بتو زدل بند غم را⁵ گشادم بتو
 مرا در جهان جز تو پیوند نیست بجای تو ام هیچ دلبنده نیست
 895 تو از مام و از باب همزادیم⁶ زیوند مهرت نه آزادیم⁷
 سر دودمان و نبای⁸ منی نو مر بوسغم را بجای منی
 چو دست آجل شاخ من بشکند بُن⁹ و بیخ جانم زتن بر کند
 بدان شیر کز مام هم¹⁰ خورده ایم بصحبت که با یکدگر کرده ایم

¹ So *B*. پتیاره (so spelt in *Ganjnâma*, f. 44^b) = آفت و بلا, see also *Shams-i-Fachri*, p. ۱۲۳, note i. *T* زادنست, مر این درد نه از بی زادنست, evidently with the emphatic use of مر before the subject, see *Salemann und Shukovski*, p. ۲۸, Anmerkung 2. The other copies مرا این نه درد از بی زادنست.

² So in good *Firdausian* style (see *Salemann*, etc., p. 61, Anmerkung) in *B* and *M* (in the latter the usual mistake of مرده instead of مرد). *W* خواهم (!) همین مرده; the other copies که من مرد خواهم.

³ Or یدرود as *B*, *M*, and *W* read (see v. 487, and note 8 on p. ۴۵), here in the sense of سلامت, as in the following verse of the *Shâhnâma*, which shows the same rhyme with خشنود:

بگوئیدش از من که یدرود باش شه آزار دارد تو خشنود باش

M and *W* read زود instead of هان; in *N* this verse is wanting.

⁴ So all copies except *M* and *W*, which read زیوسف براحیل. *B* has بر سود instead of خشنود.

⁵ *B* بند او بر. *M* بند غم بر.

⁶ So *B*, *M*, and *W*. *T*:

هم از مام و از باب همزاده ایم بمهر و بیوند آزاده ایم

A, *E*, and *N* have the first hemistich like *T*, but the second thus: زیوند مهرت نه: آزاده ایم.

⁷ که *B* here evidently in the sense of 'elder sister.'

⁸ *A*, *E*, and *N* بی. *M* and *W* جانم از تنم.

⁹ So best in *T*. The other copies کز مادرم.

شود روشن از روی دو چشم سرم ^۲	که فرزند آید ^۱ یکی دیگرم
جدا ماند خواهد ز آغوش مام	دریغا که ناخورده شر ^۳ تمام
ز نیمار فرزند وز داغ مرگ	۸۵۵ بگفت ابن و بارید ^۴ خونین تگرگ
بشورید و جامد بتن بر درید	چو لیا زراحیل چونان ^۵ شنید
جو ابر بهاری گیرستن گرفت	بناخن رخ و روی خستن ^۶ گرفت
نظیر تو نا رسته ^۷ زهر سپهر	نخواهر چنین گفت کای شاخ مهر
غم و درد خواهر چه جوئی همی	چه فال بد است این که گوئی همی
مجو دودمانرا مه و سال بد	۸۵۶ مگو ^۸ ابن سخنها مزین فال بد
همابون و فرخ بود زادنت	که آسان بود بار بنهادنت
بفرزند خرم ^۹ سرانجام کار	زدرت رهایی دهد کردگار
بلیای بر مهر ^{۱۰} فرهنگ باب	چنین داد راحیل مسکین جواب
نبینی جز امروز دیدار من ^{۱۱}	که ای خواهر از دست شد کار من

^۱ زاید *M*.

^۲ *T* تریم (my moist eyes). Another verse, which only disturbs the connection between vv. 878 and 879, is added after this in *B*, *M*, and *W*:

کنون داد خواهیم جان عزیز (زاد خواهیم بجان عزیز *W*)
نخواهد تنم را چنین پور چیز (جز این بود چیز *M* and *W*)

^۳ *M* and *W* شیرم, and in the second hemistich چرا instead of جدا.

^۴ *M* and *W* ببارید. *B* خون چون instead of خونین. *A*, *E*, and *N* have in the second hemistich بتیمار instead of نیمار.

^۵ So *B*, *M*, and *W*; the other copies اینها.

^۶ *B* without a rhyme رخ خویش کردن.

^۷ So *M* and *W*, keeping up the comparison with the 'branch'; the other copies نا بوده.

^۸ *M* and *W* ممکن. *W* substitutes afterwards مگو for مزین. *B* has in the second hemistich مخر instead of مجو. *M* and *W* بد تو این حال بد and *E* بد چنین سال بد instead of مه و سال بد.

^۹ So *B*, *M*, and *W*. The other copies again فرخ. *M* reads روزگار instead of کردگار. In *B* a new heading is added after this verse, viz. جوان دادن راحیل خواهر. خودش را چون از دنیا میرفت.

^{۱۰} مغز *B*.

^{۱۱} This verse only in *B* and *M*. *B* reads بازار instead of دیدار.

چہ تیمار بابد کشیدن مرا	ندانم چہ خواهد رسیدن مرا
نمردی مرا این زن بر هنر ^۱	۹۱۰ گرم محنتی نیستی بیشتر
ولیکن امیدم سوی ایزدست	مرا مرگ این زن نشانی ^۲ بدست
دل وروی او چاک هم بود و غم ^۴	همی بود یکچند زار و دژم ^۳
دل خوش چون کرد از داغ و درد ^۵	کہ داند کہ لیای مسکین چہ کرد
بناخن دوال از دو رخ برکشید	زسر موی را بست وز بُن برید ^۶
مرا خوشتر از هوش و جان و روان ^۷	۹۱۵ همی گفت کای خواهر مهربان
کہ زنهار با من بخوردی ^۸ چنین	چہ کردم ^۹ زبدمهری و خشم و کین
زجان مر ترا دوستر داشتم	کہ من مهر تو یاوه ^{۱۰} نگذاشتم
دل از من بیکبارہ برداشتی	چرا مهر من خوار بگذاشتی
چرا پیش رفتی تو ای خواهرم	بسال ^{۱۱} از تو بسیار من مہترم

^۱ Verses 909 and 910 in *B*, *M*, and *W* only.

^۲ So best *M* and *W*; the other copies نشان.

^۳ *B* همی بود یکہفتہ جویان (?) دژم.

^۴ So best in *T*, instead of the much weaker غم بود و جای نم in *A*, *E*, and *N*, or جای غم بود و نم in *B*. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۵ So *T* and *B* (where only by mistake گفت is written instead of کرد). *A*, *E*, and *N* seem to have خون instead of چون; *M* and *W* درد و داغ; *T* وی چگون گشت از داغ و درد.

^۶ *B* رسن (? زسر) موی او راست از بُن برید.

^۷ *B* همی گفت ای مهربان خواهرم مرا خوشتر از جان و هوش در تنم. In *M* and *W* v. 915, less suitably, precedes v. 914. In the same two copies there is after this verse a new heading, viz. گریہ کردن خواهر راحیل از بہر راحیل; a similar, but shorter heading راحیل در تعزیت راحیل appears in *N* after v. 913. In *A* there is after v. 914 an interval indicated by a pencil line.

^۸ *E* کردی.

^۹ The خوردی in *M*, *W*, and *N* is evidently a clerical error.

^{۱۰} *B* کہ مهر ترا نافہ, less emphatic, on account of the omission of من. In *T* v. 917 precedes v. 916, which weakens the sharp contrast between vv. 917 and 918, emphasized by the use of the same rhyme-words, once in the first person and then in the second. In *A*, *E*, and *N* this verse is wanting.

^{۱۱} *B* بزاد (زاد as noun = birth).

¹³ *M* بَد instead of بَس.

بدینگونه يك هفته بود آن گروه^۱ غریوان و از جان شیرین ستوه^۲
بهشتم سروش آمد از کردگار بیعقوب گفتش کزین پس مزار^۳

and invocations, more or less similar to the opening words of the whole poem) twenty-three—of course spurious—verses, viz.

بگویم که آنکه چه افتاد باز از آن پس در آن روزگار دراز
از احوال یعقوب و یوسف خبر که چون بود احوال شان سر بسر
یکی مجلس ای سرور آن خوانده شد ز خواندن کنون چاکرت مانده شد
بهیشت بخوانم تمامی دگر به نیروی جبار هر بحر و بر
دروید از زبانهای ما صد هزار بجان نبی باد و آل و تبار
نویسنده را ای خدای جهان به بخشی بر آن فخر پیغمبران
هزاران درود و هزاران ثنا زما تن بتن باد بر مصطفی

تمام شد مجلس اول از قصه یوسف علیه السلام

بنام ایند بخشایند بخشای شکر

بنام خداوند هر دو سرای که جاوید باشد همیشه بجای^a
یکی فرد و جبار وحی و صمد نه شبه و نه همتا نه جفت و ولد
سپید و سیاه جهان آفرید مکین آفرید و مکان آفرید^b
بما بندگان حکم و فرمان و راست که با حکم او بنده را نیست خواست
محمد رسول است و پیغمبر است ز پیغمبران دگر بهتر است
هر آنچه او بفرمود فرمان کنید بهر دو جهان کار آسان کنید
که یابی بهشت و قصور و نعیم رها گردی از هول نار جهیم
پس از حمد یزدان و مدح رسول سرت را بتابان ز راه فضل
یکی قصه کردم که این قصها یه است و بهتس گفت رب سما
اگرچند گفتند از پیشتر نهفتند معنی ازو بیشتر
چو تو باز گوئی نکوتر بود بمعنی سخن همچو گوهر بود

^{1 2 3} For these notes see p. ۹۲.

^a This and the following verses are repetitions of vv. ۱-3, 5, and ۱4 in the beginning of the poem.

^b Corrected from مکان آفرید و مکین آفرید in the MS.

920 بدین رای خرسند من چون شوم¹ تو باز آی تا بیشتر من روم
 بیا یوسف خویش را گوش دار مدارش بهیچ آدمی استوار²
 که بس کودکست از تو نگزیدش³ مبادا که جز تو کسی گیرش⁴
 نکردی تو یک لحظه او را رها⁵ کنون تا قیامت شدی زو⁶ جدا
 همی گفت زنسان و از دیده خون جو سیل بهاری همی زد برون
 925 بر آن⁷ نوحه یعقوب فرهنگ یاب همی رخت از دیدگان خون ناب⁸
 زنان دگر با پرستندگان خروشان چه آزاد و چه⁹ بندگان
 میانها بیکسو¹⁰ فرو بسته باک سرشته بخون دل¹¹ و دیده خاک

¹ *B* بوم; in *M* and *W* this verse is wanting.

² See v. 828 above.

³ چاره نباشد = نگزید. The wording of this hemistich is according to *B* and *M*. *W* reads کودک instead of کودک; the other copies که یوسف دمی از تو نگزیدش.

⁴ So *M* and *W* (the latter بی تو instead of تو); the other copies نخواهد جز تو برگیرش.
 (نباید *B*) که کس جز تو برگیرش.

⁵ So best in *T*, *A*, *E*, and *N*. *M* and *W* او را از خود رها. تو هرگز نکردی وی از خود رها.
 اگر از کنارش نکردی رها *B*.

⁶ So *B*, *T*, and *E*. *M* and *W* شد از تو instead of زو. *A* and *N* کنون باز. *A* and *N* add after this a spurious verse which has not even a proper rhyme:

بی او صبر و آرام چون باشدت که نزدیک او رهنما باشدت

Leah's lament over Rachel's premature death (especially in vv. 919 and 920) is conceived in the same vein as Firdausi's famous elegy on the death of his son in the *Shâhnâma*, comp. Spiegel's *Chrestomathie*, pp. 51 and 52, particularly vv. 9, 10, 13, and 14 there.

⁷ *M*, *W*, and *N* بدان.

⁸ So all copies (خالص = ناب) except *B*, which has the much weaker reading جوی آب.

⁹ *T*, *M*, *W*, and *N* چه آزاده چه. *E* has in the beginning of this hemistich an unintelligible نه نزدش instead of خروشان.

¹⁰ *E* بیکسر. In *M* and *W* this verse is wanting.

¹¹ *T* بخون و دل. Between this and the following verse there are inserted in *B* (which divides the text into eight chapters or reading-lessons, called مجلس, and always marks the end of one and the beginning of another مجلس by some prayers

که یعقوب چون شد بدانجایگاه ^۱	شنیدم زگویندهٔ نیکراه ^۱
جهان خورده بودند و رفته بکام ^۲	نه بابش بجا مانده بود و نه مام
ولیکن بُد اخترش دلگشای	بلی ^۳ بود عیصای فرخ بجای
ولیکن بُد دستگاهش فراخ	بُدش زور و کوشیدن یال و شاخ ^۴
بدو بیکران نعمت و خواسته ^۵	۹۴۰ فرستاد یعقوب ناخواسته
چه از گوسفند و چه از گاو و خر ^۶	چه از بختی و مادهٔ اسپ و شتر
که گشتش زدل دشمنیها یله ^۷	چنان کردش از خواسته وزگله
روانش هوادار ^۸ یعقوب شد	ز یعقوب چون کار او خوب شد

^۱ *A*, *E*, *N*, and *T* نیکخواه. Instead of بدانجایگاه in the second hemistich *M* and *W* read برآنجایگاه^۷. از آنجایگاه.

^۲ *T* کام instead of تمام.

^۳ *B* یکی. *M* and *W* ولی. and in the second hemistich زگردون instead of ولیکن.

^۴ This verse, which has a thoroughly Firdausian ring, is only found in *B*, *M*, and *W* (in the latter two with a wrong و between کوشیدن and یال); all three copies read distinctly یال, but as this word is a mere synonym of شاخ (see *Ganjnâma*, f. 32^b, دست از کتف تا سر ناخن = یال, and f. ۱۵۴^b, دست از = شاخ, *Ganjnâma*, f. ۱۶۸^b, and *Spiegel*, *Chrestomathia Persica*, p. 50, l. 6), a reading that is fully corroborated by two baits of the *Shâhnâma* (one with the same rhyme-words شاخ and فراخ, the other with a similar combination of شاخ, یال, and زور, *yâl* being distinctly written with *ی* in spite of Vullers, *Lexicon*, ii. p. 379^a, where *yâl* appears as in our copies) quoted in the *Ganjnâma*, f. ۱۵۴^b, viz.

اگر من روم زین جهان فراخ برادر بجایست با بُرز و شاخ
and

بدین چهره چون ماه و این قد و بُرز بدین یال و ابن شاخ و این زور گرز
is here used in the same sense as in v. 670, see p. ۹۵, note ۱.

^۵ مال و سامان = خواسته in the second hemistich.

^۶ This verse in *B*, *M*, and *W* only.

^۷ دشمنی *B*. که گشت (instead of گشتش in the MS.) از دل او ستمها یله *A* زوگله.

^۸ So *B*, *M*, and *W*; the other copies هواخواه. *M* and *W* read in both hemistichs زدانش instead of روانش. *N* has instead of روانش a rather strange گشت.

930 که او سوی مینو خرامید گش
بس است این غم و سوگ و درد و عذاب
همش جای خوبست^۱ و هم عیش خوش
ازین جانگه سوی کنعان شتاب
چو دارنده دادار فرموده بود
یکنعان شتابید بعقاب زود
بجای نیا رفت و بنگه نهاد
برو بوم کنعان بدو گشت شاد
زمینهای آن بوم بست و فراز^۲
بیعقاب شد خرم و تازه باز
935 جهان جای بنگاه بود و گله
همیشد گله گرد گیتی یله^۳

طویست برون اعشی (? اعی) کنم
مگر دستگیر گناهان بود
بخوشی چو رشک معانی کنم
بروزی کجا عرض بزدان بود
بگفتار این آیدم یار بس
بهر کار در بار جبار بس
مجلس دوم از قصه یوسف علیه السلام
روایت کند کعب فرخ سیر
که یعقوب يك هفته آنجا دژم
که بودش قصصهای عالم زبر
همی بود با ناله و درد و غم

¹ So best in *W*. *M* has the same, except *چندان* for *آن*. *B* also has *چندان*, and *بيك هفته بودند چندين گروه* instead of *بدبگونه*; the other copies *بدبگونه*.

² On *ستوه* see v. 466 above (note 5 on p. ۴۳).

³ So best in *M* and *W* (*گفتش کر الخ*) on the same syntactical principle as, for instance, *گرفتش بکی سنگ* in the *Shāhnāma*, see Salemann und Shukovski, p. 57, Anmerk. ۱). *B* has *گفتش* too, but in other respects is like *A*, *E*, *N*, and *T*, which use as rhyme-words *از ذوالجلال* in the first and *منال* in the second hemistich, and read *گفتا* (*A* and *N* *گفتا*; *E* *گفتند*) instead of *گفتش*.

⁴ So *B*, *M*, and *W*; the other copies *گش*; *همش جای خوش گشت* (*M* and *W* *گش*). (*Ganjnāma*, f. 152^a). *بهشت*=*مبنو*; *شادمان*=*خرامید* و *گش*.

⁵ *A*, *E*, *N*, and *T* *سوگ* و *درد* و *غم*.

⁶ *A*, *E*, *N*, and *T* *پدر*. *M* and *W* *بر نهاد* *بُنه* از آنجا بُنه بر نهاد.

⁷ So *B* and *N*. *M* and *W* *فرز* و *نشیب* و *فرز*. *N* has in the second hemistich *کنعان نشیب* instead of *شد خرم*. In the other copies this verse is wanting.

⁸ This verse again in *B*, *M*, *W*, and *N* only; *یله* here in the sense of *دوان* و *دوان*, see *Ganjnāma*, f. 169^b; for other meanings of the same word, see p. ۴۶, note 9, and p. ۵۲, notes 5 and 8.

سبك خواهر خویش را بیش خواند ^۱	بنزدیکتر جایگاهش نشاند
بیاورد پس یوسفش را و داد ^۲	بدان خواهر باک قرخ نهاد ^۳
بدو گفت کاین را ^۴ بس از کردگار	سپردم بدست تو ای هوشیار
نگه دار کین یادگار منست	امید من و غمگسار منست ^۵
گرامیتر از وی مرا نیست کس	ندارم جز او بشت فریادرس ^۶
جراغ دل و شمع جان منست	امید همه خاندان منست
خدایم بدو زنده دارد همی	رخ و بخت رخشنده ^۷ دارد همی
همایونتر از چهر وی فال نیست	هنوزش فزونتر زسه سال ^۸ نیست
بدین کودکی مادرش مرده شد	دل از مرگ مادرش پژمرده شد ^۹
960 نیارآمد اندر بر هیچکس	بیک جا همی خوی کردست و نس ^{۱۰}

^۱ So *B*, *M*, and *W*. The other copies خواهر خویشتن را بخواند.

^۲ *A*, *E*, *N*, and *T* بداد را.

^۳ So all copies except *B*, which reads نژاد, less befittingly, as the sister's disposition rather than her extraction is of importance in the matter.

^۴ So *B*, *M*, *W*, and *T*. The other copies read خواهر instead of کاین را.

^۵ So in *T*, *A*, *E*, and *N*. *B* has the weaker زینهار instead of یادگار, and in the second hemistich قرار منست و قرار منست. The wording of *M* and *W*—

نگه دار کین همچو جان منست (جان تنست *M*) امید همه خاندان منست —is evidently a combination of the present verse with v. 956.

^۶ This and the following verse in *B* only. پُشت is thus explained in *Ganjnâma*, f. 48^a: قوت و پشتیبان هر چیزی باشد و آنرا پشتیبان نیز گویند: and the following bait of the *Shâhnâma* quoted:

که افراسیاب از بلا بشت نُست بسان نگین اندر انگشت نُست

^۷ رخ بخت فرخنده *B*.

^۸ *B* فزون از دو سه سال.

^۹ This verse again in *B* only.

^{۱۰} The wording of this and the following verse, which are rather corrupted in the various copies, is according to *T*, which seems upon the whole the simplest and the most consistent with what follows. In the first hemistich *B* has a silly درد اسن

از آنبس^۱ بُدش روز و شب دوستدار
 نبودش بجز دوسنی هیچ کار
 946 جو یعقوب فارغ شد از کار او
 مهر اندر آمیخت آزار او
 همانا که یکسال بگذشت روز
 همی بُد رخ بختشان دلفروز
 بیوسف دل^۲ مهربان حاله شاد
 نمایی سه سالش^۳ همی شیر داد
 ولیکن همه روز بر خواهرش^۴
 غریبیدن آن فروزان چراغ
 همی کرد یعقوب را دل بداغ^۵
 سپردن یعقوب علیه السلام یوسف را بخواهر خویش^۶
 950 یکی خواهرش بود باکیزه کیش
 کش^۷ از مادر و از بدر بود بیش

¹ This verse is found in *B*, *T*, *M*, and *W* only, but in the last two copies (which read ازینبس) it takes the place of the following verse which is wanting in them.

² *E* رخ. Verses 946-950 are wanting in *B*.

³ So in *T*, *M*, and *W*. *A*, *E*, and *N* read سه ماهش instead; but according to Polak, *Persien*, vol. i. p. 195 (Leipzig, 1865), a Persian child always remains at the mother's breast for two years, and in case of special weakness on the part of the child or particular anxiety on that of the parents even three. In Jāmi's and Nāzīm of Harāt's epopees of the same title, where the death of Rachel and the handing over of Yūsuf to Jakob's sister (without any mention of Leah's part as foster-mother) are absolutely coinciding events, Yūsuf was nursed by his mother for two years and then—in consequence of her death—put on common diet, see Rosenzweig, p. 24, ll. 1-10, and Nāzīm's *زلیخا و یوسف*, India Office MS., No. 184, ff. 18^a, last line, and 18^b, first line:

شراب فطرتش چون شد دو ساله
 زداغ مرگ مادر زد بیاله
 بدر بدش چو دور از دوش مادر
 مهش را هاله کرد آغوش خواهر

⁴ *M* and *W* ولی تا جدا گشت از مادرش.

⁵ So in *T*. *E* and *N* read in the first hemistich آن غریبان بُدند. *A* غریبان. Instead of بداغ at the end *A* and *E* have چوباغ. In *M* and *W* this verse is wanting, just as in *B*.

⁶ So practically the same in *B*, *T*, *N*, *M*, and *W* (except that the last two copies have this strange transposition of words: سپردن یوسف را بخواهر خود یعقوب: در بیان رسیدن حضرت یعقوب بکنعان و سپردن حضرت یوسف (علیه السلام) را بخواهر خود). In *A* there is only an interval. The place assigned to the heading here is according to *B*, *T*, and *A*. In the other copies it is, less appropriately, inserted between vv. 951 and 952.

⁷ *W* and *M* که.

همان مهربانی بجا آوری	بدین گوشداری تو فارغتری
نگهداشتن را تو اندر خوری ^۱	تو اورا کنون راست چون مادری
مشو غائب از دست او بکرمان ^۲	نگهدارش از دست این بد جهان 970
نن و جان گرفتار او کن همه	دل و دیده در کار او کن همه
چنین تحفۀ همپیکس نستدست	که یوسف مرا تحفۀ ایندست
پرستند ربّ جان آفرین	رسول است این مُرسل پاکدین ^۳
سبک یوسف اندر کنارش نشاند	چو بر خواهر اندر زمانه بخواند
بدید آن یگانه زن هوشیار ^۴	975 چو فرزند بعقوب را در کنار
بدو داده تایید ^۵ هر دو سرای	ز شادی چنان شد که گفتی ^۶ خدای
بدو داد خواهد بدانسان پدر ^۷	نیامد همی باورش کان پسر
ببوسیدش آن چهرۀ غمگسار ^۸	گرفتس در آغوش فرزندوار
زبانش بجز نام یزدان نراند ^{۱۰}	برو آفرین خداوند خواند

^۱ Verses 968 and 969 (according to *B*) are represented in the other copies by *one* bait only. In *M* and *W* v. 969 is entirely missing (in v. 968 همی is substituted for همان in the second hemistich). In *A*, *E*, *N*, and *T* the one bait is made up by the first hemistich of v. 969 and the second of v. 968, viz.:

تو اورا کنون راست چون مادری
همان (همه *A*, *E*, and *N*) مهربانی (مهر مامتن *A* and *N*) بجا آوری

^۲ This verse again in *B* only.

^۳ So *B*, *M*, and *W*. The other copies مر مرا این, and in the second hemistich چنین تحفه را.

^۴ *B* رسولست این مُرسل پاکدین. *M* مرسل و پاکدین.

^۵ This verse in *B*, *M*, and *W* only. ^۶ *A*, *E*, *N*, and *T* گوئی.

^۷ *M* and *W* (or rather خود کوی (گوی).

^۸ This verse in *B*, *M* and *W* only. The latter two copies have, less emphatically, پدر in the first and پسر in the second hemistich.

^۹ So in all copies (only in *M* دیده is substituted for چهره) except *B*, which has the decidedly inferior reading of گرفتس instead of گرفتی in the first hemistich and ببوسیدش آن دو مم غمگسار in the second.

^{۱۰} So according to *B*. *M*, *W*, *A*, and *E* زبانرا. In *T* and *N* this verse is wanting.

بخواهر سپردست مادر ورا	بود خاله او را کنون مادرا ^۱
زجان بر دل ^۲ وی کرامیتر است	زمهرش همیشه بآتش در است
همی داردش روز و شب در کنار	ندارد مرا ورا بکس ^۳ استوار
ولیکن نیاساند از نوحه هیچ	رخس بر زاشکست و دل بر زبیچ ^۴
965 تو ببذیر از یوسف خویرا	همی دارش از بهر یعقوب را ^۵
مگر این زنم نوحه ^۶ کمتر کند	ز شیون یکی لحظه سر بر کند
چو با بوسفش ^۷ نبود آمختن	بماساند از خون دل ریختن

دل, which seems, however, a mere clerical error for *بر*. *A*, *E*, and *N* read *دل* instead of *بر*. The second hemistich in *B* and (save some wrong spelling) also in *A*, *E*, and *N* runs ungrammatically thus: دلش (دل *A*) مادر خویش جویت و بس. *M* and *W* (where this verse is placed before v. 958):

نیارامد از من (me absente) ایا هر کسی دلش مادر خویش جوید بسی
quite unobjectionable, but not so well suited to the following verse as the reading of *T*.

¹ The first hemistich in the same wording in *B*, *M*, and *W* too. In *A* and *N* *را* بخواهر سپردش بخواهر ورا *E*. بخواهر سپردست خواهر (وخواهر *A*) ورا. In the second hemistich *B*, *M*, and *W* read *بهر* از مادرا *بهتر*; the other copies *همی* داردش *خواهر* مادرا. The form *مادرا* seems therefore confirmed by all copies, and we must take the affix *ا* either as vocative or sign of exclamation, for which the reading of *T* is comparatively best adapted: his aunt is for him now 'O mother,' i.e. the person he addresses 'O mother!' or (with regard to all the other copies) as an *إشباع* الف (comp. باب *بابا* and *مام* *شلك* and *ماما* *شلكا*). somewhat like the affix *ا* in the aorist, comp. v. 589.

² So *B*, *M*, and *W*; the other copies *دل*.

³ So *M* and *W*. *B* ندارد *بکس* مر ورا; the other copies *بهر* کس ورا. On *استوار* داشتن see vv. 828 and 921.

⁴ *B* زیر instead of *بر* in both cases.

⁵ This verse is wanting in *M* and *W*.

⁶ So *B*. *M* مگر زنبس آن نوحه *W* مگر زنبس از نوحه *T*, *A*, and *E* مگر این زمان نوحه *N* مگر این زن از نوحه. *N* read again *مگر* instead of *بکی*.

⁷ *M* and *W* چو با آن زنش.

همی داشتش صد ره از جان فزون	از انداز ^۱ مهربانی برون
بیوسف چنان برش دل گرم گشت	که مهر همه گیتی اندر نوشت ^۲
بدانکار هر چند روز آمدی	دل پاک وی مهربانتر شدی
۹۹۵ تو گفתי که راحیل باز آمدست	ز یعقوب فرزند را بستدست ^۳
دو سالش بدینسان همی داشتی	که یک لحظه از دیده نگذاشتی ^۴
دل افروز یوسف در آن هر دو سال	بیفزود چندان بحسن و جمال
که هر کس برو ^۵ دیده بگماشتی	دل و دانش از دست بگذاشتی
پدر آرزومند وی گشت سخت	گران دید بی روی او روی بخت ^۶

^۱ *M* and *W* از انداز^۱ *B* reads by mistake in the second hemistich again *فزون* instead of *برون*.

^۲ Verses ۹۹۳-۹۹۵ only in *B*, *M*, and *W*. The wording of v. ۹۹۳ is according to *B*; the other copies have:

چنان گرم شد مهر یوسف برش که شد سرد عالم بچشم اندرش

^۳ In *M* and *W* there are inserted between this and the following verse four more (the first of them in *B* too) which are rather weak, unnecessary, as their contents are practically repeated in v. ۹۹۷ sq., and even objectionable since, by disturbing the close connection between vv. ۹۹۵ and ۹۹۶, they deprive the latter verse of its legitimate subject (the aunt), the more so as the last of the four verses, which is evidently meant to remove the difficulty, betrays its spurious character by the absence of any proper rhyme. The four interpolated verses are:

بتوفیق (ز توفیق *M* and *W*) یزدان بیروزگر همی گشت یوسف نکوروی (هر روز بینده *M*, *W*) تر
 چو هر روز خور بر زدی سر ز کوه فزون بودی اورا جمال و شکوه
 رخس نور یزدان فزون داشتی جهانرا بدیدار بنگاشتی (بگماشتی *W*)
 چو بر حسن یوسف زیادت (!) شدی دل همه اش مهربانتر (!) شدی

^۴ So *B*. The other copies:

دو سال تمامی همی داشتش که یک ساعت (لحظه *M* and *W*) از دیده نگذاشتش
^۵ *B* هر آنک اندرو, which improves the syntactical relationship between the two hemistichs of this verse, but lacks the connection with چندان in the preceding one. *A*, *E*, *N*, and *T* read درو instead of برو.

^۶ So best in *A*, *E*, *N*, and *T*. *B* has the weaker روی همه روی بخت و بخت *M* (?) (with the same rhyme-word سخت, but in a somewhat different meaning).

980 چنین گفت پس ^۱ با برادر بهر	که ای اختر دادرا چون سپهر
کسی را که یوسف بود در کنار	نیاید خود اندرز کردن بکار
بخاصه که آنکس بود عمتش	که نبود بجز مهر وی همش ^۲
بجان تو ^۳ نعمت غیبان	که بر من کرامت راست از روان
من ^۴ او را اگر نیز مادر نیم	بمهرش ز راحیل کمتر نیم
985 صد سال تسبیح و زهد و نماز	بقربان و اخلاصهای ^۵ دراز
زیزدان ندانستمی خواستن	که بدهد زمانی مرا ورا بمن
کنون من پرستار و مام ویم	گذارند زب و نام ویم ^۶
نگه چون دل و چشم و جان دارمش	چه جان بلکه از جان گران دارمش ^۷
تو دلرا بآرام بیوسته دار	روان را ز بیمار وی رسته دار ^۸
990 بگفت این و شد سوی ^۹ بنگاه خویش	نشانند آن چراغ دل و دیده پیش
بدو شاد چون تن بجان و روان ^{۱۰}	چو شاهان بتخت و بتخت جوان

^۱ *A, E, N, and T* instead of *پس*.

^۲ Verse 981 is wanting in *M* and *W*, v. 982 in *A, E, N, and T*. *B* reads in the second hemistich of the latter, بجز مهر وی نبودش همش.

^۳ *E* تو از *B*.

^۴ Verses 984-987 only in *B, M, and W*. *B* has in the beginning here the weaker *من* for *مرا*.

^۵ So *B*. *M* and *W* احرامهای.

^۶ So in *M* and *W*, preferable to *B*:

کنون من پرستار نام ویم گزیننده زین رای کام ویم

^۷ So in *M* and *W* with the same positive, and *از* as equivalent for a comparative, as in v. 19. *A, E, N, and T* read in the second hemistich به چیزست جان به. *B* has دگر instead of نگه in the first hemistich and به از جان بود به. *B* has زجان دارمش in the second.

^۸ This verse again in *B, M, and W* only.

^۹ So *B*, the other copies تا به. In *M* and *W* the two hemistichs are transposed and دیده پیش is substituted for دین و کیش.

^{۱۰} So *B, M, and W* (in the latter two the hemistichs are again transposed); the other copies بدو شاد شد همجو تن با روان.

چاره جستن خواهر یعقوب از بهر یوسف علیه السلام^۱
 زن مهربان چاره^۲ جُست زود که از^۳ چاره جُستش چاره نبود
 چنان دان که در تخم^۴ انبیا یکی آلتی بود بس با بها
 که بُد شکل او همچو صندوق شمع بدو در^۵ همه قَرخی بود جمع
 مراورا سکینه^۶ شنیدیم نام جز این نام نشنیدم از خاص و عام
 زیغمبران مانده بُد چند^۷ چیز که آن چیزها را بُد مثل نیز

¹ So in *M* and *W*, where, however, this heading appears after v. ۱۰۱۱. Similarly *B* چاره کردن عمّه یوسف بباز گرفتن یوسف علیه السلام. یعقوب حضرت یوسف را از خواهر خود و حیلت کردن خواهر یعقوب بدان یوسف سلم طلب نمودن یعقوب یوسف را از خواهر خود و تهمت (?) برای تهمت (بتهمت) دزدی *T* در صفت سکینه *N*. کمر بستن او بیوسف و نگاهداشتن یوسف را دو سال. In *A* as usual only an interval.

² *M* and *W* جز.

³ *M* and *W* آلتی instead of آلتی از تخم^۴ and in the second hemistich *B* reads بها (priceless) instead of بها.

⁴ *A*, *E*, *N*, and *T* بدان در جمع. *B* reads بدو در همه قَرخی بود جمع.

⁵ On the سکینه (the ark of the covenant, as a note on the margin of *M* remarks), comp. *Sûrah* 2, v. 249: إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ, and *Baidâwî*, i. p. ۱۲۸: التَّابُوتُ الصَّنَدُوقُ، يَرِدُ بِهِ صَنْدُوقُ التَّوْرَةِ وَكَانَ مِنْ خَشَبِ الشَّمشَادِ مَمُوءًا بِالذَّهَبِ نَحْوًا مِنْ ثَلَاثَةِ أذْرَعٍ فِي الذَّرَاعَيْنِ، سَكِينَةٌ أَيْ مَوْدَعٌ فِيهِ مَا تَسْكُنُونَ إِلَيْهِ وَهُوَ التَّوْرَةُ وَكَانَ مُوسَى إِذَا قَاتَلَ قَدَّمَهُ فَتَسْكُنُ نَفُوسُ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَلَا يَفْرَوْنَ وَقِيلَ صُورَةٌ كَانَتْ فِيهِ مِنْ زَبْرَجَدٍ أَوْ يَاقُوتٍ لَهَا رَأْسٌ وَ ذَنْبٌ كَرَأْسِ الْهَرَّةِ وَ ذَنْبُهَا وَجَنَاحَانِ فَتَمِينَ فَيَرْقُ التَّابُوتُ نَحْوَ الْعَدُوِّ وَهُمْ يَتَّبِعُونَهُ فَإِذَا اسْتَقَرَّ ثَبَتُوا وَ سَكَنُوا وَ نَزَلَ النُّصْرُ وَقِيلَ صُورُ الْأَنْبِيَاءِ مِنْ آدَمَ إِلَى مُحَمَّدٍ عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ. *Zamakhshari's* كِتَاف (ed. Nassau Lees, i. p. ۱۶۶) explains تابوت in the same way, and says about the السكينة الطمأنينة وقيل هي صورة: السكينة فيه من زبرجد الحج وعن علي رضي الله عنه كان لها وجه كوجه الانسان وفيها ريح. The word سکینه appears in the *Kurân* besides *Sûrah* 9, v. 29, and *Sûrah* 48, vv. 4 and ۱۸.

⁶ Only in *B* چند is substituted for پنج.

۱۰۰۰ بنواهر فرستاد پیغام و گفت^۱ که ای با هنر خویش و با داد^۲ جفت
 دو سالست نا شمع جان و روان چراغ دل و دنده دودمان
 زنه‌ار بیش تو بنهاده ام نگه‌داشتن را بتو داده ام
 کنون جان من آرزومند اوست زموده دلم تشنه بند اوست^۳
 همی جویدم دیده^۴ دیدار او همی خواهم گوش گفتار او
 ۱۰۰۵ ازین بپش بی وی مرا تاب نیست بروزم شکب و شب خواب نیست
 کنون گر بود رای زنه‌اردار فرستی^۵ ورا نزد من زنه‌ار
 چو خواهر بپام برادر شنید دل خویش را کار دشوار دید
 که بی چهر یوسف شکبش نبود بجان اندرون^۶ جز نه‌یش نبود
 که یوسف ورا هوش و دل‌بند بود بشیرنبش همچو فرزند بود
 ۱۰۱۰ دل هیچ مادر نماند بجای که فرزند زو گشت خواهد جدای

^۱ فرستاد کس را و گفت *M* and *W*. فرستاد و پیغام گفت *T*.

^۲ So *B*. *M* مهر. *W* روی; the other copies *نگه‌داشتن* Between this and the following verse, *B*, *M*, and *W* insert another bait which looks rather spurious and is at any rate fully replaced by v. ۱۰۰۲. It runs thus:

توئی کر جهان اختیار منی بخاصه که زنه‌اردار منی

^۳ This verse found, like the immediately following one, only in *B*, *M*, and *W*, is, however, quite indispensable for the syntactical completion of the preceding one. *B* reads *نگه‌داشتی* instead of *نگه‌داشتن*. In *B* there is also a new heading here, باز خواستن یعقوب یوسف را از خواهر خود.

^۴ This verse again in *B*, *M*, and *W* only. *B* reads *گیره (= موید)* instead of *موید*. *M* and *W* have *بسته* instead of *تشنه*. *توبه*, (نوحه و زاری).

^۵ *A*, *E*, *N*, and *T* چشم.

^۶ So *M* and *W*. *A*, *E*, *N*, and *T* فرستش. *B* زنه‌ار (?).

^۷ So *B*; the other copies substitute the more common form دشوار. The older form دشوار, however, appears in the *Shâhnâma* in this hemistich (*Ganjnâma*, f. ۷۷^a). گرفت اینچنین کار دشوار خوار.

^۸ So *B*, *M*, and *W*; the other copies (و بدل *T*) بجان و دلش.

۱۰۲۵ بدان ای خردبیشه ^۱ هوشیار ^۱	که عادت چنان بُد در آن روزگار
که هر کو ^۲ بدزدی شدی متهم	جنایت نبودى برو زخم و دم ^۳
نه زندانش بودی ^۴ نه بندِ گران	که فرسوده گردد روانش در آن ^۵
بلی آن بُدی مرورا ^۶ گوشمال	که چون بنده کردی پرستش دو سال
نخدمت ببستی میان بنده وار	نبودی بجز خدمتش هیچ کار
شیعی عَمَّ ^۷ یوسف چاره ساز	نهان ^۷ شد بنزدِ سکینه فراز
کمر بُد زاسحاق ^۸ مانده یکی	که مانند او کس ندید اندکی ^۹
کیانی یکی هفت چشمه کمر	بیاقوت و فیروزه و دُر و زر
بیاورد آنرا ^{۱۰} و آمد نهان	ببالین یوسف چراغ جهان ^{۱۱}
ز شب روی گیتی همه قیر ^{۱۲} گون	دل و چشم یوسف بخواب اندرون
۱۰۳۵ بجلدی زن چابک پیشدست	کیانی کمر بر میانش ببست
همی بیندش همچنان چند گه	زمویه نگردد روانش تَبَه ^{۱۳}

¹ So *B*; the other copies (or as *A* seems to read, (بدان ای خردمند یا هوش یار).

² *T* هر کس.

³ So *B*, *M*, and *W* (the latter two, however, read بدو instead of برو, and distinctly نبودی نه بیش و نه کم *T* زخم دم *A*); the same زخم و دم in *N* and *E*.

⁴ ز زندانش بروی *A*.

⁵ So best in *A*, *N*, *T*, and *E* (in *E* از آن instead of در آن). *M* که فرسوده گشتی. In *W* vv. ۱۰۲۷-۱۰۵۷ are entirely missing. *B* تنش اندر آن.

⁶ *M* بلی مرد را آن بُدی.

⁷ *M* روان. *M* کمر بند از اسحاق.

⁸ So *B*; the other copies, except *M*, که چونان تَبُد در جهان اندکی.

⁹ So *B*. *M* چنانچه نه بُر بُد.

¹⁰ *B* و نه اندکی.

¹¹ چراغ جهان *E*.

¹² *B* بر آوردش آنرا.

¹³ *B* substitutes here the much weaker تیره.

Whether this verse, which is found in *B* and *M* only (in the latter with this beginning: (همیدن همی بیندش الخ), is authentic or not, is questionable; but another bait that precedes this one in the same two copies is decidedly to be rejected as suspicious, its rhyme-words being identical with those in v. ۱۰۳۱:

بدان تا بدو (برو *M*) تهمت افتد یکی بماند بر عَمَّتَش (عَمّه اش *M*) اندکی

ند دیبا نه گوهر نه سم ونه ز ^۱	ند انگشتی و ردا و کمر ^۲
چو نعلین و چون طیلسان و عصا	ازین چیزها بُد سَکینه ملا ^۳
در آن جمع کرده بسی روزگار ^۴	بمانده زبغمبران یادگار
همایون بُد آن ^۵ بر همه انبیا	نکردندی از خان و مانشان ^۶ جدا
چو در پیششان ^۷ کارزار آمدی	همایون سَکینه بکار آمدی
بمهر اندرون بیش لشکر براه	براندندی آنرا و رفتی سپاه ^۸
ظفر یافتندی بر اعدای خویش	حو بودی رونده سَکینه ببش ^۹
مر آنرا همی باوه نگذاشتند ^{۱۰}	بر عَمّه بوسفش داشتند
که او بود همواره دیندارتر ^{۱۱}	نکار خدائی ^{۱۲} گرفتارتر

^۱ So distinctly in *B*, *M*, *W*, and *E*. *A* and *N* وزر چه از سیم وزر. چه دیبا و گوهر نه از سیم وزر *T*.

^۲ So *M* and *W*. *B* has practically the same reading, with this slight modification only. بُد انگشتی دَر و گوهر کمر; the other copies بُد ردا و کمر.

^۳ So *B*, *M*, and *W*. In the other copies چه نعلین وجه النخ in the first, and بد سَکینه ملا in the second hemistich; instead of نَعْلَین is explained in Bostân, ed. Graf, p. 335, lin. penult., by دو نعل و آن یکنوع کفش است; on طیلسان comp. De Sacy, Chrest. Arabe, first ed., tome ii. p. 577, and Shams-i-Fachrî, p. ۹۰., note ^h to the word لام.

^۴ *A*, *E*, *N*, and *T* درو instead of در آن. Instead of بسی روزگار (*B*) the other copies read بس روزگار.

^۵ So *B*. *A*, *E*, *N*, and *T* او. *M* and *W* بد آنها ابر انبیا.

^۶ So *M* and *W*. *B* نکردند از خانه ایشان; the other copies نکردندی از خاندانش جدا.

^۷ So all copies except *B*, which reads اگر هیچ شان.

^۸ So *M* and *W*. *B* repeats by mistake براه in the second hemistich instead of آنرا (اورا) ببش سپاه; the other copies ببش سپاه.

^۹ *M* زبش.

^{۱۰} So best *M*, *W*, and *B* (the latter reads مر او instead of مر آنرا, and یافه instead of یافه = یافه explained in Ganj-nâma, fol. ۱68^b, l. 7, by گم شده); the other copies مر آنرا همه یافه بگذاشتند.

^{۱۱} *M* and *W* همواره تر (و دو دیده (و دو دیده *W*)).

^{۱۲} *B* بکار خدا او.

زفرمان او نیست روی گذر	بباید رفتن بنزد ^۱ پدر
دل و چشم او هر دو سوئی تو است	۱۰۵۵ که روز و شبش آرزوی تو است
بیوشانمت ای همایون پسر ^۲	کنون باش تا جامه پاکتر
چو از رنگ مانی برنگ و نگار ^۳	بیاورد پس جامه شاهوار
پدید آمد آن گیتی افروز تن ^۴	بر آهختش ^۴ از تن سبک پیرهن
پدید آمد آن خسروانی کمر ^۵	برهنه شد اندام او سر بسر
فروزنده چون اختر آسمان	۱۰۵۵ چو عمه کمر دیدش اندر میان
ببردست ابلیس ویرا زره ^۷	چنین گفت کردست یوسف گنه
ندانم که بودش بدان رهنمای	کمر کش ز جدش بمانده ^۸ بجای
بر آورده و بسته اندر میان ^۹	که شب رفته اندر سکنه نهان
بکاری چنین زشت دیدار ^{۱۰} شد	دلش با خیانتگری یار شد
بفرمانبری گفت من بشنود	۱۰۶۰ شدش ^{۱۱} لازم اکنون که با من بود
که حکم خیانت ^{۱۳} برو شد درست	نیارد ^{۱۲} جدائی زمن زود جست

^۱ *M* (شبهان for شبان in *B* and *M* only in *M* and *B*); v. ۱۰۵۰ only in *M* and *B* (in *B* شبان for شبان).

^۲ *B* پسر.

^۳ So *B* and *M*; the other copies read simply:

که مثلش (ممکن *A* and *N*) نبود اندر آن روزگار

^۴ So *M*. *A* آهتن = آختن, contracted آهتن, see on the latter, p. ۱۹, note 5. *B* has unmetrically (کردش *T*); the other copies simply (کردش *T*).

^۵ *A*, *E*, and *N* بدن آن خسروانی. ^۶ Here *A*, *E*, and *N* read بر آن گیتی افروز.

^۷ Verses ۱۰۵۶–۱۰۵۸ in *M* and *B* only; v. ۱۰۵۸ also in *W*. *T* substitutes for v. ۱۰۵۶ the following bait:

سزائید کاین کوکب فرهی نشاید که این برج سازد تهی
 اهریمن اورا *M* reads ابلیس ویرا. Instead of

^۸ *B* کمر که زجست مانده.

^۹ *B* بگفتش ورا از سکنه نهان بر آورده بسته اندر میان
^{۱۱} *B* has less appropriately شدم.

^{۱۰} *E* بیدار.

^{۱۲} *M* and *W* زود; instead of *A* reads نیز, *E* دور.

^{۱۳} So in all copies except *T*, which has here, as already in v. ۱۰۵۹, جنایت instead of خیانت, see v. ۱۰۲۶, second hemistich.

فرورنده بنمود چهر از فرار	چو بگذشت خیل شب دیر باز ^۱
نسیجی زقاف اندرون تا بقاف	بگسترد خورشید از بهر لاف
تو گفتی جهانرا دو گشت آفتاب ^۲	سر خفته یوسف در آمد ز خواب
بنزدیک آن خواهر دلنواز ^۳	کس آمد ز یعقوب فرزانه ساز ۱۰۴۰
که چشم رخ دوست ^۴ جوید همی	بدو گفت یعقوب گوید همی
مرا دیده و جان و فرزند و دوست	بیا و بیاور مرا آنرا که اوست
برستنده دین زب چاره ساز	پیام برادر چو بشنید باز
ببچید حتی روانش زرد ^۵	بر آوردش از دل یکی باد سرد
دلش همچو از باد شاخ درخت	بر یوسف آمد دزم روی سخت ^۶ ۱۰۴۵
بهر درد روی تو ^۷ درمان من	بدو گفت ای رامش جان من
قرار از دل من بکاهد همی	بدر از منت باز خواهد همی
زدستم دل و صبر بیرون شود	اگرچه مرا روز وازون ^{۱۰} شود

زبویه = مویه, see note 4 on p. ۱۰۰. *B* seems to read زبویه, which would be possible too; بویه = (۱) پیروی و آرزومندی (۲) طمع و خواری, Ganjnâma, fol. 46^b, ll. 6-9, where, among others, this bait of the Shâhnâma is quoted:

ترا بود^۱ دخت مهرباب خاست زسام و ز زابل دل تو جداست

^۱ So *M* and *B*; the other copies (*A* شب ای سر فرار (شب ای سر فرار).

^۲ Verses ۱۰۳۸ and ۱۰۳۹, which exhibit a rather poetical idea, are found in *B* only; a third verse, equally unique in *B*, is unfortunately too corrupted to be admissible:

شد آراسته عالم از رای (? روی) او درفشنده خورشید بود آن نه روی (? ز رو)
نسیج or نسیم in v. ۱۰۳۸ is a garment of gold-brocaded silk.

^۳ So in *B*; the other copies:

بیامد پیام آوری همچو باد بنزدیک آن مایه دین و داد

^۴ *E* که چشم و رخ و دوست.

^۵ *M* مرا ورا. In the second hemistich *N* reads (فرورنده) فرزند و جان فرزند و دوست.

^۶ *E* بیاوردش. ^۷ *A*, *E*, and *N* بدر. ^۸ *B* روی و سخت.

^۹ *B* بهر دردی (درد بودی تو).

^{۱۰} *T* وارون, comp. p. ۴۳, note 8. In the second hemistich *M* reads دلم زدستم صبر بیرون شود.

برافروخت یعقوب از آن^۱ گفتگوی
همی بود یعقوب يك هفته شاد
پس از هفتۀ سوی بُنگاه شد
دو سال تمام اندر آن صبر کرد
1080 دو سال دگر عمه آرام یافت
چو دو سال بگذشت ازین^۲ داستان
بیوسف چنان آرزومند بود
فرستاد نزدیک خواهر پیام
مرا بیش ازین صبر و آرام نیست^۳
1085 مرا سوی وی بیش دارد شتاب
هم اکنون مرا را سوی^{۱۰} من فرست
چو در گوش خواهر شد این گفتگوی
ببوسید فرزند را چشم و روی^۲
ز دیدار یوسف همی داد داد
ز در^۳ دلش چهره چون کاه شد
دل پاک او داروی صبر خورد
ز دیدار^۴ یوسف دلش کام یافت
تَبَد دل بیعقوب همداستان
که گفتی^۵ گرفتار صد بند بود
که حکم خیانت بر آمد^۷ تمام
بجز دیدن یوسفم کام نیست
که باشد دل تشنه را سوی آب^۹
سر رشته شادیم ده بدست
همی بر رمیدش دل از گفت او^{۱۱}

^۱ *E* زین.

^۲ Between this and the following verse *B* inserts two baits, which are merely an expansion of the same idea (the second bait, moreover, has a somewhat insufficient rhyme), viz.:

یکی هفته بنشست پیشش پدر
میان بسته بُد خواهر مهربان
برویش همی کرد روشن بصر
همش مهربان بُد همش مهربان

^۳ So *T*. *E* زدود. *B* شد باز چون کاه شد. (دوبه= here بوی) زبوی رخس باز چون کاه شد.

^۴ *B* دیدار. After *A* inserts (against the metre) *همی*, which is obviously a various reading for *دلش* itself. In *T* this verse is wanting.

^۵ *B* *ز یعقوب* instead of *چو بگذشت دو سال از آن*, and in the second hemistich *راضی و همراز* = *همداستان*. *Ganjnâma*, f. 165^b, ll. 3 and 4.

^۶ *T*, *A*, *E*, and *N* گوئی. ^۷ So *B*; the other copies *بر او شد*.

^۸ *M* and *W* نیست (اسلام) حال آرام; this verse in *B*, *M*, and *W* only.

^۹ This verse in *B* only. ^{۱۰} So *B*; the other copies *بر*.

^{۱۱} So *T*. *M* and *W* از وی خود امید دل بردش امید دل خود از وی. *B* *همی بر دودش دل از تن بروی*. *A* and *N* *همی بر دودش دل از تن بروی*. *B* adds another, rather clumsy verse, viz.:
E *ولیکن تَبَد روی بند وفسون نه گاه چرا بود و نه گاه چون*

همه گفت ازین گونه عمّه بسی
 خبر سوی یعقوب شد در زمان
 سراپا شگفتی ازین طرفه کار
 ندانم که این^۴ داستان چون بدست
 ۱۰۶۵ بپاسخ بدو گفت^۵ خواهر که همه
 کمر دیدمش بر میان بسته بس
 ز یوسف پرسید فرخنده باب
 پدر را چنین گفت قرخ بسر
 ندیدم سکینه ندانم نشان
 ۱۰۷۰ اگر نیز دستم نکردست کار
 اگر نیز ازین کار آگه نیم
 بر عمّه باید بدن^{۱۱} چنگاه
 تو ای باب روزی دو ایدر^{۱۳} بیای
 ۱۰۷۵ که سخت آرزوی تو دارد دلم
 شد آگه ازین^۱ داستان هر کسی
 بیامد^۲ بر خواهر مهربان
 بخواهر چنین گفت آن بُردبار^۳
 بنزد سکینه بسر چون شدست
 ندانم که چون کرد یوسف بسیج
 نداند همی اصل این کار کس^۶
 که کی^۷ سوی این کار کردی شتاب
 که من بیش و کم زین^۸ ندارم خبر
 کمر بسته بینم همی بر میان
 گنه^۹ بر میان منست آشکار
 ز حکم خیانت^{۱۰} منزه نیم
 پرستنده^{۱۲} و نیکخواه
 دلم را بدیدار خود برگشای
 دل خود ز مهر تو چون بگسلم^{۱۴}

^۱ از آن *B*.

^۲ بر آمد *W*.

^۳ This verse in *T* only. *بردبار* = *حلیم* و *صبور* و *جفاکش* و *متحمل* و *متحمل* و *جفاکش* و *صبور* و *حلیم* = *بردبار*. see Ganj-nâma, f. 35^a, l. 9.

^۴ *B*, *M*, and *W* پرسید کین.

^۵ So *T*; *A*, *E*, and *N* چنین داد پاسخ *B*, *M*, and *W*, with the substitution of the Arabic for the genuine Persian word, داد (*چنان* *B*) جوابش چنین.

^۶ Verses ۱۰۶۷-۱۰۸۳ are entirely missing in *M* and *W*, where for these seventeen verses the following single one has been substituted:

بدو گفت یعقوب با دین و داد که ای مهربان خواهر نیکزاد

which leads immediately over to v. ۱۰۸۴, see further below.

^۷ *A*, *E*, *N*, and *T* چون.

^۸ So *T*. *B* که من بیش ازین هم *A* and *N* که بیش و کمی زین *E* که من بیش زینت.

^۹ *B* کمر. ^{۱۰} *T* reads again here, and in v. ۱۰۸۳, جنایت. ^{۱۱} *E* بد این.

^{۱۲} So *T* and *N*; the other copies پرستنده و یکدل.

^{۱۳} So *B*; the other copies با من. ^{۱۴} ز تیمار و گریه همی نگسلم *B*.

⁶ *M* and *W* دل و هوش را.

دل اندر بروی ^۱ شکستن گرفت	وزو هوش و رامش گسستن گرفت ^۲
بناچار برجست و کرد آب گرم	بشستن ^۳ سرو و موی فرزند نرم
۱۰۹۰ با هستگی دست و بایش زدود	بر اندام او دست نرمک ^۴ بسود
خود اندام او باک چون سبم بود	ولیکن زن از مهر خدمت نمود
بس آن جامه شاهوار آورد	بر آن ^۵ سرو سیمین فرو گسترد
بعجم درون سخت ^۶ آتش فروخت	بزیر اندرش عود ^۷ و کافور سوخت
پیش ^۸ دست بگرفت و شد نرم نرم	بنزدیک یعقوب دارای شرم
۱۰۹۵ ببرد آن فروزنده خورشید را	که گیتی بدو ^۹ داشت امید را

دل آن زن بر *E*. دل اندر بروتن *A*. دل اندر تن او *M* and *W*. ^۱ So *B* and *T*. ز هوش و زرامش گسستن گرفت *M* and *W*. ^۲ دل آمد سرو تن *N* (?).

^۳ بشستن *E*. بشستش *M*.

^۴ *B*, *A*, *E*, *N*, and *T*. بدان.

^۵ So *T*. *A*, *E*, and *N*. ^۶ *B* حتی.

^۷ *B* مشک; in *M* and *W* verses ۱۰۹۳ and ۱۰۹۴ are wanting.

^۸ So *B*; the other copies read دگر instead of پیش in the first hemistich, and بنزدیک دریای instead of دارای in the second (only *E* has the queer inversion (یعقوب شرم).

^۹ *B* and *E*. *برو*. The same story of the trick, played by Jacob's sister in order to detain Joseph in her house, is found both in Jâmî's and Nizâmî's mathnawîs. In Jâmî (see Rosenzweig's edition, pp. 24 and 25) the aunt simply takes a much worn but greatly prized belt (کمر بند), girds Joseph secretly with it, and sends the boy thus to his father. After his departure she pretends to discover the robbery, has every one searched, and finds at last the missing treasure in Joseph's possession, whereupon she claims him as slave and takes him home a second time. But soon death closes her eyes (بس از یکچند اجل چشمش فرو بست), and Joseph is restored to his father. In Nâzîm's mathnawî (India Office, No. 184, f. 19^a; Bodleian Library, Elliott Coll. 363, f. 28^b) the passage runs thus (evidently based on Firdausî's version, whose name appears here for the first time):

ز فردوسی شنیدم کاندرا آن حین (دین Elliott)	بهشت شرع را بود آب و رنگ این
که هر کس را گرفتندی درین دار	بدزدی اصل ننگ و ریشه عار
نبودی دار و حبس (حبش Elliott) لیک یکچند	شدی کلا خداوندش خداوند
دو سالش در غلامی بودی آنگاه	بآزادی نمودی شارعش راه

همه روزش از چشم نگذاشتی شب در کنار و برش داشتی
 ۱۱۱۵ بروزش بُدی مونس و غمگسار شب در برو بسترش^۲ جفت و بار
 بدینسان همی داشتش چندگاه بتایید^۳ و توفیق و حکم اله
 شب و روز جانش بدو^۴ شادکام دلش را بدو شادکامی تمام^۵

سبب غم و سختی که بیعقوب علیه

السلام رسید^۶

در اخبار چونین روایت کنند برین شرح یکسر حکایت کنند^۷
 که پیغمبرانرا جدا هر یکی رسیدست سختی و رنج اندکی^۸
 ۱۱۲۰ سببهای سختی و تیمارشان پدیدست یکسر^۹ در اخبارشان
 کز آن درد بسیار بگریستند برنج اندرون چند گه زیستند^{۱۰}
 دو بودند پیغمبر کردگار کشان بُد گریستن فراوان بزار^{۱۱}

^۱ *A* and *E* بر. ^۲ So best *T*. *M* and *W* بستری; the other copies و بستر.

^۳ *B* بتایید.

^۴ *E* and *N* بُدی.

^۵ So *T*. *B* (without any rhyme) نهم instead of تمام. *A*, *E*, and *N* همه instead of بدو. In *M* and *W* this verse is wanting. Verse ۱۱۱۶ is found in *B* on f. ۳۷^b, l. ۱۱, v. ۱۱۱۷ on f. ۴۲^a, l. ۷. The intervening portion, which is misplaced, belongs to a somewhat later part of the poem, viz. the chapter immediately preceding Joseph's first dream, the story of his three dreams, Jacob's interpretation thereof and Joseph's communication of it to his brothers, see further below, v. ۱۱۸۴ sq.

^۶ So *B*. *N* در بیان نازل *E*; در صفت پیغمبران و رسیدن رنج و سختی بایشان. رنج کردن یعقوب گاو بچه *T*; شدن حضرت جبرئیل نزد حضرت یعقوب علیه السلام را و نازل شدن جبرئیل علیه السلام و خبر دادن از کلفتی که باو خواهد رسید in *A* there is a mere interval; in *M* and *W* the text runs on without interruption.

^۷ So *B*. *M* and *W* read in the second hemistich چو در داستانها حکایت کنند; در اخبار راوی روایت کند بدین حال شرح و حکایت کند *A*, *E*, *N*, and *T*.

^۸ So *B*. *A*, *E*, *N*, and *T* رسیدست تیمار و درد اندکی; in *M* and *W* this verse is wanting.

^۹ *A*, *E*, *N*, and *T* هریک.

^{۱۰} This verse is found in *B* and *T* only (in the latter it is placed after the following verse, with the slight modification of زاندوه instead of بسیار). (کز آن درد بسیار بگریستند).

^{۱۱} So *B*, with زار as abstract noun, in the sense of و گریه ناله, see *Ganjnāma*,

که گیتی بدو هوش و دل داده بود	که از وی چنین ^۱ صورتی زاده بود
دلش در تن از خرمی بشگفتید	پسر نیز چون چهره ^۲ باب دید ^۲
بشادی ^۳ برو خوبستن را ببست	باغوش باب اندر آورد دست
برو دوخته خوبش را همچو ^۴ سنگ	زمانی پدر را همیداشت تنگ
خرد را زگیتی برو ^۵ بسته بود	دش با پدر سخت پیوسته بود ۱۱۰۵
که او را پدر بود و مادر نبود	دش بر پدر مهر از آن میفزود ^۶
که جز وی ^۸ بُد مهرانش دگر	همه مهر مادر بدش بر پدر ^۷
ز خردی که بُد ناپدیدار بود	برادرکش از هر سوی یار بود
بُد جای بیوند مهرش هنوز ^۹	نه از دی خبر داشتی نرتموز
بُد جز پدر مرورا هیچکس ^{۱۰}	پدر داشت اندر جهان یار و بس ۱۱۱۰
پسر شادمان بُد بمهر پدر ^{۱۱}	پدر شادمان بُد بروی پسر
فروزنده از یکدگر چهرشان	بیک جای پیوسته شد ^{۱۲} مهرشان
کشیده سوی او دل و چشم و گوش	بدر بسته در مهر فرزند هوش ^{۱۳}

^۱ *B* چنان. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۲ *M* and *W* چون مهرانش بدید (? مهرانیش دید).

^۳ *A*, *E*, *N*, *M*, and *W* ز شادی.

^۴ *B* خود را چو. This verse is found in *B*, *M*, and *W* only.

^۵ *M* and *W* درو. *E* که خود را زگیتی برو. *B* has a strange خرد دل بکلی برو. *B* has a strange خرد دل بکلی برو. *B* has a strange خرد دل بکلی برو. (perhaps a clerical error for *که خود دل الخ*). In *T* this verse is wanting.

^۶ So *B*, *M*, and *W* (the latter two read پدر با as in the preceding verse); the other copies دلش با پدر مهرانی فزود.

^۷ *B* has همان instead of همه and با instead of بر.

^۸ So *A*, *E*, *N*, and *T*. *B* بیجز وی. *M* and *W* (less appropriately) که چون او.

^۹ Verse ۱۱۰۸ only in *B*, v. ۱۱۰۹ only in *B*, *M*, and *W* (both verses are found in Schlechta-Wssehrd's German translation, p. 28). In *B* there are, by mere mistake, two former baits, viz. 859 and 860, repeated before v. ۱۱۰۸.

^{۱۰} *M* and *W* یار کس.

^{۱۱} So *M* and *W*. *B* بروی پدر; the other copies read in both hemistichs بمهر.

^{۱۲} بُد *B*.

^{۱۳} So *B*, *M*, and *W*. *T* بدر را بمهر بسر عقل و هوش. In *A*, *E*, and *N* this verse is wanting.

۱۱۳۰ شنیدست هرکس مر آنرا سبب	گشادست هرکس بدین قصه لب ^۱
زبانم همان راند خواهد سخن	که گشتست در گوش هرکس ^۲ کهن
شنیدم که یعقوب گنج ^۳ کرم	جو میخواست افتاد در بحر ^۴ غم
یکی کار ببش آمدش بس عجب	کز آن کار بُد درد اورا سبب ^۵
مر اورا یکی گاو با بچه بود ^۶	هنوزش بچه خُرد بُد نابسود
۱۱۳۵ یکی روز یعقوب را دل بکاست	وزو طمع بریانکی خورد خواست ^۷
از آن آرز بریان ^۸ برای درشت	مر آن بچه را پیش مادر بکشت
جو مر بچه را گاو زانگونه دید	دلش در تن از درد و غم برطپید ^۹

^۱ *A*, *E*, and *N* read هرکس for هرک in the first hemistich; *E* has هرک also in the second hemistich. In *M* and *W* this verse and the following one are wanting. In *N*, by a clerical error, the first hemistich of v. ۱۱۳۰ is joined to the second of v. ۱۱۳۱, and immediately after it a new heading appears, which is not found in any of the other copies, viz. قربانی کردن یعقوب علیه السلام.

^۲ *E* again هرک.

^۳ So *B*, *M*, and *W*; the other copies کان.

^۴ *B* نهر.

^۵ *B* که آن کار بُد مر ورا آن سبب. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۶ *M* and *W* مر اورا بکی بچه گاو بود.

^۷ So according to *T* (where, however, instead of خورد, the abbreviated infinitive of خوردن, which is distinctly found in *E*, *M*, and *W*, خورده is read, just as in *A* and *N*, which may be meant for خُرد (small), since in *B* a distinct خُرد appears, an unnecessary addition, considering that بریانکی is already a diminutive form); *A*, *E*, and *N* read in the first hemistich بخواست (a mistake for خواست); *E* has besides طمع instead of دل as a sort of gloss, to explain the meaning of دل in this connection; *B* رای خاست. *M* and *W* (correctly خاست) خواست, and in the second hemistich وزو instead of وزو.

^۸ So *B*, *M*, and *W*; the other copies مر آن گاو بچه. *A*, *E*, and *N* read in the second hemistich بر instead of بچه, thus representing the offspring of a cow as a lamb.

^۹ This verse in *B*, *M*, *W*, and *T* only. *T*, which places it less appropriately after the following verse, thus interrupting the connection between vv. ۱۱۳۷ and ۱۱۳۸, reads in the beginning of the first hemistich را چو آن بچه, and in the second دل گاو زان درد و غم درطپید.

که آوخ ^۱ چه خواهد رسبدن بمن	همی گفت پیوسته با خوبستن
چه تیمار باید همی ^۳ دیدنم	چه اندیشه خواهد گزائیدنم ^۲
ند نادیدن روی یوسف بدی	۱۱۵۰ ایا کاش ^۴ هر غم که بمش آمدی
توانم همه درد و تیمار دبد	که هر غم که باشد توانم کشید
درین غم برآیم زهر دو سرای ^۵	درین ^۵ یک غم دل نماند بجای
نه آگه زحکم خدای جهان	همی گفتش این با دل اندر نهان ^۷
خود آن رنج و تیمار باید کشید ^۶	که اورا خود آن درد خواهد رسید
ز دیدار آن راحت جان خویش	۱۱۵۵ فراقش همی ^۹ خواهد آورد پیش
که چون آرد از جان و از دل طراق ^{۱۰}	بدان تا بداند نهیب فراق
همی بود یعقوب دل پر ز آه ^{۱۱}	بر آمد برین داستان چند گاه

^۱ So *M* and *W*. *B*, *T*, and *E* که گوئی. *A* and *N* گوید.

^۲ So *B* and *E*. *T* and *N* have گزائیدنم (which verb, however, would usually require the preposition ب or سوی). *A* گرانیدنم. In *M* and *W*, on account of careless writing, the word cannot be distinctly made out.

^۳ *M* and *W* کنون. ^۴ *B* کاش. In *N* vv. ۱۱۵۰ and ۱۱۵۱ are transposed.

^۵ *A*, *E*, *N*, and *T* در آن. *M* and *W* درین غم دل من.

^۶ *A*, *E*, *N*, and *T* برآیم بهر دو سرای (*می* *T*).

^۷ *M* and *W* همبگفت این و در اندوه آن.

^۸ So *B*, *M*, and *W* (in the latter two درد again in the second hemistich instead of رنج); the other copies have likewise خواهد again in the second hemistich instead of باید. This verse offers two splendid examples for the frequent use of خود before a demonstrative pronoun in the sense of 'just.'

^۹ *T* همان. *A*, *E*, and *N* فراقش همان. *M* and *W* باید instead of خواهد.

^{۱۰} So *B* (with the substitution of نهیب for نهاد) and *T*. The latter has in the first hemistich a wrong فراق و نهیب, and at the end of the second طلاق instead of طراق, which is however confirmed by v. ۱۱۳۹, to which this verse is the proper counterpart. *M* and *W* که چون آورد از دل و جان طراق. In *A*, *E*, and *N* this verse is wanting.

^{۱۱} So best in *T*. *M* and *W* have the same reading in the first hemistich, but at the end of the second یعقوب فرخ بناه; the other copies:

بر آمد برین داستان گاه چند همی بود یعقوب فرخ نزنند
(less good, since instead of گاه چند we should expect چند گاه).

دش داشت از بچه کشتن خبر ^۱	اگرچه زبانش بُد کارگر
زتن در دل آمد همانا طراق ^۲	بدانست کز بختش آمد فراق
وگرنه نکردی بدینسان ^۳ بسیج	بُد آگه از کار یعقوب هیچ ^{۱۱۴۰}
در آمد ^۴ بیغمبر رهنمای	هم اندر زمان ^۵ جبرئیل از خدای
همانا کسی را ^۶ بیازرد ^۷	بدو گفت اگر ذلتی کرده ^۸
بسیجیدن عذر بسیار کن	یکی قصد درگاه دادار کن
نه اندک که بسیار خواهد رسید	که سوئ تو ^۹ تیمار خواهد رسید
جهانبدیده یعقوب را دل کفیده ^{۱۰}	بگفت این و از دیده شد ناپدید ^{۱۱۴۵}
که ناگه بر آن بر ^{۱۱} زند باد سخت	بلرزید چون برگهای درخت
بُد هوش وی مانده تا چند روز ^{۱۲}	از آن سخت پیغام نادلغروز

^۱ *M* and *W* read in the first hemistich گراور بُد خود زبان کارگر and in the second بچه کشتن (which is found in *E* too). *B* substitutes for بچه کشته the less appropriate بچه گشته (since the cow had seen the calf killed, but now realised what that killing really meant).

^۲ So in *M* and *W*; طراق is the Arabicised form of the Persian تراك, also spelt تراق and even طراك, a crack or crash, see *Ganjnâma*, f. 53^b, where it is explained by (a) شکاف, (b) بگوش رسد, and the following bait of the *Shâhnâma* is quoted:

هم آنگه بفرمان یزدان باک
از آن باره دزد در آمد طراق

In *B* the hemistich runs thus: بتن در دلتس کرد از اندوه طاق. In the other copies this verse is wanting.

^۳ *B*, *E*, and *N* less appropriately بدانسان. On بسیج or بسیج comp. vv. 293 and 695 above.

^۴ *E* میان.

^۵ *A*, *E*, *N*, and *T* بیامد.

^۶ *M* and *W* وگر مرکسی را. *B* has the same, but a silly هر instead of مر.

^۷ *M* and *W* یکی روز. *B* has in the second hemistich چه (=چو) instead of که.

^۸ So *B*, *M*, *W*, and *T*; the other copies گزید (با اول مفتوح).

^۹ So in *M*, *W*, and *B* (in the latter بر و زد). *T* has وزد instead of زند. In the other copies this verse is wanting.

^{۱۰} So in *B*, *M*, and *T*. *A*, *E*, and *N* read دل هوش instead of وی هوش (or هوش او, as *T* has); and *W* has چند يك instead of چند هوش.

مبادا بیداری این هیچگاه ^۱	بدل گفت خوابیست ابن بس تباہ
نهان داشت ^۲ یعقوب از خلق راز	برین خواب بگذشت یکچند باز
از آن خواب و آن سختی و درد و غم ^۳	نَبْد یوسف آگاه از بیش و کم
بدیبا و دینار و دُر و گهر	۱۱۷۰ کرامی همیداشت اورا پدر
چو خورشید بُد دور از دست میغ ^۴	نَبْد جان شیرینش از وی دریغ ^۵
همی رشک بردی به بیگاه وگاه ^۶	دل ده برادر برو سال و ماه
بدیشان درون کین و خشم آمدی ^۷	چو دیدار وی شان بچشم آمدی
مر اورا از آنجمله کم خواستند ^۸	ابر وی بسی رنج و غم خواستند

^۱ چند گاه *A* and *N*.

^۲ Instead of نهان داشت *B*, *M*, and *W* read همی داشت; the برین, adopted here at the beginning of the first hemistich, is only found in *B*; all the other copies have the less befitting بدین. In *A*, *E*, and *N* the order of words in the first hemistich is باز یکچند بگذشت.

^۳ So *T*, *A*, *E*, and *N*. *B*:

نَبْد یوسف آگه زخود بیش و کم از آن ساز و آن رنج و سختی و غم
M and *W*:

خود آگه نَبْد یوسف از بیش و کم از آن سان زرد و زرنج و زغم
^۴ *T* زرزو.

^۵ as equivalent of the more common دریغ خوردن is confirmed by all copies.

^۶ So *A*, *N*, and practically *T*, which has the slight modification of دور از زیر میغ. *E* has the queer wording که خورشید بُد دوری از دست میغ. *M* and *W* خورشید بدو. *B* ازو بود در زیر میغ.

^۷ So *B*, *M*, *W* (with the slight modification of بدو instead of برو in the first hemistich), and *T* (which has, however, همه instead of همی in the beginning of the second hemistich). *A* and *E* read همه سنگ بردی, with the various reading of تنگ, suggested on the margin. The same تنگ is distinctly found in *N*.

^۸ This verse in *B*, *M*, *W*, and *T* only. *M* and *W* read in the first hemistich: چو یوسف بدیدار و چشم آمدی.

^۹ So according to *M* and *W*, with which *B* to some extent agrees, only that it has a wrong بر ایشان instead of ابر وی, and خواستی instead of خواستند in both hemistichs. Quite different and rather peculiar is the wording of this verse—which is wanting in *A*, *E*, and *N*—in *T*, viz.:

از ایشان نشاط و طرب کاستی که اورا از آن جمله بد خواستی

همی کرد یزدان برستی و داد بدرویش و مسکین بسی چیز داد^۱
 همی خواست عذر از جهان آفرین همی کرد بر وی زجان^۲ آفرین
 همی بود همواره در انتظار که برگ درختش غم آرد باز^۳

گفتار اندر خواب دیدن یعقوب

علیه السلام^۴

قصارا شبی دید روشن بخواب که ده گرگ با خشم و کین و شتاب^۵
 بگرد آمدندی بیوسف برش ببردندی او را بقهر از برش^۶
 ز جمله یکی اندر آویختی و را در ربودی و بگریختی
 ببردیش دور از بر آدمی نهان کردی او را بزیر زمی^۷
 دید آن^۸ تبه خواب و بیدار گشت دلش ناله و دردا بار گشت
 فراوان غریب و نالید زار از آن خواب و از و نه نابکار

^۱ This verse in *B*, *M*, and *W* only. In *B* the second hemistich runs thus: بدرویش درمانده هم چیز داد.

^۲ So *T*; all the other copies مدام.

^۳ So in *A*, *E*, *N*, and *T* (but in *T* آورد at the end of the second hemistich). که تاکی درخت *W*. که تاکی درخت غم آرد بهار *M*. که هر بی درختش غم آورد بار *B*. This story of Jacob's guilt, not found in Jāmi's or Nāzīm's mathnawī, appears, however, in Ibn al-Athīr (see Grünbaum in Zeitschrift der D. M. G., vol. xliii. p. 19).

^۴ So in *M*, *W*, *N* (without the گفتار اندر), and *A*, where it is added in pencil on the margin. خواب دیدن یعقوب علیه السلام که ده گرگ خونخوار یوسف علیه *T*. السلام را ربوند. In *B* and *E* the text runs on without interruption.

^۵ So *B* and *T*. *A*, *E*, and *N* با کین و خشم و شتاب *M*. با کین و خشم و تاب *W*. با خشم با بیچ و تاب.

^۶ *M* and *W* ببردند instead of ببردندی. *T*, *A*, *E*, and *N* بردش instead of برش at the end of the first hemistich.

^۷ *B* بر.

^۸ This verse in *B*, *T*, *M*, and *W* only (in the latter two it is wrongly placed before v. 1163); the wording is that of *T*. *B* reads in the first hemistich ببردی و را ببردندیش از بری و آدمی *W*. ببردندیش از بری و آدمی *M*.

^۹ *M* and *W* این.

۱۱۸۵ وفا داده بُد مربراهیم را	مرآن اصل تمجیل و تعظیم را
بموسیٰ فَرّخ رَه ^۱ قرب داد	در قُرْبِتِ خویش بر وی گشاد
صفا داد فرزانه یعقوب را	مرآن شخص شایسته ^۲ خوب را ^۲
بیوسف نکوئی و تعبیر خواب	بدین علم در بود قولش ^۳ صواب
هر آنکه ^۴ که خوابی بدیدی کسی	که بودی در آن در عجائب بسی
۱۱۹۰ بتعبیر آن هرچه گفتی نخست	ببودی ^۵ بدانسان که گفتی درست

گفتار اندر خواب دیدن حضرت یوسف

علیه السّلام بار اوّل

شبی خفته بُد یوسف پر هنر	در آغوش آن کاردیده پدر
بخواب اندرون دید دشتی فراخ	گیاهان ^۶ در آن دشت گسترده شاخ
وی و ده برادر بدان ^۷ دشت در	همه جفت بازی و لهو و نظر
عصاها همه در زمینها زده	چو قومی که آمیخته ^۸ باشد رَدّه
۱۱۹۵ یکابک چو راکع شدندی دوتا	پیش عصای وی آن ده عصا

v. ۱۱۸۳ is found in *B* on f. 44^a, l. 3 ab infra, v. ۱۱۸۴ on f. 37^b, l. ۱۲, in consequence of the misplacement indicated above in note to v. ۱۱۱۷, that is to say, between ll. 3 and 2 ab infra on f. 44^a, ff. 37^b, l. ۱۲-42^a, l. 6, must be inserted.

^۱ *B* نشان. *M* and *W* چنان. *A* has in the beginning بموسیٰ بفَرّخ.

^۲ *M* and *W* have را یعقوب فرزانه in the first hemistich and را بایسته مردانه in the second. *B* also reads بایسته for شایسته.

^۳ *W* حولش. In *B* this verse is wanting.

^۴ *B* هرآن شب, and in the second hemistich در بدان instead of در آن.

^۵ *E* نمودی (in passive sense).

^۶ *E* گیاهها. Verses ۱۱۹۲-۱۲۴۰ (altogether 49 baits) are entirely wanting in *T*, *A*, and *N*, owing to the mistake of a scribe who jumped from the first dream at once into the third. Consequently these three copies (although differing occasionally very much) must in the main have sprung from the same source.

^۷ *B* در آن, and at the end of the second hemistich پدر ولهو.

^۸ *B* برکردن and انباشتن = آغندن, آغشتن, آغستن; چه (چو) قومی که آغسته *B*, see Ganj-nāma, f. ۱۴^a; رشته وصف = رَدّه, ib. f. 82^a, last line, where this bait of the Shāhnāma is quoted:

سواران ابران همه همگروه
رَدّه برکشیدند در بیش کوه

۱۱۷۵ گمانشان چنان بُد که گر نبود اوی	بدر سوی ایشان کند رای و روی ^۱
بر ایشان نهد ^۲ مهر دل سربسر	بدیشان دهد خواسته سیم وزر ^۳
ازین روی بدخواه بوسف بُدند	وزن در همه دشمن وی شدند ^۴
همه رای گُشتن همی ساختند	همه چاره مرگش انداختند
نمدشان خود آگاهی از کردگار	که چون کرد خواهد بفرجام کار ^۵
۱۱۸۰ خبرشان بُد کو شود بادشاه	بکیوان رساندش بزنان کلاه ^۶
بیابد زجان آفرین یآوری ^۷	کند بادشاهی و پیغمبری
شوند ^۸ آل یعقوب خدمتگرش	ببوسند بسار خاک درش
از آن پیشتر کین رسد سوی او	نمودش بخواب اندرون ^۹ دادجو
بهر خاصه پیغمبری اختیار	یکی چیز دادست پروردگار ^{۱۰}

^۱ *M* has in the first hemistich *ای* instead of *از بعد ای*, and in the second hemistich *آزوی* instead of *رای و روی*; the same *آزوی* is found in *W* and *E*.

^۲ *B* دهد, as in the second hemistich.

^۳ *M* and *W* وزر. *B* repeats here by mistake سربسر.

^۴ *W* has in both hemistichs *از آن* and *وز آن*, and at the end of the first شدند, with a corresponding بُدند at the end of the second. Both *M* and *W* read in the same hemistich همی instead of همه.

^۵ So *T*, with the abbreviation of گشت from گشتن. *A*, *E*, and *N* گشتن instead of گشتش. *B*, *M*, and *W*:

همه گشتنش را همی خواستند همه (همی *M* and *W*) چاره مرگش آراستند
The مرگ of *B* seems a mere clerical error.

^۶ *M* and *W*: سرانجام کار *T*:

نَبُد آگهی شان که خود کردگار که چون کرد خواهد بفرجام کار
یکی برکشد *B*. *M* and *W* بکیوان رساند مر او را کلاه. The other copies
سوی کیوان کلاه

^۷ So *B*. *M* and *W* داوری. *T* has besides in the beginning بیاید instead of بیابد.

^۸ *B* and *T* شود.

^۹ *A*, *E*, and *N* بخواب اندرش. In *T* this hemistich runs thus: جهانی شود روشن: (see on جهانی 'a whole world, a great number of people,' Rückert's remarks in *Zeitschrift der D. M. G.* vol. x. p. ۱۸۶).

^{۱۰} *B*, *M*, and *W* invert the order of words in the two hemistichs thus: بهر خاصه (خاص *M* and *W*) پیغمبری کردگار - یکی چیز دادست (چیز را داشت *M* and *W*)

گر این يك برادر نبودی^۱ زن
 ۱۲۱۵ چه بودی که^۲ این خود نزادی زمام
 بدین داستان سالی^۳ اندر گذشت
 شد آن خواب یوسف زدلها یله
 زبانش نگفتی بدینسان^۴ سخن
 مگر مهتری را نجستی و نام^۵
 حدیث گذشته فراموش گشت^۶
 تو گفتی که خود بُد دروغ و یله^۷

گفتار اندر خواب دیدن حضرت یوسف

علیه السلام بار دویم^۸

چو یکسال بگذشت یوسف دگر
 که با ده برادر بهیزم بُدی
 ۱۲۲۰ ابا هر برادر بُدی رشته
 چو بسته شدی پشتها^{۱۰} سر بر سر
 شبی دید در خواب وقت سحر
 زمانی شکستی زمانی چدی
 بیستی سبک هر یکی پشته^۹
 بر افراشته^{۱۱} هر یکی چون سپر
 شگفته چو در فرودین^{۱۳} بوستان
 شدی پشته^{۱۲} یوسف اندر زمان

^۱ *M* and *W* نزادی (as in the immediately following verse). ^۲ *E* بدانسان.

^۳ *B* گر. ^۴ تمام *B*. ^۵ *M* and *W* ماهی. ^۶ *M* بگشت.

^۷ So according to *E*, *B* (with the modification of آن بود instead of خود بُد in the second hemistich), and the quotation given by Vullers, *Lexicon*, vol. ii. p. ۱۵۲۸^b. یله is taken here in the double sense of 'let loose, dismissed' (=رها) and 'vain, futile' (=بیهوده), comp. note 9 on p. ۴۶ and notes 5 and 8 on p. ۵۲ above. *M* and *W* read:

چو شد خواب یوسف زدلشان یله تو گفتی که خود بُد دروغ و تله
 (a delusion and a snare).

^۸ Or دیگر as in *B*.

^۹ So *E* and *B* (the latter substituting دستۀ for پشته in the same meaning of 'bundle'). *M* and *W* بیستی سبک هر یکی پشته
 (where پشته is used in the double meaning of 'hillock, ridge' and 'bundle').

^{۱۰} *B* دستها as before. *E* has بُدی instead of شدی.

^{۱۱} So *B*; the other copies have بر افراشتی (which, if correct, would imply an intransitive meaning of this verb, not met with hitherto). The following description clearly refers to Joseph's bundle only, not to all the eleven, as Schlechtan-Wssehrd's German translation seems to indicate.

^{۱۲} *B* پشته.

^{۱۳} See on the abridged form فرودین v. 35 (note 5 on p. ۹) above, and Ganj-nâma, f. ۱۱۹^a. *M* and *W* read (with a distinct tashdîd on ر) در فرودین جهان.

وز آن پس چو سجده برد آدمی
 جو یوسف بدید آن در آمد خواب
 پدر گشت بیدار و گفت ای پسر
 بدو گفت یوسف که دیدم چنین
 1200 بدو گفت تعبیر این روشنست
 بدانند هر آنکس که این بشنود
 بر اخوان⁴ ترا بود خواهد سری
 ولیکن تو این نزد ایشان مگوی
 گرایشان مرا این خوابرا بشنوند
 1205 چو خیل شب تیره بگریختند
 بر آمد زمشوق سر⁵ چتر روز
 بشد یوسف و جمله⁶ خواب نهفت
 شنیدند خوابش یکایک بهوش⁹
 چو یوسف بگفت آن¹¹ بسندیده خواب
 1210 گشادند هر ده برادر زبان
 که این¹⁴ کودک این خوابرا دیده نیست
 که یعنی که من از شما بهترم
 هم اکنون سر¹⁵ مهتری دارد او

سراسر نهادند سر بر زمی
 از آن خوابش افتاد در دیش تاب¹
 چه بودت یکی خواب دیدی مگر²
 چه تعبیر گوئی تو ای باکدین
 بکام تو است و بکام منست
 اگر چند نادانترین کس بود
 کنند این همه مرا ترا کھتری
 بلا و نھیپ⁵ تن خود مجوی
 ترا تا بجای تو⁶ دشمن بوند
 بدریای مغرب فرو ریختند
 جهان شد چو روی بستان دلفروز
 بنزدیک آن ده برادر بگفت
 هم آنگه ز غیرت گرفتند جوش¹⁰
 برفتند اندر¹² زمان سوی باب
 از آن خواب آن¹³ یوسف مهران
 ولیکن مرادش بدین در بکیست
 شما کھترانید و من مهترم
 ره و رای ببغمیری دارد او

¹ So B. E خوابش افتاد دل بر شتاب M and W. از آن خوابش افتاد دل بر شتاب.

² E has مگر instead of دگر.

³ So M and W. E and B داری این تعبیر (تدبیر B).

⁴ So B. W برایشان M. بدیشان E. برایشان B⁵. بلا و اندها.

⁶ So B. E جمله M. تا بجان جمله. In W this verse is wanting.

⁷ So M. W بر. E سوی. In B this verse is wanting.

⁸ B and W از حسن.

⁹ So E and B (in the latter the weaker بگوش instead of بهوش). M and W شنیدند خوابش پس آنگه بهوش.

¹⁰ E همانا ز غیرت گرفتند گوش.

¹¹ B and E این. ¹² E در B. شتابند هم در B. شتابید هر ده بنزدیک باب B.

¹³ E واز. ¹⁴ B آن. ¹⁵ B and E دل.

۱۲۳۵ زنو تازه شد دشمنی‌شان بدوی
ولیکن بُدشان دل و زهره^۲ یار
برین نیز یکسال دیگر گذشت
چنان شد که رشک مه و خور^۴ بود
نمودش بدل^۵ دانش و عقل روی
در آمد دگر آب کینه بجوی^۱
که بر راه دامی نهند آشکار
تن یوسف از حسن آگنده^۳ گشت
همیدون یکی چشم نور بود
بمیدان دانش در افکند گوی

گفتار اندر خواب دیدن حضرت یوسف

علیه السلام بار سیوم^۶

۱۲۴۰ شبی خفته بُد نیز نزدیک باب
شیدم که آن شب شب قدر بود
بخوابش^۹ نمود آنکه خواب آفرید
کزین اختران^{۱۰} یازده بر سپهر
نهادند سر بیش وی بر زمین
چو آن دیده بُد^{۱۱} یوسف دین پرست
جمال جهان یوسف ژرف باب^۷
درخشنده^۸ مه لیلۃ البکر بود
گل و آتش و باد و آب آفرید
ابا ماه تابان و درخشنده مهر
تقدیر و حکم جهان آفرین
بلرزید و از خواب نوشین بخت

^۱ *M* and *W* have برو and بجو as rhyme-words. *E* چو instead of در in the beginning of the second hemistich.

^۲ *B* همی زهره.

^۳ آگنده = آغنده (i.e. بُکرده), see note to v. ۱۱۹۴; *E* تابنده. In *M* and *W* the verse is worded in this way:

برین نیز بگذشت ماه دگر
همی گشت یوسف نکوروی تر
(again a 'month' substituted for a 'year' as in the first dream, v. ۱۲۱۶).

^۴ *B* and *E* دل خور. *E* has besides چنین instead of چنان.

^۵ So *M* and *W*. *B* نمود از دلش; *E* نمود از دلش و عقل اوی.

^۶ This heading stands correctly between vv. ۱۲۳۹ and ۱۲۴۰ in *B* and *M*; in *W* and *E* it follows less appropriately after v. ۱۲۴۰.

^۷ So *B* and *E*. *M* and *W*:

شبی خفته بود او بنزدیک باب
چنین دید آن یوسف تیز یاب

^۸ *B* درفشنده; *M* and *W* لیلۃ و درفشنده; with this verse the interrupted text recommences in *A*, *N*, and *T*.

^۹ *N* بخوابی; *E* has a wrong و خاک instead of باد و in the second hemistich.

^{۱۰} *M*, *W*, and *E* که این اختران; *B* که این اختران.

^{۱۱} *T* ازین دید خود (with دید as noun in the sense of 'sight').

همه لاله‌رنگ و همه مشکبار	شکوفه دمیدی ازو صد هزار ^۱
همه پشته‌ها بردی اورا سچود	دمیدی ازو ^۲ بوی کافور و عود
زبانش سبک جفت گفتار گشت	۱۲۲۵ چو این دیده بُد باز بیدار گشت
دلش را در آن داستان راه کرد	بدر را دگر باره ^۳ آگاه کرد
بخندید در تن ^۴ روان پدر	بدو گفتش آن خواب را سر بسر
که بر کس ^۵ مگو این گرانمایه خواب	دگر باره ^۶ گفتش که ای جان باب
که دشمن شوندت سراسر بجان	بخاصه بنزدیک ابن بیرهان
که خیزد از آن چاره بختیار ^۷	۱۲۳۰ بسازند روزی مگر ^۸ چاره
رخ روز تابنده آمد بدید	هنوز این ^{۱۰} شب تیره برده درید
بنزدیک هر ده برادر دوان ^{۱۱}	دگر باره شد یوسف مهربان
بر آن جوانان پرخاش جوی ^{۱۲}	بگفت این پسندیده خواب نکوی
از آن خواب شاهانه دلپسند	دگر باره شد جان هر ده نژند ^{۱۳}

^۱ از آن ده هزار.

^۲ *E* again از آن and also آنرا for اورا in the second hemistich. تیمار^۳.

^۴ کُرت و مرتبه (as *B* reads here), explained in the *Ganjnâma*, f. 32^a, by = بار. This verse and the following one are only found in *B* and *E*.

^۵ *E* همه. ^۶ *E* بر. ^۷ Here *E* reads بار and the other copies باره.

^۸ *E* بر کس; the *که*, adopted in the text, is the emphatic *که* in implorations, etc., 'I conjure you, do not.' After this verse *E* repeats verbatim v. 1201 (in the first dream), which clearly interferes here with the syntactical connection between vv. 1228 and 1229.

^۹ *M* and *W* زی مگر خود.

^{۱۰} So *M* and *W*. *B* has a queer هوا زین. *E* در نه دمید.

^{۱۱} *E* روان.

^{۱۲} So *B*. *E* reads (without a proper rhyme) نپوشید از آن هیچ زشت و نکوی. *W* نپوشید از آن ده ده زشت خوی (on the principle of *یک* ten for ten, all ten); *M* has the same, but between ده and زشت an unintelligible *بذر* which seems merely misspelt for ده.

^{۱۳} دگر باره هر ده برادر نژند. *E* here = خشمگین, see *Ganjnâma*, f. 154^b. In *M* and *W* this verse is wanting.

کزین اختران یازده بر سپهر ^۱	ابا ماه تابان و رخشنده مهر
مرا سجده بُردند ^۲ سر تا بسر	ز تقدیر جان برور دادگر
چو آن خواب دیده یکایک بگفت	پدر گشت با کام و آرام جفت
۱۲۶۵ زشادی رخس چون گل ^۳ تازه شد	سپاه ^۴ نشاطش بی اندازه شد
دل یوسف از بهر تعبیر خواب	همبداشت پرسیدنش را شتاب ^۵
بپرسید و گفت ای ^۶ همایون بدر	ز تعبیر این باز گویم خبر
پدر ^۷ گفت تعبیر این خواب تو	هم اکنون بگوید ترا ^۸ باب تو
ولیکن بشرطی که با هیچکس	نباشد بگفتن ^۹ ترا دسترس
۱۲۶۵ نخواهم که از گوهر آدمی	کسی بشنود این بروی ^{۱۰} زمی
دگر باره گفت ای کرامی بسر	حذر کن ازین خواب گفتن حذر
بدین ^{۱۱} ده برادر که داری زمن	نگوئی ^{۱۲} تو این خواب ای پاکتن

^۱ So *B*, *M*, and *W*, agreeing with the reading of *B*, *T*, and *N* in v. ۱۲۴۳ above; the other copies (including *T* in this case) read as *A* did there: که این اختر یازده.

^۲ *A*, *E*, *N*, and *T* کردند. ^۳ گلی. ^۴ *M* has distinctly سپاه.

^۵ So *B*, *M*, *W*, and *T*; *A*, *E*, and *N* جواب (?).

^۶ *M* and *W* بگفتا همی که *B* چو پرسید و گفت ای. Instead of این in the second hemistich, *A*, *E*, and *N* read آن.

^۷ So best in *E* and *N*. *M* and *W* بوی. *B*, *A*, and *T* بدو (but *T* substitutes, in order to have a proper subject, تعبیر for پیغمبر).

^۸ So *M*, *W*, and *B* (in *B* however بوی for همی); *T* بگوید ترا هم کنون; *A*, *E*, and *N* بگوید کنون هم ترا.

^۹ *A*, *E*, and *N* بگفتن نباشد.

^{۱۰} *M*, *W*, and *B* read بروی instead of بروی. *B* (in which this verse is wrongly placed after the next) has besides in the first hemistich از هر گوهر آدمی. In *N* the full forms زمین and آدمین appear. After this verse *M* and *W* insert the fifth verse of Sûrah XII: قال یا بنی آلح.

^{۱۱} *M* and *W* برین.

^{۱۲} So correct ('you shall not relate') in *T*, *A*, and *E*. *N* has مگوئی (mistaken for the proper form of the imperative مگو). *B* مکن عرضه این خواب ای نیکتن. *M* and *W* apparently combine the first hemistich with the preceding verse and read in the second نفس بیش ابشان ازینها مزن.

¹ M and W ;

² *M* and *W* بلرزیده. چه بودت که دیگر بلرزیده. *T* reads خوابی instead of بودت; خوابی is corrected from خواب in the MSS.

⁴ So *A*, *E*, *N*, and *T*. *B* with a slight modification شد گمانم یقین (in all five copies گمان in the sense of 'doubt'). *M* and *W* read (with گمان, as it seems, in the sense of ظن 'suspicion' or 'supposition'): گمانی که بُردم (که بودم) کنون شد درست.

⁶ So correct with the *negation* in *M*, *T*, *E*, and *N*. *B*, *W*, and *A* have a wrong بگویم in the affirmative.

After this verse *M* and *W* insert the fourth verse of Sûrah XII: **إِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ**

⁹ So *B*, *M*, and *W*. *A* and *T* زرتوق حق کار زهراست و نوش. *E* and *N*

زنوفیق حق کار بہرست و ہوش

تو باشی یکی شاه فیروزگر	رساننده بر قرص ^۱ ماه سر ^۱
جهاندار یزدان کند ^۲ یآوری	دهد بر سر این جهانیت سری ^۳
ترا مجتبا ^۴ دارد از روزگار	همان کو ترا هست پروردگار
بیاموزدت علم تعبیر ^۵ خواب	درین باب ^۶ گردد دلت ژرف یاب
شود نعمتش ^۷ بر تو یکسر تمام	ابر ^۸ اهل بیت من ای نیکنام
بدانسان ^۹ که بودند آبای تو	که پیش از تو بودند بر جای تو ^{۱۰}
براهیم و اسحاق روشن روان	کز ایشان ^{۱۱} نکو بود کار جهان
بیابی تو این دستگاه ^{۱۲} عظیم	که هست ایند تو حکیم و علیم ^{۱۳}
	برون شدن یوسف از پیش پدر و خواب
	گفتن برادرانرا ^{۱۴}
	همین بود ^{۱۴} تعبیر این خواب نغز
	ازین شاد شد بوسف باک مغز

^۱ So *B*, *M*, and *W* (the two latter substitute رساننده for رسانیده); the other copies read رسانی ابا قرص خورشید سر. After this verse *M* and *W* insert the sixth verse of Sûrah XII: *وَكذٰلِكَ يَجْتَبِيْكَ رَّبُّكَ اَلْحَـٰقَ*.

^۲ *M* and *W* دهد.

^۳ So *B*, *M*, and *W*; the other copies جهان سروری (*T* سرانت). دهد بر سران (*T* سرانت).

^۴ *T* حجتی. This verse is found in *B*, *M*, *W*, and *T* only.

^۵ *T* تعبیر علم و between *W* has the same و بیاموزمت علم و تعبیر.

^۶ *M* and *W* کامیاب; instead of ژرف یاب *A*, *E*, *N*, and *T* read کامیاب.

^۷ *B* نعمتی.

^۸ So *M* and *T*. *W* بر اهل; the other copies read و بر, which is impossible; comp. on the incorrect و at the beginning of a hemistich the ingenious remarks of Rückert in Zeitschrift der D. M. G. vol. viii. pp. 257 and 317, and vol. x. pp. 169, 172, 202, and 211.

^۹ *B* بودش بر بدینسان; instead of بودند *B* reads بودش بر.

^{۱۰} So best in *T*. *B*, *M*, and *W* کردند اجرای تو; *A*, *E*, and *N* اجرای تو (*A* has even a distinct اجدای).

^{۱۱} *B* وز ایشان.

^{۱۲} *B*, *A*, *E*, and *N* علیم و حکیم.

^{۱۳} This heading is found in *B* only. *M* and *W* insert after v. 1287 (v. 1286 is wanting in them) the seventh verse of Sûrah XII: *لَقَدْ كَانَ فِيْ يُوْسُفَ اَلْحَـٰقَ*. In *N* a heading, similar to this of *B*, follows after v. 1289, viz. بیان خواب کردن.

^{۱۴} For this note see p. 128.

که بر تو یکی کَید سازند ^۱ سخت	ز گفتار اهریمن شور بخت
چنان دان که شان در دل ^۲ اهریمنست	همه خلق را اهرمن دشمنست
۱۲۷۰ اگر همسران تو ^۳ این بشنوند	ترا هر ده ^۴ از رشک دشمن شوند
بکینه مبانها ببندند پاک	نچویند جز جارهای هلاک ^۵
بذیرفت یوسف زفرزانه باب	که در دل نگهدارد آن دیده خواب
نگوید بدان همسران ^۶ بیش و کم	نه شادی نماید برایشان نه غم
پدر پس چنین گفت تعبیر خواب	که آگاه باش ای دل و جان باب
۱۲۷۵ که آن ^۷ یازده اختران مبین	که بیشت نهادند سر بر زمین ^۸
برادرت باشند هر یازده ^۹	من و خواهرت باز چون مهر و مه
که هر سیزده ^{۱۰} پیش تخت تو پاک	بآئین خدمت بموسیم خاک

^۱ بگفتار *A*, *E*, *N*, and *T* read کیدی آرند *A*.

^۲ So *M* and *W*. *B* چنان دان زهر برگی; the second hemistich is (save the characteristic modification of Satan into Ahriman, comp. Schlechta-Wssehrd's remarks on old Persian reminiscences in this poem, 'Vorwort,' p. vi) a mere translation of the end of the fifth verse in Sûrah XII. In *A*, *E*, *N*, and *T* this verse is wanting. Between this and the following verse *B* puts in a new heading, viz. تعبیر کردن یعقوب خواب یوسف را علیه السلام.

^۳ *W* and *E* همسران; *W* and *M* از تو. ^۴ هر يك *B*.

^۵ *M* and *W*: نچویند چاره ابر تو هلاک. بکیدت میانها ببندند پاک

^۶ So *B* and *M*, as in v. ۱۲۷۰; *T* and *W* همسران. In *A*, *E*, and *N* this verse is wanting.

^۷ *T* که این *M* has distinctly گزین (the select); instead of مبین at the end, *E* and *N* read متین.

^۸ So *B*, *M*, and *W*. *A*, *E*, and *N* (without any relative connexion, on account of the omission of the following verse in these copies) نهادند پیش تو رخ بر زمین; *T* has the same wording, but connects it with the preceding hemistich by substituting مبین for کاینچنین.

^۹ So in *M* and *W*; *B* بودند این برادرت هر یازده *T* یازده. In the second hemistich نیز instead of باز. In the other copies this verse is wanting.

^{۱۰} So correct in all (even in *A* and *N*, where the preceding verse is omitted) except *E*, which reads, quite consistently with that omission, یازده. In the second hemistich *M* and *W* have the weaker بموسند instead of بموسیم.

۱۲۹۰ یکی سوی توفیق ^۱ یزدان نگر	که آن خواب چون شد هم آنکه سمر ^۲
برون شد زبیش پدر همچو باد	از آن خواب دیده دلش سخت شاد ^۳
دمی ^۴ در دل وی نگنجید راز	سبك شد بنزدیک شمعون فراز
خلاف بدر کرد و خواب ^۵ نهفت	بنزدیک شمعون یکایک بگفت
نبايست کردن خلاف پدر	که آخر پشیمانی آرد بر ^۶
۱۲۹۵ سخن داشت باید بدل در نهان ^۷	نباید سبك راندنش بر زبان
پشیمانی آید زگفتار و بس ^۸	پشیمان نگردد زناگفته کس

^۱ *A*, *E*, and *N* تحقیق.

^۲ In *M*, *W*, and *B* (in *B* this verse is placed between vv. ۱۲۸۶ and ۱۲۸۷) a strange سحر instead of سمر. *A*, *E*, *N*, and *T* read besides این instead of آن, and the first three بر شد instead of شد چون.

^۳ *A*, *E*, and *N* شاد بدل بود شاد; *T* بدل دیدن instead of دیده; in *W* this verse is wanting.

^۴ So in *A*, *E*, and *N*, more emphatical than the weak همی in *B*, *M*, *W*, and *T*.

^۵ *M* and *W* راز as in v. ۱۳۰۳ below. In the same manner as here Jāmi's Yūsuf tells his dream to one brother only, who informs the others:

بيك تن گفت يوسف اين فسانه نهاد آنرا باخوان در ميانه

In Nāẓim's poem (India Off. ۱۸۴, f. ۲۵^a, ll. ۷ and ۸) Yūsuf's conversation with his father about the dream is overheard by some anonymous person who betrays the secret to the brothers:

قضارا بود بر دیوار آن راز کسی را گوش غمازی بر آواز
بر اسباط رفت آن قصه پرداخت گیارا برق سوز راستان (?) ساخت

According to Ṭabarī and Ibn Alathîr this anonymous person was Jacob's wife; see Grünbaum, loc. cit., p. ۴۴۸.

^۶ So best in *T*. *M* and *W* آرد بسر; the other copies آورد (with the past tense to express proverbial maxims which are looked upon as ancient facts).

^۷ This verse is found in *B*, *M*, and *W* only; the wording is that of *B*; the other two copies read اندر نهان هم.

^۸ So *B*, *A*, and *N*. *M*, *W*, and *E* read آرد instead of آید and, as it seems, زگفتار پس; in *T* this verse is again wanting.

نداند جز آنکس خرد ^۱ منصفست	شگفتا که این قصه بوسفست
که بودند جوینده جان او	در احوال او و در اخوان او ^۲
درازست گفتار ^۳ گوینده را	نشانهاست بسیار پُرسنده را ^۴

یوسف علیه السلام نزد اسباط in the other copies the text runs on without interruption. On these three dreams, of which two only are found in the biblical legend (Genesis, chap. 37), and one only, the third, in the Kūrān, comp. Grünbaum's interesting remarks in Zeitschrift der D. M. G. vol. xlv. p. 447 sq. In Jāmi's epopee, as in the Kūrān, only the third dream (in the short form of two baits) is related, see Rosenzweig's ed. p. 62; the same is the case in Nāzim's Yūsuf (India Off. 184. f. 24^b; Bodl. Libr. Elliott 363, f. 34^a), where, however, Joseph's dream is embellished with some novel features, viz.:

که در شهر معظم تر ز دنیا	شبى در خواب دید آن صبح سیمای
بدستش خاتم عالم پناهی	نشسته بر مرقع تخت شاهی
درش را کرده صحرای قیامت	هجوم لشکر و شور رعیت
نمودند آنچه نتوان دید آنرا	در آن دم در گشودند آسمانرا
چنان کز یک گریبان یازده سر	بر آمد بازده کوکب از آن در
رخ امید زان بر خاک دادند	چو عقد گوهرش در پا فتادند
مه و خورشید گشتند آشکارا	هنوزش اختران در سجده کانا
زدلشان نور بخشایش علم زد	ازیشان نیز صبح سجده دم زد
بدلشان مهر یوسف آفریدند ^۵	بقدر اختران لبها گشودند
که جستن بر دل یعقوب زد دست	چو این آثار دید از حاجبان ^۶ جست
گل تعبیر خواب سخت بیدار الخ	بدو گفت ای ظهور صبح آثار

^{۱۴} *N* گفت; instead of *B* and *E* read همی; *E* has besides in the second hemistich شادمان instead of شاد شد. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۱ So *B*, *M*, and *W*; the other copies که او آنکس جز.

^۲ So *B*, *M*, and *W*; *A*, *E*, and *N* از اقوال اقربان و *T*; از احوال او و ز اخوان او. اخوان او.

^۳ So *B*, *M*, and *W*; *A* and *E* را جوینده *T*; نشانهای بسیار مربنده را *T*; the same را مر بنده is found in *N* too.

^۴ So all copies except *B* and *E*, which read بسیار. درازست و بسیار.

^a Brit. Mus. Add. 25,819: بدبنسان مهر یوسف را افزودند.

^b Ib. از جا چنان.

دل ^۲ هریکی گشت با کبند جفت	۱۳۰۵ بهره برادر سبک باز ^۱ گفت
که می کرد باند مر اینرا هلاک ^۳	بیکجای باعم بگفتند بان
یکی برکشد سوی کموان کلاه	نماید ^۴ که ناگه شود پادشاه
زما نان ستاند بما نان ^۵ دهد	شود خبره ^۶ بر ما و فرمان دهد
شکمه‌های مان خود بیاید درید ^۷	گرا بن بار ازومان بیاید کشید
که مهرش بدو برگراید همی ^۸	۱۳۱۰ شگفت از بدر داشت باید همی
ابر ^۹ یوسف و ابن یامین نهاد	هر آن مهرکش آفریننده داد
زما ده تن ایشان کرامت‌رند	همه سال ابن هر دو نامین‌رند

^۱ *T* سبکبار (which is most likely only misspelt for the two words in the text).

^۲ *W* همه.

^۳ So *B*, *M*, and *W*; the other copies که سازم و نرا هلاک

^۴ *B* بُود: instead of شود

^۵ So *M* and *W*, and probably *B* too, where خبره seems to be a mere mistake
ظفر یافتن و غالب is explained in *Ganjnāma*, f. 64^a, first line, by چیره ; چیره
and the following bait of the *Shāhnāma* is quoted:

که گر بر خرد چیره گردد هوا نباید ز جنگ هوا کس رها

T reads شاد instead of چیره ; the other copies شود خسرو و باز فرمان دهد.

^۶ *E* همانا.

^۷ So *B*. *T*:

که این ننگ از وی نباید کشید شکمهای خود را بیاید درید

A, *E*, and *N* substitute a sarcastic ننگ for ننگ, and since they have (with the exception of *N*) گر in the beginning, they keep quite consistently بیاید. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۸ So *B*, *M*, and *W*; the other copies read سخت آید instead of برگراید. This verse is found in *B* on f. 42^a, l. 6, the immediately following one appears on f. 44^a, lin. penult., comp. on this misplacement of verses the notes to vv. 1117 and 1184.

^۹ So according to *M*; the other copies بر. *B* has by mistake again داد in the second hemistich (instead of نهاد), against metre and rhyme. In *T* the second hemistich runs thus: سراسر بدو بست و نا اوست شاد (less suitable, as in the immediately following verse the *two* brothers are distinctly mentioned). *M* and *W* insert after this verse the eighth verse of *Sûrah XII*: *إِذْ قَالُوا لْيُؤَسِّفْ وَ أَخُوهُ*

سخن تا نگوئی^۱ بود چون گهر
 سخن تا نگوئی توئی شاه آن
 سخن تا نگوئی بود زیر پای
 ۱۳۰۰ چنین گفت موبد بدان مرد^۲ دوست
 نبینی که مرغی چو گویا شود
 کند چارها^۳ تا بدست آردش
 چو گفتی شد از خاک ره خوارتر
 چو گفتی شود شاهیت در زمان^۴
 چو گفتی ورا بر سر توست جای
 که هر مرغ را هم خموشی نکوست
 مر آنرا دل شاه جویا شود^۴
 وز آنپس بزندان درون داردش^۵
 چاره کردن اخوان بر هلاک یوسف علیه السلام^۷
 چو یوسف بگسترد راز نهفت
 مر آن خوابرا بیش^۸ شمعون بگفت
 حسد بُرد شمعون وشد^۹ کیندور
 بر آن شمع آفاق و نور بصر^{۱۰}

^۱ So *B*, *M*, and *W* with the present, on the analogy of the following two verses; the other copies (including *T*, which has نگوئی in vv. ۱۲۹۸ and ۱۲۹۹) read نگفتی; تیرد تر خوارتر at the end of the second hemistich *T* substitutes

^۲ *T* شود شاه تو از زمان (with سخن as subject); vv. ۱۲۹۸ and ۱۲۹۹ in *B* and *T* only.

^۳ *B* نیک; *M* and *W* دوست نیک آن موبد گفت, and in the second hemistich که هر مرغی را خموشی آغ.

^۴ *B*, *M*, and *W* بود in both hemistichs; *B* has besides مر آنرا for مر او.

^۵ چاره^۳ *T*.

^۶ So *B*. *M* and *W* درون دایما داردش; the other copies بزندان دارندش. نگهداردش.

^۷ So in *B*, where it, however, appears by far too late, after v. ۱۳۲۷; that its proper place is here is confirmed by *T*, which reads here زیاد شدن عداوت برادران. *N* has a similar heading, but also further down, after v. ۱۳۲۱, viz.: یوسف بجهت گفتن خواب و تمهید گشتن او اندرز کردن برادران در قصد یوسف علیه السلام. In the other copies the text runs on uninterruptedly.

^۸ *A*, *E*, *N*, and *T* نزد. *T* has besides as rhyme-words نهان in the first and عیان in the second hemistich.

^۹ *M* and *W* read (with a clumsy second چون) وشد شمعون بشنید.

^{۱۰} So all copies except *B*, which substitutes a less befitting بدان شمع آفاق (وسمع (?شمع) بشر.

۱۳۲۰ پس از یوسفش ما کرامیتر ایم	پسندیده و نغزو نامیتر ایم ^۱
پس از وی شود کارما بر صلاح ^۲	وز آئین ما مر جهانرا فلاح
همی گفت ازین گونه ^۳ هر يك سخن	نشدشان همی کین یوسف کهن
یکی گفت از ایشان بلفظی درشت ^۴	که اورا نباید بنزدیک گشت
بچاهی در افکند باید ورا	که خود زندگانی سر آید ورا ^۵
۱۳۲۵ وگر نه زسیارگان جهان	کسی باز بابد مر اورا نهان ^۶
هر آنکش بیابد برد زین زمین	بتوران فتد زین گمان ^۷ تا بچین
اگر کرد خواهید ازین چاره هیچ	شمارا جز این نیست روی بسیج
سرانجام چون گفته بُد هر کسی	ازین در سخنها یوسف بسی

p. ۸۸), both here in the sense of سر درگم, see Ganj-nâma, f. 168b, where this bait of the Shâhnâma is quoted:

زبان پر زیاده روان پر گناه دوزخ زرد و لرزان تن از بیم شاه

¹ This verse in *B*, *M*, and *W* only; the wording is that of *B* (in analogy with v. 1312). *M* and *W* بویم کرامی بویم at the end of the first hemistich, and نامی بویم at that of the second.

² So best in *T*; the other copies (except *M* and *W*, where this verse is wanting) read مر; in the second hemistich *T* has a distinct هر for صلاح.

³ So *B*, *M*, and *W*; the other copies نوع. *A*, *E*, and *N* read هرکس for هر يك. *W* has at the end of the second hemistich زین instead of کهن (rhyming in that case with سُخَن). After this verse *M* and *W* insert the tenth verse of Sûrah XII: قَالَ قَاتِلْ مِنْهُمْ لَا تَقْتُلُوا يَوْسُفَ بْنَ الْحَمَامِ.

⁴ So *B*. *T* بلفظ درشت (a mistake for درشت, which the rhyme decidedly requires). *M* and *W* بلطفی سرشت and in the second hemistich بنیرنگ که اورا نباید بنیرنگ. In *A*, *E*, and *N* this and the four following verses are wanting.

⁵ This verse is found here in *B*, *T*, and *E* only; in *M* and *W* the same appears after v. 1335, at the very end of the chapter, where also *B* unnecessarily repeats it.

⁶ This verse in *B*, *M*, and *W* only.

⁷ Verses 1326 and 1327 in *B* only. گمان perhaps in the sense of 'presumption' here, unless another reading is conjectured, viz. گمانه or گمانه (in the sense of 'well, ditch'); on بسیج in the following verse see the notes to vv. 293 and 695 above.

ولیکن پدرمان که دین پرورست
دلش نیست ما را ازین دوستدار
1315 اگر نبود این³ یوسف خوبیروی
ز یوسف بگشتن بریزم خون
وگر نه همی زبردستش کنیم
که چون از میان رفت یوسف مگر
نگه سوی ما زن نکونر کند
چو خورشید روشن بمیغ اندرست¹
بجز در ضلال اندر است آشکار²
نباید از آن دیگر آن گفتگوی
کنمش نهانی بخاک اندرون⁴
ز کنعان بدگر زمین افکنیم⁵
سوی ما کند روی قرخ بدر⁶
چنین یاوه از دیگران نشنود⁷

¹ This and the following verse in *B*, *M*, and *W* only; the wording here is according to *B*; *M* and *W* read at the end of the first hemistich که بیغمبر است and in the second بجمع اندرست.

² So again according to *B* ('except when in error, he is open, clear,' with reference to Jacob as 'sun' and in contrast to *بمیع اندر* 'in clouds'). *M* and *W* read:

دلش نیست با ما زبُن دوستدار زبهر وصال ایدرست آشکار

³ *B* نبودى; *E* نبود آن. *W* اگر instead of اگر. *M* and *W* read in the second hemistich ازین instead of از آن ('that other one,' i.e. Benjamin); *A*, *E*, and *N* گفتگوی (آن *E*) دیگر این گفتگوی *T*; نیاید دگر از بُن این گفتگوی *T*. After this verse *M* and *W* insert the ninth verse of Sûrah XII: أَقْتُلْ يَوْسُفَ أَوْ اطْرَحُوهُ أَرْضًا يَبْسُفَ. اَرْضًا يَبْسُفَ.

²⁴ So *B* and *T*. *M* and *W* substitute here and in the following verse the 2nd person plural imperative, viz. *بریزید* in the first hemistich and (*کنیدش*) *کشیدش* in the second; likewise in v. 1317 *کنید* and *افکنید*. *A* and *V* read *شاه*, instead of *نهانی*.

⁵ So best and simplest in *A*, *E*, *N*, and *T*. *M* and *W* read the first hemistich thus: اگر یافه و دور دستش کنیم (=if not); *B* alone has in the second hemistich زمینش for زمین.

⁶ So *A*, *E*, *N*, and *T* (but *E* and *N* seem to read نگر instead of مگر at the end of the first hemistich). In *B*, *M*, and *W* the rhyme-words are transposed: پدر in the first and مگر in the second hemistich. *M* and *W* substitute besides لختی and *B* ظنی for فرخ.

⁷ *B* یافه از دشمنان بفگند modified form of یافه (see above, note 1, on

بیعقوب فَرخ پر از کردگار ^۱	نیایش گرفتند ز آغاز کار
که شد خیره پیغمبر پاکدین	بخواندند چندان برو ^۲ آفرین
که ای مهربان باب فَرخ سیر ^۳	۱340 پس آنگاه گفتندش آن ده پسر ^۴
دل ما همیشه بروی تو شاد	زبشت تو بیوسته مارا نژاد ^۵
ندرج تو در سایه ^۶ اینزدیم ^۶	بکردار نبل ^۷ تو نامیتریم
تراکی توانیم شد حق شناس	بچندان که داری بما بر سپاس ^۷
سپهر وفا آفتاب هنر	بدان ای همایون ^۸ فَرخ پدر
چو یوسف نباشد دگر آدمی	۱345 که زیر فلک بر بساط زمی
که مهر دل هر که دیدش خرید ^۹	خدایش چنان خوبرو آفرید
که دلهای ما جمله خویش و یست ^{۱۰}	دل ما شب و روز بیش و یست

^۱ So *B*, *M*, and *W*; the other copies read نیایش for ستایش and in the second hemistich بندۀ کردگار (فَرخ)؟. In *T* there is besides the *z* omitted before آغاز.

^۲ *M* and *W* بدو.

^۳ *M* and *W* have distinctly نه پسر (nine sons); instead of گفتندش, *B*, *T*, and *A* read simply گفتند ای دوستر; *E* گفتندش ای دوستر (= دوستر).

^۴ So in *A*, *E*, *N*, and *T*. *B*, *M*, and *W* read with the same rhyme-word as in v. 1337 که ای مهربوند فَرخ بدر.

^۵ *M* and *W* گشاد; in the second hemistich *A*, *E*, *N*, and *T* read دل ما بروی و برای تو شاد.

^۶ Verses 1342 and 1343 in *B*, *M*, and *W* only; the wording of both is according to *B*. *M* and *W* substitute here نامی بُدیم in the first hemistich and همسایه^۶ for در سایه^۶ in the second.

^۷ *M* and *W* بچندان که داریمت از جان سپاس; comp. on the double meaning of سپاس (represented here by the two various readings) the note to v. 522 (p. ۴۹) and Rückert in Zeitschrift der D. M. G. vol. viii. pp. 256 and 284; vol. x. p. 154.

^۸ *M* and *W* همایون تو.

^۹ So *M* and *W*. *B* has the same, but که دیدش instead of که مهرش دل جمله عالم گزید (خرید *T*).

^{۱۰} Verses 1347-1350 in *B*, *M*, and *W* only; the wording is according to *B*. *M* has here an equally good reading که دلهای ما مهرکیش و یست, but that of *W* مهر جوی و یست lacks a proper rhyme.

بمستند بیمان که^۱ فردا بگاه
 ۱۳۳۰ شفاعت کنیمش بدستان و بند^۲
 که مارا بیوسف بکی شاد کن
 بدان تا بکی سوی دستش بریم
 بیکجای باهم تماشا کنیم
 اگرمان کند سوی او^۳ دسترس
 ۱۳۳۵ که از جان پاکش بر آریم گرد^۴
 بمعقوب گوئیم گرگش بخورد^۵
 در خواست نمودن برادران از بدر بُردن
 یوسف را بسیر صحرا^۶
 دگر روز بر وعده رفتند^۷ پاک
 نه سر جای هوش و نه دل جای پاک
 نشستند نزدیک مشفق بدر
 سخن را سبک بر گرفتند سر^۸

^۱ So *M*, *W*, *T*, and *B* (in *B* بستند *همانا* بگفتند); the other copies *E* reads *گیرید* instead of *گیریم*. In the second hemistich *E* reads *گیرید* instead of *گیریم*.

^۲ *بند* here = *مکرو حیل*, as in the following two baits of the *Shâhnâma* (with the same combination of *دستان* and *بند*):

پس اکنون بدستان و بند و فرب
 نهادم ترا نام دستان زند
 کجا یابم آرام و صبر و شکیب
 که با تو بدر کرد دستان و بند
 see *Ganjnâma*, f. 39^a, last line, and f. 39^b, first line; instead of *چَرَب* (*glib*) *B* has the weaker *خوش*.

^۳ *T* ازین and in the second hemistich *از آن* instead of *ازین*.

^۴ *گرد* بر آوردن = *نابود ساختن*, see *Bostân*, ed. Graf, pp. 12, v. 77, and 124, v. 860.

^۵ So in *N*. *T* آمدن فرزندان یعقوب نزد او بجهت بردن یوسف علیه السلام بحرا. In *M* and *W* a similar heading follows further below after v. 1341, viz. گفتار اندر شفاعت کردن از بیش بدر اسباط (اسباط بیش بدر *W*) از بهر یوسف علیه السلام. In *A* and *E* a mere interval; in *B* no interruption of the text.

^۶ *A*, *E*, and *N* بسر رفتند *B* has in the second hemistich *بدر* and *بدل* clearly against the sense and perhaps a mere clerical error.

^۷ So *A*, *N*, and *T*. *B* has in the first hemistich *بدر* *نشستند* *اسباط* *بیش* and in the second *ننا* instead of *سخن*. *M* and *W* read in the second hemistich *چو اختر که باشد بنزد قمر* (*بدر W*). In *E* this verse is wanting.

زمینها چو دبای بیروزه رنگ^۱ بدبیا نهفته همه خاک و سنگ
 بگلزار ماند گیازارها^۲ توان چید گلها بخوارها
 بیاید زمانی تفرّج^۳ کند ببازی و لهُو و طرب دم زند
 همه تن بتن گوشدارش بونم^۴ ببازیگری جمله یارش بونم^۴

باسخ دادن یعقوب مر اسباط را^۵

بدر چون زاسباط چونان^۶ شنید دلش روی انجباب ایشان ندید
 تو^۷ گفتی همی زد دلش را گمان که آید بلاها^۸ زمان تا زمان
 دگر آنکه در خواب خود^۹ دیده بود دلش سخت از آن خواب ترسیده بود
 چنین^{۱۰} دادشان بس جواب سخن که از دیده نگذارم اورا زین^{۱۱}
 یکی کودکست این ضعیف^{۱۲} واسیر هنوز از دمانش دمدم^{۱۳} بوی شیر

^۱ چه خاک and in the second hemistich زمینها چه دبیا و سبز وجه رنگ *B* ^۱ چه سنگ (چه standing for the short چه). In *M* and *W* this verse is placed after the next.

^۲ So *M* and *W*. *T* باید چمن زارها instead of گلزار instead of گلها; *A*, *E*, and *N* ماند گهر زارها; in *B* this verse is wanting.

^۳ So in all copies except *A* and *E*, which read تفرّج.

^۴ *A*, *E*, *N*, and *T* شویم in both hemistichs. Instead of جمله in the second, *B* reads پاك; *T* has besides (probably as a mere clerical error) گوشوارش instead of گوشدارش.

^۵ So *B*. *T* جواب گفتن یعقوب پسرانرا و رفتن ایشان نزد یوسف علیه السلام. مُحاکا کردن یعقوب با اسباط *N*. بدانکه اِذْن بگیرند the other copies.

^۶ So *B*. *M* and *W* چنین; *A* and *N* زینسان; *T* and *E* اینها.

^۷ *B*, *M*, and *W* بد; instead of زد *A*, *E*, and *N* read بُد.

^۸ So *A*, *E*, *N*, and *T*; *M*, *W*, and *B* بلای. *T* has besides در زمان instead of زمان.

^۹ *M* هم; in the second hemistich *W* reads در instead of از آن.

^{۱۰} *T* چنان. *B* has a peculiar بی جوابی instead of بس جواب.

^{۱۱} So *B*, *M*, and *W*. *A* بَیْن; *E* and *N* بتن; *T* زتن.

^{۱۲} *A*, *E*, *N*, and *T* ضعیف; *M* بکر کودکست و ضعیف.

^{۱۳} So *M* and *W*. *B* has the same, except دمان for دمدم; the other copies read هنوزش دمدم (دهد *T* and *E*) از دمان.

نه از خانه بیرون گذاری همی ^۱	تو اورا زما باز داری همی
بدو مان نداری همی استوار	چه بودت کز بنسان نهان آشکار ^۲
گل مهر اورا ببود همی	۱۳۵۰ مر اورا دل ما بجوید ^۳ همی
بفرمان و رایش سرافکنده ام ^۴	همه تن بتن مرورا بنده ایم
جهانرا ز نوروشنائی دهد ^۵	چو فردا فلک تاج بر سر نهد
کد صحرا کنون جنت الکبرست ^۶	مر اورا تو با ما بصحرا فرست
بهر گوشه يك لحظه بازی کنیم	زمانی چریم و چمیم و زنیم ^۷
زبازیدن و لهو ^۸ خندان شویم	۱۳۵۵ زمانی بر گوسفندان شویم
بگلها بیاراسته دشت روی ^{۱۰}	بهارست و گیتی بر از رنگ و بوی ^۹

^۱ *M* and *W* برون نا گذاری همی. Between this and the following verse these two copies insert the eleventh verse of Sûrah XII: **قَالُوا يَا أَبَانَا مَا لَكَ الْيَحْيَى**.

^۲ = half secretly, half openly; instead of *M* and *W* read برو. On استوار see v. 828 above (note ۱ on p. ۸۰).

^۳ نجوید in *B* is evidently a clerical error.

^۴ So *A*, *E*, *N*, and *T*. *M*, *W*, and *B* read at the end of the first hemistich بمهر (زهر) *B* instead of بنده ایم, and in the second hemistich دلش سر بر ناصحیم.

^۵ Between this and the following verse *M* and *W* insert the twelfth verse of Sûrah XII: **أَرْسَلْنَا مُعْنَاهُ الْيَحْيَى**.

^۶ So *B*, *M*, and *W*; the other copies جنت اکبرست.

^۷ So in *T* and similarly in *B* (where چریم و چمیم are transposed). *M* and *W* has besides an inappropriate هر لحظه. *B* has يك لحظه. After this verse *B*, *M*, and *W* add another which is irreproachable in wording, but interrupts in a rather awkward way the close connection between the two verses, beginning with زمانی, viz.:

چه باشد که فردا تو مارا دهیش شویم از دل پاک هر يك رهیش

^۸ زبازی هواخواه *W*; زبازی چو آهوی *M*.

^۹ برنگ و ببوی *B*.

^{۱۰} So *B*, *T*, and *N*. *A* and *E* بگلهای پیاراسته دشت کوی *M* and *W* بگلها بیاراسته سنگ و کوی.

تن و جانتان را ^۱ نگهدار باد	۱۳۷۵ شمارا خدای جهان بار باد
بدو باز گفتند هر ده بسر	چو بشنیدشان گوش گفت بدر ^۲
نباید ^۳ چنین داستان کرد باد	که ای مهربان باب فرخ نهاد
نگوید چنین مرد با رای و راه	یکی حجتست این ربك و تباہ ^۴
روانها ^۵ زتن باك بسترده ایم	جد بودست مارا مگر مرده ایم
بجان و دل و دیده باریم باك	۱۳۸۰ که ما خود ورا ^۶ گوشداریم باك
که مر یوسف پاکتن را خورد ^۷	اگر گرگ بر ما همی بگذرد
سری بی زبان و تنی بی سریم ^۸	چنان دان که ما خائن و خاسریم
نگشت اندر آن آرزو نارشان	بدر هیچ نشنید گفتارشان
سراسر برفتن نهادند روی ^۹	جو گشتند بومد از آن گفتگوی

^۱ *M* and *W* خود ; in the same two copies there is inserted after this the fourteenth verse of Sûrah XII: قَالَ لَيْسَ أَكَلَهُ الْخَبْخَبُ; in *N* a special heading appears: جواب دادن اسباط یعقوب علیه السلام را; an interval is also marked in *A*.

^۲ So best in *T*. Instead of گوش شان *A* and *N* read اسباط, and *E* اخوانش; *M*, *W*, and *B* شنیدند چون (چو بشنیدشان *B*) گفتگوی بدر. *B* has besides in the second hemistich آن instead of هر.

^۳ *M* and *W* باید.

^۴ So *M* and *W*; the other copies (except *B*, where this verse is wanting): ربك و تباہ instead of زگرگ تباہ. In *N* verses ۱۳۷۸ and ۱۳۷۹ are transposed, and after v. ۱۳۷۹ a new heading is added: ناامید شدن اسباط از یعقوب علیه السلام;

^۵ *M* and *W* روانرا. *E* reads in the first hemistich ما را مگر مرده ایم.

^۶ *T* که اورا بجان. *B* نه ما ورا (as question), and in the second hemistich بجان و سرودیده داریم باك. In *A*, *E*, and *N* verses ۱۳۸۰-۱۳۸۲ are wanting.

^۷ So *M* and *W*. *B*:

اگر گرگ مارا همی بردرد
مر این یوسف پاکتن را خورد
In *T*, where the following verse is wanting, the first hemistich runs thus:
کجا گرگ بر ما همه بگذرد.

^۸ This verse in *B*, *M*, and *W* only; the wording is according to *B*; the other two copies read in the second hemistich سرب بی زبان و زبان بی سریم.

^۹ So *B*. *A*, *E*, and *N* سراسر برفتند از بختن اوی: *T* the same, except the

همانا که بر وی شود زهر نوش	نداند تن خویشن داشت ^۱ گوش
ندانم که هر يك بدل چون شوند	شما چون سوې دشت بمرن شوند ^۲
که غائب شوند از برش یکرمان	همه درد و تهمار من هست از آن
شود روز روشن بمن بر ^۳ سیاه	بواجب ندارند ورا نگاه
میان چراگاه و بیش گله ^۴	کنید از دل و دنده او را بله ^{۱۳۷۰}
زهم بگسلاند تنش را خورد ^۵	همی ترسدم دل که گرکش برد
ورا نوش زهر ^۶ هلاهل بود	شمارا ازو هوش ^۷ غافل بود
کجا دارد آنگاه گفتار سود	چه گویم شمارا چو آن کار بود ^۸
ندارد بدین رای وهوشم بسیج	ایا من مگوئید ^۹ ازین برده هیچ

^۱ *T* داد. After this verse there is inserted in *M* and *W* the thirteenth verse of Sûrah XII: قَالَ إِيَّايَ لَيَحْزُنُنِي إِلَيْهِ.

^۲ *B* روید; the second hemistich is according to *B*, *M*, and *W*; the other copies read ندانم بدل (نلب *T*) هر یکی چون شوند.

^۳ *T* برور; this verse in *B*, *T*, *M*, and *W* only, in the latter two copies placed before v. ۱۳۶۸.

^۴ This verse is again wanting in *A*, *E*, and *N*.

^۵ So *B*. *M* and *W* خورد بس خورد; *T* پس آنرا خورد; *A*, *E*, and *N* have خورد in the first hemistich, and in the second برد (ونس *N*).

^۶ *M* and *W* رَوشهای *A* and *E* ازو گوش.

^۷ *B* هر دم. *W* repeats by mistake the second hemistich of v. ۱۳۶۷ in this form (which lacks a proper rhyme): بدانم که هر يك بدل چون بود. On هَلاهل see Ganj-nâma, f. ۱۶۴^b, l. 4 ab infra, where it is explained by زهری که هیچ تریاقی با and the following bait of the Shâhnâma quoted:

همانگاه زهر هلاهل بخورد شیرین روانش برآورد گرد

^۸ So *M* and *W*. *A*, *E*, *N*, and *T* read in the beginning شمارا چه گویم. Instead of چو *A*, *E*, *N*, and *B* have که. *B* besides substitutes کار این کار.

^۹ *E* and *N* نگوئید. *T* بگوئید (?). Instead of پَرده (melody, strain) *A*, *E*, *N*, and *T* read the more prosaic گونه. *B* reads in the second hemistich بدین راه هوشم.

تو باما بیگانه مانی همی	در آشنائی فرانی ^۱ همی
مکن ^۲ ای برادر دل ما بجوی	گل مهربانی زمانی ببوی ^۳
ببا تا بهم سوی صحرا رویم	زهر سو بازی چمیم و چریم ^۴
ببینی در و دشت رنگین شده	نکوتر صورتگر چین شده ^۵
۱۴۰۰ ببینی جهانی خرامان گله	زهر سو بهر مرغزاری یله ^۶
ببینی که نخچیرگه چون بود	بنخچیر بر ما ^۷ چه افسون بود
بگیریم نخچیر و بریان کنیم	پس آهنگ بر خوردن آن کنیم ^۸
همه روز ^۹ بازی بود کارمان	تو باشی بدان همسر و یارمان

^۱ So best in *T*. *M* and *W* خوانی; *B* without a rhyme نجوئی.

^۲ So *B*, *E*, and *T*; the other copies یکی.

^۳ *M* and *W* گل مهربانی مارا ببوی.

^۴ So in *B* (comp. the verses ۱۳۵۳ and ۱۳۵۴ above). Instead of صحرا in the first hemistich *A*, *E*, *N*, and *T* read دشتی. *E* has besides شویم instead of رویم. *M* and *W* دشتت بریم. For چمیم in the second hemistich *M* and *W* substitute جهیم (see note 7 to v. ۱۳۵۴ on p. ۱۳۶). In *A*, *E*, *N*, and *T* the second hemistich runs thus: زمانی بهر سوی (کوی *E*) بازی کنیم.

^۵ So in all copies (except *M* and *W*, which read چین شده) as elliptical expression for 'finer than China's painter could make it' (نکوتر صورت) (وادی Arab. = دره; (صورتگر چین); In *T* this bait is placed, less appropriately, between verses ۱۴۰۱ and ۱۴۰۲.

^۶ This verse in *B* and *T* only. *B* has instead of خرامان a queer خروخر.

^۷ *A*, *E*, and *N* مارا; *T* ز نخچیر بر ما صد افسون بود. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۸ So correctly in *A*, *E*, *N*, and *T*. The reading of *B* و خوان پس آهنگ زی has no rhyme. In *M* and *W* this bait runs thus:

ببینی که نخچیر چون پی کنیم پس آهنگ زی خوردن وی کنیم

^۹ *T* روزه, and in the second hemistich همسر همه. In *A*, *E*, *N*, *M*, and *W* کارما and بارما.

۱۳۸۵ زبیش بدر چون برون آمدند ببین تا زنو داستان چون زدند
 چه^۱ نیرنگ و افسونگری ساختند چه رای و چه تدبیر برداختند^۲
 فریفتن برادران یوسف علیه السلام را^۳
 بخواندند مر یوسف خورا کد شمع روان بود یعقوب را
 چو با باب وی^۴ هم نشکفتند مراورا بگفتار بفریفتند
 بگفتند کای^۵ راحت جان ما بتواتره همواره ایمان ما
 ۱۳۹۰ دل ما همه سوی کام تو است زبانهای ما بر زناهم تو است^۶
 زدل هر یکی مهرجوی تو ایم مدام آرزومند روی تو ایم
 تو بیرامن ما نگر دی زُن نگوئی کم و بیش باما سخن^۷
 دلت نیست باما زُن مهربان نجوئی همی مهر ما یکرمان^۸
 که در بیش ما یار و یاور نه^۹ توگوئی که باما برادر نه
 ۱۳۹۵ مگر ما نه پیوستگان تو ایم نه همزاد و هم‌رستگان تو ایم^{۱۰}

سراسر برفتند نامید *M* and *W*; از بیش for در بیش evident clerical error of (ازوی *W*). The same uncommon contraction of نامید into نا امید appears in the first hemistich of these two copies.

^۱ *B* and *E* چو; *W* نیرنگ افسونگری.

^۲ So *M* and *W*. *B* چه تدبیر و رای بد انداختند *A*, *E*, and *N* چه رای و چه راه *A*, *E*, and *N*. چه رای و چه راهی بر انداختند *T*; بد انداختند.

^۳ So *M*, *W*, *B*, and *N*. *T* رای فریفتن برادران یوسف را بجهت بردن بصحرا. In *A* and *E* a mere interval.

^۴ *B* خود. This verse in *B*, *M*, and *W* only.

^۵ *T* and *E* ای; *A* and *N* با. ^۶ This verse again in *B*, *M*, and *W* only.

^۷ This verse in *B*, *M*, *W*, and *T* only.

^۸ This verse in *B* and *T* only (*T* reads in the first hemistich بر ما زتن and in the second نجوید).

^۹ So *M* and *W*; the other copies (except *T*, where this verse is wanting) read instead مارا باما تو یار نه. *E* has besides in the second hemistich کم و بیش باما تو یار نه of باما.

^{۱۰} Verses ۱۳۹۵ and ۱۳۹۶ again in *B*, *M*, *W*, and *T* only. *B* reads in the first hemistich (؟) مگر ما زیوستگان همیم (with a corresponding همیم in the second hemistich). *W* (؟) زمانی به پیوستگان تو ایم.

رفتن فرزندان روز دیگر بمش بدر^۱

دگر روز شبگیر ^۲ بمش بدر	سراسر بخدمت نهادند سر
زیوسف سخن برگرفتند باز	بگفتند هر يك زمانی دراز
که باما ببايد فرستادنش ^۳	يك امروز یوسف بما دادنش ^۴
ببیند ^۵ در و دشت و خرم شود	همه روز باما ببازی رود
چوایشان بنو این ^۶ سخن ساختند	زهرگونه گفتن در انداختند
همایون پسر ^۷ یوسف نیکخواه	شنیدم که حاضر ^۸ بُد آنجایگاه
بآن آرزو نیز بر بای خاست	بخواهش ز یعقوب فرخنده ^۹ خواست
چنین گفت کای شمع بیغمبران ^{۱۰}	چه باشد گر امروز با همسران ^{۱۱}
شوم شادمانی و بازی کنم ^{۱۲}	گل شادی از باغ دولت چنم
زیوسف چو بشنید باب ابن سخن	درخت مرادش ^{۱۳} بر آمد زُن

در خواست کردن والنماس نمودن B . B So in the shortest form in M and W . در خواست کردن برادران یوسف را علیه السلام و نیز در A . برادران یوسف را تمنا کردن اسباط بار دوم بجهت T . خواستن یوسف عم که بانها بسیر صحرا رود. بردن یوسف و رضا نشدن یعقوب و خواهش نمودن یوسف علیه السلام از پدر. In E there is a mere interval. in A no interruption at all.

^۲ سرانجام. instead of سراسر in the second hemistich B reads رفتند T .

^۳ In A , E , and N the two hemistichs are transposed. M and W read ببازی instead of ببايد in the first hemistich; M has دیگر instead of یوسف in the second.

^۴ M and W read بود. Instead of رود at the end of the second hemistich A , E , and N read بود. T همه روزمان بار و همدم شود.

^۵ M and W read بنای, and in the second hemistich آراستند زهرگونه گفتن.

^۶ B , M , W , and N seem to read سیر. M and W read نیکخواه instead of نیکراه.

^۷ T خفته.

^۸ T , A , and E فرزانه.

^۹ T همراهان.

^{۱۰} B , M , W , and E read کنیم. E چنیم and کنیم. In the second hemistich M and W read از شاخ بازی instead of دولت گل دولت T . از باغ شادی چنم.

^{۱۱} M and W نشاطش.

بدین داد ^۲ هر ده ترا یاوریم	شبانگه ترا شاد باز ^۱ آوریم
سخنهای ایشان بدل در شکفت ^۳	1405 دل یوسف از کودکی در گرفت
مرا و بزده همزاد و همگهران	بدیشان ^۴ چنین گفت کای مهتران
که ما چون تنبیم او بتن در سرست ^۵	بدین آرزوتان ^۶ بدر داورست
من این باب را میشناسم کلمه ^۷	نفرمان او من توانم جمید
بگوئید ای داک دل راستان	بیائید با او ^۸ همین داستان
شوم من دادن آرزو یارنان	1410 گر او نشنود ^۹ هیچ گفتارنان
دست شما زود بسباردم	بخواهم ^{۱۰} که بگذارم
اگرشان غمی بود بغم شدند ^{۱۱}	زگفتار او باک خرم شدند

^۱ باز شاد *M* and *W*.

^۲ راه. In *B* *T* substitutes *راہ*. (Bostân, ed. Graf, p. ۲۰, last line): *T* substitutes *راہ*. In *B* the hemistich runs thus: *ببازت بریم و بناز آوریم*.

^۳ So best in *T*. *در گرفتن* here = 'to take fire.' *M* and *W* have in the second hemistich again *در گرفت* (there = 'to take effect'). The other copies have as rhyme-words *بر فریفت* (as it seems, in a hitherto unknown passive sense) and *در شکفت* (perhaps misspelt for *بر فریفت* and *در شکفت*). After this verse appears in *M*, *W*, and *N* an unnecessary new heading, viz. *جواب دادن* (so *N*). *سخن گفتن یوسف با برادران* (so *M* and *W*) or *یوسف علیه السلام برادرانرا* (so *N*).

^۴ *M* and *W* *ولیکن*; instead of *مهتران* *T* has *مهربان* (which seems a mere clerical error, as a plural is absolutely needed here).

^۵ *T* *بدان آرزومان*. ^۶ *T* *بتن برترست*. *E* *بتن سرورست*.

^۷ This verse in *M* and *W* only.

^۸ So *B*, *M*, and *W*; the other copies *با وی*. *M* and *W* read in the second hemistich *بگوئید پیش بدر باستان*.

^۹ The affirmative *بشنود* in *T* seems a clerical error again; in the second hemistich *M* and *W* substitute *داوری* for *آرزو*.

^{۱۰} So correct in *M* and *A*. instead of the negative form *نخواهم* in some of the other copies; *B* *بخاود* (?); *T* *بخاوبد خواهم*. *E* substitutes *نیز* for *زود* in the second hemistich.

^{۱۱} This verse is wanting in *M* and *W*.

نورزد مرا دل بجز ^۲ مهر اوی	نبیند مرا چشم ^۱ جز چهر اوی
دگر آنکه همتای او اندکست	یکی از پی آنکه او کودکست
زبی مادری در دلش آدرست	سه دیگر ^۳ که تنها ویی مادرست
چو مادر ندارد شکسته دل است	اگرچه همه کام او حاصل است ^۴
که فرجام این کار نیک آیدم	کنون از شما آن بسی ^۵ بایدم
بزنهار یزدان و سوگند چند ^۶	پذیردش از من بهیمان و پند
نداریدش اورا پیاده براه	که دارید مرده مرا اورا نگاه ^۷
نه باریست سنگین نه چیزی درشت ^۸	بنوبت کشیدش یکایک بهشت
نباید که یابد دلش رنج و تاب ^{۱۰}	چو تشنه شود پیشش ^۹ آرد آب
مدارید ازو خوردنی هیچ باز	سوی خوردنی چون گرایدش آ ^{۱۱}
مبادا که تنها فرو ماند اوی	مگردید ^{۱۲} غائب ازو هیچ روی

^۱ *M* and *W* دیده; *B* چهر. In *A*, *E*, and *N* the first hemistich is thus worded: نرزد مرا چهره جز چهر اوی.

^۲ *M* and *W* سینه جز. In *A* and *N* the second hemistich runs thus: نورزد دلم. نیززد مرا سکه جز مهر اوی; in *E* مهر جز مهر اوی.

^۳ So *M* and *W*. *B* and *T* آن دگر. In *A*, *E*, and *N* this verse and the two following ones (vv. 1448-1450) are entirely wanting. In *B* also verses 1449 and 1450 are wanting.

^۴ *T* اگرچند فرزند با حاصل است *T*. ^۵ *M* and *W* من همی.

^۶ This verse is wanting in *M* and *W*.

^۷ *A*, *E*, and *N* نگاه برادر همه; *M* and *W* (?) ومارا نگاه; که دارید مرده مرا اورا نگاه. and in the second hemistich اورا از بن instead of اورا.

^۸ This verse is wanting in *M* and *W*.

^۹ *T* پیش. Verses 1454 and 1455 only in *M*, *W*, *T*, and *B* (in *B* they are placed after v. 1457).

^{۱۰} *T* دلش تنش instead of دلش. نباید که او آیدش رنج و تاب.

^{۱۱} *B* بگرد باز. *M* and *W* گراید باز, and in the second hemistich مدارید سوی instead of بوی. (ندارید *W* and *T*) از خوردنی الخ.

^{۱۲} *T* نگرید, and in the second hemistich مبادا instead of نباید. This verse in *M*, *W*, and *T* only.

خداوند هفت آسمان و زمین	که ^۱ تَسْپُرِد بایم بجان آفرین
که چون من بپایدش یکرور ^۲ مُرد	بکمتر ^۲ یکی بندۀ او سَپُرِد
که بروی قضا کرده بُد کار پیش ^۳	نه کم گفت یوسف حدیث ونه بیش
گرفتش بهشت ^۴ اندرون با شتاب	پذیرفت روبیل اورا زیاب
گذشتند و گفتار بگذاشتند	۱485 بکایک ره دشت بر داشتند
جهان شمع یعقوب را بازگشت	بدان ساعت اندر ^۵ که دادند بهشت
دلش پاک از دیده بیرون چکید	روانش توگفتی زن بر دمید ^۷
همی کرد بر چهر یوسف نگاه	بصحب ^۸ همی رفت یک لُخت راه
بر افراز تل بر شد آن هوشمند	یکی تل بُد از گوشۀ ره ^۹ بلند
همی دید تا نیم فرسنگ راه ^{۱۰}	۱490 بیوسف همی کرد زان تل نگاه
که داند که اورا چه آندۀ رسید	چو ^{۱۱} از چشم یعقوب شد نابدید
سراسیمه از بخت شوریده رای	زمانی بدان ^{۱۲} تل همی بُد بای

^۱ *T* چو. *M* and *W* read بایم instead of جانم. ^۲ *M* and *W* بیکهتر.

^۳ So best in *T*; the other copies read (که ویرا *M* and *W*) بپاید. یکی روز.

^۴ *T*, *M*, and *W* خوبش.

^۵ So correctly *M* and *W*, see vv. 1500 and 1502 below; the other copies read رفتن. After this bait there appears in *M* and *W* the following heading: اسباط از پیش پدر و بردن یوسف را علیه السلام. In all the other copies the story goes on without interruption.

^۶ *M* and *W* آنگه. Instead of باز in the second hemistich, *T*, *M*, *W*, and *E* read بار (burden, trouble).

^۷ *W* بر پدید. This verse in *M* and *W* only.

^۸ *M* and *W* عقب شان, and in the second hemistich در instead of بر.

^۹ *M* and *W* بود بر گوشۀ ده, and in the second hemistich تل شد, and in the second hemistich بر افراز آن تل شد. آن هوشمند.

^{۱۰} This verse is wanting in *M* and *W*.

^{۱۱} *M* and *W* پس, and in the second hemistich که داند چه اندوه اورا رسید.

^{۱۲} *M* and *W* بر آن. همانجا *E*; in *E* there are besides the two hemistichs transposed.

روانرا همیدار زاندیشه باک	مباش از پئی او تو اندوهناک
بنزدیک یعقوب قرخ نهاد ^۲	ازین در چو کردند ^۱ بسیار یاد
که باشند یکتادل و مهربان	۱۴۷۰ بسوگندها بسته شد عهدشان ^۳
بیاورد بس جامه پاکتر	شنیدم که یعقوب قرخ سیر
بشانه زد آن موی دلبد را	بپوشید ^۴ آن جامه فرزند را
همان کوزه‌ها را ^۵ پر از آب کرد	بسی خوردنیها بیاورد مرد
بهر یک مر آن مایه داد و دین ^۶	سپردش باولاد و کرد آفرین
که او بود مهتر سرائیل را	۱۴۷۵ پس آنگاه بر خواند روبیل ^۷ را
بدست اندرش دست یوسف نهاد	بامید روبیل بر باد داد ^۸
امید من و یادگار منست	چنین گفت کین زینهار منست ^۹
زهر بد مراورا نگهدار باش	سپردم بدست تو بیدار باش
دل مهربان در تنش گفت آه	چو یوسف چنان ^{۱۰} دید بر جایگاه
چه تیمار باید ^{۱۱} کشیدن مرا	۱۴۸۰ چه پتیاره خواهد رسیدن مرا

^۱ بسیار کردند *T*; گردید *A*.

^۲ نژاد *E*.

^۳ *M* and *W* شان روان. In both copies there is added here another bait, which is quite faultless, but rather an unnecessary repetition of what has been said in v. ۱۴۶۱ already:

شودشان دل وهوش با داد جفت بجای آورند آنچه یعقوب گفت

^۴ بپوشاند *E*.

^۵ کوزه‌های *B*; this verse is wanting in *M* and *W*.

^۶ So *B*, *T*, *A*, *E*, and *N*, and if we refer *آن مایه داد و دین*, as seems most befitting, to Jacob, and not to Joseph, we have *مر* here as emphatic particle before the subject of the sentence, see note ۱ on p. ۸۷. Instead of *مایه E* reads *پایه* (comp. note 8 on p. ۵۰); *M* and *W* *بدان باکرایان با داد و دین*.

^۷ On the form *روبیل*, see note ۱۰ on p. ۷۵. Instead of *بر خواند B* reads *آنگاه برش خواند*.

^۸ *M* and *W* *بامید نیکی و فریاد داد*.

^۹ *چنین گفت زینهار یار منست W*.

^{۱۰} *T* *چنین*, and in the second hemistich *بر* instead of *در*.

^{۱۱} In *T* again *خواهد*. On *پتیاره* in the first hemistich see note ۱ on p. ۸۷.

قصهٔ یوسف که برادران در صحرائی برده
با وی چه کردند^۱

کَنون قصهٔ یوسفِ مهربان	بیا بشنو ای مؤمنِ پاکجان ^۲
ببین تا روانش چه تیمار دید ^۳	چه جور و جفا و چه آزار دید
۱۵۰۰ ببرند ویرا زمانی بناز	بگفتارهای خوش و دلنواز
چنین تا ز یعقوب شد ناپدید	جهان پردهٔ شرم ^۴ ایشان درید
ز پشتش فکندند بر روی خاک	زیانها بوی برکشیدند ^۵ پاک
بیکبارگی خیره کردند روی	ورا دزد خواندند و ناراستگوی
بدو هر یکی گفت کای بدنشان	چه نیک اختری دیدی ^۶ از آسمان
۱۵۰۵ که بر پشت ما باشدت جایگاه	زمانی پیاده نیوئی براه
بکن دبدۀ و همچو ما گام زن	کت آن کام دل رفت و آن یار تن ^۷
چو آن دید یوسف دلش چاک شد	امیدش ز جان و روان ^۸ پاک شد

the same surprise of Joseph at his father's action is expressed on f. 65^b, ll. ۱۰ and ۱۱:

چو یوسف از پدر این حرف بشنید برو بشگفت و در دل غنچه گردید
که بایستی بخلاقم سپردن ز مخلوقی چه آید وای بر من

In Jāmī's epopee Jacob's assent is obtained by the mere boasting of the brothers that *ten* men would be a sufficient match for *one* wolf. In both poems the story of Joseph and his brethren is interrupted by a long preamble about Zalikhâ.

^۱ So in *N*; a similar heading in *T*: ابتدای داستان یوسف با برادران و قصد گشتن. او کردن و مانع شدن یهودا از قتل آن. In *A* there is a mere interval; in the other copies the text runs on without interruption.

^۲ *M* and *W* بگوش دلت یکزمان.

^۳ *M* and *W* قصا با وی از شوربختی چه کرد خورد, and in the second hemistich برو برگشادند^۵.

^۴ *N* چشم.

^۵ *M* and *W* دیدی ز آسمان; *T* دید; *B* دید.

^۷ So *T*. *M* and *W* have the same except ناز تن (which is found in all the other copies too). *B* and *E* read in the first hemistich بکن دیدی همچو; *A* and *N* که آن نگریدید همچو; all four have in the second hemistich شد.

^۸ *M* and *W* وجهان. *N* has in both hemistichs گشت.

دش بی شکیب و تنش با گداز	بس آمد غریوان ^۱ بُنگاه باز
که آید شبانگاه خورشید و ماه	بامید بنشست دیده ^۲ بر راه
که روز من امروز باشد دراز	۱۴۹۵ همی گفت یعقوب بادل براز
ازین راستر چیز با دل نگفت ^۳	جهاندار یعقوب با داد جفت
درازیش گوئی چهل سال بود	که آن روز او سخت بدفال بود ^۴

^۱ ناشکیب *A* and *N* read بی شکیب. Instead of آمد *M* and *W*.

^۲ *M*, *W*, and *T* دیدہ.

^۳ This verse, which forms a useful syntactical link between vv. ۱۴۹۵ and ۱۴۹۷, is only found in *M* and *W*.

^۴ So in *N*, confirmed in some way by the reading of *M* and *W*: سخت که آن بود که روز سیه فال بود ; *T* has ببحال instead of بدفال. *B* and *A* بیمار, which gives no rhyme ; *E* an unintelligible اہمال. In the second hemistich *M* and *W* read کہ آنرا درازی چهل سال بود. Firdausi's psychological masterstroke (in the preceding chapters) in making the brothers enlist Joseph's own sympathy and childish delight on their side, and thus secure the success of their trick by the intercession of the very victim of that trick, is imitated (but in a much feeblér way and with rather inflated language) by Nâzîm, India Off. ۱۸۴, f. 63^b, ll. ۹-۱۳ (the brothers' action):

بافسون خانی (خوانی read) و جادو زبانی	طلب کردند یوسف را نهانی
کہ بیخود شد ز تأثیرش چو مستان	بر خواندند چندان مکر و داستان
حریص آهنگ همراهیش دیدند	چو استقبال آگاهیش دیدند
سوې بزم پدر احرام بستند	جَرس بر محمل ابرام بستند
تضرع بار کردند ابر گفتار	تعرض مدعای خود دگر بار

and f. 64^a, ll. 2-4 and 7-9 (Joseph's intercession):

جنین رخ بر زمین بیش پدر سود	چو مزگان تر زبان شد گریه آلود
چو دُر بر چهره ام قفل ملاست	کہ دل در خانه ام بزمردہ حالست
شوم روزی بصحرا بال افشان الخ	اجازت ده کہ ہمپرداز اخوان
کہ از دامان مادر طفل محزون	همان بینم زسیر دشت و هامون
جهان سوز آتشی بود آب گردید	پدر چون موج الحاح بسر دید
کہ بچد سر ز استرغای محبوب	بفرمان محبت دید ناخوب

In Nâzîm 'it is also Reuben to whose particular care Joseph is entrusted, and

ز سختی بجانم رسیدست کار
 ۱۵۲۰ چه دیدید ازین بیکس ناتوان^۲
 شمارا نه شرم است و نه^۱ زینهار
 که افتادتان^۳ این عداوت میان
 دل پاکتانرا بیازرده ام^۴
 همه شرم و آرم خود هشته اید^۵
 مرا بی گناهی نخواهید گشت
 شده آرزومند یکقطره آب^۶
 پس آنکه بخنجر جوایم دهید^۷
 ۱۵۲۵ بیزدان که یکقطره آیم دهید
 نماندست از تشنگی طاقتم
 بیکره گسست از روان راحت^۸
 توگفتی مگر^{۱۰} داشت کین کهن
 ز دش یک طباچه برخسار و چشم^{۱۱}
 چو روبیل شنید ازو این سخن
 سبک دست بر داشت از کین و خشم

^۱ *B* ونی. After this bait *M* and *W* insert another one, which is rather suspicious by the mixture of singular and plural in the same hemistich:

چه بودت که چونین سیه دل شدید بخون خوردن من برون آمدید
 چه (چو) دیدی (*T*) دیدی *B*, *T*, and *E*; بیکس و بیزبان *A* and *N*.
^۲ So *M* and *W*. *A* and *N* (ای مهربان *B* better).

^۳ *T* این. *B* has آن instead of افتادمان.

^۴ So *B* and *N*. *T* نیازرده ام; *A* and *E* کی آزرده ام *M*; دل پاکتان من کی *M*.
^۵ So *T*, with the combination of the two synonyms as in the following verse of the Shāhnāma:

برادر که اورا زمن شرم نیست مرا سوی او راه آرم نیست
 همه جامه شرم برکنده اید *M* and *W*. بنوشته (پیوسته) *E* has the same wording, except بنوشته instead of بگسسته. *B*, *A*, and *N* read
 همه شرم تان پاک بنوشته (پیوسته) *E* has the same wording, except بنوشته instead of بگسسته. *M* and *W* بنوشته.

^۶ دلتان *W*.

^۷ *M* and *W* رسیدست جان بر لب از رنج و تاب *T*. and in the beginning of the second hemistich شدست.

^۸ *M* and *W* پس آنکه بخنجر مرا سر برید *T*. On the emphatic که in the first hemistich see note ۱ on p. ۸۸.

^۹ This verse is found in *M*, *W*, and *T* only. ^{۱۰} *M* and *W* ازو.

^{۱۱} So *B*, *A*, *E*, and *N*. *M* and *W* substitute بگشاد for داشت *T*:

سبک دست بگشاد در خشم و کین ز دش یک طباچه بروی حسین

فتاد اندرو آتشی روحسوز	سیه شد برو ^۱ روی نابنده روز
بمبجد چون مار سر کوفته ^۲	جهان شد برو تیره آشوفته
نیاید سخن کرد دور و دراز	۱۵۱۰ بدل گفت کامد زمانم فراز ^۳
رخ سرخ او در زمان زرد شد	دل گرم او در زمان سرد شد
نه جای سخن ^۴ بُد نه جای گریز	دم اندر کشید و همی ^۴ رفت تیز
باندک زمان بای وی شد تباه	بعمداً همی تاختندش براه
نه جای گریز و نه جای درنگ ^۵	نه درمان عذر و نه سامان جنگ
که بایش همه ^۶ گشته بُد آبله	۱۵۱۵ نَبُد ^۷ رفته تا نیم راه گله
جهانرا همه پیش وی خوار کرد	در آندم برو ^۸ تشنگی کار کرد

تصرّح نمودن یوسف با برادران^{۱۰}

بدو گفت جانم سویی لب رسید	بنزدیک روبیل مسکین ^{۱۱} دوید
فتاده دل و آبله ^{۱۲} گشته پای	نه پابم دُرستست و نه دل بجای

^۱ *T* بر آن *M* and *W* برو هور.

^۲ This verse in *M* and *W* only.

^۳ *T* زمان فراز. *M* and *W* (where this bait is placed after v. ۱۵۱۱) read in the second hemistich بهن کردن دراز.

^۴ *B* and *E* کشیده همی.

^۵ *M* and *W* حذر. *B* substitutes for the second جای (as below in v. ۱۵۱۴ for the first) پای and *E* راهی (راه or رای?).

^۶ So *T* in agreement with v. ۱۵۱۲. *B* نه پای گریز و نه جای درنگ; *A* and *N* نه جای گریز و نه پای درنگ. In *M*, *W*, and *E* this verse is wanting.

^۷ بشد *T*.

^۸ So *T*, *M*, and *W*; the other copies همی. Instead of بُد آبله (which is in agreement with the wording of v. ۱۵۱۸) *T*, *B*, and *N* read بُر آبله.

^۹ *T*, *A*, and *N* بدو; *M* and *W* here یکایک instead of در آندم.

^{۱۰} So in *B*, *N*, where the heading is correctly placed after v. ۱۵۱۶, reads: زاری. رفتن یوسف پیش روبیل و شفاعت کردن. *M* and *W* کردن یوسف علیه السلام نزد روبیل. In *B*, *M*, and *W* the heading is inappropriately put after v. ۱۵۱۷, thus disturbing Joseph's words. In the other copies the text runs on without interruption.

^{۱۱} *M* and *W* مهتر.

^{۱۲} *M* and *W* کفیدست دل آبله.

نه سوگند دادی ^۱ بیزدان پاك	بآب و بآتش بباد و بځاك
كه داری بدین كودك خُرد گوش	بچان و دل و دیده و رای و هوش
پیاده نرانی براه اندرش	نگردی تو خود یكزمان از برش
نداری ورا تشنه و گرسنه ^{۱۵۴۵}	زغم پاك داریش چون آئنه
كزین شرطها نگذری سر بسر	فزون زین بجا آوری در بدر
كنون این چه دیوست كت درفتاد	دل پاك از رای و دین برفتاد
بهم بر زدی پند و پیمان ^۲ باب	برون بُرده سر ز راه صواب
پیاده همی تازیم همچو سگ	بتن در فسرده همه خون و رگ ^۳
لب از تشنگی خُشك چون سَنَك وځاك ^{۱۵۵۰}	شكم گرسنه دل پُر از ترس و باك ^۴
مكن ^۵ ای برادر زیزدان بترس	زیاداش دادار گیهان ^۶ بترس
بخون من بیگنه دل مبند	كه این نیست نزد خدا ارجمند ^۷
مرا گر كنی بی گناهی هلاك ^۸	چه بوزش بری نزد یزدان پاك
چه گوئی چرا رنجتم خون او	بخونم بهانه چه داری بگو ^۹
پدر را چه گوئی ببیش خدای ^{۱۰}	چو دعوی كند با تو آن نيكرای

^۱ So corrected from دادت in the MSS., in agreement with خوردی in the verse of the other copies. ^۲ B, M, and W وسوگند.

^۳ This verse is wanting in M and W; T reads تازیم for داریم in the first hemistich, and مرا for همه in the second.

^۴ M and W: شكم گرسنه دل زغم بیقرار.

^۵ A and N یکی. ^۶ B همچو گیهان زیاداشش M; زیاداشش دوران M.

^۷ So best in T. B (دلپسند) پسند; نزد خدای پسند; the other copies نزد (پیش M and W) خرد دلپسند.

^۸ M and W have as rhyme-words تباہ in the first, and اله in the second hemistich, besides again پیش instead of نزد.

^۹ So in M, W, and T (but in the latter نجوئی in the beginning of the second hemistich instead of بخونم). B has the same, but رنجتم instead of رنجتم (in which case we should expect خون من instead of او خون); in the other copies this verse is wanting.

^{۱۰} T بجای آری and نيكرای instead of نيكرای. M, W, E, and N read بر تو نيكرای (as an ironical address to Reuben); M and W have besides نيكرای instead of با تو.

که از زخم آن مرد بیدادگر
 ۱۵۳۰ چنین گفت کای بدرک^۲ تیره روز
 ز بهر چه از ما^۳ همیخواهی آب
 کت از آل یعقوب بگزیده اند
 ترا ما هم اکنون ببریم سر
 ببینیم تا این^۴ مه و آفتاب
 ۱۵۳۵ چگونه رهانند از دست ما
 ز روبیل چون یوسف^۵ آن زخم خورد
 چنین گفت روبیل بیراه^۶ را
 بدر با تو پیمان بدینسان^۷ نهاد
 فراموش کردی تو پند بدر
 ۱۵۴۰ شکستی همه عهد و پیمان اوی
 نه او با تو راغاز پیمان گرفت

دو چشمش برون خواست جستن^۱ ز سر
 بگفتار و کردار نادلروز
 برو آب خواه از مه و آفتاب
 بهیشت زمین^۴ هر دو بوسیده اند
 بسوزیم بر تو روان پدر
 که کردند سجده ترا گاه خواب
 چه سان میشوی^۵ بر جهان پادشا
 شنید آن سخنهای بیروی و سرد
 که ای غره^۶ مر دیو بدخواه را
 زبانش بدینسان ترا پند داد
 بچندانکه غائب شد از چشم سر^{۱۰}
 بمردی سر از عهد و فرمان اوی
 نه او کردت اندر رهای شکفت

^۱ A, E, and N افتد.

^۲ N کودک.

^۳ از من A, E, and N.

^۴ M and W زمین بیش تو.

^۵ آن T.

^۶ M and W شوی.

^۷ Or according to M and W یوسف چون. In the second hemistich T reads: سخنها که بروی شمرد.

^۸ T has بدخواه instead of گمراه, and بیراه instead of بدخواه. غره با اول مفتوح. Ganjnâma, f. ۱۱۶^b, ll. 4 and 5. فریفته شدن و مغرور گشتن.

^۹ M and W read نخستین instead of بدینسان in both hemistichs; E has in the first hemistich, and N in the second, بدانسان.

^{۱۰} Verses ۱۵۳۹-۱۵۴۷ only in M and W; the other copies substitute one single bait for these nine, viz.:

نه سگند خردی و پیمان گرفت گوا بر تن خویش یزدان گرفت

We have admitted the above into the text, as they are found in Schlechta-Wssehrd's copy too (see his translation, p. 49), and very well represent, by the repeated and somewhat exaggerated accusations against Reuben, Joseph's frame of mind at that moment.

کش از سنگ و فولاد اورا دلست ^۱	توگفتی سرشتش نه زاب و گیلست
کز آن بانگ گرگشت گوش زمین ^۲	یکی بانگ زد بر برادر بکین
برو بر جفا ^۳ کرد زاندازه بیش	براندش بخواری نزدیک خویش
دل آزده نزدیک شمعون دويد	ازو یوسف امید یکسر برید
سرشکش چو خون چهره چون سَنَدْرُوس ^۴	۱۵۷۵ در افتاد در دست و پایش بیوس
بفریاد من رس دمی زینهار	بدو گفت کای شاخ فرهنگبار ^۵
فرمانده بی یار و بی یاورم ^۶	نه بیگانه ام با تو همگورم
نهنگ بلا تا مرا یافتست	زمن بخت من چهره بر تافتست
بدان آتش اندر دلم را بسوخت	زمانه یکی آتشی بر فروخت ^۷

^۱ So simplest in *T*; the other copies read:

توگفتی سرشتی نه آبست و گل
کش از سنگ و فولاد (پولاد *M* and *W*) دادست (کردند *M* and *W*) دل

In *B* the bait is quite corrupted.

^۲ This verse in *M* and *W* only.

^۳ چنان *E*.

^۴ سَنَدْرُوس (بدال مضموم) = (بدال مفتوح) سَنَدْرُوس, which is thus explained in *Ganjnāma*, f. ۱۰۲^b: آن صمغی است زردنگ که از آن روغن کمان بهزند و آن شبیه (a yellow-coloured resin, somewhat like amber). The bait of the *Shāhnāma*, usually quoted for the meaning of this word (see *Vullers, Lexicon*, ii. p. 33۵^a), appears here in two versions, viz.:

مشو ایمن اندر سرای فسوس که گه سندر است و گهی آبنوس
(as example of سَنَدْرُوس), and

مجو ایمنی زین سرای فسوس که گه سندروسست و گه آبنوس
(as example of سَنَدْرُوس). *E* reads in the first hemistich در افتاد بر پشت پایش. *B* reads in the first hemistich بیوس.

^۵ *B* alone substitutes یار فرخنده for فرهنگبار. In the second hemistich *M* and *W* read دمی for یکی.

^۶ This verse in *M*, *W*, and *B* only; *B* reads at the end of the second hemistich بی داد و بی داورم.

^۷ So *B* and probably *T* (where تا مران seems a mere misprint for مرا); *M* and *W* مرمرا; the other copies بلاها مرا.

^۸ *M* and *W* آتش غم فروخت. *N* substitutes in the second hemistich ایدر اندر.

مرا این فرش بیداد را در نورد ^۱	مکن ای برادر ازین بازگرد
زدرگاه نیک اختری رانده ام	بجشای بر من که در مانده ام
ندارم سویی نیکبختی دلیل	غریبم اسیرم بنزد ^۲ و ذلیل
هلاکم بدین نیت آورده ^۳	وگر دل بمرگم یقین کرده ^۴
که از تشنگی رفت خواهد نفس ^۵	۱560 بیک شربت آبم بفریاد رس
بس آنگه کنی جانم از تن تهی ^۶	اگر شربت آب سردم دهی
که از کشتن من نبینی عذاب	بدان ^۷ آب چندان بیایی ثواب
چو سیل بهاری زدیده برون	همی گفت این و همی رخت خون ^۸
بروبیل را آن سخن سرسُر ^۹	نگشت از بُن پند او کارگر
که نتوان گرفتن شمارش بیاد ^{۱۰}	۱565 نداد آب و چندان دشنام داد

^۱ This verse in *M*, *W*, and *T* only.

^۲ So *B* and *T*. *A*, *E*, and *N* اسیر و بنزد. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۳ *M* and *W* ابد کرده, and in the second hemistich اید آورده.

^۴ So all copies (only در تشنگی instead of تشنگی in *T*) except *M* and *W*, which read تشنگی گشت خشکم نفس.

^۵ This verse is wanting in *M* and *W*. ^۶ بر آن *N*.

^۷ *M*, *W*, and *B* نیابی. ^۸ *M* and *W* همی راند خون.

^۹ This verse, which is quite indispensable to connect v. 1563 with v. 1565, as without it the change of subject from Yûsuf to Reuben is not indicated at all, only appears in *M* and *W* (بُن پند has been corrected from پند بُنه, which might be retained, if we adopt the reading of *W* in the second hemistich: بروبیل را آن (read بارور) being in that case = بُن, see below, note 7 on p. 123). The use of the preposition ب with a following را, as here, has as yet been found only in Jewish Persian texts, for instance, بتسمیع گفتن را in the headings of Psalms 14 and 21 in Benjamin of Bukhârâ's translation of the Psalms, Vienna, 1883 (by the way, the Jews now living in Bukhârâ had their original abode in Tûs, the modern Mashhad, the native town of Firdausî himself, from whence they migrated to Transoxania), and درم بزنبیلی را نهادند, see Zotenberg in Merx' Archiv i. p. 386 ult. (the latter example kindly communicated to me by Prof. Nöldeke), but as, even in the Shâhnâma, combinations like را از بی - را از بهر - را, etc., now and then appear (comp. also the common ازیرا 'therefore'), the possibility of such an expression as this in a Firdausian poem can scarcely be doubted.

^{۱۰} This verse is in *M* and *W* less appropriately placed after v. 1568.

بدین هر دو ^۱ باشیم فریادرس	زما خنجر و کارد یابی و بس
دلش را بتیغ جفا کرد ریش	براندش بخواری و زاری زبیش
کزو هم سیه دید روز سفید	۱۵۹۰ ازو نیز ببرد یوسف امید ^۲
شده کام ازو پاک و دام ^۳ آمده	فرماند بیچاره و سرزده
چو یاقوت بر لوح دینارگون	چکان بر رخ زردش ^۴ از دیده خون
بنزدیک لاوی شد ولابه ^۵ کرد	وز اندیشه جان و از رنج و درد
بخواندش برو صد هزار آفرین	نهادش ^۶ دو رخ پیش وی بر زمین
بمخشای بر من غریب و غمی	۱۵۹۵ بدو گفت کای مایه مردمی ^۷
سیه گشته روز و تبه گشته فال	گسسته زمن کام ^۸ و آرام و هال

two copies insert after this verse a new bait, which is quite unnecessary as it simply repeats the same idea :

تو از ما نه آب و نه نان هم نخواه برو تا دهندت همی مهر و ماه

^۱ بدین هر دو باشند *M* and *W*; بدین چیز *T*.

^۲ B reads in the second hemistich بود instead of دید. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۳ ازو دام پاک *T*. ^۴ برگل زردش *M*; برگل سرخش *W*; بر رخ خویش *T*.

^۵ لابه = چرب زبانی, see *Ganjnâma*, f. ۱۴۲^b, where among others the following two baits of the *Shâhnâma* are quoted :

ازین لابه و ناله زار تو بکوشم کنون از پئی کار تو

همی ریخت نا لابه از دیده خون همیخواست آمرزش از رهنمون

and ^۶ *A*, *E*, and *N* نهاد. In the second hemistich *M* and *W* read بوی گشادش بوی. ^۷ بر در آفرین.

^۸ So in all copies except *W*, which has نام^۸ مردمی (comp. further below in v. ۱۶۱۰, where this designation is properly bestowed upon Judah), and *T*, where this hemistich runs thus: بدو گفت کز مهر و از مردمی. In the second hemistich *T* substitutes این for من, probably because من is not connected by an *Idâfah* with غریب, as in the case of بیگنه above in v. ۱۵۵۲; but as both these treatments of من are permissible (comp. Blochmann's Contributions, p. 51, l. 26), and as moreover in v. ۱۵۹۹ below, all copies read بمن خسته, there can be no objection to the reading adopted.

^۹ *T* هوش; حال again corrected from هال.

۱۵۷۵ فرومانده ام بیکس و بی پناه
گرفتار گشتم^۲ بفرمان دیو
همی بینی^۳ آتین روبیل باک
بمن بر چنین سخت کردست دل
بزخم سیه کرده رخسار و چشم
۱۵۸۰ مرا جامه مرگ بترد همی
تو خود^۴ گیر دستم بیک شربت آب
چو شمعون سخنهای یوسف شنید
برخ بر طباچه^۵ ز دش چار و پنج
بدو گفت کای ناکس و شوم و دزد
۱۵۸۵ که باشی تو ای ناکس تیره راه
برد سجده خورشید و مه پیش تو
مه و خور که شان دیده بودی بخواب
شده روز روشن بحشم سباه^۱
گسسته زمن مهر گیهان خدو
که چون جامه مهر کردست چاک
مرا کرده زینسان ذلیل و خجل^۶
گرفتست بر من^۷ بدینگونه خشم
بیک شربت آبم نخرد همی
رهاکن روان مرا زین عذاب
چو شیر دزم سوی یوسف دوید
که بُد همچو دندان مار شکنج
مرا خوردن خون تو هست مُزد
که جوید سر موی تو تاج و گاه^۸
شود^۹ سعههای فلک خویش تو
بگو تا بخشندت امروز آب^{۱۰}

^۱ The second hemistich is in the wording of *T*; the other copies (except *M* and *W*, where this verse is wanting) read (بختی *B*) شده روی بختم (که ناگه *E*) زناگه (که ناگه *E*) سیاه, a statement which rather clashes with that given in v. ۱۵۷۳.

^۲ *T* and *B* seem to have گشته; *M* and *W* read دپو بچنگال دیو.

^۳ *M* and *W* تو بینی; *E* بینم. ^۴ This verse in *M*, *W*, and *T* only.

^۵ *A* گرفتش بر من; this verse is wanting in *M* and *W*.

^۶ *M* and *W* have بر instead of خود, and in the second hemistich مرا بر.

^۷ In *T* and *B* distinctly spelt طباچه. The second hemistich of this verse runs thus in *M* که شد همچو دندان مار شکنج; in *B* که شد همچو دندان مار شکنج; in *N* که بُد همچو دندان مار گنج.

^۸ So in *A* and *N*. *T* has the same, except سر موی for سر شوم. *M* and *W* جو دیدی; *E* که جوید سر تو سوی تاج و گاه; *B* که جوید سرت همچو شاهان کلاه. سر موی تو تاج و گاه.

^۹ *W* بود. *E* reads کیش instead of خویش; *A* repeats by mistake پیش (which gives no rhyme).

^{۱۰} *T* reads in the beginning of the first hemistich بآنها که شان. *M* and *W* have چرا می بخشندت instead of بودی, and in the second hemistich بخشندت.

1605 ازو نیز یوسف دژم باز گشت	دلش با غم و درد انبار گشت ¹
سوی نه برادر بشد همچنین	بلا به همی خورد خاک زمین
ازیشان همی خواست یکشربت ² آب	که جانش همی کرد بر لب شتاب
ندادند و زخمش فراوان زدند	چه تبغ زبانش که بر جان زدند ³
گهش دزد خواندند گه خاکسار	گهش ناکس و گاه بدبخت ⁴ و خوار
1610 از آن ده برادر یکی مانده بود	که او نامه مردمی خوانده بود
یهودا که اورنگ و فرهنگ ⁵ داشت	در آن کار او بُد که دل تنگ داشت
دلش بر برادر همی سوخت سخت	که دیدش چنان خیره و تیره بخت ⁶
و لیکن همی دم نیارست زد	که بودند آن نه برادرش بد ⁷
همی دید زیشان ⁸ و میبُد خموش	ولیکن دلش از نهان بُد بجوش
1615 بُد رفته یوسف بر او هنوز	که بُد بشت امید او گشته کوز ⁹

¹ So in *B*, *M*, and *W*. *T* has in the first hemistich بار گشت, and in the second درد و تیمار گشت.

² *T* يکقطره.

³ *T* (without a proper rhyme):

ندادند آبش فراوان زدند بزوبین (= نیزه) غم جانش آذر زدند
This and the following verse are wanting in *B*.

⁴ So *M*. *W* ناکس شوم و بدبخت *T* ناکس و خُرد و بدبخت.

⁵ In *M* and *W* these two words are transposed, فرهنگ و اورنگ; the second hemistich is according to *M* and *W*. *T* بدان حال او بُد الخ; بدان ده هم او بُد الخ.

⁶ *W* سرگشته و حیران = here خیره; شور بخت *W*.

⁷ *M* and *W*:

ولیکن همی می (زد) نیارست دم که بودند آن نه برادر دژم

⁸ So correct in *T* (زی as preposition = سوی); the reading of *B* زایشان gives no sense; *M* همی بود زانسان; *W* همی دید از آتسان. Instead of میبُد *T* has ولی, but as ولیکن follows immediately in the second hemistich, the adopted reading seems preferable.

⁹ This verse in *M*, *W*, and *B* only,—the latter two read او یوسف بر او پذیرفته (?) یوسف بر او هنوز, see Ganj-nâma, f. 132^a, where a bait of the Shâhnâma is quoted with exactly the same rhyme-words as here:

چو دی رفت و فردا نیامد هنوز نباشم زاندیشه امروز کوز
[III. 6.] x

ز بهر پدر آب و آرم ^۱ دار	تو بر من دل خوشتن نرم دار
نکی سوی یزدان داور نگر	چو روبیل و شمعون مشو کینه‌ور
بمن خسته دل آب ده اندکی ^۲	جوانمردی و مردمی کن یکی
دل‌م شد کفیده جگر	۱600 که از تشنگی کارم آمد بسر ^۳
مر اورا بمشت و بچوب ولکد	ازو لابه نشنید لاوی و زد
شد از باغ عمرت بریده درخت	بدو گفت کای ناکس شور ^۴ بخت
تو تیمار جان خور نه تیمار آب	سوی آب چندین چه داری شتاب
چه ناشی بتیمار آب اندرون ^۵	بخوایم گشتن ترا هم کنون

^۱ So in *B*, *E*, and *N*; in *T* and *A* آرم. آب is here = آبرو و عزّت و آبرو = آب. see Ganjnâma, f. 9^a, l. 9, and Rückert in Zeitschrift der D. M. G., vol. x. p. 214; آرم either = حیا و شرم, ib., f. 12^b, l. 4 ab infra, as in v. 1522 above, see note 5 on p. 105 with the quotation from the Shâhnâma, given there; or = عدل و انصاف, ib., f. 13^a, l. 5. Other meanings of the word are stated there to be: (a) واندوه, غم, corroborated by this bait of the Shâhnâma:

اگر گشت خواهید با ما یکی مجوئید آرم شاه اندکی

(b) etc., comp. also (c) عزّت و عزّت (d) بزرگی و عزّت (e) راحت و سلامت (f) شفت و نرمی (g) شفقت و نرمی). Vullers, Lexicon, i. p. 31^b, where several other meanings are given, one among them which would also fit well here, viz. compassion, leniency (نرمی). *M* and *W* read in the second hemistich دار آرم و دور آرم.

^۲ So correct in *T*, *M*, and *W*; the other copies have, instead of یکی and اندکی, as rhyme-words, دمی and یکدمی, which in fact represent *no* rhyme.

^۳ *M* and *W* بمر آمد بمر. and in the second hemistich جگر جگر.

^۴ *B*, *M*, and *W* شوم (شور = شوم و نحس, see Ganjnâma, f. 109^b).

^۵ اندیشه کردن, نگاهداشتن, محافظت کردن = تیمار خوردن, see Ganjnâma, f. 58^a, last line sq.

^۶ This verse in *M*, *W*, and *T* only. Verses 1604-1621 are entirely wanting in *A*, *N*, and *E*. In *E* there are substituted for these eighteen baits two new ones, to supply the missing link in the narrative, but the beginning of the first is unfortunately left blank. They run as follows:

دلا به زانرا برو برکشید	یهودا دويد
یکی سوی من بین زلطاف مهر	بدو گفت یوسف خراشیده چهر

در ایشان زُن نیست رحمت پدید
 1630 فراموش کردند روی پدر
 ندانم بدیشان چه بد کرده ام
 که چونین بکینم کمر بسته اند
 شدم پیش این⁴ نه برادر فراز
 بدین نه برادر بگفتم درست
 1635 ندادند یکشربت آبم کسی⁵
 نخواهند رحمت نمود از بُند
 زیزدان داور چگونه رهند⁶
 بدان کردگاری که چرخ آفرید
 که بخشایش آری بدین⁷ بیکسی
 1640 بجو¹⁰ ای برادر تو درمان من
 خردشان زیزدان بخواهد برید
 هم آن عهد و آن¹ گفتگوی پدر
 ندانم که کی² شان بیازرده ام
 بخون ریختن مهر پیوسته اند³
 بسی لایه کردم نمودم نیاز
 یکی شربت آبم دهید از نخست⁵
 بدینسان که دیدی زندم بسی
 کشندم همی تشنه و گرسنه⁷
 که زینسان بلا گستر و بیرهند
 ستاره نمود و زمین گسترید
 که آخر بفریاد جانم رسی
 که هر دم بر آید زتن جان من

¹ *A*, *E*, and *V*. *وهم*. In *M* and *W* this verse is wanting.

² *A* has *کجا* instead of *کی*. ³ This verse in *M* and *W* only. ⁴ *T* آن.

⁵ This verse as well as the following one in *B*, *M*, *W*, and *T* only. *M* and *W* read in the first hemistich of this bait *که گرتان بمرگم روان چاره جُست*; *T* reads in the second hemistich *که یکجرحه آبم دهید از نخست*.

⁶ *M* and *W* *کسی* (*W* *زان نه*) *کسی*.

⁷ This verse in *M*, *W*, and *T* only; the wording of the first hemistich is according to *M* and *W*; *بُند* here = *بُن* (بنیاد و بنیاد), see above, note to v. 1564, and *Ganjnâma*, f. 39^b, last two lines, where the following bait of the *Shâhnâma* is quoted:

مگر بومشان از بُتہ برکنیم ببار و بمرگ آتش اندر زنیم
T has here an unintelligible (?). *در ایشان زرحمت نمود از شبه* (?). The wording of the second hemistich is according to *T*, which seems preferable to that of *M* and *W* *که گشتم همی تشنه و گرسنه*.

⁸ *M* and *W* have in the first hemistich *رهید* (as address to the brothers), and in the second hemistich *که چونین بلاها نکستردند*.

⁹ *M* and *W* *برن* (the reading of *B* *آرد* is a mere mistake), and in the second hemistich *بایی* instead of *آخر*. *T* *که آخر تو باید*.

¹⁰ *B*, *M*, and *W* *بخواد*. *M* and *W* read in the second hemistich *که در دم بر آید*. *E* has *آمد* (*W* *بباید*). *همی جان من*.

که از وی کند آبر جُست و جو ^۱	نیارست رفتن دمی سوی او
کشد دست بر وی بگرزگران ^۲	گمان داشت کو نیز چون دیگران
شکسته کند یا فگارَش کند	دهد خیره دشنام و خوارش ^۳ کند
برو آفرینها بگسترد نیز	سرانجام آهنگ وی کرد نیز
بمالید بر خاک صد بار ^۴ روی	۱620 ببوسید خاک زمین بیش او
زعقوب فَرخ برادر مرا	چنین گفت کای ویژه همسر مرا ^۵
ترا همگهر من زهر دو سرم	همان مادرت خواهر مادرم
سیه کرده بر من بلا و ستم	همی بینیم ^۶ تیره روز و دزم
سرشکم زغم ^۷ سرخ و رخساره زرد	گرفتار در دام تیمار و درد
بمن بر چنین کینه ور گشته پاک ^۸	۱625 از من نه برادر بینم هلاک
بخواهند کُشتن مرا بی گناه	خردشان تباہ است و دلشان سیاه ^۹
بهانه بخورشید و مه کرده اند ^{۱۰}	چنین روز بر من سیه کرده اند
بدیشان درون نیست بیم خدای	سوی ^{۱۱} خون من شان درستست رای

^۱ So *B*. *M* and *W*:

که از وی کند آبر آرزوی
T: که از وی کند آب خواهش دمی
^۲ So *B* and *T*. *M* and *W* read بُرد instead of داشت in the first, and دست کند
 in the second hemistich.

^۳ خوارش in *T* seems a mere defective spelling for خوارش.

^۴ In *M* the phrases بر خاک and صد بار are transposed.

^۵ *M* and *W* read مرا همسر مرا. چنین گفت ویژه.

^۶ So *M*, *W*, *A*, *E*, and *N*. *B* and *T* read همی بینم. In the second hemistich
B, *A*, *E*, and *N* read ما instead of من.

^۷ *T* برخ. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۸ This verse is wanting in *B*. In *A*, *E*, and *N* it appears after v. 1639.
E substitutes here the following bait:

ازینان که هر يك برادر منند بلا بینم و هم بلا گستر اند

^۹ In *E* سیاه and تباہ are transposed.

^{۱۰} In *T* the second hemistich runs thus: بمن زندگانی تبه کرده اند.

^{۱۱} So in *M* and *W*. *T* پی; in the other copies this verse is wanting. The
 immediately following bait also in *M*, *W*, and *T* only, but in *T* further down, after
 v. 1637, and beginning ازیشان زمن الخ.

یهدودا چو آن ^۱ دید از جای جَست	گرفتش سبک دست و خنجر بدست
بپیچید و بستد ^۲ ازو خنجرش	بقوت گرفت آنچنان در برش
بیفشرد اندام اورا چنان ^۳	که خُردش همخواست کرد استخوان
پس آنکه چنین گفت کای کم خرد ^۴	زدانا چنین کار کی در خورد
۱655 چه کردست این خُرد کودک بما	که خواهیم کردن سراز تن جدا ^۵
هر آنکس که اورا بدبسان گُشد	بهر دو جهان خشم یزدان گُشد
مرا نیست با خشم یزدان شکیب	کجا پای دارم چو ^۶ آید نهیب
گراو نیستی جز یکی تیره مار	کس اورا نکشتی چنین خوار خوار ^۷
بدین ^۸ بیهده کار وازون زشت	بر آئیم ما از خدا وز بهشت ^۹

^۱ *A*, *E*, and *N* یهدودا چو این; *B*, *A*, and *N* read in the second hemistich سبکدست خنجر بدست.

^۲ shortened form of بستاد; the substitution of بستید in *W* and *N* is useless, as no verb ستیدن exists. *T* بگرفت (less appropriate, as both in the immediately preceding and the immediately following hemistich the same verb is used); in the second hemistich *M* and *W* read آنزمان instead of آنچنان, and *T* همچنان از برش.

^۳ *M* and *W* یکزمان اورا چنان یگزمان; in the second hemistich *E* has a silly استخوان for آسمان.

^۴ *M* and *W* بدخرد ای بدخرد گفت کای بی خرد *T*; پس آنکه بدو گفت ای بدخرد; in the second hemistich *B* reads زما اینچنین کار کی در خورد *M* and *W* have در خورد instead of بر خورد.

^۵ *M* and *W* کردش سراز تن *T*; کردن سراز وی جدا *W*.

^۶ چو دارم نهیب *M* and *W*; کجا یاد دارم آخ *B*; که *T*.

^۷ This good verse is found in *T* only. *M* and *W* have two clearly interpolated verses instead, the first of which (the second is quite unintelligible) runs thus:

نباشم بدینکار خرسند هیچ نخواهم بدینکار کردن بسیج

^۸ بدین کار وازون^۸ *M* and *W*; بدین بیهده کار و این روز زشت *A* and *N*; برین *T*; on تیره زشت and its various spellings see above, p. ۵۳, note 8.

^۹ So *M* and *W* (but وبهشت for which the above reading has been substituted). *B*, *E*, and *T* بر آیم بحشر از خدا از بهشت *N*; بر آیم بحشر از خدا در بهشت *B*, *E*, and *T*; برانم خدا (بر آیم جدا read) از خدا از بهشت *A*.

شوی بیش یزدان تو هم شرمسار ^۲	گر از تشنگی من شوم جانسپار
روانش خلیل از غم و دل کفید	یهودا چو آن زاری و لابه دید ^۳
که دودش بر آمد سوې مغز سر	زبانہ زدش آتشی بر جگر ^۴
که گفتی بتن آتشش بر فروخت	دلش بر برادر بدانسان ^۵ بسوخت
که از درد یوسف روانش بختست	۱645 سبک سوی او بُرد با آب دست ^۶
چو شیر درم گشت و چون پیل مست	چو شمعون چنان ^۷ دید بر پای جَست
که داند که چون کرد بر وی عتاب ^۸	رَبود از یهودا سبک جام آب
بسی شور و پرخاش و بتیاره کرد ^۹	مرآن آبدانرا بصد باره کرد
یکی خنجر آنگون بر کشید	بدان خشم و کین سوی یوسف دوید ^{۱۰}
روانرا زبندش رهائی دهد ^{۱۱}	۱650 که از تن سرش را جدائی دهد

^۱ که *T*. *A*, *E*, and *N* جو.

^۲ This hemistich has a different wording in almost every copy; the reading here adopted is that of *B*; somewhat similar is that of *E* یزدان داور همی شرم دار; *T* زبهر خدا یکدم آیم بیار; چگوئی جوابم بروز شمار; *M* and *W* مگرتان نگیرد بر آن کردگار (as ironical question).

^۳ *A*, *E*, and *N* بدید; in the second hemistich *W* reads روانش خلیل واز (read غم) دل کفید.

^۴ *B* and *A* بر جگر. *N* has اندر جگر.

^۵ *E* بدینسان; in the second hemistich *T* and *A* read تو که, and *M* and *W* آتشش for آتشی.

^۶ So best in *B* and *T* (the latter has بر آب instead of با آب). *M*, *W*, and *E* read سبک برد پس او سوې (پس سوی او *W* has a silly) آب دست. *A* and *N* سبکدست او برد با آب دست. In *M* and *W* there is added after this verse another bait, which is evidently spurious, and merely put in, as it seems, to introduce the جام آب mentioned afterwards in v. 1647:

سبک خواست یوسف ازو جام آب که داند که چون داشت بوسف شتاب

^۷ *T* چنین; instead of بر پای *B* reads از پای; *M* and *W* از جای; the second hemistich runs thus in *M* and *W*: چو شیر زبان یا که چون پیل مست.

^۸ *M* and *W* زدش بر یکی سنگ با خشم و تاب.

^۹ *M* and *W* بتیاره کرد; on پتیاره see note 1 on p. ۸۷.

^{۱۰} *N* بدید. ^{۱۱} This verse is wanting in *M* and *W*.

کنون بر نیاید بدین گونه ^۱ کار	ن شاید رها کردن آزاده مار
سرش کوفت باید کنون ^۲ زیر سنگ	نباید درین کار کردن درنگ
که این بدنشان بدترین ^۳ دشمنست	هم از کودکی معجب و رَمَنست
۱675 هم اکنون سرشوم او سال و ماه	فراند ^۴ همی جز حدیث کلاه
گر اکنون زما راست گردد رها	شود تا بیس هفت سر ازدها ^۵
بما باز گردد کندهمان هلاک	یکایک فرو خوانندمان ^۶ بخاک
بجز کشتن اکنون ورا روی ^۷ نیست	که این خبره سر جز بلاجوی نیست
تو ای سادهدل مرد حاموش باش	مکن یاوه کاری و با هوش باش ^۸
۱680 بهودا چنین گفت کاین داوری ^۹	همی ره بردبان سوې کافری
دلیم کی روا دارد از خویشتن	که ریزان شود خون همزاد من
یکی بیکنه کودکی ^{۱۰} خرد سال	که دندار دارد همانون بغال

^۱ بدین روی *M* and *W*.

^۲ *B* همین; in the second hemistich *M* and *W* read جُشتن instead of کردن.

^۳ So *A*, *E*, and *N*: *T* بهترین; *B* بهترین; *W* دشمنی بُرغش است; *M* (without a rhyme) دشمن مهرست and in the second hemistich سر معجب و هم از کودکی; *T* has (by mistake) رَمَن instead of رَمَن; کنشت; see *Ganjnāma*, f. 85b, last line, where the following bait of the *Shih-nāma* is quoted:

که آن ترک ندکمنش رَمَنست که هم بدبراد است و اهرمنست

^۴ So *M*, *W*, *A*, and *E*; the other copies have نداند.

^۵ This verse in *T* only.

^۶ جُفتن or خوانیدن, causative form of خوانیدن = خوابیدن. The wording of the hemistich is according to *M*. *W* has a strange یکایک فرو خوانده باشد بخاک; *T* نیکانک باحوال کد مان هلاک; in the other copies this verse is wanting.

^۷ *E* بوی (in the sense of رُمار = بویه, course). *M* and *W* read او را بجز کشتن; *T* دکر روی بیست.

^۸ *M* and *W* همی با هوش باش.

^۹ *M* کاین داوری (؟ گئی داوری *W*) instead of کاین داوری, with reference to the *داوری*, used by the same copies in the preceding verse, and in the second hemistich کای داوری; on *داوری* see note to v. 1671 above. *E* has کای داوری, and in the second hemistich سوې کفران (!) سوې کفران; *T* substitutes همی ره نوردل; *M* and *W* read سوې کفران; *E* has سوې کفران.

^{۱۰} So best in *M*; the other copies (کودک) *A* and *T* مکه.

بدینسان عدو برادر نیم	1660 نریم من این خون که ^۱ کافر نیم
روانتان نترسد همی از خدای ^۲	اگر مر شمارا بخونست رای
پس آنگه بیوسف توان راه جُست ^۳	همی خون من رخت باید نخست
رخ نه برادر شد از خشم زرد	یهودا چو آن ^۴ داستان یاد کرد
جدا هر یکی گفت کای یاوه گوی	بتندی برو بر ^۵ نهادند روی
چه باید بخود راه غم برگشاد	1665 چه باید ترا این سخن ^۶ کرد یاد
نخواهی شد امروز همداستان	نویا نه برادر بدین داستان
بخنجر شود بند جان تو سست ^۷	مگر دل همی خواهدت کر نخست
بنزدیک ما آبرویت مبر	مگو ^۸ این سخن را که گفתי دگر
بدادیم دلها بعصیان همه	بکاری که بستیم بیمان همه
ازین کار خواهی همی روی تافت	1670 تو اکنون همی باز خواهی شکافت ^۹
نبایستی آمد بپیمان نخست	دلت گر چنین داوری ^{۱۰} خواست جُست

^۱ *A* and *N*. In the second hemistich عدو (which is correctly spelt in *E*) appears in *B*, *T*, *M*, *W*, and *A* with the usual wrong ی for a simple Idāfah as بدینسان عدوی. *N* reads with the real abstract noun عدوی (enmity) thus: عدوی برآور نیم.

^۲ In *M* and *W* the first two words are transposed, روانم نترسد همی از خدای.

^۳ *A*, *E*, and *N* جُست. ^۴ *M*, *W*, *A*, and *N* این.

^۵ *M*, *W*, and *E* درو در *N*; برو در (an impossibility, see Rückert in Zeitschrift der D.M.G. viii. p. 257); in the second hemistich *M* and *W* read گفتش ای for گفت کای; on گفت کای in this sense, see above, p. ۱۳۲, note 7.

^۶ *E* سخن; زین سخن; in the second hemistich *M* and *W* read چه باید بخود بر در غم; زین سخن; on گشاد in the following verse, see above, p. ۱۰۷, note 5.

^۷ This verse is wanting in *W*.

^۸ *W* and *E* have distinctly نگو (ironically), and, as it seems, also مبر for مبر in a similar sense at the end of the second hemistich; *B* reads چو instead of که.

^۹ So *M*, *W*, and *T*; the other copies have شافت; in the second hemistich *M* and *W* read ازینکار تافت.

^{۱۰} داوری here = خصومت و جنگ, as explained in Ganj-nāma, f. 72^b; see the same use of this word in v. 1680 below. *A* and *E* یاری. *M* and *W* read in the second hemistich نبایست بستن تو بیمان نخست.

بنالید و بگریست بر خویشتن
چشمش دل خسته آمد برون^۱

چو چَه دید آن^۱ کودک پاکتن
۱695 گشاد از ره دیدگان^۲ سیل خون

^۱ *B* has a strange چو دیدنش آن.

^۲ *E* گشاد از دل و دیده. *W* has in the second hemistich زرخمش instead of زچشمش. In Jāmi's poem the altercation between Joseph and his brothers is sketched in a rather general way, without any reference to special individuals, as Reuben, Simeon, Judah, etc. In Nāẓim's version, on the other hand, Firdausi's treatment of this episode is somewhat more closely followed. After a general description of the hostile attitude of the brothers (India Off. 184, f. 66a, l. 9 sq.):

بظاهر رشک باطن را نمودند	در بیداد بر یوسف گشودند
یکی ناخن که بر دل تیز گردد	یکی شد تبغ تا خونریز گردد
یکی آتش که موی را گدازد	یکی شد دود تا بر دیده تازد
یکی برقی بهشتی سوز گردد	یکی طوفان کشتی سوز گردد

and Joseph's fruitless supplication (f. 66a, last line sq., and f. 66b, l. 7 sq.):

تضرع را لب نالش بیان داد	بآه گرم زاری را زبان داد
نمیدانم چه بَد کردم چه تقصیر	که از من زود گردیدند دلگیر
شما گل باغ دین را من گیاهم	ولی چون خرد سال و بیگناهم
نمی رنجم اگر رنجیده باشید	اگر از من خطائی دیده باشید
مرا خوش خوشتر مسرور دارید	سزدگر زحمت از من دور دارید
مرا عاجز شمارا بنجدهور کرد	گرم نیرنگ تان دور از بدر کرد
که باشد قدرتش بیش از بمبر	بترسید از خدای عجز پرور
اگر باشد بدی (? بدبن) سرحد نباشد الخ	برادر با برادر بَد نباشد

Judah's compassion for Joseph and his interference with Simeon's murderous attack upon the latter are sketched (f. 67a, l. 3 ab infra sq.) exactly as in Firdausi and the older Arabic legends, which the author of the *Shāhnāma* took as his authorities (those in Tabarī, for instance, see Grünbaum, p. 24):

نکرد الا یهودا زان جماعت	کسی بر حال آن لب تشنه رحمت
بگیر این جام آب تشنگی سوز	بخواندش بیش و گفت ای حسرت افروز
که شمعون تند برقی شد زجا جَست	هنوز آن جام یوسف داشت در دست

نشايد ورا رختن خون بتيغ	که ناگه در آيد ^۱ بکی تیره مبع
بما بر از آن سنگ بارد سیاہ	مُفاجا ^۲ کندمان سراسر تباہ
۱685 اگر کرد خواهید ورا هلاک	یکی چاره سازم بسی نغزو پاک ^۳
که هم خون ^۴ نباشيد رانده شما	هم این گشته باشد زگیتی جدا
بیائید کاینجا بنزدیک راه	یکی چاه کنندست ^۵ ژرف و سیاہ
بریم افکنیمش در آن چاه در ^۶	بزاری نباید بُردنش ^۷ سر
بجاء اندرون خود شود مُرده زود ^۸	بر آرد زوی مرگ ناچار دود
۱690 یهودا چو بر خواند این داستان	شدند آن گره پاک همداستان
بودی درون برگرفتند راه	رسیدند فرجام نزدیک چاه
چو چَہ دید یوسف دلش گشت چاک	امید از دل خویش بیرید ^{۱۰} پاک
غریبیدن و زاری اندر گرفت	زهرگونه نوحها بر ^{۱۱} گرفت

^۱ *M*, *W*, *A*, and *N* برآید; *M* and *W* read *بشت* instead of *تیره*.

^۲ *مختصر مفاجات* as the *Ganjnâma*, f. ۱48^a, explains مفاجات, abridged from مُفاجا. *M* and *W* read *بدینجا* instead; *T* *همین جا*. یعنی ناگه رسیدن موت = suddenly; it appears in the following hemistich of the *Shâhnâma*, که بدرید رستم مُفاجا بتيغ.

^۳ So *T* (except that it reads سازم against the metre). *A* and *N* ازین نغزو سازم. *M* and *W* سازم من از نغزو پاک; *E* سازم من از نغزو پاک; *B* و پاک (read *پاک* ناک) مغز ناک; the two latter copies have besides *وگر* in the beginning of the first hemistich.

^۴ *T* *هم این* for *که این*. *B* and *E* have in the second hemistich *که زینسان*.

^۵ *کندہ* است = گندست (is dug out, as it is spelt in full in *T*).

^۶ *W* *بر آن چاه در*; *M* and *T* *بدان چاه در* (compare on the impossibility of this combination the note to v. ۱664 above).

^۷ So *T* and *B* (in the latter copy *بظاہر* instead of *بزاری*); *M* and *W* have the same wording, except *کرد جدا* for *بریدنش*. Quite different ideas are represented by the reading of *A* and *N* *بسروکس* *بزاری*; and that of *E* *برآید بزاری*.
روانش زسر.

^۸ *M* and *W* *او خود چو افتد در آن چاه زود*.

^۹ *B* and *T* *فرو*; *E* *چنین*; on *همداستان* see p. ۱۰۷, note 5, and v. ۱666 above.

^{۱۰} *M* and *W* *برید* *از تن خویش*; the same *برید* is in *A* too.

^{۱۱} *T* *سر*; the other copies here again *در*, which gives no proper rhyme.

که با ده برادر بازی درم	تو بنداری ای باب بیک اخترم
ببین در بُن چه رسن بازیم	من ^۱ ای باب فرخ نه در بازیم
وگر جوئیم در بُن چاه جوی	دل و دست تا حشر ^۲ از من بشوی
بجلبت مرا بستدند ای پدر	۱۷۰۵ زدست تو اخوان من ^۳ سر بسر
که دارندم امروز همتای جان	بخوردند ^۴ سوگندهای گران
همی خورده سوگندها بشکنند ^۵	زتن جانم اکنون جدائی دهند
ازین پس بسوگند شان استوار ^۶	مدار ای پدر تا تو باشی مدار
بود باک ^۷ سوگندهاشان دروغ	که شان نیست در دل زرحمت فروغ
که با ^۸ دشمنان سوی دشت آمدم	۱۷۱۰ دریغا بسوگند غره شدم

rhyme. After this verse *M* and *W* insert two new baits, not found anywhere else, and merely expressing the same idea, as the two immediately following ones:

ازین محنت وزاری و تاب من	نه آگاهی ای مهربان باب من
رسانید ازین بخت روزم بگور	بامید بازی مرا جُست شور

^۱ *M* and *W* که (perhaps in the elliptical sense of 'but I say, I tell you'). In the second hemistich *A* reads *ببین تو درین چه آخ*; *N* *ببین اندرین چه آخ*; *M* and *W* *که اندر بُن چاه سربازیم*.

^۲ *M* and *W* محشر.

^۳ این گمراهان *M* and *W*.

^۴ *T* خوردند^۴; *M* and *W* have the second hemistich in the following strange way: *که دارند با من بهمتای جان*.

^۵ This verse in *T*, *M*, and *W* only; *M* and *W* read in the first hemistich *زجانم*; *T* uses in the second hemistich *شکستن* as intransitive verb: *زسوگند خورده همی بشکنند*.

^۶ بسوگندها استوار *W*; اعتبار *T*.

^۷ شود باز *M* and *W*.

^۸ *T*, *M*, and *W* ابا; the following two verses are found in *M* and *W* only, but are essential as they form the connecting link between vv. ۱۷۱۰ and ۱۷۱۳ and appear also in Schlechta-Wssehrd's translation; if they were to be left out, v. ۱۷۱۳ would have to be dropped too, as has quite consistently been done in *T*, where all three verses are missing and Joseph's lament ends with v. ۱۷۱۰. Between vv. ۱۷۱۰ and ۱۷۱۱ there is another bait in *M* and *W*, clumsily worded and evidently spurious, viz.:

دریغا که هرگز نکرده گناه همی گشته (گشت read) خواهم بزاری تماش

زاری کردن یوسف علیه السلام در فراف بدر ^۱	
چنین گفت پدرود ^۲ داس ای بدر	که کار من آمد زکیتی بسر
گسسته شد اقمدم از روی تو	بُردند باي من از کوی نو ^۳
زدبدار تو چشم من دوختند	مرا آبت دوری آموختند
جهان آتشی مرگ من بر فروخت	مرا و ترا ای بدر هر دو سوخت ^۴
۱۷۰۰ جوانی و جانم شد از من ^۵ بیاد	بمرگ من اکنون ترا صبر باد
ندانی که با من زمانه چه کرد	جهان با تن من چه زنهار خورد ^۶

گرفت از مستی غفلت زدستش	لبالب کرد چون گل بس شکستش
بسود آن خشک لب را بر زمین بر	که تر سازد گلویش را بخنجر
یهودا بار دیگر جوش بر داشت	چنان کر مغز شمعون هوش بر داشت
گرفتش دست و خنجر کرد بیرون	بقهرش گفت کای شاگرد گردون الخ

The chief difference between Nāzīm and Firdausi is this, that in the poem of the former Judah does *not* suggest to his brothers to throw Joseph into a pit; they meet (as in Jāmi) the pit accidentally on the road (بجاهی راه شان افتاد ناگه), and simply avail themselves of this lucky chance to get rid of the boy without bloodshed.

¹ So in *B* and *N*. *T* زاری کردن او (the first part of this heading is an anticipation of the next chapter, see further below after v. ۱۷۱۳). In the other copies the text runs on without interruption.

² Or پدرود, as *A* and *N* distinctly have. see on the double spelling of this word p. ۴۵, note 8. In the second hemistich the words are thus transposed in *M*, *W*, *A*, and *N*: بسر (آبد *W*) از گیتی آمد (آبد *W*).

³ In *M* and *W* the two hemistichs are transposed; the اقمدم, adopted in the text, is taken from these two copies; the others read simply اقمید.

⁴ In *M* the second hemistichs of verses ۱۶۹۸ and ۱۶۹۹ are by mistake transposed. Instead of جهان in the beginning of v. ۱۶۹۹. *E* reads چنان.

⁵ *T* شد آخر. In *M* and *W* this hemistich runs thus: چه دانی که جانم شد از من: (as abbreviation of باد) at the end of the second hemistich.

⁶ *E* and *N* چه کرد جهان با تن من بهانه چه کرد; *T* چو instead of چه; *A* has the same wording as the adopted one, but instead of خورد again کرد, which gives no

عذاب الیمست و رنج دراز	کفن کردن از مردم مرده باز
مرا بی کفن در میفکن بگور	مکن ^۱ ای برادر خرد را مشور
بپیراهنی دار ارزانیم	۱۷۲۵ مگردان تو آئین و گردانیم ^۲
نزید که عورت برهنه شود	تنِ کودکِ خُرد عورت بود
پدر را بدین ^۳ کار آرم دار	زندان و از روی من شرم دار
در افکند خواهی بتاریک چاه	که ^۴ فرزند او را چنین بی گناه
بجای کفن گیر پیراهنش	مگردان بخواری برهنه تنش ^۵
تو گفתי مگر داشت کین کهن	۱۷۳۰ ازو هیچ نشنید شمعون سخن ^۶
بدین هر دو دست و زبان برگشاد	طباچه ز دش چند و دشنام داد
تَبُد مهربان جز یهودا کسی ^۷	جز او دیگران هم زدنش بسی
که ترسیده بُد سخت بر خویشتن	ولیکن همی دم نیارد ^۸ زدن
شد اندام یوسف سراسر بدید	سرانجام پیراهنش بر کشید
پدید آمد آن پیکر روشنش	۱۷۳۵ شنیدم که چون کند ^۹ پیراهنش
بپیوست تا ساق عرشِ خدای	یکی نور از اندام ^{۱۰} آن دلگشای
در آن ^{۱۱} خیره شد هم زمین و زمان	فروزان شد از نور هفت آسمان

^۱ تو خود را *B* خرد را *A* یکی ; instead of

^۲ = but (if) thou *will* turn (change, pervert) the custom with regard to me.

In *T* the first hemistich runs thus : چو از عالمِ زندگی رانیم .

^۳ *B* ازین .

^۴ *T* چو^۴ ; instead of بتاریک چاه in the second hemistich *N* reads بچاه .

^۵ *E* تنم , and in the second hemistich پیراهنم .

^۶ *E* ازو هیچ شمعون نکردی سخن^۷ . *M* and *W* کسی^۷ .

^۸ So corrected from the unmetrical نیارست in *M* and *W*, the only two copies that have this verse, which, however, is almost indispensable, as furnishing an explanation for Judah's non-interference in Simeon's doings in v. ۱۷۳۴. It is therefore admitted by Schlehta-Wssehrd into his translation too.

^۹ *A* and *N* چو بر کند^۹ *B* ; چون گشت عریان تنش^۹ *E* reads بدیدند آن^۹ .

^{۱۰} یکی نور اندام^{۱۰} *B* .

^{۱۱} *M* and *W* درو^{۱۱} *A* and *N* read زمان^{۱۱} ; instead of وز آن^{۱۱} *T* .

تواند بتدبیر کردن صواب	کسی کش در افتاد در خانه آب
خرد رای آن چاره چون گسترده	چو آبی ازین خانه موج آورد
ازرا ^۱ چنین کار من بینواست،	دریغا مرا دشمن از خانه خاست
بجاه انداختن حضرت یوسف علیه السلام ^۲	
همیکرد خون از دو دیده نثار	همیگفت ازینسان سخنهاى زار
بدان زاری و سوگواری همی	۱715 کشیدندش ایشان ^۳ بخواری همی
برو بر شود فتنه انگبخت ^۴	چو دزدی که خونی بود ریخته
کشیدندش اورا بدان چاهسار	چنان مستمند و چنان خاکسار ^۵
نه جز ایزدش هیچ فریادرس	نه روی رهائی نه امید کس ^۶
برون آرد از نازدیده تنش	سبك جست ^۷ شمعون که پیراهنش
بغلطید بر خاک ره زار و خوار ^۸	1720 غریبید یوسف دگر باره زار
بمن بخش و عریان مگردان تنم	چنین گفت زنهار بیراهنم
کفن گیر بر من تو این بیرهن	کسی کو بمیرد ^۹ کنندش کفن

^۱ So *M* and *W*, decidedly more suitable than the reading of *B*, *A*, and *N* ازرا^۱ دریغا که کارم الخ *E* has ; که کارم چنین بینواست.

^۲ This heading is found in *T* only, but less befittingly after the next verse.

^۳ *M* and *W* آنکه^۳; instead of همی at the end of both hemistichs, *A*, *E*, and *N* read همه.

^۴ *M* and *W* آوبخت^۴.

^۵ *M* and *W* سوگوار (an unnecessary substitute, as خاکسار and چاهسار can very well form a proper rhyme, سار in the former word being 'like' and in the latter 'place'); in the second hemistich (which is taken from *M* and *W*) the other copies read (without a proper object) کشیدند نزدیک آن چاهسار.

^۶ *M* and *W* نه روی نه امید بودش بکس^۶. *M* and *W* have in the beginning of the second hemistich بجز instead of جز.

^۷ *M* and *W* رفت^۷, and in the second hemistich نازک تنش ; بر آرد کند رنج نازک تنش ; instead of آرد *B* reads کرد.

^۸ *M* and *W* چون گشته مار^۸; in the same two copies the following eleven verses (1721-1731) are entirely wanting.

^۹ So in *T* and *B*; the other copies بمرد^۹; instead of کنندش *B*, *E*, and *N* read فگند^۹; فگند^۹.

که بعقوب از آن کورو غمگین شود
 ۱۷۵۰ الهی مرا درد او هست بیتش
 بَمَسْکَن درون زار و مسکین شود^۱
 ازین زار و از حسرت مرگ خویش^۲
 همه چیزها را چه مهنر چه خُرد
 خدا با همه بر تو باند سپرد^۳
 که جز تو خداوند پروردگار
 نه پروردگارست و نه^۴ گوشدار
 مرا گر بروبیل بسپرد باب
 کنون گو همی بین^۵ بلا و عذاب
 که روبیل بیغم همی^۶ بر کند
 کنون سرنگونم بچاه افگند
 ۱۷۵۵ الهی اگر کرد یعقوب سهو
 سپردم^۷ بروبیل از بهر لهُو
 من اکنون سپردم بتو خویشتن
 الهی تو باشی^۸ نگهدار من
 چه در آسمان و چه در قعر چاه
 توانی زید داشت مارا نگاه^۹
 همیشه زینسان و میرنخت^{۱۰} خون
 زدو دیده بر چهر دینارگون
 دگر باره بر لابه^{۱۱} بیکران
 زانديشه جان گشادش زبان

^۱ *E* has in both hemistichs بود ; in *T* the second hemistich begins درون و درون یوسف و زلیخا ; in *E* there is by mistake substituted for it the first hemistich of v. ۱۷۵۱.

^۲ This verse in *M* and *W* only.

^۳ *M* and *W* الهی بتو دوست بابد سپرد. In *B* this verse is placed after the following one.

^۴ *T* هان ; in *W* this verse is wanting.

^۵ *M* and *W* کنون بینم از وی بلا و عذاب ; *E* reads همی خور.

^۶ *M* and *W* همه خاکسارم بچاه افگند. *E* reads همی خور. After this verse *N* inserts a new heading : دعا و خواستگاری نمودن یوسف علیه السلام بجناب باری عز اسمه.

^۷ *M* and *W* have a distinct but unintelligible سپردش ; *M* reads besides راه ; *E* reads از بهر.

^۸ *M* and *W* تو باشی الهی.

^۹ *M* and *W* تو دانی زید داشت بنده بگاه ; in *E* this verse is wanting.

^{۱۰} *E* چهره زردگون ; in the second hemistich *B* and *T* read چهره زردگون instead of چهره دینارگون.

^{۱۱} See on لابه, note 4. p. ۱۵۹. *A* reads با لابه instead of بر لابه. The wording of the second hemistich is according to *M* and *W* ; all the other copies have (or as distinctly in *B*, *A*, and *E* گذارش) جان گذارش without a finite verb.

سرش را یکی سوی دادار کرد	بنالید یوسف از آن داغ و درد ^۱
نگارنده بر آسمان اختران ^۲	چنین گفت کای داور داوران
سخنهای گوینده را بشنوی ^۳	نگهدار هرچ آفریده توئی ۱۷۴۰
یکانه خدای توانا ^۴ توئی	چه گویم که دانا و بینا توئی
مگیرش بگفتار وزو در گذار	بر آن بندهٔ بیر بخشایش آر ^۵
خدایا بآتش مکن شوربخت	زبانش یکی سهو گفتست ^۶ سخت
که بازی کنم با رفیقان بسی	مرا چون همخواست کردن کسی ^۷
بدو بند و اندر زها بر شمرد	بروبیل نامهربانم سپرد ^۸ ۱۷۴۵
مسوزان بمرگ من اورا روان	خدایا خطا بر مگیرش بر آن ^۹
که کرد از سپردن زبانش ^{۱۰} خطا	خدایا تو در دل فگندی مرا
که خواهد مرا محنتی اوفتاد	دل من همانکه گواهی بداد

^۱ *E* and *N* در داغ و درد in the beginning of the second hemistich (found in all copies except *M* and *W*, where *روی خود* is substituted) is an example of the use of the personal instead of the reflexive pronoun, a use met with in the *Shâhnâma* too.

^۲ *M* and *W* نگارندهٔ اختر آسمان.

^۳ This verse in *M* and *W* only (in *W* the second hemistichs of this and the following bait are by mistake transposed).

^۴ *M* and *W* خدا و توانا. ^۵ *M* and *W* بدان بیر بخشایش و رحمت آر.

^۶ *E* کردست. *N* has in the second hemistich بآتش instead of زبانش.

^۷ کسی = گسیل (وداع), comp. Rückert in *Zeitschrift der D. M. G.* x. p. ۱۶۸. *M* and *W* read گسیل with سبیل as rhyme-word in the second hemistich, but گسیل does not fit into the metre. In *B* and *E* the first hemistich is hopelessly corrupted.

^۸ This reading of *M* and *W* seems preferable to that of the other copies: بروبیل سپرد, since it furnishes a proper object to سپرد (in the other version *بی* in the preceding verse would have to do duty for both sentences). In the second hemistich *E* has برو instead of بدو.

^۹ *T* بدان; *M* and *W* خدا را مگیرش خطا بر زبان. *A* and *N* substitute at the end of the second hemistich زمان for روان.

^{۱۰} *E* بروبیل (correctly to fit the metre *رویل*) instead of زبانش. *M* and *W* که هست از سپردن زبانش خطا.

که یعقوب از آن کورو غمگین شود
 ۱۷۵۰ الهی مرا درد او هست بیش
 همه چیزها را چه مهتر چه خُرد
 که جز تو خداوند پروردگار
 مرا گر برویل بسپرد باب
 که روویل بیغم همی^۶ بر کند
 ۱۷۵۵ الهی اگر کرد یعقوب سهو
 من اکنون سپردم بتو خویشن
 چه در آسمان و چه در قعر چاه
 همیگفت زینسان و میرنخت^{۱۰} خون
 دگر باره بر لایه^{۱۱} بیکران
 بَمَسْکَن درون زار و مسکین شود^۱
 ازین زار واز حسرت مرگ خویش^۲
 خدا نا همه بر نو باند سپرد^۳
 نه پروردگارست و نه گوشتدار
 کنون گو همی بین^۴ بلا و عذاب
 کنون سرنگونم بچاه افگند
 سپردم^۵ بروویل از بهر لاهو
 الهی تو باشی^۷ نگهدار من
 توانی زید داشت مارا نگاه^۸
 زدو دیده بر چهر دینارگون
 زاندیش^۹ جان گشادش زبان

^۱ *E* has in both hemistichs بود ; in *T* the second hemistich begins برون و درون ; زار *البح* ; in *E* there is by mistake substituted for it the first hemistich of v. ۱۷۵۱.

^۲ This verse in *M* and *W* only.

^۳ *M* and *W* الهی بتو دوست باید سپرد . In *B* this verse is placed after the following one.

^۴ *T* همان ; in *W* this verse is wanting.

^۵ *M* and *W* کنون بینم از وی بلا و عذاب ; *E* reads خور^۶ .

^۶ *M* and *W* همه خاکسارم بچاه افگند , and in the second hemistich زین^۷ . After this verse *A* inserts a new heading : دعا و خواستگاری نمودن یوسف علیه السلام بجناب باری عز اسمه .

^۷ *M* and *W* از راه^۸ ; *M* reads besides سپردش ; instead of بهر .

^۸ *M* and *W* تو باشی الهی .

^۹ *M* and *W* تو دانی زید داشت بنده بگاه^{۱۰} ; in *E* this verse is wanting.

^{۱۰} *E* چهر^{۱۱} زردگون ; in the second hemistich *B* and *T* read زردگون instead of چهر دینارگون .

^{۱۱} See on لایه , note 4, p. ۱۵۹. *A* reads با لایه instead of بر لایه . The wording of the second hemistich is according to *M* and *W* ; all the other copies have جان گدازش (گذارش) without a finite verb.

سرش را بکی سوی دادار کرد	بنالید یوسف از آن داغ و درد ^۱
نگارنده بر آسمان اختران ^۲	جنین گفت کای داور داوران
سخنهای گوینده را بشنوی ^۳	نگهدار هرچ آفریده توئی ۱۷۴۰
بگانه خدای توانا ^۴ توئی	چه گویم که دانا و بینا توئی
مگیرش بگفتار وزو در گذار	بر آن بنده پیر بخشایش آر ^۵
خدایا بآتش مکن شور و خجست	زبانش یکی سهو گفتست ^۶ سخت
که بازی کنم با رفیقان بسی	مرا چون همخواست کردن کسی ^۷
بدو بند و اندر زها بر شمرد	۱۷۴۵ برویل نامهری نام سپرد ^۸
مسوزان بمرگ من اورا روان	خدایا خطا بر مگیرش بر آن ^۹
که کرد از سپردن زبانش ^{۱۰} خطا	خدایا تو در دل فگندی مرا
که خواهد مرا محنتی اوقات	دل من همانکه گواهی بداد

^۱ *E* and *N* درد in the beginning of the second hemistich (found in all copies except *M* and *W*, where خود روی is substituted) is an example of the use of the personal instead of the reflexive pronoun, a use met with in the *Shāhnāma* too.

^۲ *M* and *W* نگارنده اختر آسمان.

^۳ This verse in *M* and *W* only (in *W* the second hemistichs of this and the following bait are by mistake transposed).

^۴ *M* and *W* خدا و توانا. ^۵ *M* and *W* بدن پیر بخشایش و رحمت آر.

^۶ *E* کردست *N* has in the second hemistich بآتش instead of زبانش.

^۷ گسیل = گسی (وداع), comp. Rückert in *Zeitschrift der D. M. G.* x. p. ۱۶۸. *M* and *W* read سبیل with گسیل as rhyme-word in the second hemistich, but زبانش سبیل does not fit into the metre. In *B* and *E* the first hemistich is hopelessly corrupted.

^۸ This reading of *M* and *W* seems preferable to that of the other copies: برویل سپرد, since it furnishes a proper object to سپرد (in the other version سپرد in the preceding verse would have to do duty for both sentences). In the second hemistich *E* has برو instead of بدو.

^۹ *T* بدن *M* and *W* خدا را مگیرش خطا بر زبان. *A* and *N* substitute at the end of the second hemistich زمان for روان.

^{۱۰} *M* and *W* زبانش (رویل) instead of برویل (correctly to fit the metre). *E* هست از سپردن زبانش خطا.

یهودای فرزانه را دل بسوخت
وز آن خشم^۱ چون آتشی بر فروخت
چو شیردزم جَست و چون پیل مست
گرفتش سبک دست یوسف بدست^۲
بدان^۳ بیرهان گفت کاین نیست روی
نباید زمین چنبن بُرد گوی
فگندن بچاه اندرش سرنگون
از آن سختتر کش بریزید^۴ خون
۱۷۷۵ که چون سُرْمه گردد سروگردنش
شود استخوان ریزه اندر تنش^۵
نباید بدین ناخوشی گشتنش
درین چاه باید فرو هشتنش^۶
پس آنکه بیزدانش بگذاشتن
که بزداں خودش جان ستاند زتن
شمارا بزه کم بود اندرین
یکایک رسن خواستند آنزمان
۱۷۸۰ بچاهش فرو هشت شمعون بخشم
رسن را بکردند بروی^۷ دراز
دلش با یگانه^۸ خدای جهان
همی رفت در چاه ماه از فراز
سپرد^۹ تن و جان بفرمان او
که داند همی آشکار و نهان
چو در نیمه چاه تازی رسید
امیدش بلطف فراوان او
شنیدم که لاری رسن را برید

^۱ *M* and *W* درد. ^۲ *M* and *W* گرفته دل را بدست.

^۳ بر آن *E*. ^۴ So *T*, *M*, and *W*; the other copies بریزند.

^۵ *E* ریزها اندرش.

^۶ In *M* and *W* this bait runs thus (with reference to v. ۱۷۷۹ below):

رسن را یکی بست باید برش فرو هشت باید بچاه اندرش

^۷ *B* and *E* بستند; *M* and *W* have in the beginning بر اشتاب; in the first hemistich *A* and *W* read خواستن (an apocopated form of the 3rd plural preterite as usual in the dialects of Yazd, Gûrân, etc.).

^۸ *T* آپ حیارا; in *M* and *W* this verse is wanting.

^۹ *T* در چه; in *A* this verse is wanting. Between vv. ۱۷۸۰ and ۱۷۸۱ *E* and *N* have a new heading, *E* در چاه حضرت یوسف را برادران کردن برادران حضرت یوسف را و بجزئیل حکم حضرت عزت رسیدن *N*; in *M* and *W* there is inserted after v. ۱۷۸۱ the fifteenth verse of the *Kurân*: فَلَمَّا ذَهَبُوا إِلَيْهِ.

^{۱۰} *N* نگاه.

^{۱۱} *M* and *W* (which place v. ۱۷۸۳ before v. ۱۷۸۲) read سپردش, and in the second hemistich the same again instead of امیدش.

۱۷۶۵ چنین گفت کای مهتران زینهار	مگردید بر معصیت کامدار ^۱
جوانمردی و مهر عادت کنبد	بدین کودک خُرد رحمت کنید
زیزدان دارنده یاد آورید	خردمندی و مردمی گسترید
مکارید این تخم ناخوب را	ازین ^۲ غم مسوزید یعقوب را
شمارا چه افزونی آید از آن	که از من بسختی بر آید روان ^۳
۱۷۶۵ بجز رنجش خالط دادگر ^۴	بجز محنت و درد و داغ پدر
همیسوخت بروی دل سنگ ^۵ سخت	که بس ممتحن بود ویس تیره بخت
که داند که یوسف زغم چون ^۶ گریست	ستاره زرد دلش خون ^۷ گریست
از آن نه برادر برو هیچکس	برحمت تَبُدشان همی ^۸ دسترس
مراورا چنان مانده از چاره باز ^۹	کشیدند نزد سر چه فراز
۱۷۷۰ فگندن همی خواستندش نگون	بدان ژرف چاه سیاه اندرون

هم بمعنی: On the Ganjnâma, f. ۱۲۳^b, makes the following remark: هم مراد دهنده باشد و هم بمعنی خداوند کام چه کام مرادست و گار کلمه ایست که هم معنی فاعلیت بخشد و هم معنی خداوندی چون آموزگار و سازگار و خدمتگار و ستمگار. و لکه يك امروز در جنگ یاری کنید - برین دشمنان کامکاری کنید.

^۲ *M* and *W* بدین. ^۳ *T* که از من بزاری بر آید جان.

^۴ *M*, *W*, and *E* دادگر آورد خشم آنکه بجز آنکه *A*, *E*, and *N* read in the second hemistich و در پدر.

^۵ So in all copies except *M* and *W*, which read سنگ; تنگ here in the literal sense of وزن و گرانی, see Ganjnâma, f. ۱۰۲^b (on the figurative meaning of the same comp. note ۲, p. ۱۰۹). Instead of تیره بخت in the second hemistich, *M*, *W*, and *E* read شور بخت.

^۶ *M* همی چون; the reading of *W* همی خون, as well as that of *E* همی جان, lacks a proper rhyme.

^۷ *M*, *W*, and *E* زردش همی خون.

^۸ So best in *T*; the other copies substitute a second همی for برو.

^۹ So *B* and *T*. *A*, *E*, and *N* چاره ساز instead of باز. *M* and *W* سوې چاره چنان خوار و وا مانده باز; in the second hemistich *M* and *W* substitute سوې for نزد.

جهان از حدیث تو آگه شود	بسر تاج تو همسر مه شود ^۱
که چونتو بُد دادگستر شهی	۱795 زمشوق بمغرب رسد ^۲ آگهی
سر دین مارا تو اختر شوی	ابا بادشاهی بیمبر ^۳ شوی
ترا زخم و درد چه آورد بیش	بدرگر ^۴ سپردت برویل خویش
کنیمت یکی نامور پادشا	تو چون ^۵ خویشتن را سپردی بما
بسر بر یکی خسروی تاج زر	رسانیمت ^۶ آگه بفرخ پدر
هر آنچت بماید ترا آن دهیم	۱800 برین ده برادرت فرمان دهیم ^۷
که خواهی برایشان شدن شهر بار	شوند ^۸ آگه این ده برادر زکار
در آن حکمها هست ^۹ بیم و گزند	ولیکن زما بر تو حکمست چند
جهان نام ^{۱۰} نام تو گستر ^{۱۰}	چو آن حکمها بر سرت بگذرد
بفرمان باری بر چه شتافت ^{۱۱}	چو روح الامین امر ^{۱۱} دادار یافت

^۱ In *E* this hemistich is worded in a rather strange way: بسر تاج تو مملکت

مه شود.

^۲ *B* بُود.

^۳ So *B*, *E*, and *T*; the unintelligible همیسر in *M* and *W* is either misspelt for پیمبر (since both words look in badly written MSS. much alike) or corrupted from the reading of *A* and *N* که همسر.

^۴ *M* and *W* کو, and in the second hemistich بیش آوردند; *T* has آمد instead of آورد. *E* درد و چه *A* and *N* درد از چه.

^۵ *M* and *W* تو گر, and in the second hemistich دادگر instead of نامور.

^۶ *M* and *W* نمائیمت, and in the second hemistich تاجور instead of پربها خسرو.

^۷ The plural form again in *N* only; instead of برین *A* and *N* read بر آن; instead of آنچت in the second hemistich *B*, *A*, *E*, and *N* have آنچه.

^۸ *T* شود; *M* and *W* زکار آگه برادرت این.

^۹ So correct in all copies except *M* and *W* (and perhaps *E* too), which read نیست.

^{۱۰} This verse in *B*, *T*, *M*, and *W* only.

^{۱۱} *T* and *N* حکم; in the second hemistich *B* reads برین چه. *M* and *W* برین چه; *T* سر چه (with the modern use of سر as preposition in the sense of بر, comp. Wahrmond, Monsieur Jourdan, Vienna, 1889, p. ۴, l. 8: (سر تو آمده است).

۱۷۸۵ بدان ^۱ تا بزخم اندر افتد بچاه	شود پیکرش خرد و گردد تباه
خدای جهان حی و جبار ^۲ و فرد	سوی جبرئیل امین وحی کرد
که آن بنده را اندر آن تیره چاه ^۳	ببرهیز و از آب دارش نگاه
بُن چاه همچون کن از روشنی	که آن ممتحن را بود ایمنی ^۴
باب اندرش جایگه ساز خشک ^۵	همه چاه را کن بر از بوی مشک
۱۷۹۰ بگستریکی فرش حور ^۶ از بهشت	ملون چو بستان دراردی بهشت ^۷
برو ^۸ حله و میوه و مزده بر	بگوش که رنچ تو آمد بسر
سه روزت فزون نیست اینجا درنگ	دگر ^۹ دل نداری ز اندیشه تنگ
کزین ژرف ^{۱۰} چاهت رهائی دهیم	وز آن بس ترا بادشائی دهیم

^۱ *E* برآن; *T* reads آید instead of افتد; the second hemistich runs thus in *M* and *W*: شود گردنش خرد و بیکر تباه.

^۲ *T* دادار; *M* and *W* جهاندار جبار.

^۳ So in *M* and *W*; the other copies read قعر for تیره, and این بنده (which, however, does not agree with آن ممتحن in the following verse) for آن بنده. *T* also substitutes اندرین for اندر آن. *A* reads in the second hemistich ببرهیز از آب و دارش نگاه.

^۴ *M* and *W*:

بُن چه چنان کن که از ایمنی مرآن ممتحن را بود روشنی

E substitutes بر for بُن; *T* زبنسان for همچون (here=اینچنین), and *A* and *N* که آن کز آن.

^۵ *M* and *W* او ساز خشک; in the second hemistich *T*, *M*, and *W* read پرکن instead of پر کن.

^۶ So *B*, *A*, *E*, and *N*; *T* has خوب; in *M* and *W* this verse is wanting.

^۷ *T* بستان اردی بهشت.

^۸ *T*, *M*, and *W* بدو; *M* and *W* میوه و مزده; in the second hemistich *M*, *W*, *A*, and *N* substitute the weaker آید for آمد.

^۹ *M* and *W* مگر; *E* اگر.

^{۱۰} *M* and *W* تنگ; instead of وز آن بس *T* has وزین بس. The plural form (which agrees with رسانیمت and کنیمت in vv. ۱۷۹۸ and ۱۷۹۹) is only found in *N*; all the other copies have دهم in both hemistichs.

چه خلقی که دارد دلم بر تو مهر	بهرسید و گفت ای همایون بچهر
بیبغام دزدان زبان برگشاد	1815 ورا جبرئیل آشنائی بداد
که بیغمبرانرا شوم دلگشای ^۲	منم گفت روح الامین از خدای
ازو یوسف رنج دیده شنود	بداد آن رسالت که آورده بود
دل و جان او شد تصرّع نمای	بسجده در افتاد پیش خدای
شده مرسپاس ^۳ ورا حق شناس	زبان برگشادش بشکروسپاس
همخواند برگردگار آفرین	1820 بچندان که دم داشت ^۴ آن پیش بین
عطای ترا نیست وصف و کران ^۵	همی گفت ای داور داوران
بر آورد سر یوسف با وفا ^۶	چو بُد ^۷ کرده بسیار شکر و ثنا
که مرتار و بود ورا کس نرشت	بتن در یکی حله دید از بهشت
برش مبهوه و آب شایسته دید	بزیرش یکی ^۸ فرش بایسته دید
بفرمان دارای چرخ وزمین ^۹	1825 نشست برش جبرئیل امین
بهنگام سختی و آسیب جان	هر آنکو بود با خدای جهان
یکی دل برین داستان برگمار	بدینگونه باشدش ^{۱۰} فرجام کار

همه چهره او شگفتش نمود: In *M* and *W* the second hemistich runs thus: (apparently referring to Joseph's face, whereas the adopted reading seems to refer to Gabriel in accordance with the following verse).

^۱ *T* با.

^۲ *M* and *W* بهنمای ; in *B* vv. 1809-1816 have been arranged in a very peculiar way, viz. 1809, 1816, 1815, 1810-1814.

^۳ See, on سپاس, notes to vv. 522 and 1343.

^۴ *M* and *W* دانست instead of داشت دم, and in the second hemistich همی کرد instead of همی خواند (*B* خواند).

^۵ This verse in *T*, *M*, and *W* only.

^۶ *M* and *W* شد ; *B* and *E* چو بُر کرده.

^۷ *N* با نوا ; *M* and *W* شناس, with a corresponding شکر و سپاس in the first hemistich, a repetition of the rhyme in v. 1819.

^۸ So *T*. *M* and *W* بزیر اندرش ; the other copies همه بزیرش.

^۹ *A* and *N* چرخ برین.

^{۱۰} So best with the pronoun, referring back to هر آنکو, in *T*. *M*, *W*, *A*, and *N*

سروش از مَهَمَیْمُونِ سوئ^۲ چَه رسید
که ایمن شد از بیم جاهش روان^۳
امیدش قوی گشته و درد سُست^۴
گشاده شد آن چاه روشن زمین^۵
کز آن پاکتر سنگ مردم ندید
بِرسید بسیار و بنواختش
نگه کرد یوسف بفرونگ و شرم
ندانست کواز کجا شد پدید
همی چهر ورا شگفتش نمود^۶

² So *M* and *W*: *T* and *B* have the same, but *دَ چَه* instead of *سوی چَه* (another modern use of the noun *دَ* as preposition in the sense of *سوی* and *بر*, see p. 149, note 11). *A* and *N* read in the second hemistich *بر سر چَه رسید* ; *E* *سروش* *از زمین (!) در سر چَه رسید*.

⁹ So *B*, *A*, *E*, and *N*. *T* (which transposes the two hemistichs) reads شگفتی.

سپردش تن و جان بحکم اله	بچاه اندرون یوسف نیکخواه ^۱
بگسترد فرش و پسندید جای ^۲	برو چاه روشن شد و دلگشای
دری برگشاده برو از بهشت	درو مبوه و آب عنبر ^۳ سرشت
که دیده ازو بانواتر عدیل ^۴	عدیلش بچاه اندرون جبرئیل
زبان و دل و چشم بینا ^۵ و گوش	۱840 اگر با خدایت بود رای و هوش
نگاهت بدارد باحسان خویش	بدانحایگه کت رسد کام ^۶ پیش
چو ایمن شد از کید دبو نگون ^۷	شنیدم که یوسف بچاه اندرون
رها کردش ^۸ از کید بدخواه جان	خدایش رهانید از آن بیرهان
رخس باز چون مهر رخشنده تافت ^۹	زجان آفرین حله و مزده یافت
جهان آفرین حسن و زبش ^{۱۱} فزود	۱845 دو صد بار از آن خوبتر شد که بود ^{۱۰}
ستاره زحسن رخس ماه گشت	رخس فر و اورنگ ^{۱۲} را شاه گشت
بجوش آمدی جان و دل در تنش	اگر حور دیدی رخ روشنش

^۱ *M* and *W* بیگناه; in *A* and *N* this verse is wanting.

^۲ *B*, *M*, and *W* جای instead of رای.

^۳ So all copies except *T*, which reads و آب و عنبر instead of برو in the second hemistich (referring to Joseph) *B* reads درو (in the pit).

^۴ *T* دلیل. An equally good reading of the second hemistich is that of *M* and *W*: کرا بود ازو بانواتر عدیل.

^۵ Verses 1840 and 1841 in *M*, *W*, and *T* only; the wording in both is according to *M* and *W*; *T* substitutes و دانش و چشم for و چشم بینا.

^۶ *T* کار, and in the second hemistich بر آرد بگاهت.

^۷ (وارون or) وازون and شوم here = نگون.

^۸ So *T*. *B* رها کرد *M* and *W* رها گشته *A* and *E* رها گشتش (رها as noun).

^۹ So *M* and *W*; the other copies مه بتافت.

^{۱۰} So in *M* and *W*, preferable to the reading of the other copies: دو صد بار از آن, as there is nothing added to which آن could refer.

^{۱۱} *M* and *W* در و حسن *T* حسن رویش.

^{۱۲} See, on اورنگ, note 10, p. ۵۰; only *B* reads فر اورنگ (then in the usual sense of 'throne').

شنیدی در آن قصه دلگشای ^۱	براهیم کو بُد خلیلِ خدای
در آنکه که بر ^۲ آتش انداختش	که نمرود کان آتشی ساختش
باخلاص دل بسته شد با اله	۱۸۳۰ براهیم را اندر آن ^۳ جایگاه
مر آن آتش گرم را سرد کرد	برو لاجرم باک یزدان ^۴ فرد
وز آن نرگس ولاله آمد پدید ^۵	زدونخ بکی بوستان آفرید
بدان جای قربان کشیدش فراز	سماعیل را چون براهیم باز ^۶
ببین تا خدایش چه نعمت نمود	دلش با خدای جهان راست ^۷ بود
چنین است کار خدای رحیم	۱۸۳۵ مراورافدا کرد گمش عظیم ^۸

read باشد سرانجام *B* ; باشد چو فرجام *B* . In *E* vv. ۱۸۲۶ and ۱۸۲۷ are wanting; *M* and *W* have in the second hemistich بدین for برین .

^۱ This verse, which seems to be indispensable in order to explain more distinctly the meaning of the pronouns in ساختش and انداختش in the following verse, is found in *M* and *W* only.

^۲ *M* and *W* زی *B* ; در آنکه بر آن *T* ; ورا آنکه (! آنکه) در *M* and *W* have besides in the first hemistich دشمنی instead of آتشی and as rhyme-words ساختند and انداختند . *A* has an entirely different reading in the second hemistich (anticipating the description of the garden, given in v. ۱۸۳۲), viz. خداوند باغی .

^۳ *M* and *W* اندرین .

^۴ *M* and *W* خالی خلق *E* ; خالی خلق *E* this verse is wanting.

^۵ *M* and *W* درو نرگس ولاله زاران دمید .

^۶ *M* and *W* :

دگر آن سماعیل گردن فراز بدان جای قربان کشیدند باز

Instead of *A* بدان جای *A* reads بدامان .

^۷ *T* یار . *E* has at the end of the second hemistich فزود instead of نمود .

^۸ So in *B*, *E*, *N*, and (with the exception of خدا داد instead of خدا کرد) in *M* too ; *T*, *W*, and *A* substitute (no doubt by mistake) گیش instead of گیش , the first also with خدا داد , the last with خدا کرد before it . Instead of رحیم at the end of the second hemistich *A* and *N* read کریم .

چنان بُد که یوسف^۱ که همتا نداشت همی سرسوی آسمان بر فراشت
هر آنکش عنایت بود^۲ از خدای همه کام بایستش آید بجای،

^۱ So *T*; the other copies (چنین *A* and *N*) بود یوسف.

^۲ *A* and *N* رسد; the second hemistich is according to *M* and *W* (the latter of which reads آمد for آید); *N* (آید بجای); *T* and *B* have a peculiar reading, the former (آمد بجای) (the latter همه کام خواهش (!) آمد بجای). *E* (without a rhyme): کام خواهشش (!) آید بجای. The contents of this chapter are much condensed in Jāmī's epopee, which lacks altogether that deep human interest which is aroused by the passionate entreaties of Joseph and the cruel treatment he suffers from his brothers in Firdausī's mathnawī. There Joseph, when stripped of his shirt and hurled down into the pit, is not caught, as here, in Gabriel's arms, but alights by chance on a stone or rock that projects from the water (the same precious stone which, in our poem, appears after Gabriel's arrival) and illumines the dark abyss by the moonlike brightness of his face (see here v. ۱۸۴۴ sq.). He is further protected by the possession of an amulet (تعویذ), which contains the shirt sent to Abraham to guard him against Nīmrūd's fire and to change it into a rose-garden (comp. the reminiscence of Abraham's adventure in vv. ۱۸۲۸-۱۸۳۲ in our poem); with this shirt Gabriel, at his arrival, covers Joseph's nakedness and then comforts him with glad tidings. Nāẓim in his mathnawī tries, as usual, to imitate his great model more closely. When Joseph is stripped of his garment, the beauty of his face makes of earth and sky one meadow of light (India Off. ۱۸۴, f. ۶۸^b, l. ۵):

تن یوسف چو شد از پیرهن عور زمین تا آسمان شد یک چمن نور
(comp. vv. ۱۷۳۶ and ۱۷۳۷ in our poem). After he is half-way down the pit, the rope is cut (as in Firdausī); Joseph then addresses a fervent prayer to the Lord, who thereupon sends Gabriel to his rescue (ib. f. ۶۸^b, l. ۳ ab infra sq.; collated with Brit. Mus. Or. ۲۵, ۸۱۹, f. ۸۹^b, l. ۴ sq.; and Elliott ۳۶۳, f. ۷۹^a sq.):

چو از چَهِ نیمهٔ (نیمه ره Br. Mus.) طی کرد یوسف	بریدند آن رسن از بی تأسّف
دلش بگسست از خلق و مراعات	بخلاف جهان کرد این مناجات
که ای سیراب ساز دل سرایان	برحمت پرور لازم غذایان
بکشت یاس تخم آرزو کار	بخاک مرده آب زندگی بار
بتیر بمخطا یعنی قضایت	برای راستی یعنی رضایت
بآن شدّت که آگاه از فرح نیست	ببیماری که درمانش جرح نیست

تَبْدُ چهر روی چهر آدمی نباشد چنین آدمی بر زمی^۱
 شنیدم که یوسف در آن زرف چاه^۲ همیکرد در آب روشن نگاه
 ۱850 بآب اندرون^۳ صورت خویش دید زخورشید دیدار خود بیش دید
 شگفت آمدش حسن دیدار^۴ خویش که حسن رخس بُد زاندازه بیش
 بدل گفت با این کمال و جمال^۵ که کردست ارزانیم ذو الجلال
 همانا اگر بنده بودی تنم بدین زیب و خوشی که اکنون منم
 یقین آشکارا همی دیدمی که همسنگ خود زربد ارزیدمی
 ۱855 برو این سخن از زبان^۶ سهو بود ولیکن قضا راه همچون نمود
 بیازرد زو کردگار جهان بدل قیمت خویش کردش نهان^۸
 که بود اندر آن قیمتش کبر و ناز بمین تا چه کرد ایزد بی نیاز
 بگویم چو هنگام گفتن بود دل هوشمندت زمن بشنود
 بدانسان^۹ که یوسف بد از نیکوئی بدان خوش لقائی و ان خوشخوئی
 ۱860 بدان حسن و آن هوش و فرهنگ و رای^{۱۰} ندانست کس قیمتش جز خدای

^۱ This verse is found in *T*, *M*, and *W* only. *M* and *W* read in the first hemistich تَبْدُ او توگوئی بچهر آدمی.

^۲ So *B*; the other copies که اندر بُن زرف چاه; instead of در in the second hemistich *T* has بر.

^۳ *W* بآب اندر آن.

^۴ So *E*; all the other copies have the less befitting reading دیدار حسن.

^۵ Or کمال و جمال as *T*, *M*, *W*, and *E* read.

^۶ *M*, *W*, *A*, and *N* هما نا که گر.

^۷ So best in *T*; the other copies, except *E*, read در زمان *E*. همچنان. Instead of همچون (= انچنین) in the second hemistich *T* reads زینسان (see the same double reading in v. 1788 above). In *M* and *W* the second hemistich runs thus: ولیکن قضا چنانش نمود.

^۸ So in *B*, *A*, *N*, *E* (where کرد appears instead of کردش), and *T* (where بدان is substituted for بدل). *M* and *W* have the equally good reading بدان قیمت خویش کردن چنان.

^۹ *E* بدانکه; *M* and *W* بدینسان.

^{۱۰} So *T*; the other copies read بدان هوش و فرهنگ و آن حسن و رای.

همه خاک بر سر همه جامه چاک
 همی بُرد^۱ فرزندا انتظار
 همه دست بر چشم و سر میزدند
 دلش را هم اندر زمان گفت دبو
 همانا که شد جان پاکش بباد
 قضای سپهری چه محنت نمود
 چرا او نه اندر میان شماست
 چه آورد حکم خدایش بیش
 همه پرده صبر بر من^۵ درید
 بگفتند کای باب فرهنگباب
 کز و گشت برداخته این سرای
 بما بر نهان شد کم و بیش اوی
 که از ما کدامین بود^۷ پیشرو
 هُش و دانش از دل برداختیم^۸
 زآفت کجا آگهی داشتیم

چو آمد شبانگه برفتند باک
 بدر بر سر راه بُد سوگوار
 شبانگه چو ایشان^۲ فراز آمدند
 ۱۸۷۰ چو یعقوب دید آن خروش و غریو
 که یوسف بدام بلا افتاد
 سبک باز برسید و گفت^۳ چه بود
 امید دل و کام^۴ جانم کجاست
 نبینم همی راحت جان خویش
 ۱۸۷۵ بگوئید کز بیم جانم خلیل
 سراسر غریوان و دیده پر آب^۶
 بیوسف ترا مژده باد از خدای
 برفتیم یکساعت از پیش اوی
 ببستیم باهم سراسر گِرو
 ۱۸۸۰ بدینسان همی یکزمان تاختیم
 ورا نزد بنگاه بگذاشتیم

^۱ کرد *M* and *W*.

^۲ *B* and *T* بدانسان. In *M* and *W* the last words of the second hemistich run thus: و بر سر زدند.

^۳ *M* and *W* گفتش (the pronoun اش to be connected with بود چه and referring to Joseph). Instead of سپهری *A* and *N* have سپهرش, with the same reference to Joseph. *A* reads خجلت instead of محنت.

^۴ *E* امید دل و *M* and *W* امید دل و جان پاکم کجاست *T*; امید دلم کام *E* جان من کو کجاست.

^۵ So in *M*, *W*, and *A*; the other copies substitute بر تن. *M* and *W* read همه for همی.

^۶ *M* and *W* بگفتند کای کار فرمای باب, و یا دیده آب.

^۷ *M* and *W* شود.

^۸ This verse (which is also found in Schlechta-Wssehrd's translation) appears here in *M* and *W* only. *W* reads باختیم for تاختیم and همه دانش for هُش و دانش.

رفتن برادران نزد یعقوب وزاری کردن جهت یوسف^۱
 کنون گوش بر^۲ حال یعقوب دار
 چو^۳ اولاد یعقوب دانش پناه
 بنزد رمة زود گشتند باز ۱۸۶۵
 بکشند و آن پیرهن سرسَر
 بخون در سرشتند و کردند تر^۴
 زمانی بدو هوش و دل برگمار
 فگندند آن بیگنورا بچاه
 کشیدند بزغاله را فراز
 بخون در سرشتند و کردند تر

بابری کافتاب حسن بارد
 بمرغ دل که آتش خانۀ اوست
 بنوری کافتابش در غمام است
 بمظلومی که چون دم بر فروزد
 بدرد بی پدر طفلی که در بر
 کزین سیلاب آفت موج خونخوار
 دعایش را اجابت افسر آمد
 بجبریل این ندا آمد در آن دم
 که در یاب این کرامی بنده ام را
 بگیرش دست کز پا افتد اندوه
 بگو کز ما چو دولت خواه گشتی
 بدمقانی که تخم عشق کارد
 سمندر در سمندر دانۀ اوست
 بشمشیری که دستش در نیام است
 بآهی چرخ هیچارا (تا ماهی Elliott) بسوزد
 نمیگیرد کسش جز داغ مادر -
 کف خاک مرا سالم نگهدار
 در آن چاه آفتابش بر سر آمد
 زمستوری که باشد کاسف (کاشف others) غم
 سزای رحمت پابنده ام را
 بده رویش که بر دیده است مکروه
 بده فرمان که صاحب جاه گشتی الخ

Gabriel takes Joseph up in his arms and bears him company for three days; the same precious stone, as in Firdausî and Jâmî, serves Joseph as a seat. Of the vanity of the latter, in admiring his own beauty, which, in Firdausî, accounts for the subsequent troubles, there is no mention made in Jâmî or Nâzim.

¹ So in *B*. *M* and *W* 'باز گشتن فرزندان یعقوب پیش یعقوب علیه السلام'; زاری کردن اسباط پیش بدر^۲; خون آلوده کردن اسباط پیرهن را وردن نزد یعقوب *T*. In *A* and *E* the text runs on without interruption. جهت یوسف علیه السلام.

² *M*, *W*, and *E* 'کنون گوش کن حال یعقوب زار'; *B* 'زای'; *T* reads in the second hemistich 'زمانی دل و هوش بر وی گمار'; *N* has 'زمانی دل و هوش و هوش دل و هوش' instead of 'برو'.

³ *M* and *W* 'که'.

⁴ After this bait there is inserted in *M* and *W* the sixteenth verse of the Kuran: 'وَجَاءُوا الْح'; the next two verses, ۱۸۶۷ and ۱۸۶۸, are wanting in *E*.

۱۸۹۵ بروی اندر افتاد آن مرد^۱ پیر
بدان بیهشی بود یکپاس روز
سر انجام چون شد دلش هوشیار
در آمد بفریاد و بانگ و غریو
فتادش بدل در بدانسان غرنگ
۱۸۹۵ چنین گفت کای بیوفا بیرهن
چو از بیش چشم نه تنها شدی
گسسته دم و چهره همچون زریر
بمیغ اندرش اختر دلفروز
بنالید بیغمبر کردگار
بدانسان که بر وی بخشود^۲ دبو
که از درد او خون چکانید سنگ^۳
نه تنها^۴ برون رفتی از پش من
ابی^۵ او بتنها چرا آمدی

reads ازو *M* and *W* زریر, instead of درو. On توان as noun, see note 6 on p. ۶۶;
M and *W* add after this another, rather feeble, verse:

بچندانکه مردی دو فرسنگ راه
ببوید همی بود زار و تباہ

^۱ *M* and *W* یعقوب زریر in the second hemistich is thus explained in Ganjnâma, f. 88^a: گیاهی باشد که جامها را بدان رنگ زرد کنند و آنرا اسپرگ نیز خوانند and the following hemistich from the Shâhnâma is quoted: دلش بود بیجان و رخ چون زریر. *E* reads حریر (silk) instead of زریر.

^۲ So *T*. بخشید; *B* and *E* بخشود; نه in *M* and *W* this verse is wanting.

^۳ So *M* and *W*. *B*:

فتادش بدانسان غریو و غرنگ
که از درد او خون چکاند بسنگ

In the other copies this verse is wanting.

^۴ Only *M* and *W* have an unsuitable بتنها.

^۵ بی=ابی (Pârsî: awé); the Ganjnâma, f. ۱۶^b, lin. penult. sq., calls the initial ا an (الف) وصلی آنست که بر اول لغاتی که بی الف موضوع است (الف وصلی در آورند و در معنی آن اختلافی راه نیابد مثل با و بی و بیداد که چون الف بر آن افزایند آبا و آبی و آیداد شود و همان معنی افاده نماید). As illustration for the following two baits of the Shâhnâma are quoted:

چنین داد پاسخ که شاه سترگ
ابی زینهای نباشد بزرگ
and
بهشتم نشست از برگاه شاه
ابی یاره و گرز و زرین کلاه

This ابی is evidently hidden under the corrupted reading of *B* and *E* ای الی and الی و; *T* has a wrong آبا. *A* and *N* substitute شدی و. In *M* and *W* this and the following verse are wanting.

یکی گرگ ناگاه اورا ببرد تنش خورد و جانش بیزدان سپرد^۱
نداری تو مان صادق ای دادجوی^۲ اگرچند هستیم ما راستگوی
چنین بُد که کردیم گفتار یاد خدایت چنین مزد بیمار دهاد^۳
۱۸۸۵ یکی سوی پیراهنش کن نگاه بدان تا بدانی^۴ نشان تباه
بس آورد لای برش^۵ بیرهن نهاده^۶ بنزدیک آن پاکتن
بیالوده^۶ یکسر بخون دروغ دروغی که میداد چون مه فروغ
زاری کردن حضرت یعقوب علیه السلام و مخاطب نمودن پیراهن خونین را
جو یعقوب زانسان^۸ تباهی شنید بخون اندر آغشته آن جامه دید
توگفتی زتن برر میدش^۹ روان نماندش درو هیچ زور و توان

^۱ This verse differs in wording in most of the copies. The reading adopted here as the simplest is that of *A*. *T* has the same, except *ویرا ربود* at the end of the first and *نمود* at the end of the second hemistich. *B*, *M*, *W*, and *E* combine the two alternative verbs *ربودن* and *بردن* in the same hemistich: یکی گرگ بر بود. *N* reads *ویرا بُرد* (*ویرا وبرد*). *M*.

^۲ This verse in *T*, *M*, and *W* only; the wording of the first hemistich is according to *T*; the other two copies have *صادق دادجوی* (both adjectives referring to the brothers).

^۳ This verse in *B*, *T*, *M*, and *W* only. *B* reads:

چنین بُد که کردیم پیش تو یاد خدایت بدین کار صبرت دهاد

^۴ *M* and *W* *بینی*. *T* *نشان* تباه.

^۵ *A* and *N* *برو*, and in the second hemistich *نهاده*.

^۶ A good example of *ب* before a past participle. In the second hemistich *M* and *W* have again *یکسر* instead of *مه*. In *B* the order of vv. ۱۸۸۳-۱۸۸۷ is: ۱۸۸۳, ۱۸۸۵, ۱۸۸۷, ۱۸۸۴, ۱۸۸۶.

^۷ So best in *T*. *B* *آوردن* برادران یوسف پیراهن خون آلوده نزد یعقوب. In *M* and *W* no interval, nor in *A*; in *E* an interval after v. ۱۸۹۲.

^۸ *B* and *N* *زینسان*. *A* and *E* *پیراهن*. *M* and *W* *پیامی* instead of *تباهی*.

^۹ So *T*, *A*, and *N*; *E* *بر میدش*; *M* and *W* *بر پردش*; *B* (where this verse is placed after v. ۱۸۹۱) *توگفتی زتن رفت یکبار جان*. In the second hemistich *B*

چه از د کنون زندگانی مرا
چنین روز گر مرگ پیش آمدی^۲
بیوسف مرا جان و دل بُد بکار
کنون چونکه شد یوسف من زمن
۱۹۱۵ گراز خشم یزدان نترسیدمی
چو دوزخ یکی آتش افروختمی
دریغا دریغا دل و جان من^۶
دریغا نکوروی فرزند من
دریغا چنان^۷ زاده سرو جوان
۱۹۲۰ دریغا شگفته گل اندر بهار^۸
دریغ^۹ آن فروزنده خورشید و ماه
دریغ آن گرانمایه دُر یتیم
دریغ آن کرامی و فَرخ پسر

که شد گشته جان و جوانی^۱ مرا
مرا راحت روح بیش آمدی
بدان شادمان و بدان کامگار
نه جان باد هرگز مرا و نه تن^۳
وگر نه ره عافیت دیدمی^۴
درو جَسْتَمی تا فرو سوختمی^۵
که بی او سیه گشت سامان من
که بگسست بی او همه بند من
دریغا که بر کندش از بوستان
بیاد خزان اوفتاده زبار
که پوشیده شد زیر میغ سیاه
که همتا نبودش جدید^{۱۰} و قدیم
که بر مرگ وی سوخته شد پدر^{۱۱}

^۱ چنان جوانی. ^۲ *M* اگر روز پیش آمدی.

^۳ This verse in *M* and *W* only.

^۴ So *M* and *W*. *T* وگر نه نه فرجام را دیدمی. In *A*, *E*, and *N* this verse is wanting.

^۵ So *B*. *T* سوختم and افروختم; in the other copies this verse is wanting.

^۶ *M* and *W* دریغا نکوروی جانان من. In *T* vv. ۱۹۱۷ and ۱۹۱۸ are transposed.

^۷ *M*, *W*, and *T* چنان. *B* has the weaker reading نو جوان. *B* دریغا چنان زاده نو جوان. *M*, *W*, and *E* substitute روان for جوان, and *T* راد for زاده; in the second hemistich *M* and *W* read که باد آمد و کندش از بوستان.

^۸ گل نوبهار *B*.

^۹ Here and in all the following verses *B* and *E* continue the form دریغا instead of the new آن دریغ; in the second hemistich *M* and *W* read که شد ناپدید او. زمیغ سیاه.

^{۱۰} *M* and *W* حدیث.

^{۱۱} So *M* and *W*; the other copies سوخت جان پدر. *B* reads بر جان وی. Between this and the following verse *M* and *W* insert another, بر مرگ وی.

روان من و جان دل‌بند ^۱ من	میان تو در بود فرزند من
بس آشفته و بد نشان تو است ^۲	کنون خون او در میان تو است
مرا زین نشان بی پسر ^۳ کرده	نشان بد از دوست آورده
نکو رفتی و سخت زار ^۴ آمدی	یوسف مرا یادگار آمدی ۱۹۰۰
شگفته بهار و گل و بید تافت ^۵	چو رفتی ز تو نور خورشید تافت
دل و جان یعقوب سوزی همی	چو باز آمدی خون فروزی همی
که برجای ^۶ خورشید خون آوری	کجا باشد این داد و این داوری
که خُرسند باشم زیوسف بخون	دل و جان من کی بسندد کنون
من این روز بد کی توانم ستود ^۷	۱۹۰۵ من این داستان کی توانم شنود
زجان و دل و دیده بَبَردمی	من این گر ^۸ بخواب اندرون دیدمی
دگر باره از هوش و دل شد برون ^۹	بگفت این و از درد شد سرنگون
روان در تنش زار و پژمرده شد	دگر باره نامرده ^{۱۰} چون مرده شد
فراقش بجان آتش اندر فروز	چنان بود یکپاس دیگر بروز ^{۱۱}
بر آورد سرگفت ای وای من	۱۹۱۰ دگر چونکه هُش باز گشتش بتن ^{۱۲}

^۱ *A* and *N* دل‌بند. ^۲ *B* reads هست in both hemistichs.

^۳ *M*, *W*, and *N* بی پسر.

^۴ *M* زار باز, which gives no rhyme and ought to be corrected either into *W* (as *W* has) or into زاربار.

^۵ *E* یافت; *T* یافت. In *A* and *N* this verse is wanting.

^۶ So *T*, *A*, and *N*. *M* and *W* که بر جان (in *W* this bait follows after v. ۱۹۱۲); که از ماه و خورشید خون آوری *B*; که با جان *E*.

^۷ So in *M* and *W*. *T* has شنید at the end of the first hemistich and چون توانم جدید in the second. In *B*, *A*, *E*, and *N* this verse is wanting.

^۸ *M* and *W* (without the necessary object) اگر من.

^۹ *E* دگر باره شد هوش از وی برون *M* and *W* از هوش از دل برون.

^{۱۰} So *T*, *E*, and *B* (in *B* باره instead of باره, as already in the preceding verse). *A* and *N* دگر باره آن مرد. In *M* and *E* this verse is wanting.

^{۱۱} *M* and *W* چنان بیخبر بود او یک دو روز. In the second hemistich *W* reads بجان. *T* substitutes بتن for بجان. فراقش بجان اندر آتش فروز.

^{۱۲} *M* and *W* بنوئی چو هُش باز گشتش زتن. In *T* this verse is wanting.

که تا من^۱ بوم زنده اندر جهان
 ۱۹۳۵ جو بجان شود جسم^۲ تارک من
 برم^۴ همچنین بیش یزدان بخون
 بگویم که فرزندک خویشتن^۵
 بازی فرستادمش سوی دشت
 زخلق تو گرگ آمد اورا بخورد
 ۱۹۴۰ خدایا تو زان گرگ دادم بخواه
 بهودا و شمعون و روبیل و دان
 چو این بشنوبند^۶ بیدل شدند
 برآورد هر یک بکیوان خروش
 از آنرو^{۱۱} که این گرگ ایشان بُدند
 ۱۹۴۵ بدر چون بدان ده پسر بنگرید
 شده هر ده از درد چون بیهشان^{۱۳}
 چنین گفت محنت رسیده بدر
 همی دارم ابن پیرهن را چو جان
 بتن در جز اینم^۳ نباشد کفن
 نمایم بدادآور رهنمون^۵
 بیماراستم اندرین پیرهن
 زچشم سرم^۷ شادمان درگذشت
 مرا بی گرانمایه فرزند کرد
 زجان و دلم ابن مصیبت بکاه
 زبالون و ستاخ و دبگران^۸
 همه خویشتن بر زمین میزدند
 بجان و روانشان^{۱۰} در افتاد جوش
 که جوینده^{۱۲} جان یوسف شدند
 بدانگونه^{۱۲} شان زار و دلخسته دد
 همه خویشتن را زنان و کشان
 ز درد دل و جان بدان ده بسر

instead بجان *T* reads at the end of the second hemistich همی تا *M* and *W* ^۱
 of چو جان.

چشم. *A*, *E*, and *N* ^۲

نباشد بتن در جز اینم کفن *M* and *W*; بود پیرهن در تن من کفن *B*; آنم *T* ^۳

همچنان *B*, *A*, *E*, *N*, and *T* read *همچنین* instead of *T* ^۴

نمایم بداور که ای رهنمون *A* and *N* ^۵ خوب من *M* and *W* ^۶

زچشم و دلش *T* (?) ^۷

See on these names and their corruptions the notes to vv. 787-790 above. ^۸

همه in the *E* جوابش شنیدند; چو اینرا شنیدند *M* and *W* ^۹
 همی *M* and *W* read *همی* in the second hemistich.

ودرویشان *T* ^{۱۰}

ان گرگ *M*, *W*, and *B* read ابن گرگ *T*; ازینرو *M* and *W* ^{۱۱}

بدینگونه *B* ^{۱۲} *M* and *W* بدید *M* and *W* بدید *M* and *W* ^{۱۲}
 is put after the following one.

A and *N* خوان *M* and *W* read in the second hemistich as in ^{۱۳}
 همه instead of *همی* v. 1942.

دریغ آن فروزان رخ روشنش	دریغ آن دل مهربان بر منش
1925 دریغ آن بدر خواندنش هر زمان	بآواز دلگیر ^۱ و شیرین زبان
دریغا که او رفت و من مانده ام	زشادی و نیکی ^۲ بر افشاندن ام
ایا کاش رفتی چو ^۳ من صد هزار	بدی مانده آن سرور کامگار
کنون بر دلم از خرد بند نیست	مرا دل برین باب خُرسند نیست ^۴
جوانی چو گل تازه ^۵ و دلکشای	شود کُشته و پیر مانند بجای
1930 گمانم چنان ^۶ بُد که او مرگ من	بسازد بآئین و گور و کفن
کنون مُرد او پیرهن ^۷ ماند ازو	همی مالم اندر سر و چشم و رو
من این پیرهن گوشدارم کنون	نشویم زوی هرگز این تیره خون ^۸
گرامیتر از مال ^۹ و چیز منست	که این پوشش آن عزیز منست

rather weak, bait, which also appears in a slightly modified form, in *B*, but much further down after v. 1992 (see note to that verse):

دریغ آن جوانی و فرهنگ اوی دریغ آن همه (آبادان = آبدان *W*) فَر و اورنگ اوی

^۱ *A* and *N* بآواز تکبیر *E*; بآواز تکبیر *E*.

^۲ *T* ز دوری وی زار و درمانده ام *M* and *W* read زشادی و نیکی *T*. This and the following verses are a striking counterpart to Firdausi's elegy on the death of his son in the *Shāhnāma*.

^۳ *M* and *W* بدی *W*; in the second hemistich the same two copies read بدی مانده آن سرو خورشید وار.

^۴ This verse in *M*, *W*, and *T* only. *T* reads in the second hemistich مرا دل بدین تاب و خُرسند نیست.

^۵ *M* and *W* چنان تازه^۵; in the second hemistich *A* and *N* read مانده instead of مآند. After this verse *B* has an unnecessary new heading نوحه کردن یعقوب از فراق یوسف.

^۶ *B* چنین.

^۷ *T* کنون پیرهن را (?) بمانده ازوی *M* and *W* کنون چاک یک پیرهن *T*; with a corresponding (و موی *W*) in the second hemistich (و موی *W*) here is another example of the use of ب before the past part., see above v. 1887; *E* کنون مرده *E*. او پیر مانده ازو.

^۸ *M* and *W* نشویم من این پیرهن را زخون *W*. In *B* and *E* this verse is wanting.

^۹ *M* and *W* گرامیترین مال *W*; on چیز in the sense of 'precious thing,' see note to verse 90.

بدن داوری و بدین داستان	بگبرادنان انزد غبیدان
۱۹۶۰ بدادی ^۱ شما یوسفم را بباد	بدادی زید مهری خویش داد
مرا بیدل و بی بسر کرده اید	جدا هریکی خون من ^۲ خورده اند
بگفت این و پس ببرهن کرد باز ^۳	نگه کرد بر وی ^۴ نشیب و فراز
همچست بر وی زهر سو نشان	زدست و زندان ^۵ گرگ زن
سرایای آن بیرهن بُد دُرست	ندید آن نشانها ز هر سو که چُست ^۶
۱۹۶۵ شکفت آمدش بود جای شکفت	دل بهشش ^۷ و سوسه در گرفت
سبک باز برسید از آن ده بسر	که این ^۸ شاخ غم چون بر آورد سر
خود آغاز ابن محنت من چه بود	قضای بدی ^۹ تعزیت چون نمود

¹ This—so far unprecedented—combination of the *second* pers. singular of the verb with a pronoun in the plural (a combination frequently occurring in connection with the *third* person, see Salemann and Shukovski, *Persische Grammatik*, p. 58) is found in *T* and *E*, and indirectly confirmed by the modifications of the other copies, viz. *B* بدادید شما and بدادید زید, where the restitution of the د upsets the metre, and *M* and *N*, viz. بدادید بی مهری and بدادید نان, where to make the metre correct, in the first hemistich شما is replaced by تان (which can only be used as pronominal suffix), and in the second by the omission of the indispensable ز. In the preceding verse *M* and *W* read کردگار جهان instead of انزد غبیدان.

² *T* خون نمن. *M* and *W* substitute for vv. 1960 and 1961 the following two baits, the second of which is a mere paraphrase of v. 1959:

شما ببرهان دل سیه کرده اید جدا هریکی خون من خورده اید
جهان آفرین انزد غبیدان بدر دل من بگبرادنان

The second bait is also found in *Z*, where it follows after v. 1961.

از here = کشوده, as in the verse of the *Shāhnāma*:

بهشتم در کنجها کرد باز بمخشد بر هر که بودش نماز

⁴ *M* and *W* در وی.

⁵ So all copies except *M* and *W*, which read زندان و دبدان as a kind of gloss to دست in the sense of 'claw.'

⁶ So all copies except *B*, which reads بچست.

⁷ *T* آن. ⁸ *E* بر گرفت. *M* and *W* در گرفت. ⁹ *E* دل من من.

⁸ So *W*, *E*, *Z*, and *N*; *M* and *A* قضای بد این: *B* (where vv. 1997 and 1998 are transposed) points distinctly این.

دلیران و گردان و زبرک سران ^۱	که ای شیر مردان نام آوران
چنین سوگواری نمودن چراست	شمارا چنین زار ^۲ بودن چراست
نمودی چنین بختان ^۳ تیره رای	اگرزان دل و هوش بودی بجای 1950
بکردم صد ^۴ اندرز با هر یکی	سپردم بدست شما کودکی
کنون لاجرم گل فرو شد بگل	باندرز من ^۵ تان بُد هوش و دل
کنون تان نراندی همه دیده جوی	گر آنجا شمارا بُدی دل بدوی ^۶
چه گوئید بیش جهان آفرین	خدا گر ببرد شمارا ازین
کدامست آن بوزش ^۷ دلپذیر	اگر تان ببرد خدای قدیر 1955
همه با دلیری و با زور و دست	که ده مرد مانند ^۸ پیل ^۹ مست
بکهر برادر ندارید ^۹ گوش	همه با خردمندی و رای و هوش
بدر و خیره گرگ سترگ	که هر ده ^{۱۰} دهدش بدن دان گرگ

^۱ *A* and *N* و ویژه سران. ^۲ خوار. *W*. In *E* this verse is wanting.

^۳ *M* and *W* نبودی چنین تیره از بخت رای *E*; بخت من. In *A* and *N* this verse is wanting.

^۴ *A* and *N* بگفتم صد *M* and *W*; بکردم من.

^۵ *T* مان. This verse is found in *M*, *W*, and *T* only.

^۶ So all copies except *B*, which reads جستجوی. The wording of the second hemistich is according to *A* and *N*; *B*, *E*, *M*, and *W* read کُنون تان نراندی زدو جوی. کُنون تان نراندی هم از دیده جوی *T*; دیده جوی.

^۷ *T* نورش. This verse is found in *M*, *W*, and *T* only.

^۸ *B* and *W* ماننده جون. The wording of the second hemistich is according to *M*, *W*, *E*, and *T*. *B* reads قوی بازوان سخت و با زور و دست دلیران *A* and *N*; قوت و قدر = دست in the adopted reading; و زور آور و حیره دست (see *Ganjnāma*, f. 75^b, l. 8, and Vullers, *Lexicon*, i. p. 851^b, where the same combination of زور and دست appears in a quotation from the *Shāhnāma*).

^۹ So *A* and *N*; ندارید *B* and *E*; نکردند *W*; نکردند *M*; ندادند *T*; بکهر besides بکشتن.

^{۱۰} *M* and *W* بهر ده *W*; خرد: دهد for دهند seems again to read خرد in the second hemistich is either = سنرگ و جوج (pugnacious), *Ganjnāma*, f. 71^b, ll. 7 and 8, where the same bait of the *Shāhnāma* is quoted as in Vullers, *Lexicon*, i. p. 770^b, ll. 6-9. or = رند و دلیر و بی شرم (impudent), *Ganjnāma*, ib.

ندیدست او روی ^۱ گرگِ سترگ	یوسف نبودست آهنگِ گرگ
که چون یافت یوسف بلا و ستم	ولیکن نبود آگه از بیش و کم
که ورا بگشتند جای نهان	گهش دل بدیشان ^۲ همیزد گمان
از آنست کز حلقِ او ریخته است	۱۹۸۵ درس ^۳ بیرهن خون که آمیخته است
بدینگونه نمره نباید شدن	گاهی ^۴ گفت چونین نشاید بُدن
اگر خون او ریختی در زمین ^۵	گر ایشان همی در ره خشم و کین
بلا زاسمان با شتاب آمدی	بر ایشان همانگه ^۶ عذاب آمدی
شدندی بهفتم زمین در نهان	از ایشان نمادی ^۷ یکی را روان

^۱ بخوردست (ندیدست *N*) و آزرده گرگِ سترگ *A* and *N* از روی *T*, *W*, and *B*.

^۲ So in *A* and *N*, referring back to v. ۱۹۸۱; *B*, *T*, and *E* بدانسان; *M* and *W* همانسان.

^۳ So best in *M* and *W*, as speaking of a thing close by; all the other copies have در آن; instead of آمیخته که *T* reads آمیخته.

^۴ *T*, *E*, *A*, and *N* دیگر; instead of چونین (in *M* and *W*) *A*, *E*, and *N* read نشاند; *W* in both; *M*, *W*, and *N* have in both hemistichs ریختن; *T* زمینسان; همیون. See on the true distinction between ریختن and ریختن Rückert's ingenious remarks in Zeitschrift der D. M. G. x. p. ۲۱۲. *A* and *N* have in both hemistichs بُدن.

^۵ The wording of this verse differs very much in the various copies. The text adopted is that of *T*, in which, with the emphatic repetition of گرگ in the second hemistich, ریختن in its active sense acts as predicate to ایشان (an example of the singular verb combined with a subject in the plural, see above, note to v. ۱۹۶۰). The reading of *M* and *W* is nothing but an attempt to harmonize the number in subject and verb, viz.

کز ایشان یکی در گم خشم و کین اگر خون او ریختی در زمین

B has the same, but ریختند (an example of the ending *nd* treated as a mere *n*, see Rückert in Zeitschrift, x. p. ۲۲۰, comp. also note ۷ on p. ۱۷۷); *E* گراشان همی که استادی در گم خشم و کس الی; *A* and *N* کردی (کرد read) در خشم و کس الی. In the last two copies the first hemistich is syntactically complete, and ریختن in the second is taken in its intransitive sense.

^۶ در شتاب. Instead of شتاب *M* and *W* read بدانسان که دادند.

^۷ *M* and *W* بر: نمادی بر; as to the seventh earth comp. the verse of the Qur'an, Sûrah ۵۵, v. ۱۲: اللَّهُ آتَىٰ حَقَّ سَعَةِٰ سَمَوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ.

چه بنیاره ^۱ بیتش آمد از روزگار	بگوئید از نو که چون بود کار
که ای باکدل کار دیده بدر	ببعقوب گفتند هر ده بسر
ز کید زمان جمله غافل بُدیم	۱۹۷۰ زمای همه ^۲ سوی بازی شدم
نهاده برش جامه ^۳ ما همه ^۴	نشاندم یوسف بنزد رمة
ربود از جرگاهش و بُرد و خورد	یکی گرگ ناگه بدو باز خورد ^۵
شد آن گرگ و ما پیرهن بافتیم	بجستَنش بسیار بشتافتیم ^۶
که هوشم همی خیره ماند در آن ^۷	جنبین گفت یعقوب روشن روان
تنش را بدنندان همی ^۸ بر درید	۱۹۷۵ که چون گرگ مر یوسفم را کشید
بدانسان که بر دوختم از تُخست	حرا ماند ^۹ پیرهن او دُرست
بر آخته ^{۱۰} بُد از تنش ببرهن	و گر بود یوسف برهنه بتن
اگر گرگ ویرا برهنه کشید ^{۱۱}	بس این خون پیراهنش چون رسبد
ندانم که یوسف نهان چون سُدست	ندانم که این داستان چون بُدست
کم و بیش ازو باز ^{۱۲} برسیدمی	۱۹۸۰ انا کاش آن ^{۱۲} گرگ را دیدمی
که گفتار ایشان دروغست و سُست	دل باک بعقوب را شد دُرست

^۱ *B* بنیاره; on بنیاره see above, vv. 890, 1231, 1480, and 1648.

^۲ *M*, *W*, and *T* آن. Instead of باکدل in the second hemistich *M* and *W* read مهربان.

^۳ So *T*, *A*, and *N*; the other copies همی. Instead of بازی *T* reads باطل, and in the second hemistich غافل شدم.

^۴ *B* جامه‌های همه.

^۵ ملاقت کردن = باز خوردن. *B* substitutes the phrase گذر باز کرد: the wording of the second hemistich is according to *M* and *W* (with the object expressed in the suffix): the other copies read و بخورد و برد و خورد.

^۶ *M* and *W* هم اندر زمان نیز بشتافتیم; *E* هم هر ده بسیار بشتافتیم.

^۷ *T* and *E* بدان; *A* and *N* بجان.

^۸ *B* زهم. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۹ همانست من دوختم الخ. *M* and *W* هست, and in the second hemistich مانده *T*.

^{۱۰} So *B*; the other copies درون کرده.

^{۱۱} *M* and *W* دیدم.

^{۱۲} *A* and *N* ایا کاش اگر.

^{۱۳} *B* از آن گرگ.

همی بود با جان شیرین بکین	همی ^۱ زد تن خویشتن بر زمین
نماندی بگیتی درون یکرمان	همی ^۲ خواستی کش گسستی روان
همی کند جان و همی گشت تن	۲۰۰۰ بدینسان همی بود بیخویشتن ^۳
شنیدند ابن گفتهها سر بسر	ز یعقوب فرخ چو آن ^۴ ده بسر
سبک بر بهانه بسیچان شدند	ز شرم گنه پاک پیچان شدند ^۵
نیاز زده دندان و چنگ دده	که پیراهن ^۶ غرقه در خون شده
گوا بود بر زشت کردارشان ^۷	گوا بود بر خام گفتارشان
ترا کام دل رفته دام آمده ^۸	۲۰۰۵ ببعقوب گفتند کای غمزده
که این محنت از گرگ شد آشکار ^۹	اگرمان نداری همی استوار

^۱ *M* and *W* have instead of همی in the beginning of both hemistichs گهی.

^۲ *M* and *W* have again گهی. This verse is found in *B*, *M*, and *W* only.

^۳ *A* and *N* have بیخویشتن *B*; با خویشتن. Instead of همی گشت تن in the second hemistich, *M* and *W* read همی گشت.

^۴ *B*, *A*, *E*, and *N* have ابن. Instead of ابن in the second hemistich, which *B* and *T* have, the other copies read آن.

^۵ So *B* and *T*; *E* have بی جان شدند; *A* and *N* have the same, but پیراهن instead of بیچان in the second hemistich. *M* and *W*:

ز شرم پدر پاک بی جان شدند سبک زان سخن نیز بیچان شدند

^۶ *M* and *W* have پیراهنش *B*; پیراهن. Instead of دده و چنگ in the second hemistich *T* reads نه چنگی زده.

^۷ So *M*, *W*, and *B*. *T* and *E* have کردارشان زشتی و بدانگونه زشتی; in *A* and *N* this bait runs thus:

که آلوده بد خام گفتارشان بدانگونه زشتی و کردارشان

in the sense of 'unsound, unreliable,' with regard to assertions, as here, appears in the following hemistich of the *Shāhnāma*: همه خام بودست گفتار تو: (*Ganjnāma*, f. 64^b, l. 10).

^۸ So all copies except *M* have باز آمده and *B* زده ماتم زده. In *M* v. 2005 is placed by mistake after v. 2006.

^۹ This verse, indispensable for the proper explanation of ورا in the following bait, is only found in *B*.

همی کرد زاری بدان بیرهن	۱۹۹۵ ازین در ^۱ همیگفت با خویشتن
چه کردی بدان کودک باکداد ^۲	همی گفت ایا گرگ ناباکزاد
چگونه تن نازک ^۳ آزدش	کجا بُردی اورا و چون خوردش
که بیراهنش هست یکسر دُرست	ورا چون دریدی ^۴ بدنجان چُست
ببیراهنش بر بُدی مهربان	دریدی تنش را و خستی روان
نبودی و بودی بر آن پاکتن	۱۹۹۵ ایا کاشکی مهر ^۵ بر بیرهن
گلی بود تازه بر آورده سر ^۶	که او از جوانی تَبُد خورده بر
همی کرد بر خویشتن رستخیز	همی گفت ازینسان و خون رنزر ^۷

^۱ *M* and *W* در *E*; از آن در *M*, *W*, and *E* read *بدان* for *بر آن*.

^۲ The wording of this bait is not satisfactory in any of the copies. *M*, *W*, *A*, and *N* have in both hemistichs *باکزاد*, which gives no rhyme; *B* and *T* read in the first hemistich *ناباکزار*, and in the second *شرمسار* (but the former is not a correct adjective formation, unless it be misspelt for *ناباکوار*); *E* has in the second hemistich a senseless *باد*. Instead of *ایا* *M*, *W*, and *E* read *ای*; *T* *کای*; *A* *با*.

^۳ *M*, *W*, and *E* *باک*. After this verse *B* repeats by mistake v. ۱۹۲۳, viz.:
 دریا کرامی و قَرخِ بَسر که بر مرگ او سوخته شد پدر
 and adds after it the rejected verse of *M* and *W* (see note to v. ۱۹۲۳):

دریا جوانی و فرهنگِ اوی دریغ آن همه ارج و اورنگِ اوی

^۴ *B* *دُریش*; (in the sense of *چابک*, quick, active) is the reading of *T* only, whereas the other copies have the feeble *نُخست*; but an indirect confirmation of the adopted reading is found in *E*, where the second hemistich runs thus: *که بیراهنش بر بَدَن بود چُست* (here = *تَنگ*, tight, see on the double meaning of the word, *Ganjnāma*, f. 62^a).

^۵ *M* and *W* *مهر* (instead of *بیرهن*); *T* has *مر مرا* (instead of *بیرهن*), and in the second hemistich *مر آن* instead of *بر آن*. *B* substitutes *مُمتحن* for *پاکتن*. In *A*, *E*, and *N*, vv. ۱۹۹۴ and ۱۹۹۵ are wanting. *B* adds this strange verse:

ایا کاشکی مر مرا خوردمی مر آن کودکم را نیازدمی

^۶ This verse is wanting in *A* and *N*.

^۷ *M* and *W* *رَنز*; *E* *رَنز*; *T* *رَنز*; *B* *رَنز*; *A* *رَنز*; *N* *رَنز*.

هنرمند ^۱ یعقوب قرّخ نژاد	زدرد دل و جان ببا ایستاد
زمانی عبادت همی گسترید	بنزدیک آنکو عباد آفرید ^۲
چو لحتی دعا بر زبانش براند	زاخلاص دل مر خدا را بخواند ^۳
۲۰۲۰ چنین گفت الهی بالای خویش	باجلال و اعزاز و نعمای خویش ^۴
که گویا کن این گرگرا ^۵ تا ازوی	کنم این سخنها همه ^۶ جستجوی
بدانم که این گفتهها راستست ^۷	ویا نه دروغست و بیراستست
هم اندر زمان داور دین و داد	بدان گرگ بسته زبان نطق داد ^۸
سؤال کردن یعقوب علیه السلام گرگرا ^۹	
ببرسد یعقوب ازو در زمان	که ای بیوفا گرگ نا مهربان
۲۰۲۵ چرا خوردی آن ^{۱۰} کام جان مرا	مر آن آفتاب روان مرا
مر آن مؤنس و غمگسار ^{۱۱} مرا	مر آن هوش و هال و قرار مرا

^۱ بنزدیک آنکس (آنکش read) سزد هم سزید *B* ^۲ خردمند *B*.

^۳ از اخلاص دل چند بارش بخواند *M* and *W*. مر خدا را instead of مر دعا را *N*.

^۴ بعز و جلال و بنعمای خویش *M* and *W*; باجلال و اعزاز اسمای خویش *A* and *N*.

^۵ *M* and *W* گرگرا *N* که on که in implorations, see note 8 on p. ۱۳۳.

^۶ So *B*. *M* and *W* یکی جستجوی (سخنها *W*) *N* کنم (کنیم *N*). این سخنها ازو جستجوی.

^۷ *N* ویا نه دروغست *E* راستست *T* *E* این گفته راستست *T*. Instead of *N* in the second hemistich *B* has وگر نه.

^۸ So *B*. *T* برکشاد *E* از آن گرگ بسته زبان برگشاد *M*, *W*, *A*, and *N* دهان بسته را *N*. *E* in this bait is hopelessly corrupted.

^۹ So *M*, *W*, and *N* (in *N* گرگرا instead of از گرگ *N*). *B* (where the next heading is omitted) پرسیدن حضرت از *T*; سؤال یعقوب از گرگ و گویا شدن گرگ با یعقوب پرسیدن حضرت یعقوب گرگرا که یوسف من چه *E*; گرگ که جرا یوسف مرا خوردی *E*. *N* گناه تو کرده بود که اورا خوردی. In *A*, as usual, a mere interval.

^{۱۰} *E* این. Verses 2024-2046 are by mistake left out altogether in *M* and *W*.

^{۱۱} In *B* spelt غمگذار; the second hemistich is according to *B* (with the usual correction of *hal* into *هال*, see above, note ۱۱ on p. ۸۱, and also vv. 859 and 1596): the other copies read *مر آن هوش جان (و جان A and E) فگار مرا*.

بجاویم وبرا بگرد رمه شتابیم از ایدر^۱ هم اکنون همه
 بدانی که این محنت از گرگ بود بگیریم بیش تو آرم زود^۲
 مگر از غم جان بفرساید چنین گفت یعقوب نیک آیدا^۳
 بگیریم و در بیش تو آوریم ۲۰۱۰ بگفتند ای باب فرمان بریم
 نهادند چون باد بر دشت روی هم اندر زمان هر ده^۴ از بیش اوی
 رفتن اسباط بطلب گرگ و آوردن گرگرا^۵
 گرفتند گرگی چو شیر زیان بگشتند بکلخت^۶ بر هر کران
 کشیدند وبرا بنزد بدر بخونش سرشتند چنگ و زفر^۷
 تن یوسف ابن سهمکین گرگ خورد بگفتند ببداد^۸ ابن گرگ کرد
 در آن گرگ بیچاره بگناه ۲۰۱۵ ستمدیده یعقوب کردش نگاه
 همان خونش آلوده بر هر دو جنگ بخون مزور فرو کرده رنگ^۹

^۱ ازین در M and W ; ایدر A , E , N , and T .

^۲ B زود. بگیریم و آرم بیش تو زود. Instead of محنت in the second hemistich M and W read کار.

^۳ See on the forms آیدا and فرساید note 3 on p. ۵۷; از in the second hemistich is partitive, 'something of, a portion of'; this verse as well as the immediately following one is only found in B . The repetition in v. ۲۰۱۰ of the same phrase as in v. ۲۰۰۸ does not necessarily prove that vv. ۲۰۰۹ and ۲۰۱۰ are spurious; on the contrary, it may serve to emphasize more strongly the pretended eagerness of the brothers to satisfy their father's desire.

^۴ B هر يك. Instead of باد in the second hemistich, A and N read یوز (panther or hound), and instead of بر M and W زی B .

^۵ So in M and W . T آوردن اسباط گرگرا بخدمت حضرت یعقوب. E : آوردن اسباط گرگرا بخدمت حضرت یوسف و حاضر آوردن گرگرا. In N the heading follows, less appropriately, after v. ۲۰۱۳ thus: آوردن اخوان گرگرا بیش یعقوب علیه السلام. In A an interval after the same verse, in B neither heading nor interval.

^۶ A and N لحظه. Instead of بر T reads در.

^۷ So B , M , and W ; the other copies کردند تر.

^۸ B ببدادی (unnecessary, since ببداد itself is commonly used as abstract noun in the sense of 'injustice').

^۹ So in T , A , and N . E substitutes دروغ (read دروغی) for مزور. M and W read بخونش مر اورا زفر کرده رنگ: بخون بر تن او همی کرده رنگ.

چنین گفت کای رهبر ^۱ دین و داد	بفرمان یزدان زبان برگشاد
که از امر یزدان نیایم بدر ^۲	بمن خسته دل بدگمانی مبر
نن باك پیغمبران و السلام	۲۰۴۰ خداوند کردست بر ما حرام
نگاه اندر ایشان نیاریم کرد	نخوردیم هرگز نخواهیم ^۳ خورد
بسندیده پیغمبر بر هنر ^۴	معاذ الله ای سائب دادگر
ندیدم خود آن پاك دل‌بند تو	نگشتم بنزدیک فرزند تو
بنزدیک او خاک بوسیدمی	بیزدان که گر چهر روی ^۵ دیدمی
نیارم بیپیرامش هیچ گشت	۲۰۴۵ من ارگوسفند تو بینم بدشت
دل و دیده و جانم را چون خورم ^۶	چو درگوسفندت همی ننگرم ^۷

باز برسیدن حضرت یعقوب از گرگ احوال

حضرت یوسف^۷

بدو گفت یعقوب پس باز گوی^۸ که چون بود احوال و سامان اوی
 مراوراکه بُرد و که خورد و که گشت^۹ بوی بر چه آمد ز نرم و دُرشت

^۱ So *B*. *T* مایه^۱; *A*, *E*, and *N* پیغمبر پاک‌زاد (the پیغمبران in *A* is a mere clerical error).

^۲ So *B*. *A* and *N* بدر^۲; *T* and *E* گرایم بدر^۲. *T* and *E* گرایم بدر^۲.

^۳ So all copies except *B*, which has here the same نیاریم as in the second hemistich; instead of اندر ایشان in the second hemistich *T* reads هم اندر آن هم.

^۴ In *T* the rhyme-words are کردگار and نامدار.

^۵ So *B*; the other copies روی او.

^۶ So in *T*, and with the slight modification of ننگرم in *B* too; *A*, *E*, and *N* have distinctly بنگرم (‘since I only look at thy sheep’).

^۷ So in *E*. *N* پرسیدن یعقوب از گرگ^۷; *T* سؤال کردن یعقوب علیه السلام از گرگ^۷; in *A* and *B* there is no interruption of the text.

^۸ *A* and *N* بگوئی *M* and *W* پس باد گوی^۸. In the second hemistich *E* transposes سامان and احوال.

^۹ *A* and *N* have the following order of words, which, from a mere logical standpoint, would appear preferable: but : مر او را که بُرد و که گشت و که خورد : پرسیدن یعقوب از گرگ^۹.

9 *B* آن.

ظاهر نمودن گرگ احوال خود را بحضرت یعقوب ^۱	2060 ز نو ^۲ اینچنین داد گرکش جواب
که ای پاک بیغمبر کامیاب	نکی بینوا گرگم آندۀ زده
بدین دشت کنعان زشام ^۳ آمده	که از من یکی بچۀ گم ^۴ شدست
همانا بکنعان زشام آمدست	من از بهر آن بچۀ آسمه سار ^۵
همی کردم اندر جهان سوگوار	زهر دشت و هر در ^۶ همی جویمش
بهر کس نشابها همی گویمش	2061 باُمید آن کز یکی ^۷ دشت و در
ورا ناگهان باز بایم مگر	کنون اندرین دشت فرزند جوی
همی گشتم ^۸ از هر سوئی بوده بوی	نمن باز خوردند ^۹ این ده جوان
بچاره گرفتندم اندر مبان	ندانستم از هیچ در چارشان
سرانجام گشتم گرفتارشان	چو گشتم گرفتار کردند تر ^{۱۰}
بخون چنگ من با زبان و زفر	

¹ So in *E*; a similar heading in *N*, viz. جواب کردن گرگ از احوال خود, is wrongly placed after v. 2070, where also *A* shows an interval; *T* سؤال نمودن یعقوب از گرگ. که از کدام ولایتی و بچۀ کار اینجا آمدی without interruption.

² So all copies except *E*, which has زبس, and *B* بنوئی چنین. In the second hemistich *B* reads که ای ونزه بیغمبر زرف یاب.

³ So all copies except *B*, which substitutes زمصر for زشام. In *M* and *W* the two verses 2060 and 2061 are represented by *one* only, viz.:

چنین گفت آن گرگ آندۀ زده ابر دشت کنعان زشام آمده

⁴ *M* and *W* بچۀ ضائع; in the second hemistich *B* has again زشام. *M* and *W* فرار instead of زمصر.

⁵ *T*, *E*, *A*, and *N* شهریار. *M* and *W* have as rhyme-words آسمه سر جهان سربسر and

کز بی^۷ *A* and *N*. (وادی) دره = در; هر در^۶ *T*.

⁸ *M* and *W* همی جستم; *M* has besides کو بکوی for بوی بوده بوی.

⁹ See on باز خوردن, v. 1972 above.

¹⁰ *B* instead of در زمان با ظفر گرفتار و کردند تر *T*: (زفر in this case seems merely a wrong spelling for زفر).

جو گشتم گرفتار بستند ننگ بخون چنگ من در زماں کرده رنگ

In *A* and *N* this verse is wanting.

که برده ندرد همی کردگار ^۱	چنین گفت بس گرگ آندۀ گسار
نه من ضد آئین دادآورم	۲۰۴۰ یکنم من که بر خلق برده درم
ندانند کس این جز جهان آفرین ^۲	من اورا نخوردم ندانم جز این
بدانست از آثار و هنجار گرگ	بیمبر جو بشنید گفتار گرگ
که خورشید اندوده دارد بگل	که اولاد او خائند و خجل
نماید کنون بردهاشان درید	بدل گفت کین قصه آمد بدید
دریدند خود برده خودشتن	۲۰۴۱ کز آوردن گرگ نزدیک من ^۳
که آگه شدم من زیوشده راز	بپرسید بیغمبر از گرگ باز
سروکار او نیست جز با اله ^۴	هر آنکو درین کار دارد گناه
بدان از دل من تعکّر بشوی	نو اکنون مرا فصّ خودش گوی ^۵
که آغشته جنگی و دندان بخون	شکارت چه بودست امروز و چون

the wording of the second hemistich. viz. بوی بر چه آمد ز نرم و ز درد, falls decidedly short of the adopted reading, since نرم and درد form a less befitting contrast than نرم and درشت.

¹ This verse is wanting in *M* and *W*. In *B* there is before it a new heading : جواب گرگ یعقوب را علیه السلام.

² This verse is put in *E*, by a strange mistake, between vv. 2047 and 2048.

³ *M* and *W* چو یعقوب.

⁴ *B* اسباب. The second hemistich is according to *B* (only the دارند of the MS., which might stand, according to the note to v. 1987 above, having been corrected into دارد on the analogy of *T*, *A*, *E*, and *N*, the singular verb in connexion with a plural subject, see note to v. 1960 above); *T*, *A*, *E*, and *N* read همی بخورشید اندوده دارد بگل. *M* and *W* have the strange reading بخورشید اندوده دارد بگل دارند بگل.

⁵ *A* راز. Instead of نباید in the second hemistich *W* and *E* read شاید; in *B* the order of words is کنون بردهاشان نباید درید.

⁶ *A* اگرچه که یوسف شده ریشتن. After this verse there is in *N* only the following new heading: سؤال کردن یعقوب علیه السلام از گرگ بار دیگر.

⁷ This verse is found in *B* and *T* only; *T* has in the beginning هر آن کاندلر.

⁸ *N* (without an idāfah between دل and خوش گوی).

همی گفت ازینسان سخنها بدرد ¹	همی رخت از دیده خنواب زرد
غریوان شده گرگ با وی بهم	بنزاری همی رخت از دیده نم
که اورا همان ² درد و تیمار بود	همان محنت و رنج و آزار بود
2085 چو یعقوب دلخستۀ غمزده	غریبید بسیار با آن دده
بفرمود دادند ویرا طعام	شکم سیر کرد آن و دریافت کام ³
دعا کرد پیغمبر کردگار	بر آن گرگ دلخستۀ سوگوار ⁴
جنبین گفت الهی بدین ⁵ بمزبان	ببخشای وزی بجه بازس رسان
برو این غم آسان کن ای دادگر	که دردی ندانم ازین صعبتر
2090 بس آنکه باولاد ⁶ خود کرد روی	جنبین گفت یعقوب فرهنگجوی
نکو کرد نفس گنه کارتان	بچشم شما زشت کردارتان ⁷
خدا از نهان شما آگه است	ولیکن شمارا سوې او ره است
بپاداش اینتان ⁸ نکوئی دهد	مرا اندرین درد و غم صبر باد
کنم صابری مر ⁹ دلم را دلیل	که در کارها صبر باشد جمیل
2095 جهان آفرین بس بود مستعان	بدین ¹⁰ وصف پیدا و فعل نهان

¹ *E* دردی.² *T* همین.³ So *B*, *M*, and *E*. *W*, *A*, and *N* read شکم سیر کردند *T*; آن دده یافت کام. واو یافت کام.⁴ بر آن دد که ای داوری (داور) با وقار *A*; دلخسته و سوگوار *B*.⁵ *M* and *W* برین. In the second hemistich *A* and *E* read بخشای و در بجه. *N* بخشا بر بجه.⁶ *B* باسیاط. instead of فرهنگجوی in the second hemistich *M*, *W*, and *N* read فرهنگ خوی, and *T* (by a mixture of both wordings) فرخنده خوی.⁷ So in *T*, *E*, *A*, and *N* (the latter two read in the beginning of the first hemistich مگر for نکو); *M* and *W* این تبه کارتان; *B* بچشم (بچشم) شما این گنه خوارتان.⁸ *M* and *W* بس (تان) شان. بپاداشت شان. Instead of باد at the end of the second hemistich *M* and *T* have داد.⁹ *A* and *N* کنون صابری شد *B*; کنون صبر من مر.¹⁰ *M* and *W* درین.

که این آن^۱ عتابست کز ببت گفت
 بخواهمت^۲ اندر بلا آرمود
 بناکام یعقوب فرخ نهاد
 یکی خانه پرداخت بر دوردست^۴
 ورا ببت الاحزان^۵ نهادند نام
 در آن خانه یعقوب دائم حزین
 گسست از همه کار و بیوند^۶ خویش
 نکردی نگد بش و کم سوی کس
 شب و روز با درد و غم زبستی
 دد و دام و وحش از جهان سوی اوی
 زس ناله و نوحه^{۱۱} زار زار
 که ما کرد خواهیم غم با تو جفت
 صبوری کن آشنون که بود آنچه بود
 در آن^۳ درد و تیمار کردن نهاد
 در آن خانه در شد بتنها نشست
 که بد خانه حزین و آند^۷ تمام
 فشانده^۸ از دده خون بر زمین
 ز تیمار هجران فرزند خویش
 نبودی^۹ بجز نوحه آئین و بس
 زمانی نمدی که نگربستی^{۱۰}
 ن تیمار کردن نهادند روی^{۱۰}
 گریستند با او جوابر بهار

^۱ از: *E*.

^۲ *B* with the singular form, which does not agree with the preceding plural *خواهم*. The *اندر* of *B* is a mere clerical error for *در*.

^۳ *B* بدان.

^۴ So with *دوردست* as noun in *T*, *A*, *E*, and *N*. *B*, *M*, and *W* read *پرداختش* *دوردست* with *دوردست* as adverb; the spelling of *دشت* in *A* and *E* is a mere mistake, as the rhyme-word *نشست* proves. Instead of *در آن* in the second hemistich *B*, *M*, and *W* read *بدان*.

^۵ *M* and *W* *احزان*. Instead of *تمام* at the end of the second hemistich *B* and *N* read *مدام*.

^۶ So *A* and *N*; the other copies have *فشانیده* (better *فشانید*).

^۷ So *T*. *B* *از همه خلق بیوند*; *A*, *E*, and *N* *از همه کام و بیوند*. Instead of *ز تیمار و هجران* in the second hemistich *T*, *B*, and *N* read *ز تیمار و هجران*. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۸ *B*, *M*, and *W* (less appropriately, since it breaks the continuity of the Imperfects) *نبودش*, in which case *آئین* is not forming a compound adjective with *نوحه*, but represents a separate noun. *W* has besides *بآئین*.

^۹ Only in *A* a wrong *نگربستی* is found.

^{۱۰} So *T*, *M*, *W*, and *E*. *A* and *N* read in the first hemistich (*وحش و آ*) *وحش* and in the second *ب تیمار بودن جهان*. In *B* the verse runs thus:

دده دام وحشی همه سوی اوی ب تیمار بیرون (!) نهادند روی

^{۱۱} In *T* *ناله* and *نوحه* are transposed.

کبفیت چاه و بیرون آمدن یوسف و باقی حالات او^۱
 ۲۱۲۰ شنیدم ز گوندۀ دلفروز که یوسف بجای اندرون بُد سه روز

ازین ناخوش نوا یعقوب غمناک کشید آهی و رفت از خوبستن باک
 چو باز آمد بخود رفت آنجان باز چنین شد چند نوبت هوش پرداز
 گرفت آنگاه خونین بیرهن را تهی فانوس شمع خوبستن را

Jacob makes here the same shrewd observation as in Firdausi's poem, viz. that the absence of any rent in Joseph's shirt is scarcely compatible with the account given; he says, for instance (f. 71^a, last two lines):

گهر را گر بود يك شهر دشمن صدف تا نشکند نتوان شکستن
 درون بیضه مرغی را که خون ریخت که اوّل بیضه با آفت نیامیخت

The brothers thereupon catch a wolf, besmear the beast with blood, and bring it to Jacob (f. 71^b, l. 11 sq.):

بچالاکي ره صحرا گرفتند مصیبت دبدۀ گرگی را گرفتند
 دهانش را بخون کردند گلگون بر آن بی جاره مالیدند این خون
 رسن بر دست و بایش کرده زنجیر بر یعقوبش آوردند چون شیر

The power of speech is granted by God to the wolf, and he solemnly protests against the accusation brought against him, in a speech which reads like a mere paraphrase of Firdausi's words (f. 72^a, l. 9 sq.):

ز اولاد بیمبر طعمه خوردن معاذ الله خوشایبی قوت بُردن
 ازین تقصیر بی تفریط و افراط چنان دورم که صدق از حرف اسباط
 یکی سرگشته ام کم کرده فرزند درین صحرا دلیل شوقم افکند
 بدین نیت که یابم زادۀ خویش شدم زن سان شکار دام تشویش
 بیدم دست وبا فرسوده کردند دهانم را بخون آلوده کردند
 چنان بر من بسندیدند بیداد که صحرا کرد شیون کوه فریاد

The brothers are put to shame; Jacob builds his بیت الحزن and dwells henceforth therein, shutting the door against his sons, and drowning his grief in the wine-cup (this the only original idea of Nāzım in the whole episode!), see fol. 72^b, ll. 7-9:

در آن بیت الحزن محزون و ناشاد نشست ونست در بر روی اولاد
 گر از ذکر خدا میگشت خاموش خیال یوسفش می برد از هوش
 بمخموری رضا گردید تا کی دهد بمانه دار قسمتش می

Of Jacob's blindness, no mention is made here.

¹ So in *T'* (where, however, this heading is already put after v. 2017). با سر B

۱۱۵ همی راند خون بر فراقِ بسر بدبگونه نا کور گشتش بصر^۱
 گرش دنده زان درد بینور بود روا^۲ بود حقّا و معذور بود
 کسی کش چو یوسف بسرگم بود زخون راندنش دنده ناری شود^۳
 ز یعقوب کردم یکچند باد که بنیاد تیمار او چون نهاد
 ز یوسف کنون راند باید سخن فرو خواند آن داستان کهن^۴

^۱ So *B* and *N* (except *از فراق* in the latter instead of *بر فراق*). The same *از فراق* is found in *T* and *A*. Instead of *گشتش* in the second hemistich *T* and *A* have *گشتی*. In *M*, *W*, and *E* this verse is wanting.

^۲ *A* has an incorrect *روان*. *E* *روا بود* وحقّا که *B*; *روا بود* وحقّا که *E*.

^۳ So *B*, *M*, and *W* (the latter two substitute *چشم* for *دنده*). The other copies read:

کسی کش (کسی کو^۵ *N* and *A*; کسی را *E*) چو یوسف بسرگم شود
 زخون راندنش دیده کم شود

^۴ Or *یکچند کردم* as *N* has. The second hemistich is according to *B*. *M*, *W*, *A*, *E*, and *N* read *فتاد* instead of *نهاد*. *T* *افتاد* چون.

^۵ So best in *T* and *E*. *M*, *A*, and *N* *فرو خواندن* داستان کهن. In *W* this verse is wanting. Jāmī in his *mathnawī* omits the whole story of the return of the brothers to Jacob, of the grief of the latter, his interview with the wolf, his retreat into the 'house of mourning,' and his final blindness, and adds, immediately after the episode of Gabriel's appearance in the pit, the account of the caravan (see the next chapter). Nāzīm, on the other hand, follows Firdausī step for step and tries, as usual, to eclipse him by his high-flown language. The brothers return home with all the ostentation of heart-felt grief, and tell their father the mournful story of Joseph's death (India Off. 184, f. 70^b, l. 6 sq.), producing at the same time his blood-stained tunic (سِرْبَال) or shirt (بِرهن):

بر آوردند شیون ماتمی وار بفریاد و فغان کردند اظهار
 که یوسف بر کنار مرغزاری دمی آسود چون خرم بهاری
 هوای سیر مارا تاخت در سر جدا گشتیم زان قرح برادر
 ولی با خوبستن در جنگ بودیم که از تنهاییش دلتنگ بودیم
 صلا گرزد بهار خلد بر ما چو مرگان چشم بستیم از نماشا
 زراد فتنه برگشتیم چون باد نددیمش بجای خوش فریاد
 همانا گرگی اورا بُرده باشد بسان گوسپندش خورده باشد
 که ما هر چند هر جانب دودیم بجز سِرْبَال خونینش نددیم

مرآن دَلُو را در بُن چَده گذاشت	2130 مهن ^۱ بنده بُشَری کجا دَلُو داشت
که در شاخ اُمید تو گُل شکفت	بیوسف ندا کرد جبریل و گفت ^۲
بمالک تو اولمتری خود ز آب	هلا ^۳ خیز و در دَلُو شو با شب
بدان دَلُو بُشَری زبان داد نیز	شنیدم که از امر رُت عزیز ^۴
که بر خمز ازین چاه و در من نشین	ندا کرد و گفتس بدان پاکدین ^۵
در آمیخت بُشَری بقوت رسن	2135 بدَلُو اندرون رفت ^۶ آن داکتن
فروزنده شد عالم از حرّ کنار	جو آمد بنزد لب چاهسار
همی در زند قرص خورشید سر	تو پنداشتی کر که ^۷ باختر

نکی، *T* reads کجا. Instead of *E* همی; *A* and *N* همین; *M* and *W* بهمن. and instead of بُن in the second hemistich *M* has تَنگ, and *W* تَد (with گماشت instead of گذاشت).

^۲ *M* (less appropriately): جو یوسف ندا کرد جبریل گفت.

^۳ Instead of the good Firdausian هلا (see, for instance, the bait of the Shāhnāma

هلا زود بشتاب کامد سپاه از ایران و بر ما گرفتند راه Ganjnama, f. 164^b, ll. 10 and 11) *T* and *E* read بیا. The second hemistich is according to *T*, *E*, *A*, and *N*. *B* reads بمالک تو اولمتری از آب; *M* بمالک تو; بمالک توئی بهتر از حاه آب *W*; اولمتری از چاه آب.

^۴ So *B*. *T*, *E*, *A*, and *N* شنیدم ز امر خدای عزیز: شنیدم *M* خدای عزیز. *W* substitutes عظیم for عزیز, and reads in the second hemistich (without any verb) بدان دَلُو بُشَری زبان سلیم.

^۵ *B* که ای پاکدین. Instead of ازین چاه (as in *B* and *T*) the other copies read انداختن. *M* and *W* substitute در من for بر من. After this verse, *E* and *N* add a new heading, which is practically a repetition of the previous one, viz. *E* دَلُو بشیر (!) در چاه و نشستن یوسف در دَلُو باشارت جبرئیل و کسیدن بشیر (!). In *M* and *W* بیرون آمدن یوسف علیه السلام از قعر چاه *N*; یوسف مع دَلُو (where no heading appeared before v. 2120), the chapter-division is made after v. 2135 thus: فرج یافتن یوسف علیه السلام از حاه; and the nineteenth verse of Sûrah XII, وَجَاءَتْ سَمَارَةُ الْيَاقَانِ, is added after v. 2137. After the same verse *B* inserts this heading: برآمدن یوسف از چاه و خیره شدن علامان. In *T* and *A* there is no chapter-division.

^۶ *M* and *W* در شد.

^۷ آن *B*.

^۸ *A* and *N* سوی. *E* اَفَق (with the omission of the idāfah, as in بدرزن); in the second hemistich *M* and *W* read بر زدن for در زند.

عَدِیْلش بِچَاهِ اَنْدَرُونِ جَبْرِئِلِ	زَجَّتْ بَسِیْ جَمِدَهٗ بَرَكْشِ خَلِیْلِ ^۱
چِهَارَمِ چَنَانِ بُدْ زَحْکَمِ اَلِهٖ	کِهٖ اَمَدْگَشَنِ ^۲ کَارَوَانِیْ زَرَاهِ
خَدَاوَنْدِ اَنِ کَارَوَانِ عَظِیْمِ	یَکِیْ مَرْدِ پَرِهَیْزْگَارِ وِ کَرَمِ ^۳
یَکِیْ بَرِ هَنْرِ مَرْدِ ^۴ بُدْ بَا شَکْوَهٗ	وَرَا مَالِکِ دُعُرِ خَوَانْدِیْ گِرَوَهٗ
۲۱۲۵ شَنَرِ دَاشْتِ بَسِیَارِ وِ بَارِ ^۵ تَمَامِ	شَبِ وِرُوزْ کَرْدِیْ رَهٗ مَصْرِ وِ شَامِ
چَوِ اَمَدِ زَرِهٖ نَزْدِ اَنِ چَاهَسَارِ	بَنَزْدِیْکِ اَنِ چَاهِ بَنَهَادِ بَارِ
دُو مَمْلُوکِ بُدْ مَرِ وَرَا ^۶ بَیْنِظَبْرِ	یَکِیْ زَانِ دُو نُشْرِیْ وِ دِیْگَرِ بَشْمَرِ
بَغْرَمُودْشَانِ نَا ^۷ شَنَابِ آوَرَنْدِ	وَزِ اَنِ چَاهِ یَکِ لَحْتِ آبِ آوَرَنْدِ
سَبْکِ آسْتِیْنِ بَرِ زَدَهٗ ^۸ هَرِ دُو تَنْ	دَوِیْدَنْدِ بَا مَسْکِ وِ دَلُو وِ رَسَنِ

بودن یوسف در چاه سه روز و رسیدن *E*; حدیث یوسف آمدن علیه الصلوة والسلام رسیدن کاروان بر سر چاه و آگاهی *N*; مَالِکِ سوداگر و بر آوردن غلامان او بوسفر از چاه (با فتن اوشان (ایشان). In *A*, as usual, an interval; in *M* and *W* the text runs on without interruption.

^۱ So *B*, *T*, *E*, and *W*. *A* and *N* have also خَلِیْلِ, but substitute (like *M*, which has بَسِیْ جَمِدَهٗ for بَسَنجِیْدَهٗ (جَلِیْلِ).

^۲ گَشَن (geshen or geshn) = بسیار و انبوه; see Ganjnama, f. ۱۳۸^a, l. ۵ ab infra sq. *N* reads بَرَش. Instead of زَرَاهِ (see v. ۲۱۲۶ below) *T*, *M*, and *W* have بَرَاهِ.

^۳ *W* وِ قَدِیْمِ *A* and *N* (with the same initial words as in the following verse) یَکِیْ بَرِ هَنْرِ مَرْدِ کَارِیْ کَرَمِ.

^۴ *M* and *W* again بَرِهَیْزْ. Instead of مَالِکِ دُعُرِ (or مَالِکِ زَعَرِ, as the MSS. seem to have), i.e. Málík bin Dhur' (in agreement with the spelling of that name in Zamakhsharí and Baiḍāwí, see Grünbaum in Zeitschrift, vol. 44, p. 460), *A* and *N* read (or دَغْرَهٗ مَالِکِ دُعُرَهٗ (comp. the name given to the master of the caravan in the Leyendas de José, Grünbaum, loc. cit., viz. Malik ibnu Dogzi), and مَالِکِ الْعَجَزِ.

^۵ *T*, *M*, and *W* وِمَالِ. ^۶ *T*, *E*, *A*, and *N* بُدْ هَرِ دُو اَنِ.

^۷ *T*, *E*, *A*, and *N* بَغْرَمُودْ تَا (نَا اَنِ *A* and *N*). For آوَرَنْدِ in both hemistichs *M*, *W*, *A*, and *N* substitute آوَرِیْدِ. In the latter two the second hemistich runs thus: وَزِ اَنِ جَایْگِهٖ لَحْتِیْ آبِ آوَرِیْدِ.

^۸ *B* بَرِ زَدِ اَنِ with the singular of the verb, see notes to vv. ۱۹۸۷ and ۲۰۵۳ above; *M* and *W* بَرِ زَدَنْدِ (on the pronunciation of *nz*, see the name-notes). The second hemistich is according to *B*, *M*, *W*, and *E*. *T* has دَلُو وِ مَسْکِ وِ رَسَنِ; *A* and *N* (probably بَا دَلُو وِ مَسْکِیْنِ رَسَنِ) دَلُو وِ مَسْکِیْنِ رَسَنِ.

غلامیست ابن درج را باید نیست
 همه کاروان شد^۲ نظاره بروی
 مرا زن گرانمادتر مایه نیست^۱
 همه خیره زن صورت و رنگ و بوی
 وز آن نور تابان او در^۳ جهان
 رسیده سر نور بر آسمان
 زبانها گشادند برگفتگوی
 دل هرکسی مانده در^۴ جستجوی
 یکی مهر و ماه درخشنده خواند
 2155 يك آزاد خواندش^۵ یکی بنده خواند
 زگفتار و کردار^۶ آن گمراهان
 کس آگه تَبَد جز خدای جهان^۷
 رسیدن برادران حضرت یوسف قریب چاد و فروختن
 یوسف را بدست مالک^۸

شنیدم که از نزد^۹ آن ژرف چاه
 نه بس راه بُد تا بدان جایگاه
 که اِخْوان یوسف رَمه داشتند
 چراگاه و رخت و بُته^{۱۰} داشتند
 بدیدند اِخْوان یوسف ز دور
 که از جانب^{۱۱} چاه میتافت نور

^۱ So in *A*, *N*, and *E* (in *E*, however, a wrong مایه is substituted in the first hemistich for (بایه); *T*:

همانا که این درج را پایه نیست
 مرا به ازین سود سرمایه نیست
M and *W*:

غلامیست این درج را مایه است
 کلانتر مر این مایه مایه (مایه را پایه correctly *W*) است
B:

غلامیست بر ارج و با مایه (بایه correctly) است
 مرا مایه از بخت بر مایه است
 همه خیره شد In the second hemistich *M* and *W* read برای با وی and را *T*^۲
 مردم از رنگ و بوی.

In the second hemistich *M* and *W* read از بر *B*^۳. *E* has ماه instead of نور. In the second hemistich *M* and *W* read بر instead of تا.

^۴ *A* and *N* بر. ^۵ *M* and *W* خواند و.

^۶ *B* and *E* زردار و گفتار. Instead of گمراهان *M* and *W* read بیرهان.

^۷ So *E*. خبر یافتن *N*; آگاه شدن اِخْوان یوسف و فروختن یوسف را بمالک ذعر *B*. In *A* an interval; in *M* and *W* the twentieth verse of Sûrah XII is inserted: وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍ الْخَبِيرِ. بیرون آمدن یوسف از چاه و آمدن برادران یوسف و فروختن او را (2155 v. In *T* (where this heading is placed before

از سوی آن *A* and *N*^{۱۰}. از همه *B*^۹. نزدیک *T*^۸.

سوی دَلُو ددند بدر منبر	نگه کرد بُشْری و قَرَح ^۱ بشمر
بددند در چهر روی چهر خویش	زبس نور رخسار آن خوب کمش ^۲
نمود آدمی شمس بُد و التَّسْلَامُ	۲۱۴۰ زَحَه برکشندد ویرا تمام
کزو خیرد شد روی ^۴ تاننده مهر	یکی نور بیوست ازو بر سبهر
زنش آن جدا خواست شد رای و هوش ^۵	بر آمد دل هر دو بنده بجوش
گشادند بروی در آفرین ^۶	نهادند رخ بپیش او بر زمبس
که ای نیکبختان و فرخندگان	چنین گفت یوسف ^۷ بدان بندگان
که بخشنده اویست و فریادرس ^۸	۲۱۴۵ زمین پیش دادار بوسید و بس
که او آفرید آسمان و زمین	مر اورا رسد ^۹ سجده و آفرین
که نوری زجاء اندر آمد بدید ^{۱۰}	بشارت ز بُشْری بمالك رسید
چگونه بر آمد زَحَه افتاب	بیا تا ببینی که بر ^{۱۱} جای آب
فروزنده خورشید دید آتکار	سبك مالك آمد بر ^{۱۲} چاهسار
بدین ^{۱۳} ماه تابان و شمس منیر	۱۲۵۰ بُبْشْری چنین گفت مُزده بذیر

^۱ بفَرَح *M* and *W*.

^۲ در چهر او روی خویش. In the second hemistich *T*, *B*, and *M* read نور کیش *W*.
در روی او چهر خویش *W*.

^۳ This verse is wanting in *B*.

^۴ So *M*, *W*, and *B* (in *B* کز آن *E*). (کزو for کز آن *B*). *T*, *A*, and *N* کزو تازه شد نور.

^۵ So *B*, *M*, and *W*; the other copies عغل و هوش. In *T* alone زسر is substituted for the general زتن.

^۶ So *B*, *M*, and *W*; the other copies هزار آفرین.

^۷ *M* and *W* خواجه. Instead of فرخندگان at the end of the second hemistich *T*, *E*, and *A* read فرزندگان.

^۸ So in all copies except *B*, which has فریادرس و بُشت.

^۹ *T* سزد, a mere gloss for رسد (here = سزاوار بود).

^{۱۰} So *A*, *E*, *N*, and *T*. *M* and *W* بدید (اندر آمد *W*).
که بدی زجاء آمد اندر (اندر آمد *W*).
B که اورا زَحَه ماه آمد بدید.

^{۱۱} *N* از. Instead of که *M* and *W* read تو.

^{۱۲} *T*, *A*, and *N* سوی.

^{۱۳} *B* has و بدر for و شمس. *B* بُد این (*A* distinctly); *M* and *W* برش; *E* بردن.

گرفتند هر ده و را بی درنگ	۲۱۷۰ بدو آختندش ^۱ زهر گوشه چنگ
بماورده ^۲ بروی گران رستخیز	بدشنام دادن زبان کرده تیز
که ای کامگذاران روشن روان	ببرسید مالک از آن ده جوان
که از چهره ^۳ وی زند بخت فال ^۴	چه خواهید ازین کودک خرد سال
بدیدار او تیز بشتافتیم	مر اورا ازین ^۴ زرف چه یافتیم
که دست و زیانتان بدو آختست ^۵	۲۱۷۵ چه باشد شمارا چه بد ساختست
که هست این یکی بنده ^۶ بی هنر	هم آنکه ^۶ چنین داد شمعون خبر
شگفتی بدین کودک زاد ماست	درختیست ملعون و شاخش بلاست ^۷
کز آن هر سه دارد دل خلق بسم	مراوراه عیب است و هر سه عظیم
که باشد که از وی نیاید بخشم ^۸	گریزنده و دزد و گریزنده چشم
بر اسب جفا کرده زین و لگام	۲۱۸۰ سه روزست تا این برهنه غلام ^۹
جو قارون فرو شد بزیر زمی	نهان شد ز چشم سر ^{۱۰} آدمی

^۱ So *B* (see on آختن, note to v. ۱۸۴ above); the other copies از همه. In *M* and *W* verses ۲۱۶۹ and ۲۱۷۰ are wanting.

^۲ *B* and *N* برآورده. Instead of گران *M* and *W* read همان.

^۳ *M* and *W* که از چهره وی زنده شد بخت فال.

^۴ *B* تیز, and like *N* یافتیم and بشتافتیم in the singular. *T* has نیز instead of تیز.

^۵ So *B* and *M* (in the latter برو instead of بدو); the other copies برافراختست. *A* has زیانتان instead of زیانتان. *T* transposes besides the first words of the verse, viz. شمارا چه باشد.

^۶ *T* هم اندر (ابدر). Instead of این in the second hemistich (*B*) the other copies have او.

^۷ So *B*; the other copies (*A* وشاخ (وشاخش) *A*). The second hemistich is according to *T*, *E*, *A*, and *N* (in the latter two شگفتی تر *B*; شگفتی در آنکو گریزنده باست *M* and *W*; (زاد ماست instead of نا رواست *A*). آنکو که زاد ماست.

^۸ *T* عجب باشد از وی نیایم بخشم; in *E* this hemistich runs thus: عجب باشد از وی نیایم بخشم.

^۹ So *B* and *E*. *M* and *W* سه روزست که این بد غلام *A*; سه روزست تا این که تیره غلام *A*; تا آنکه بهر غلام *N*; سه روزست تا این *A*; سه روزست تا این که تیره غلام *A*; تا آنکه بهر غلام *N*. Instead of بر in the second hemistich *T* has مر.

^{۱۰} *T* ز چشم و بصر *E*; ز چشم بری *T* (with the necessary omission of the idāfah).

۲۱۶۰ بگفتند باهم ^۱ هم اندر زمان	کد نوری همی تابند اندر جهان
نسیمی همی گسترده باد نرم	کد افکنده ^۲ در مشک و کافور شرم
چه شاد بُد این ^۳ بوی و این نور پاک	مگر سر بر آورد یوسف زخاک
مگر دادش انزد رهائی ز جاه	کد تابند همی نور از آن ^۴ جانکاه
دوبدند بشتاب تا ^۵ جاهسار	گل کامشان گشته بُد جمله حار
۲۱۶۵ بنزدیک جاه آنگهی تاختند	بدیدار انبوه بشناختند ^۶
بدیدند انبوه در ^۷ انبهی	نشسته ستوده رسول جهی
ز کشور ^۸ بکشور جهان فراخ	زده نور رخسار وی بمیخ و شاخ
بشن در یکی حله کز ^۹ بوی و رنگ	همی بر گل و مشک بنهاد زنگ
بماندند هر ده برادر شکفت	خرد زین شکفتی تواند گرفت

^۱ با خود *E*. ^۲ کد افتد ابر *B*. This verse is wanting in *M* and *W*.

^۳ چه شاید بدن (بُد این *W*) نور و این (و آن *W*) *M* and *W*; چه باشد بدن *B* بوی پاک.

^۴ نور از سوی جاه (without a proper rhyme) *B*; نور در *W*; نور آن *T*.

^۵ *at the end of the second hemistich M and W read خوار*. Instead of خود تا سر جاهسار *M* and *W*; از (!) *B*; در *T*.

^۶ This verse is corrupted in most copies (in *M* and *W* it is wanting). The wording adopted is that of *A*, with the correction of the silly بشتاختند (a mixture of شناختن and شافتن). The confusion between these two verbs is visible in *T* too, where تاختند in the first hemistich, and بشتافتند in the second, give no rhyme. *N* and *E* بشتافتند and تافتند (no rhyme either); *B* (with a correct rhyme, but partly anticipating the contents of the next verse):

بنزدیک جاه آنبهی یافتند بدان انبهی نیک بشتافتند

^۷ *M*, *W*, and *B* بر جهی in the second hemistich (which in *A*, *E*, and *N* is distinctly spelt جهی, as if it meant 'the prophet of the wall') is=جاهی, adjective to زسوی چهی *T*; رسول بهی *B*, *M*, and *W* read بهی. جاه, dignity, high rank.

^۸ کد کشور *B*.

^۹ یکی دجله از *B* (a Tigris of fragrance and colour!). Instead of رنگ in the second hemistich *B* and *W* read سنگ (which seems merely a wrong spelling for رنگ); رنگ *T* and *E*. In the conjoint use of ب and همی before a past participle is noticeable.

بِعَبْرِي¹ چمن گفت کای مهتران
 2195 چه باشد که اکنون نکوئی گنید
 شما چون شبانید² و من چون رمة
 نباشد شب تبره اندر جهان
 رود³ در جهان جنگ بنداشتی
 مرا با شما خود زبُن⁴ جنگ نیست
 2200 چه باشد اگر تخم مهر افکنید
 از آزار من تان⁵ شود دل تهی
 ز دل بر شما مهربانی کنم
 ببندم کمر⁶ بیش تان بنده وار
 اگر بست باید⁷ چو بنده کمر
 2205 یهودا زگفتار یوسف بدرد
 بِعَبْرِي⁸ بسی لایها⁹ گسترید
 دل سخت ایشان نشد هیچ نرم

² So with the more characteristic *T*, *M*, *W*, and *N*; the other copies
بر کشید.

بعد از این M , W , A , and N . The second hemistich runs in T thus: دلم بند :
آزار از آن تنگ نیست (!)

⁷ *M* and *W* خود از آزار تان. On رهی (= چاکر و غلام), see note to v. 235.

⁹ So *B*, *A*, and *N*; the other copies اگر بسته باشم.

¹¹ So *M* and *W*; *A*, *E*, and *N* زسر; *T* بسر. *B* هبے شرم (!) زند مهربان

بُجَسْتَنَسْ کردیم هر گونه چار^۱ کنون یافتمش درین جاهسار
 چو گفتند چوناکه^۲ میخواستند زانرا بعبری بیاراسند
 بگفتند با یوسف برهنر که گر تو جز ابن چمز گوئی دگر
 هم اکنون بشمشیر زهر ابدار^۳ بر آریم از جان بآلت دمار
 بترسید یوسف زگفارشان^۴ که گفتارشان بُد چو کردارشان
 بپرسید ازو^۵ مالک دعر و گفت که ای با تو خوبی و فرهنگ جفت
 بس آمده و سخت فرخنده^۶ کدای تو آزاد یا بنده
 ز تهدید و از بیم آن ببرهان^۷ ز مالک نسب کرد یوسف نهان
 نیارست گفتن که بنده نیم^۸ بگشنندیش^۹ گر بگفتی کیم
 بناکام گفتش یکی بنده ام مر این مهترانرا پرستنده ام^{۱۰}
 ولیکن بدل گفت با آن خدای^{۱۱} که هموار بودست و باشد بجای
 از آنپس بلا به زبان برگشاد بنزدیک اخوان زمین بوسد^{۱۱} داد

^۱ So *B*, *A*, *N*, and *T* (in *T* چار instead of چار). *E* بُجَسْتَنَسْ بکردیم الحج. *M* and *W* بدبن. بُجَسْتَنَسْ گرفتیم الحج. Instead of درین in the second hemistich *B* reads بدبن.

^۲ So *B*, *M*, and *W*. *T*, *E*, and *A* آنها که. *N* آنها چو. Instead of بعبری in the second hemistich *T* reads بنوعی.

^۳ *T* and *W* خبر. In *A* and *N* this hemistich runs thus: که گر جز برین چیز: ززم گردنت گر بگوئی دگر. *E* دگر; گوئی دگر.

^۴ So *B*. *M* and *W* دمار. *T*, *A*, *E*, and *N* برآریمت از جان و از دل دمار. as in *Bostân*, ed. Graf, p. ۱۳۶, l. ۱; compare on this word, Rückert in *Zeitschrift* viii. p. 271.

^۵ *E* بگفتارشان.

^۶ *M* and *W* بس. In *E* verses 2187-2206 are entirely wanting.

^۷ *A*, *N*, and *T* گمراهان (این *T*).

^۸ *B* بگشنندیش, with the conditional ی added to the suffix.

^۹ So *B*. *M* and *W* (which have in the first hemistich (!) read (بناچار گفتی (!) پرستنده ام instead of مهترانرا; *T*, *A*, and *N* have سرافکنده.

^{۱۰} Instead of خدای (to which بنده or پرستنده of the preceding verse must be understood) *B* and *W* read بنده خدای, with an unjustifiable omission of the idlîfah, see *Zeitschrift* x. pp. 177 and 273.

^{۱۱} *T* چنسن کرد یاد.

شمارا بُدی گر بُدی این دوست	بگفتا که اینست ازین ^۱ بیش نیست
ستد یوسف و آن درمها بداد	بدینسان ^۲ خرید و فروخت افناد
فُرُختند آن بوستان بهشت ^۳	۲۲۲۰ بهزده درم قلب معدود زشت
خرد بود خرسند و دل شادخوار	فروشدگانرا در آن زشت کار
فروختن غرض بود و بهمود شان ^۴	تَبُد میل ایشان سوی سودشان
ببامد بر یوسف پاکرای	هم اندر زمان جبرئیل از خدای ^۵
سلامش رسانید از کز دگار	نهان از همه کس ^۶ برو آشکار
که در آئنه جهره ^۷ خود ببین ^۸	۲۲۲۵ چنین گفت از قول جان آفرین
وز آن هست حُسنت فراوان فزون	همانی ^۹ که بودی بچاه اندرون

In the beginning of the second hemistich *B* reads شمارا for شمارا. ^۱ *B*, *M*, and *W* گفت اینست وز این.

Instead of فروش *T* has فروخت. Instead of افناد *W* reads بدانسان ^۲ *A*. In the second hemistich *M* and *W* substitute درمها for درم. ایستاد.

^۳ *T*:

گرفتند هجده درم قلب و زشت بدادند آن بوستان بهشت
N and *E*:

بهزده درم قلب و زشت و درشت فروختند آن بوستان بهشت
Instead of بوستان بهشت *A* has فروخته شد آن *B* reads فروختند آن. Instead of در بوستان در بهشت.

^۴ So *T*, *A*, and *N*. *B* and *E*:

تَبُد میل شان سوی سود و زبان فروختن غرض بود شان در میان (بود و بهمود شان *E*)
In *M* and *W* vv. 2221 and 2222 are wanting. After this verse *M* and *W* insert a new heading, viz.: فرود آمدن جبرئیل بر یوسف علیه السلام. *T* also has a heading آمدن جبرئیل خدمت (بخدمت) حضرت یوسف که چون. After the next verse, viz.: صورت خود در آب دیدی برای خود قیمت معین کردی و آخر بر هجده درهم فروخته شدی.

In the second hemistich *M* and *W* read درآمد for ببامد, and *T*, *E*, *A*, and *N* بپاکرای for نیکرای.

^۵ *E* جبرئیل خدای. ^۶ *B* شد. ^۷ *A* and *N* جهره^۷ خویش بین *B*.

که جهره در آئینه خود ببین *A* and *N* جهره^۷ خویش بین *B*. ^۸ *B* and *T* همانا. ^۹ *B* and *T* همانی. Instead of حُسنت هست in the second hemistich *B* reads وز آن هست حُسنت فزون و فزون *E*; نیز هستی *M* and *W*; نیز حُسنت *N* and *A*; وز آن هست حُسنت فراوان کنون.

بکینه گزیدند انگست و دست	بسی بر بهودای دانش درست
بدان کینه جویان ^۱ بی زینهار	چنین گفت مالک سرانجام کار
نباشد خریدار کس در زمین	۲۲۱۰ که ^۲ این بنده را با سه عیب چنین
بدان تا شوید از غم او رها	بلی من خرم این زهرشما
ندارد چنین جامها هر کسی	بها جامه بدهم که دارم بسی ^۴
که هست ^۳ این تجارت بر ما صواب	بمالک چنین داد شمعون جواب
درم آرزوی تو آرد بجای	ولیکن بجامه نذاریم رای
همه دنیای رومی و زر نگار	۲۲۱۵ اگر مان ^۵ دهی صد شتر باردار
رضای تو جسته شود لاجرم	نخواهیم و گر ^۶ مان دهی ده درم
زهزده درم کم نبود و نه بیش	گشاد از میان ^۷ کیسه و ریخت بیش

^۱ *B*, *M*, and *W* رایان *E* has بر آن instead of بدان.

^۲ So *B*; all the other copies مر. Instead of کس in the second hemistich, *M* and *W* have an inappropriate او.

^۳ So best in *B*; the other copies کنون از شما. Instead of او in the second hemistich *T* has آن; *E* reads again بر آن for بدان.

^۴ So best in *B*; the other copies (except *E*) بسی بدهم دارم که بدهیم بس *E* ندارد چنان جامها هر کسی. and in the second hemistich *E* reads بدهم بس *E* has بدهم بس.

^۵ So *B*, *A*, *E*, and *N*. *T* حکایت: *M* and *W* بغایت.

^۶ So *B*, *M*, and *W* here as well as in the following verse; the other copies have in both میدهی. Another example of the necessary omission of the idāfah is شتر is خوار و بار, see also further down in v. 2220 قلب درم; درم باردار in its correct form appears in *T* only; the other copies (except *E*) have a strange و بار *E* reads و بار (= خوار و بار).

^۷ So correctly in *M*, *W*, *A*, *N*, and *E*. *T* بخوایم گر *B*; نخواهم *T* (which leaves the preceding conditional sentence without an apodosis). Instead of تو رضا *T* reads رضا از تو.

^۸ *T* او سر. *B* adds after this a new verse which merely repeats the contents of the preceding one, and is moreover strangely worded in the first hemistich:

بهزده درمها و لیکن درست همان بود هر چند از آن بیش جُست

بدان مالک ذعر گنج کرم ¹	فروختیم ویرا بهزده درم
که آن عیبها هست با وی مقیم	ولیکن بشرط سه عیب عظیم
گرسن چو مادر بمرگ بدر	گریزنده بائی ² و دزدی دگر
بدان برهنه مهر سرفراز	2240 چو دادند آن خط بگفتند باز ³
بگوئیم هر چار داری روا ⁴	که بر چار شرط افتد بیع ما
نداری تو این بنده را یکرمان	یکی آنکه بی بند و غل ⁵ گران
که او نیست این ⁶ جامه را حق شناس	دگر آنکه بوشانی اورا پلاس
بود جای او برهیون حرون	سه دیگر چو ⁷ باشد براه اندرون
نه بالای او رخت الوان بود	2245 نیشستنش بر ⁸ خشک بالان بود
که هرگز نداند بدین گوشه راه	چهارم بری تا ⁹ بدان جایگاه
بدین شرطها بمعشان شد درست	نهادند این شرطهارا نخست
بدان تا در آن ¹⁰ شرط ناید شکست	گرفتند پیمان و دادند دست

1 *T* and *E* (و گنج درم). 2 *M* and *W* have a wrong بایست.

3 The reading of *T* چو دادند *A* as well as that of *A* چو دادند خط و بگفتند باز, lacks the completing part of the sentence. *A* has besides in the beginning of the second hemistich بر آن for بدان.

4 So *B*. *M* and *W* have the same, except the strange بیگمان and روان, as rhyme-words, in the two hemistichs. *W* substitutes besides رو for شرط. The other copies have quite a different wording, viz.:

مرا این بیع را شرط باشد چهار بگوئیم یک یک ببیش (بتو *E*) آشکار

5 *B* and *N* بی غل و بند.

6 So *B* (with reference to the precious garment given him by Gabriel); *M*, *W*, *A*, *N*, and *E* هر *T*.

7 *T*, *E*, and *A* که.

8 So best with the suffix in *B*; the other copies بر. The second hemistich is according to *T*, *E*, *A*, and *N*. *M* and *W* read دیبای الوان نه بر روی دیبای الوان بود *B*; بود.

9 *E* تو, and in the second hemistich ندارد *T* has in the same hemistich بدین for بدین.

10 *M* and *W* بدان. *E* reads شکست for ماند درست.

نکوتر نمودت ^۱ همی زافتاب	بجاه اندرون چهره دیدی در آب
بهای تن خویش نشناختی ^۲	تن خویش را قیمتی ساختی
همی ناد داران سخن بیش و کم	فروشنده ^۳ آفتون بهزده درم
بها بسندند آن درم چند را	۲۲۵۰ جو بفروختند آن هنرمندرا ^۴
خط دستشان خواست اندر زمان	از آن ده جوان مالک کاروان ^۵
وز آئیس بهاده نیفتد بکار	بدان تا شود بمعشان استوار
بدان برهنر مرد فترخ نهاد ^۶	خطی زود بنوشت شمعون و داد
یهودا و شمعون و روبیل و دان	چنین بُد نوشتند ^۷ که ما ده جوان
و اوشر و یستخر گنج داد ^۸	۲۲۵۵ زبالون و نعلال و لاوی و جاد
بدو مادرش نام یوسف نهاد	یکی بنده بود مان ^۹ خاند زاد

^۱ So *B* ('it appeared to thee'); the other copies 'thou didst appear').
هم از آفتاب *A* reads همی زافتاب.

^۲ Only *A* and *N* have the affirmative بشناختی, in an ironical sense.

^۳ *B* فروختند. In the second hemistich *A*, *E*, and *N* read همیدار یاد این الخ. In *M* and *W* this verse is wanting; after it *B* adds a new heading: فروختن اخوان. یوسفرا علیبد السلام بمالك ذعر بجهار شرط.

^۴ خردمندرا *T*.

^۵ So best in *B* and *T*, 'the experienced Mālik'; *A*, *E*, and *N* کاروان 'the master of the caravan'; *M* and *W* کامران, and at the end of the second hemistich خط دستشان بستد اندر زمان *B* reads هم در زمان.

^۶ *B* نژاد.

^۷ *M* and *W* نوشتند جونین.

^۸ *A* and *N* گنج زاد (!). On the various corruptions of the names of the ten brothers, see above, p. ۷۶; some new distortions of the same may be culled from the different copies here, viz. زهارون (*T*) for زبالون; اشال (*E*), اشال (*T*), نعمان (*T*); زبالون (*T*) for زهارون; تقیا (*M*) for نعلال; بوشیر (*E*) for اوشر; خام (*M* and *W*) and جا (*E*) for جاد, in which case the corresponding rhyme-word is respectively گنج رام and گنج وا.

^۹ *E* یکی بنده ما بُد و. In the second hemistich *B* has برو; *M*, *W*, *A*, and *N* بدر مادرش, with the legitimate omission of the iqlāfah (the بدر و مادرش in *M* is quite impossible).

نه آگاه از آن جز خدای جهان	بدینسان همی گفت ^۱ با دل نهان
بسخت و بسُست و ببند و گشای	تن و جان سپردم ^۲ بحکم خدای
که ابر بهاری شدی زو بر شک	بدینسان ^۳ همی راند بر چهره اشک
کشیدش سوی بارگه کاروان	سر انجام آنکس که بُد ساریان ^۴
بر اشتر همی بست هر گونه بار ^۵	۲۲۶۵ بسامان رفتن همی ساخت کار
وز آنپس نمی خواست بودن درنگ ^۶	جو یوسف بدیدش که شد کار تنگ
چنین گفت کای خواجه ^۷ سر فراز	بشد با سیه نزد مالک فراز
بیک حاجت این بنده را دست گیر	همی رفت باید کنون ^۸ ناگزیر
بکی بسبرم تا سر چاه راه	مرا ده تو دستور تا با سیاه

^۱ *B*, *M*, and *W* راند همی. *W* and *T* have in the beginning بدانسان; and *T* has besides دل از.

^۲ So with the *first* person as words of Joseph in *B* (سپردم تن و جان), *T*, *A*, and *N*; the other copies سپرده. *B* has in the second hemistich a much inferior reading بسخت و بسُست و بیک و برای. In *B*, *M*, *W*, *T*, and *E* this verse is, less appropriately, put after the immediately following one.

^۳ So *B*; the other copies بدانسان, and in the second hemistich برو (ازو) instead of بر چهره. *M* and *W*. *T* has besides in the first hemistich از چهره. After this *B* adds another useless verse:

بدانسان همی گفت با دل نهفت ز رازی که بود آن بدل در شکفت

^۴ Or, as *B* has, ساروان. In *B* another legitimate example of the omission of the idāfah.

^۵ *T* reads, without a proper rhyme, بانش همی بست هر گونه کار.

^۶ So *A*, *E*, and *N*, with بودن as subject to درنگ. *T* reads بُردن, with Joseph as subject. *M* and *W*:

جو یوسف نگه کرد و شد کار تنگ وز آنپس نمی خواست کردن درنگ

The same in *B*, but instead of نمی خواست there appears the affirmative همی خواست, which gives a possible sense too ('and since he wished to delay after that').

^۷ So *B*, *M*, and *W*; the other copies have again مالک. ^۸ *A* and *N* شدن.

^۹ *B*, *M*, and *W* باش (either an abbreviation from باشد, or a contraction of با = 'be there to me permission for this that'). This verse is wanting in *E*.

بس این^۱ ده جوان بر لب چاهسار
 ۲۲۵۰ بدان تا ببینند^۲ با بند و غُل
 بشد مالک دعر زمان^۳
 بگردن برش^۴ نیز بنهاد غُل
 مراورا بپوشید تن
 یکی بنده بودش سیمه‌تر ز دود
 ۲۲۵۵ همبگرد یوسف در آنها نگاه
 وز آن کبر و آن قیمت خوشتن
 نهانی چنین گفت^۵ کئی ذو الجلال
 بجای اندرون من خطا^۶ کرده ام
 ندانستم اکنون جزایافتم
 ۲۲۶۰ زندانییم عفو کن مرا
 بعدا گرفتند جای قرار
 سهی سرو نازان و شمشاد و گل
 یکی بند بنهاد بر وی گران
 که دیدست با غل مد و سرو و گل
 حد ناحوش بپوشید لباس سمن^۷
 سپردش بدان بنده زشت زود
 همی آمدش یاد از آن آب چاه
 پسندیدن طلعت خوشتن^۸
 برا زبید و خود تو داری کمال
 تن خوشتن را بها کرده ام
 خدایا از آن چهره بر تافتم^۹
 که عفوست و لطفست بپشد ترا^{۱۰}

^۱ آنجا. Instead of جای in the second hemistich *M* and *W* read آنجا.

^۲ *T* has طوق instead of بند. The second hemistich runs thus in *A* and *N*: سهی سرو آن تازه شمشاد و گل.

^۳ *B*, *M*, and *W* هم در زمان. Instead of بر وی گران in the second hemistich *E* reads بود آن گران.

^۴ *M* and *W* ابرگردنش. This verse is found in *B*, *M*, and *W* only.

^۵ So *A*, *N*, *E*, and *T* (in *T* چو instead of چه and at the end خشن لباس); the other copies (*B* نسترن) ناخوش بود بپوشید بر پاکتن (*M* and *W* چه (که *M* and *W* ناخوش بود بپوشید بر پاکتن).

^۶ *B*, *M*, and *W* آنجا. *N* has in the second hemistich یاد آن.

^۷ So best in *B*, *M*, and *W*; the other copies put طلعت in the first hemistich, and قیمت in the second. *T* has besides پسندیدن. In *A* and *N* the second hemistich runs thus: پسندیده شد قیمت خوشتن.

^۸ *B*, *M*, and *W* همی گفت. ^۹ غلط *W*.

^{۱۰} So *B*; *T*, *M*, *W*, and *E* have the same, except خبر instead of جزا. and روی. *E* substitutes besides این روی for آن روی. In *A* and *N* the hemistichs are transposed and run thus:

خدایا از آن روی بر تافتم بدانستم اکنون جزا یافتم

^{۱۱} *B*, *M*, and *W*:

زندانم من عفو کن مرا بلی عفو و لطفست (که فضلست و عفوست *B*) پیشه ترا
E has خدا ترا نزد خدا.

مر آن همسرانرا همه خفته دید	2280 جو یوسف بنزدیک آن چه ^۱ رسید
که او مهربان و وفادار بود	بهودا از آن جمله بیدار بود
دل خستش از دیده بیرون چکند	جو همزاد خود را چنان ^۲ بسته دبد
خروشیدن بیدلان در گرفت	پذیره شدش زود ^۳ و در برگرفت
بنفرید ^۴ بسیار بر شور بخت	ز درد دل و جان بنالید سخت
که یوسف سربای در آهست	2285 چنین گفت کین شور بخت ^۵ منست
ندیدی چنین روز و آژون ^۷ و شور	ایا کاش ^۶ چشمم شدی هر دو کور
که یوسف جو دزدان بند اندرست	چه زن ^۸ بینواتر چه زن بدترست
همی گفت زینسان بباگ ^۹ بلند	یهودای بیچاره مستمند
بجستند از خواب شوریده سر	از آواز او خفتگان سر بسر
سربای گشته گرفتار بند	2290 بدیدند همزاد خود را نژند

^۱ *B* همی بر سر چه. In the second hemistich *A*, *E*, and *N* read همسرانرا instead of همسرانرا.

^۲ *T* جو همزاد را آچنان. Instead of دل خستش, as *B* reads in the second hemistich, *T*, *A*, *E*, and *N* have دل خسته; *A* and *N* substitute besides کشید for چکند. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۳ *M* and *W* زدود; شد و پذیره; استقبال = پذیره; see Ganj-nâma, f. 45 b, ll. 1 and 2, where the following bait of the Shâhnâma is quoted:

چو آمد بنزدیک آن جابگاه سیاوش پذیره شدش با سپاه

It is also pointed sometimes پذیره in the sense of قبول, as in this verse of the Shâhnâma:

مگر کاین سخنرا پذیره شویم همه با درفش و تبیره شویم

see ib. loc. cit. ll. 3-5. At the end of the second hemistich *M* and *W* have برگرفت for در گرفت.

^۴ So *B* and *T*; *M* and *W* بنفرین; *E* بیفزود; *A* and *N* بنفرید سخت.

^۵ *M* and *W* شور بخت; this verse is found in *B*, *M*, and *W* only.

^۶ *B* کاشک, but comp. Rückert in Z. D. M. G. viii. p. 260.

^۷ Or و آژون, as *M* reads distinctly, see notes to vv. 556, 1048, and 1659; *E* has ندیدم چنین ظلم زاری و شور.

^۸ کزن *T*; جو زن *A*.

2270 مرآن ده جوانمرد را بنگرم
اگرنیز¹ بسیارم آزرده اند
شوم روی‌شان باز بینم یکی²
دهم تا قیامت برایشان³ درود
ازو مالک ذعر در ماند و گفت
که رو⁴ یت همیدون خرد باد جفت⁵

رفتن یوسف علیه السلام بوداع
کردن برادران خود⁵

2275 بشد با سبه یوسف مهربان
ندانست⁷ رفتن ببند اندرون
ببفتاد هرساعتی سرنگون
بسختی شد آخر بنزدیک چاه
چنان بستاند و خوار و زار⁸ و تباہ
بدان بند بر وی جو دندان داس¹⁰
همی تا ببیند رخ همسران¹¹

¹ *T, A, and E* اگرچند *A*.

² *T, A, E, and N* روی ایشان ببینم یکی *N*.

³ *T and E* بدیشان. Instead of *کار ایشان* in the second hemistich *A, E, and N* read *این کار جز* (*M and W* (as a kind of explanatory wording) *آن ایشان* *آسمانی* نبود.

⁴ *M and W* برو.

⁵ So *B*. *M and W* رفتن حضرت یوسف علیه السلام بوداع آمدن یوسف نزد *T*; رفتن یوسف علیه السلام نزد برادران و ازوشان *N*; یهودا و برادران بجهت وداع رفتن یوسف علیه السلام نزد برادران و ازوشان *N* (= ازیشان, see above); in *E* the text runs on without interruption; in *A* the usual interval, with the heading of *M and W* supplied in pencil.

⁶ *B* خرامان و با بند و غلّ گران *W*; بدان غلّ و بند *M*; در آن *B*.

⁷ *B, M, and W* نتابست. Instead of ببفتاد in the second hemistich *A and N* read بیفتادی, which, although grammatically good, is impossible as regards the metre.

⁸ *B* چنان بستۀ خوار و زار *E*; چنان بسته وزار و خوار *B*.

⁹ So *B, A, and N*; *M and W* و بر تن بلاس *T*; و در تن بلاس *T*. In *E* this verse is wanting.

¹⁰ *B* جو بر بند داس *T*; جو بر کور داس *B*.

¹¹ This verse in *T* only.

زیکدیگر اکنون بخواهد گسست	که بیوند مارا که یزدان ^۱ بست
که بیوند ما زان شود سوخته	فراق آتشی کرد ^۲ افروخته
که بازم نبیند ^۳ از امروز بیس	گرفتم بکی راه نادیده بیس
که هرگز نبیند دو چشم بدر ^۴	۲۳۰۵ گرفتم بیس اندرون یک سفر
که بارش فراقست تا یوم دین	فگندم یکی تخم اندر زمین ^۵
که شد رشته آشنائی زدست	چنان بند بیگانگی مان ^۶ بست
سر وصل مارا نگوئسار کرد ^۷	قلم رفت و حکم قضا کار کرد
یکی حاجتم هست سوی شما	کنون کاسمانی ^۸ چنین بُد قضا
درودم رسانید سوی ^۹ پدر	۲۳۱۰ که از من باندازه بحر و بر
مگر گردش روز دشوار خوار	ببرسیدش ^{۱۰} از من نهان واشکار
یکی بر نمیدش رحمت کنید ^{۱۱}	برو مهربانی و شَفَقَت کنید

^۱ *B* and *T* ایزد.

^۲ *A* and *N* کرد آتش گرم *E*. فراقی که کرد آتش *E*. Instead of شود زان in the second hemistich *T* reads شد از آن.

^۳ So best in *T*, *M*, and *W*; the other copies have نبیند with راه as subject. In *E* verses 2304-2306 are wanting.

^۴ *B* حضر. In *A* and *N* this hemistich is rather corrupted; in *E* it appears after v. 2310. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۵ So best in *T*, *A*, and *N*; *B* and *M* تخم را بر زمین; *W* تخم را در زمین. In the second hemistich *B* substitutes (here unnecessarily) the Persian روز for the Arabic یوم.

^۶ تان. This verse in *B*, *M*, and *W* only.

^۷ So in all copies (only *B* has a wrong اصل for وصل) except *M* and *W*, which read همه بند و بیوند مان (تان *W*) خوار کرد.

^۸ So best in *B*; all the other copies read without the که simply آسمانی.

^۹ *T* نزد.

^{۱۰} So *T*, *M*, and *W*; the other copies have simply برسید except *B*, which reads ببوسیدش. Instead of از من *M* and *W* have اکنون. On دشوار in the second hemistich (in *B* only, the other copies read دشوار comp. p. ۱۰۰, note 7.

^{۱۱} This verse in *B* only; نا امید = نومیدی or نا امید = نومیدی.

تن نازکش در^۱ بلاس درشت
 جو یوسف بر ایشان برافکند^۲ چهر
 جدا هر یکی را به بر در گرفت
 چنان زار بگریست بر خوشتن
 ۲۲۹۵ چنین گفت کای و بزه همگوهان^۴
 بدینسان شما کارم^۵ آراستید
 مرا هست نشمیه دیوانه راست^۶
 چنین بود کام شما تن بتن
 بنادانی و جهلم آزرده اید
 ۲۳۰۰ بسی از شما دارم دل گله
 ولیکن نه هنگام پنداشتیست
 چو سوهان همی سود اندام و بشت
 شتابید نزدیک ایشان بمهر
 بس آنکه غریبیدن اندر گرفت
 که بگریست با او زمین و زمَن^۳
 همه مهتران و همه بهتران
 ببینید چونانکه میخواستید
 که بشمین و بند دیوانه راست
 بدیدند هم کام^۷ خوشتن
 مرا بی خود^۸ و بی پدر کرده ابد
 تن آند^۹ روان رنج و جان آبله^۹
 که هنگام مهر و گم آشتیست^{۱۰}

^۱ Instead of *سود همی* in the second hemistich *M* and *W* read *سودش*. In *A* and *N* this verse is wanting.

^۲ *W* بیفکند.

^۳ So *B*, *M*, *W*, and *E* (only in *M* *بر* instead of *وی*); *A* and *N* read *زمان و زمَن* (*زَمَن* as shortened form of *زمین*, which seems rather doubtful); *T* has *زمان و زمین*, which gives no rhyme.

^۴ So *M*, *W*, and *B* (in *B* *بیغمیران* is substituted for *همگوهان*); the other copies read, with an unnecessary repetition of the subject: *چنین گفت یوسف که ای : سروران (همهران T)*.

^۵ So in *B*, *W*, and *E*; *T* *کار*; the other copies read *کام*, which, however, appears more appropriately in v. 2298. Instead of *چونانکه* in the second hemistich *T*, *A*, and *N* have *زانسانکه*; *E* *زنسانکه*; *T* and *A* substitute *ببینید* for *ببینید*.

^۶ So all copies except *T*, which reads *بشمنند و بند راست*.

^۷ On *کام* see note to v. 579; *T* *هنگام*; *B* reads *همه کام* (!).

^۸ So *B*, *M*, and *W*; the other copies read *مرا خستد*.

^۹ So *M* and *W*; *B* (read *آبله و دل آبله (جان و دل آبله)*). In the other copies this verse is wanting.

^{۱۰} *B* *هنگام هنگام* (meeting) *آشتیست*.

۲۳۲۵ چنان زشت شد نام ما در جهان
 هر آنکس که این داستان بشنود
 مزایاد چون ما ز مادر دگر
 همیگفت ازینسان و گریان چو ابر
 بدو گفت یوسف که ای پاکدل^۵
 ۲۳۳۰ نمودی بسی دوستهای گرم
 ترا مهریادست بر ما روان
 فرامش مکن بکرمان مهر من
 بآزم من بیکس سرزده^۹
 هر آنجا^{۱۰} که بینی یتیم و اسیر
 نوازش کن اورا و اندر پذیر
 که تا جاودانه نماند^۱ نهان
 نکوهنده^۲ و دشمن ما شود
 که زینسان نمائیم رای و هنر^۳
 دریده دلش برده^۴ هوش و صبر
 تو باری نه شرمسار و خجل
 ولیکن قصارا نبود از تو شرم^۶
 همیدون همیدار دل مهربان^۷
 بدل در نگاریده کن چهر من^۸
 یتیم و اسیر و تبه دل شده
 نوازش کن اورا و اندر پذیر

^۱ *M* and *W* نگرد. *B* reads (without a proper rhyme):

چنان زشت شد در جهان نام ما که جاوید پنهان نگرود زما

^۲ So corrected from the نکوهیده of the MSS. This verse appears in *B*, *M*, *W*, and *E* only.

^۳ So *N*, *B* (except رای for راه), *M*, and *W* (except چونین for چوین). *T* reads in the first hemistich نما یاد دادست مادر مگر (as ironical question: 'I wonder, did our mother remind us, that we should, etc.?'). *E* has a strange من واو و چون تان; in *A* the wording of this verse is somewhat strange too:

کزینسان نمائیم رای و هنر بود جا بجا تا سزا (? ناسزا) سرسیر

که ای کام دل *A* and *N*^۵ ازو رفته آرایش و هوش و صبر^۴ *M* and *W*

نبودست شرم *B*^۶

در دل نهان *B*^۷

^۸ *M* and *W*:

فرامش مکن مهر ما بکرمان بدل در نگاریده کن چهر مان

^۹ Or according to *N* and *E* بیکس و سرزده. Instead of بآزم من (see on آرم notes to vv. ۱۵۲۲ and ۱۵۹۷ above) *A* and *N* read بیاد من; *B* بیازار من.

^{۱۰} So *B*, *M*, and *W*, in agreement with vv. ۲۳۳۸, ۲۳۴۳, and ۲۳۴۶ below; *T*, *A*, *N*, and *E* بهرجا. Instead of و اندر پذیر at the end of the second hemistich *T* reads چو بفرش پذیر *E*; و آندۀ پذیر.

باز آواز او^۱ دل مبندید هیچ
 خود^۲ آزاده است آن دل مهربان
 ۲۳۱۵ بتیغ فراق منش خسته اید^۳
 کنون عذر خواهید از آن^۴ خسته جان
 مگیرادنان ایند دادگر
 بدر^۵ من خسته بیگناه^۶
 همیگفت از نینسان وایشان ز شرم^۷
 ۲۳۲۰ ازو هر یکی رخ همی تافتند
 بتر زین^۸ چه باشد بگیتی بیار
 یهودای فرزانه نیکخوی
 همیگفت ای وای ما بیرهان
 دل خویش و جان پدر^{۱۰} سوختیم
 در امرش مسازید کفران بسیج
 روا نیست آزدنش بیش از آن
 امید از منش پاک بگسسته اید
 گناهی بعدش نباشد گران
 بتیمار و آزار و درد پدر^۵
 غریب و ذلیل و نژد و تباہ
 فشاندند از دیدگان خون گرم
 کزو شرمساری همی یافتند
 که باشد کسی از کسی شرمسار
 همی خون چکانید ازین^۹ گفتگوی
 چگونه رهیم از خدای جهان
 ببیدانشی دوزخ اندوختیم

^۱ So *T*; the other copies این; *M* and *W* بر آزار. The second hemistich is according to *A* and *N*; *M*, *W*, *B*, and *E* read در امرش میارید کفران و بیج *T* وز *T* در امرش میارید کفران و بیج on بسیج see p. ۲۷, note ۵.

^۲ این دل *T*; آن دل for از دل *B* has. *M* and *W* چو.

^۳ *B* سوخته اید; *M* and *W* سوختید, and as rhyme-words in the second hemistich *B* بگسیختید; the same three copies read in the beginning of the second hemistich *B* has besides باز for پاک; امیدش زمن.

^۴ *M* and *W* ازین. In the second hemistich *B* alone reads بعذری for بعدش.

^۵ *M* and *W* بدر^۵ دردهای پدر.

^۶ بیگنای *M* and *W*; خسته و بیگناه *E*.

^۷ *M* and *W* بشرم. ^۸ *M* and *W* زان. Instead of بیار *T* reads شمار.

^۹ *B*, *T*, *M*, and *W* از آن گفتگوی *E* همی چکید او از آن گفتگوی.

^{۱۰} So *B*; *A*, *E*, and *N* پدر^{۱۰} دل و جان خویش و پدر *T*; دل و جان خویش و پدر *M* and *W* اندوختیم *B* and *E* of *B* and *E* is replaced in the other copies by افروختیم.

هر آنجا که دُزدی ببینی دگر
 مرا یاد کن زآنکه من نیز هم
 چو بینی یکی روز^۲ چاهی عظیم
 که بی جرم و بی زشتی و بیگناه
 2350 هر آنکه^۴ که بینی کنار بدر
 بدان ساعت اندر زمن^۵ یاد کن
 بجان تو کز من هزاران درود
 بگفت این و پس هر یکی را جدا
 ببوسیدشان چشم و بدرود^۷ کرد
 2355 غریوان همی شد گسسته کفّس
 یهودا و هر کس^۹ که بودند پاک
 ازیشان بر آمد غریب بلند
 زمانی بدانسان خروشان شدند^{۱۰}

که باشد گرفتار غلّ و بتر^۱
 بُدْزی شدم در جهان متهم
 بگو یاد باد آن اسیر و یتیم
 گرفتار بوده درین^۳ ژرف چاه
 که در وی نباشد نشسته پسر
 بدان مایه جان بدر شاد کن
 رسانی بدان پیر بدبخت^۶ زود
 ببر درگرفتس بمهر و وفا
 جدا گشت ازیشان بصد داغ و درد
 همی رفت^۸ گریان نگه باز پس
 ازین غم بسر برفشاندند خاک
 بهجران آن کودک مستمند
 چنان زار و گریان و جوشان شدند

¹ Verses 2346-2352 are again wanting in *M* and *W*.

² *E* *تو يك روز*. Before this verse *B* inserts another spurious one, which is partly made up from the present one and gives no reasonable sense.

³ *B* *بُد در بُن*.

⁴ *T* *هر آنجا*.

⁵ *B* *بدان*, and in the second hemistich, like *E*, *بدین* for *بدان*.

⁶ *B* *بخت*; *T* reads (less emphatically than all the other copies) *رسانی بنزدیک* *بابم تو زود*.

⁷ Or *بدرود* as *B* and *N* again have distinctly, see note to v. 1696 above. Instead of *بصد داغ و درد* *B*, *M*, and *W* read *بیتیمار و درد*.

⁸ *B* *کرد*.

⁹ *E*, *W*, *A*, and *N* *وهریک*. In the second hemistich *B*, *M*, and *W* read *از آن درد بر سر آن*.

¹⁰ *M* and *W* have in both hemistichs *بُددند*, and *سوزان* instead of *جوشان*; *E* has in the first hemistich *شدند* and in the second *بُددند*. *A*, *N*, and *E* read besides *چنان زار و جوشان و گریان الخ*. In *A* the two hemistichs are transposed.

۲۳۳۵ فرو مال شان دست بر سر بمهر ^۱	که دادار داند زهفتم سپهر
یتیمان همه خوار و عاجز بوند	که کس شان نباشد که نزدش روند ^۲
من امروز آن خوار و آن عاجزم	که شادی نخواهد بُدن هرگز
هر آنجا که بینی ^۳ یکی بنده نیز	همی دار در دل مرا ورا عزیز
نباشد زُبن بنده را آب و جاه	بحواری کند هر کس ورا نگاه ^۴
۲۳۴۰ نه مادر شناسد ورا ^۵ نه پدر	بآهو ^۶ شمارند ازو هر هنر
بخاصه یکی بندۀ بی نوا ^۷	که هزده درم باشد ورا بها
من امروز آن بی بها بنده ام	چنین بی نوا ^۸ و سرافکنده ام
هر آنجا که دیوانه بینی بکی	بخشای بروی بمهر اندکی ^۹
که دیوانگان از در رحمتند	گرفتار بند غم ^{۱۰} و محنتند
۲۳۴۵ من امروز آن بسته دیوانه ام	که از خویش و بیوند بیگانه ام

^۱ *B* and *T* زمهر. Instead of زهفتم in the second hemistich *M* has بهفتم; in *A* and *N* the second hemistich runs thus: که داد آید ایدر زهفتم سپهر.

^۲ *M* and *W* شوند; in *T* که نزدش is replaced by the less suitable نزدش.

^۳ *A* and *N* باشد. The second hemistich runs in *B* همیدار از آن دل مرا ورا عزیز.

^۴ This verse in *B*, *M*, and *W* only.

^۵ So *T* and *E*. *A* and *N* شناسی; *B*, *M*, and *W* شناسندش و نه.

^۶ آهو = عیب, as frequently in the *Shâhnâma*, for instance:

هر آنکس که آهوی تو با تو گفت همه راستیها گشاد از نهفت

see *Ganjnâma*, f. 16 a, l. 3 ab infra. Instead of بر آهو *E* has بآهو; instead of شناسند *T* has شمارند. A rather clever (but perhaps practically not quite correct) modification appears in *A* and *N*: نه آهو شمارند ازو نه هنر.

^۷ *M* and *W* بی بها, which gives no proper rhyme. In *E* this verse is wanting.

^۸ *M* and *W* again بی بها; *T* سرافکنده ام; *B* (substituting by mistake the second hemistich of v. 2345) که از خویش و بیوند بیگانه ام.

^۹ Verses 2343-2345 are wanting in *B*, *M*, and *W*; v. 2344 is placed in *E* after v. 2347.

^{۱۰} So best in *T*; *A* and *N* have و غم.

ز دلشان همی آتشی بر فروخت	که مر ^۱ سنگرا دل برایشان بسوخت
حسودی چنان کار فرمودشان	2360 اگرچند بر وی ^۲ حسد بودشان
ز تیمار وی شان روان بر دمید ^۳	هم آخر چو وقت حقیقت رسید
بُدند از بکی کان سرانجام کار	که ^۴ هر یازده گوهر آبدار
بتن در بجوشیدشان خون مهر ^۵	چو ببرندشان از مه و مهر چهر
برادر هم آخر برادر بود	اگرچه حسودی زهر در بود
ولیکن گریستن نمیداشت سود ^۶	2365 گریستند یکچند وزاری نمود
سر رشته از دست گم گشته بود ^۷	که آن کار از اندازه بگذشته بود
قضای خدا رد نگردد برای	چنان بود حکم قضای ^۸ خدای
بماندند آن یاور کاران خجل ^۹	سر انجام یوسف بشد خسته دل
فراز یکی اشتربی مهار	نشانند آن خسته را خوار وزار ^{۱۰}

^۱ خود. In the second hemistich *T* reads آتش اندر فروخت; *M*, *W*, and *B* ببرهن (!) بر فروخت.

^۲ *B* and *E* روزی.

^۳ This verse, which is the necessary complement to v. 2360, is only found in *B*.

^۴ So *B*, the other copies جو. In *M* and *W* this and the following verse are again wanting. Instead of کان *B* reads سر.

^۵ *B* has this rather strange wording:

ببریدشان خواست از چهره چهر بتن در خروشید خویشان (? خونشان) بمهر

^۶ This verse is again wanting in *M* and *W*.

^۷ This verse in *B*, *M*, and *W* only.

^۸ *A*, *M*, and *W* حکم قضای. The second hemistich runs in *M*, *W*, and *B*: قضای خدای نگردد جدای (برای *B*).

^۹ So in *T*, *A*, *N*, and *E*; *M*, *W*, and *B* read:

سر انجام شد یوسف خسته دل بماندند ایشان هم آنجا (آن یافه رایان *B*) خجل

^{۱۰} So according to the wording of *T* and *N*; *A* بسته خوار وزار; *E* بسته خوار زار; *B* بسته را زاروار. After this verse *B* inserts another, evidently spurious one, viz.:

یکی خشک دالان برو بسته بس بدان کاروان سر بسر باز بس

ایا مادر آنگه که زادی مرا
دل از مهر من زود برداشتی
چو زادی مرا تبغ فرقت زدی
2390 مرا بیتو شوریده شد روزگار
سر بخت نیکم نگونسار شد³
مرا ده برادر که همسر⁴ بُدند
بی آنک از من آزارشان بود هیچ⁵
همه مهر و موند بر هم زدند
2395 بدشتم کشیدند جائی که کس
بسم⁷ دزد خواندند و کردند خوار
بگرمای گرم و تَفب آفتاب
حو من کردمی آب ازیشان طلب
کجا دارد آن کودِک خُرد¹⁰ تاب

ازین درد صحت ندادی¹ مرا
مرا خوار و بیچاره بگذاشتی
زیبوند من زود سیر آمدی²
درختم بجای گل آورد خار
فرزنده روزم شب تار شد
یکایک بد اندیش و دشمن شدند
گرفتند مرگشتنم را بسیج
نمیرنگها از پدر بستدند
نَبُد جز خدا هیچ فربادرس⁶
فراوان طبانچه زدند استوار
من از تشنگی در عنا و عذاب⁸
طبانچه زدندیم بر چشم و لب⁹
که دشنام و زخمش بود نان و آب

¹ So *A* and *N*; *M* and *W* بدادی; ازین درد صحت *E* and *T* داد صحبت. In *B* this verse is wanting. (ندادی *E*)

² This verse in *B*, *M*, and *W* only.

³ So *B*, *M*, and *W* (the latter two substitute in both hemistichs (شد for گشت); سر بخت من چون نگونسار شد *E*; *A*, *N*, and *E* مرا بخت من چون نگونسار شد *T*.

⁴ *E* همره.

⁵ So in *B*, to which the utterly corrupted reading of *E* آگه من آگه seems to point too; *T* زمین هیچ آزارشان بود هیچ; *A* and *N* نه آن کز من آزارشان بود هیچ.

⁶ So *T*, *A*, *N*, and *E*; *M* and *W* (with a similar idea) نَبُد مهربان جز که فربادرس; *B* نَبُد مهربان و نه فربادرس (decidedly against the whole tendency of Joseph's belief).

⁷ *M* and *W* مرا.

⁸ *E* گرم. و عتاب گرم in the first hemistich in the sense of acute, or = sorrow.

⁹ *M* and *W* طبانچه زدندی بر چشم و لب *B*; طبانچه زدندی بچشم و لب.

¹⁰ *A*, *E*, and *N* کودِک طفل; in *E* ابن is substituted for آن (unnecessary, as he speaks of himself as a kind of other person in the past); *T* has آرد for دارد.

چنان گور مادر ببر در گرفت	که ماندی ازو هوش مردم شگفت ^۱
بدان ^۲ روی بنهاد بس رعدوار	خروشی بر آورد و بگریست زار
ازو های های گریستن بخاست	تو گفתי مگر ابر رعد است راست ^۳
2380 زبده یکی سیل خون برگشاد ^۴	که سر سوی دریای قلزم نهاد
غریوان همی گفت کای مادرم	ز درد ^۵ فراق تو در آذر م
فراق تو بر من نه محمود بود	ز جان و روانم بر آورد دود
بر آور سراز خاك و در من نگر	ببین آن ^۶ کرامی و فسخ بسر
که چون زار و خوار است و چون مستمند	چو دیوانه و دزد بسته بیند
2385 ابا مادر آگه نه از بسر	که اورا پس از ^۷ تو چه آمد بسر
بسا ^{۱۰} شوربختی و سختی که دید	بسا بار آنده که جانم کشید

^۱ *M* and *W* در شگفت بدان که ماندند هر يك. In *B*, where vv. 2376 and 2377 are by mistake contracted into one, the second hemistich runs thus: که ماند در آن. هوش مُرده (!) شگفت.

^۲ *B* برو.

^۳ This verse is wanting in *M* and *W*. Instead of ابر رعد, as *B* and *E* have, *T* (where this bait follows, less appropriately, after the next) reads ابر و رعد; *A* and *N* رعد و ابر. *B* substitutes تو گوئی for تو گفתי.

^۴ *A* گشاد. Instead of سر سوی in the second hemistich *W* reads سیل بر خون گشاد. Between this and the following bait *B* inserts the heading نوحه کردن یوسف علیه السلام برسوگ مادر سوگ. *A* and *N* هر سوی. *A* and *N* هر سوی.

^۵ *M*, *W*, and *B* زداغ. ^۶ *A* در. This verse is wanting in *N*.

^۷ So correct, as referring to what he formerly was, in all copies except *E*, which has این.

^۸ *B*, *M*, *W*, and *N* زاروار. Instead of و بس *T* reads و چون, and instead of چو in the beginning of the second hemistich. که.

^۹ *B* چه آمد and پس از تو in *M* and *W*; in *B* پس تو.

^{۱۰} So in both hemistichs in *B*, *M*, and *W*; the other copies have بسی. Instead of the more vivid جانم only *B* reads جانش.

سیه گشته روز دلّاری من ^۱	۲۴۱۰ غل و بند برگردن و بای من
چو تاراجیان زار و بدبخت و خوار	برندم چنین ^۲ در جهان سوگوار
دل از مهر ^۳ من برگرفتی همی	ایا مادر آنکه که رفتی همی
که کردی مرا در کنار پدر	بدان خوش منیش بودی ^۴ ای بر هنر
بوم در کنار بدر شادمان	گمانت چنان ^۵ بُد که من جاودان
بدریای تیمار در مانده ام	۲۴۱۵ کنونم ببین کر ^۶ جهان رانده ام
نه راحیل باشد مرا خواستار ^۷	نه یعقوب دارد مرا در کنار
چنین مانده ام یاوه و خیره سر ^۸	دریغا که بی مادر وی پدر
بکی هوش دل ^۹ را بمن برگمار	ایا مادر مهربان زینهار
بنزد خود اندر مرا جای کن ^{۱۰}	بیاد همان مهرهای کهن

^۱ So *B*; *M* and *W* read in the beginning: نگر غل تو برگردن الخ; and, with *A* and *N*, گشت instead of گشته. Instead of برگردن *T* and *W* have گردن. In the same two copies روز is replaced by روی, and in *A* by رای.

^۲ *B* همی. Instead of تاراجیان (pillagers, robbers) *T* has چنان زار الخ. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۳ از بهر *B*.

^۴ So *B* (except بدین for بدان) and *T*; *A* and *N* (*N* خوشدمی). بدان خوشدلی (خوشدمی). مرا خوشتر آن بودی *M* and *W*; بودم. In the second hemistich only *T* has a different wording, viz. که باشم در آغوش فرخ پدر.

^۵ *T* چنین. Instead of *B*, *M*, and *W* read تا.

^۶ *A* and *N* در; in *T* this verse runs thus:

کنونم ببین در غل و بند خوار بدریای غم مانده ام استوار

^۷ So *T*, *A*, and *N*; *B* مرا خواستار (without a verb); *M* and *W* نه راحیل بُد خود مرا خواستار.

^۸ *M* and *W* و بیخبر. This verse is wanting in *B*.

^۹ گوش دل *B*; هوش و دل *T*.

^{۱۰} So in *T*; *B*, *M*, and *W*:

بباد آور آن مهرهای کهن مرا بیش خویش (خود *M*) اندرون جای کن

In *A* and *N* this verse is wanting.

برهنه در انداختندم بچاه	۲۴۰۰ چو از تشنگی حال ^۱ من شد نباه
فرج داد از آن بس مرا ذو المن	سه روز و سه شب چاه بُد ^۲ جای من
برون آمد از میغ تابنده ماه	چو گفتم شدم رسته ^۳ از رنج چاه
مرا بر سر چاه دریافتند	همان بیرهان باز ^۴ بشتافتند
بتیز آتشم در نشاندند باز	گریزنده و دُزد خواندند باز
همه شادیم غم شد و نیک بد ^۵	۲۴۰۵ ز ندیم فراوان بمشت و لکد
بی آتش مرا جان و دل سوختند	بسم ^۶ بنده کردند و بفروختند
نیامد فروتنتر ز هرده درم	بهایی من ای مهربان مادرم
بآزادگی شیر دادی مرا	تو ای مادر آزاد زادی مرا ^۷
بزاری و خواری سرافکنده ام	کنون کم بهاتر ^۸ یکی بنده ام

^۱ So all copies except *M* and *W*, which read من جان.

^۲ *T* شد. Instead of فرج *W*, *E*, *A*, and *N* read فَرَج (the old confusion reigning in many MSS.).

^۳ *B* فارغ. Instead of رنج *M* reads بند. The second hemistich runs in *M* and *W* thus: برون آمدم همچو تابنده ماه. In *E* verses ۲۴۰۲–۲۴۲۱ are entirely wanting.

^۴ *M* and *W* نیز (perhaps 'quickly'?). Instead of بیرهان *T* and *A* have در. *N* همسران. Instead of بر in the second hemistich *T*, *M*, and *W* read سروران.

^۵ So *B*, *M*, and *W*; *T* (read نیک و بد (نیک بد). This verse is also wanting in *A* and *N*.

^۶ *T*, *A*, and *N* مرا. *B* بی آتش. The reading of *A* بی آتشم لاجرم سوختند finds its corroboration in the reading of *N* آتشم ز آتشم آبی seems to point to the same. It is, moreover, the reading of Schlechta-Wssehrd's copy, as both his translation and note prove. سوختن, to burn without fire = to inflict the most bitter mortification. *M* and *W* have the commonplace آتشم لاجرم سوختند (*T* likewise); بی آتش.

^۷ So *B*, *M*, and *W*; the other copies (with the same wording as above in v. ۲۳۸۷) تو ای مادر آنگه که زادی مرا.

^۸ *T*, *A*, and *N* بی بهاتر. *N* has in the second hemistich بخواری *T*; بزاری و خواری *W*.

بآواز یوسف بیوسف رسید	چو یکلخت راه آمد آوا ^۱ شنید
طباچه ز دش سخت بر روی و چشم	زیوسف دلش بود بر کین و خشم
دلش جای غم گشت و جان جای تاب ^۲	۲۴۳۵ چنان کرد و چشمش برون جَست آب
بمیچید چون مار بر خویشتن ^۳	از آن درد و غم یوسف باکتن
شدش ^۵ دیده تاری و کرگشت گوش	دل و مغزوی گشت بی حال ^۴ و هوش
بلرزید هفت ^۶ آسمان و زمین	زمیچیدن یوسف پاکدن
که او نامه ^۷ درد یوسف نخواند	بهفت آسمان یک ^۷ فرشته نماند
بنالید بر داور دادگر	۲۴۴۰ شنیدم که یوسف بر آورد سر
نهانی ندا کرد و بگریست زار	زیر دل خویش با کردگار

to that story is omitted, although, with the exception of *N* (see below after v. 2449) no further heading appears. *M* and *W* خبر یافتن زنگی از غائب شدن. *E* (after v. 2431) یوسف علیه السلام گریستن حضرت یوسف برگور مادر خود و آمدن نگهبان و طباچه زدن بر روی یوسف خبردار شدن (also after v. 2431) *N* غلام سیاه و آزدن یوسف علیه السلام in *A* an interval after v. 2431; in *B* no interruption of the text at all.

¹⁰ *N* خبر یافت از آن *A*; خبر یافت از او.

¹¹ *T* اورا, and in the second hemistich *B*, *M*, and *W* read:

بر اشتر نگه کرد یوسف نبود هم آنگاه سر باز پس کرد زود

¹ On آوا = آواز see note 2 on p. ۲۳۵; *E* reads شنید آمدست و شنید, and in the second hemistich again دوید instead of رسید.

² *T* and *N* have again جای آب, which gives no rhyme.

³ *T* has an entirely different wording of this hemistich: چکانید خون بر رخ (less appropriate, as a similar idea is already expressed in the first hemistich of v. 2435).

⁴ So best in *B*; see on حال note 11 on p. ۸۱ etc. The other copies, except *M* and *W*, have the less befitting بی بی جان.

⁵ *T* and *E* have گشته and شده. *M* and *W* have تارک. Instead of تاری.

⁶ So all copies except *T*, which has مر (see on the use of مر before a nominative, p. ۸۷, note 1, and p. ۱۳۸, note 6).

⁷ So *M* and *W*; the other copies در. In the second hemistich *B* only reads که او نامه^۷ درد و ناله نخواند.

همان کودک شیرخوار تو ام همان یوسف غمگسار^۱ تو ام
 مدامم در آغوش برداشتی همانم که^۲ از چشم نگذاشتی
 نبودت زمن هیچکس بیش بیش کرامیترت بودم از جان خویش
 چرا صحبت من نخواستی همی کنون چونکه رنجم نگاهی همی
 چرا مان جدائیست از یکدگر نه تو مهربان مادری من پسر
 تو از من شکبیا شدستی^۳ مدام ۲۴۲۵ شکبیا نباشد زفرزند مام
 دلم آشکار و نهان با تو است مرا هوش و جان^۴ و روان با تو است
 جنین زنده مانم^۵ زمانی دگر نخواستهم که من بیتو و بی بدر
 شدی هم کنون جانم از نین جدا ایا کاش دادار کردی قضا^۶
 نه آگاه ازو جز جهاندار فرد بدبنسان همی گفت^۷ گریان بدرد
 نه مالک بُد آگاه ونده^۸ ساریان ۲۴۳۰ همی شد برادر اندرون کاروان
 خبر شدن سیاه را از نمودن یوسف ویدا کردن
 و زدن و برخاستن رعد و برق^۹
 قضا را خبر یافتش آن^{۱۰} سیاه که میداشت آن خسته دل را نگاه
 بر اشترنگه کرد یوسف^{۱۱} ندید سراسیمه در راه و بس دوید

^۱ Or غمگذار, as *B* has.

^۲ *T*, *A*, and *N* مرا یکدم. Verses 2421-2423 are wanting in *M* and *W*; the last two of them also in *A* and *N*.

^۳ *T* از تو از من شدستی گریزان. In both hemistichs 'away from,' 'without;' this verse only in *T*, *A*, and *N*.

^۴ *T*, *A*, and *N* مرا جان و هوش. This verse, as well as the following one, is wanting in *B*.

^۵ *M* and *W* باشم. This verse is also wanting in *A* and *N*.

^۶ So *M*, *W*, *T*, and *A*; *B* and *N* داد کردی قضا (اگر *N*). *A* یا کاشکی (کاش اگر *N*). Instead of هم کنون in the second hemistich *T*, *A*, *N*, and *E* read این زمان; *T* has besides رها for جدا. *B* reads شدی جانم اکنون زتن در رها.

^۷ *M* and *W* همی گفت از بنسان و. ^۸ Or ونی, as *A*, *N*, and *E* have.

^۹ So best in *T*, where the heading includes at once the story of the Simoom, but is placed, less befittingly, after v. 2432. In all the other copies the reference

[For notes ^{۱۰} and ^{۱۱} see next page.]

که می بگسلانید از بُن درخت	برآمد بدانسان بکی باد سخت
که گفתי برآمد همی ^۱ رستخیز	2455 چنان بود غریدن باد تیز
بر آن قافله بند محنت گشاد	برآمد یکی لُحْت طوفان عاد ^۲
حصا و مدر بود و خاکِ گران	هر آنچ اندرون وادی بیکران
بدان کاروان اندر آشیاست باد	ز روی زمین پاک برداشت باد
بفرمان دادآور دادجوی	همه گفتشان بر سر و چشم و روی
کز آن خاک و آن رنگِ حَسْتِه نبود	2460 رخ و چشم کس ^۳ هیچ رَسْتِه نبود
همی تاخت ^۴ بر چهره چون سیل آب	ز چشم همه قافله خون ناب
فنا ^۵ گشت بانگ و نوای درای	فگند اشترانرا سراسر زبای
برآمد غریب از دل ساریان ^۶	خروش اندر افتاد در کاروان
زبانسان دعا خواند اندر دهن	بلرزیدن افتاد حانشان ^۷ زتن

^۱ *M* and *W* یکی. Verses 2455-2459 are wanting in *N*.

^۲ So best in *T*, 'something of the whirlwind (Arabic مَرَرَّ ریح) of the 'Ādites,' referring to the well-known legend of the *Kurān*, see *Sūrah* 41, 12 sq.; 46, 20 sq., etc. The other copies substitute باد (which, however, appears as *radīf* immediately afterwards in v. 2458). Instead of لُحْت *M*, *W*, *A*, and *E* read معب, *B* سخت. *B* has besides in the beginning of the second hemistich بدان for بر آن. *T* and *A* substitute for this second hemistich the corresponding hemistich of v. 2458, the first half of which as well as the intervening verse 2457, and the immediately following verse 2459, are entirely wanting there. *E* omits the whole of vv. 2457-2459.

^۳ *M* and *W* چشمشان. Instead of خاک in the second hemistich *T* reads باد.

^۴ *T* substitutes رخت for تاخت, and چهره شان for چهره چون. This verse in *B*, *M*, *W*, and *T* only.

^۵ *A* and *N* نهان (a mere gloss to فنا); *B* فنا.

^۶ Or ساروان, as *B* and *E* have. *T* برآمد غریب از دل ساریان.

^۷ *B* زبانسان دعا. The second hemistich is according to *T*. *B* has دعا زبان جان. *M* and *W* read (without a proper rhyme):

بلرزید و افتادشان جان بلب زبانسان دعاگوی شد با دو لب

In *A*, *N*, and *E* this verse is wanting.

هم اندر زمان جبرئیل امین
 رسانیدش از پاك^۲ یزدان سلام
 که گوید همی کردگار جهان
 2445 برایشان^۴ چه رنج و عذاب آورم
 دگر و شکافم^۵ زمین را زهم
 ندا کرد یوسف سوې کردگار
 عذابی میاور بدین^۶ قافله
 بلی هم کنون قدرتی شان نمای
 2450 هنوز این کُبد گفته یوسف تمام
 که و دشت^۷ و دریا بلرزید باک
 ستاره سیه گشت و چهره نهفت
 چنان تیره شد^{۱۰} روی هفت آسمان

فرود آمد از نزد^۱ جان آفرین
 بس آنگه چنین داد و بر پیام
 که آتش ببارم بر این^۳ کاروان
 دو طوفان ز آتش ز آب آورم
 برمشان بخاک اندرون بیش و کم
 که ای داور دادگر زینهار
 که گردد زتن جان ایشان بله
 که آگه شودشان دل از تو خدای^۷
 که جبرئیل برزد علیه السلام
 در افتاد بر چرخ گردان تراك
 جهان سر بر سر با بلا گشت جفت^۸
 که گشتند سیّاره یکسر نهان

^۱ Quite like the Hebrew מִצֵּיִת. ^۲ *M* and *W* again از نزد.

^۳ So *M* and *W*; *B* بدین; the other copies در این.

^۴ *N* برایشان. The wording of the second hemistich is according to *B*, *M*, and *E* (in the last copy آب آورم); *T* (از آتش و آب); *A* and *N* دو طوفانی از نار و آب آورم. In *W* this verse is wanting.

^۵ So *B*; *T*, *A*, *N*, and probably *E* (which is somewhat corrupted in the beginning) ویا بر شکافم.

^۶ *A* and *N* درین; *E* درین. Instead of زتن in the second hemistich (which is the correct reading of *B*) *M* and *W* have زتن; *T* and *E* ازین; *A* and *N* از آن. یله to get loose, dismissed from; see, on the various applications of یله, notes to vv. 498, 547, 935, and 1217.

^۷ After this verse *N* inserts a new heading (see ll. 1 and 2 in the notes on p. 241): وزیدن باد سیاه طوفان بر آن کاروان و حیران شدن مردمان کاروان و نجات از دعاء یوسف علیه السلام.

^۸ *M* and *W* دشت. Instead of در افتاد بر in the second hemistich the same two copies read در افتاد, and *B* بیفتاد در. On تراك or طراى see p. 114, note 2, and p. 144, note 1.

^۹ This verse is wanting in *E*.

^{۱۰} *M* and *W* کُبد. Instead of سیّاره یکسر (*B*) in the second hemistich *M* and *W* read یکسر ستاره, the other copies استاره یکسر.

بدان ^۱ مالکِ دُعر الهام داد	سر انجام یزدان خداوند داد
که ای مردمان این نشانیست بد	که بر جَست و بر ^۲ کاروان بانگ زد
که آمد یزدان عذاب الیم	کسی کرده ^۳ دارد گناهی عظیم
نماندست جان و تن ما بجای	بدین در ^۴ گرفتست مارا خدای
بیائید با ما بخوانید ^۵ اله	زما بیرهان هر که دارد گناه
مگرمان رهند ز طوفان و خاک	بخواید پوزش ^۶ یزدان پاک
بسختی ستاند جهاندار جان	وگرنه هم اکنون زما بیگمان ^۷
هم اندر زمان نزد مالک دود	سیاه ^۸ گنه کرده ^۹ چون آن شنید
مرا افتاد این نمونه گناه	بدو گفت کای مهتر ^{۱۰} نیکخواه
فرو جَست از اشتر بدین راه در	بدان کین نکو روی عبری ^{۱۱} پسر
مرا گشت از آن جان و دل تُندریغ ^{۱۲}	مگر داشت آهنگ راه گریغ ^{۱۱}

مر with, مر آن کاروان شد زائین و برگ only *B* reads برگ; بشد کار و برگ for برگ before the nominative, see note to v. 2438. On برگ comp. p. ۳۷, note 11.

^۱ *A* and *N* بدین.

^۲ *B* در جَست و در.

^۳ *T* (I) کوچه. Instead of the nomen unitatis گناهی all copies, except *B*, read گناه. In the second hemistich *B* has برآمد.

^۴ *E* در بدان; *B*, *M*, and *W* بدینسان. Instead of جان و تن in the second hemistich *M* and *W* read جان و دل.

^۵ *A* and *N* substitute for the characteristic 2nd pers. plural the weaker 3rd singular بخواند عفو از اله (or یزدان) = خواندن اله; the same in *E*, but with this strange wording: اله (perhaps زیاب?) (perhaps زیاب).

^۶ *A*, *N*, and *E* again with the 3rd pers. singular بخواید نوازش, and in the second hemistich مگرتان.

^۷ *M* and *W* بیرهان.

^۸ گنگار *B*.

^۹ *A* مالک. *M* and *W* have نیکرای for نیکخواه, and in the second hemistich مرا افتاده نمونه گناه *E*; مرا افتاده نموده (!) *W* پای.

^{۱۰} *A* and *N* عنبر (amber-coloured, dark), see note to v. 2595 further below.

^{۱۱} گریغ (*T*, *A*, *N*, and *E*) = گریز 'flight,' as it appears, with the same preceding راه in these two baits of the *Shâhnâma* (see *Ganjnâma*, f. 136^b, lin. penult. sq.):

[For note ^{۱۲} see next page.]

2465 از آن رنج و سختی شبان با رمه¹
 در افتاده² هر يك بروی زمین
 همی گفت کای دادگر زینهار
 زما گر بنادانی آمد گناه
 همی کرد هر کس بدنگونه یاد
 2470 جهانرا همی خواست کردن زُن
 چو شب روز شد روز هم تیره بود
 بُد قرصِ شمس گیتی فروز
 همان باد و طوفان⁷ و خاک سیاه
 شدند آن اسیران سراسر ستوه⁸
 2475 برایشان⁹ همی مرگ نزدیک شد
 بُد¹⁰ شان دعاها همی کارگر
 مر آن کاروانرا بشد کار و برگ¹¹

به یا رب زبان برگشاده همه
 همی کرد برگردگار آفرین
 زما این عذاب و بلا در گذار
 برحمت عَفُو کن تو³ ای دادخواه
 همی شد فزون هر زمان شور باد
 نمیداشت سود آن دعا و سخن
 دل دیو از آن تیرگی⁵ خیره بود
 زشب تیره تر بُد بسی⁶ رنگ روز
 همی زد بر آن قافله بی پناه
 از آن شورش باد با آن شکوه
 دل و دیده نومید و تاریک شد
 نیامد همی خشم یزدان بسر
 نهادند ناچار دلها بمرگ

¹ *T* ستاده همه. Instead of گشاده in the second hemistich *B* reads گشادند (on *nd* treated as a mere *n*, comp. p. ۱۹۷, note 5; p. ۲۰۴, note 4; and p. ۲۱۲, note 8).

² So *B* and *T*; the other copies در افتاد. *T* has besides خواند for کرد in the second hemistich.

³ *B* عَفُو مان کن; *T* نیکخواه ای. In *M* and *W* this verse is wanting.

⁴ *T* گرد باد; *W* بُد باد.

⁵ *M* and *W* خیرگی (perhaps a mere mistake of the pen).

⁶ *B* بود بس. In *M* and *W* this verse is wanting.

⁷ *E* همان بود طوفان. In the second hemistich *B* reads بی پناه for بی گناه; *M* and *W* بدان for بر آن.

⁸ On ستوه see p. ۴۳, note 5. In the second hemistich *M* and *W* read بر آن for شورش, and و باد شکوه for و باد شکوه; *T* substitutes سوزش for شورش.

⁹ *M* and *W* بدیشان.

¹⁰ *B* نشد. Instead of همی *T* and *E* have بسی; *A* and *N* کسی.

¹¹ So *A*, *N*, and *E*, with the affirmative بشد 'had gone'; only *T* has a negative شد آتین 'there was not or came not'; *M* and *W* substitute a synonymous

بیوسف چنین گفت کای دین بنده
 شنیدم که آزرده گشتی ازوی
 2500 تو از درد رخسار^۳ کردی دعا
 کنون این سیه را بکش پاک نیست
 بر آرز دل آن درده^۴ و آزار و کین
 مگر زین بلامان^۵ رهند خدای
 جو یوسف زمالک بدانسان^۶ شنید
 2505 بمخشود بر مالک و قافله
 بمالک چنین گفت کای مهترم
 که مردم گشم یا طبانچه زنم
 که من جز نکوکاری و مردمی
 اگر جستش^{۱۱} آزار من این سیاه
 ازین^۱ زنگی زشت کین باز خواه
 بره در^۲ طبانچه زدست بروی
 فرستاده مارا خدا این بلا
 که او زنده و مژده هر دو یکیست
 بس آنکه دعا گستر و آفرین
 بمانند این بیگناهان بجای
 بجز روی بخشایش از بُن ندید
 که جانسان همی خواست گشتن بله^۷
 من دل خلیده نه زان گوهرم^۸
 بزشتی کسی را مکافا^۹ کنم
 ندانم^{۱۰} نمودن بهیچ آدمی
 من از دل عفو کردم اورا گناه

^۱ ازین زنگیت کین خود را بخواه *B*; از آن *M* and *W*.

^۲ ده *E*; بر *M*, *W*, and *B*.

^۳ *T*, *M*, and *W* رخسار. In the second hemistich *T*, *A*, *N*, and *E* read *دعا* the unbefitting *دعا*; only *B* substitutes for *بلا* فرستاد بر ما.

^۴ So *B*, *M*, and *W*; the other copies *درد*. Instead of *و آفرین* and *کین* *ز دل* *درد* *M* and *W* read *پاکدین* in the second hemistich.

^۵ So *B*, *M*, and *W*; the other copies have a less good *بلاها*.

^۶ *T*, *A*, *N*, and *E* بدینسان. Instead of *ز بُن* in the second hemistich (*B*) *M* and *W* have *آنجا*; the other copies *اورا*.

^۷ This verse in *B*, *M*, and *W* only. In *N* vv. 2505-2520 are entirely wanting.

^۸ *T* (probably as question) *E*; نه من دل خلیده از آن گوهرم *A*; که من *الخ* *T*. On the construction of *من* with a following adjective, see vv. 1552, 1595, and 1599 above.

^۹ *مکافا* abridged from *مکافات* = *پاداش دادن*, as *مفاجات* from *مفاجا*, see v. 1684 and note.

^{۱۰} *T*, *E*, and *A* نخواهم.

^{۱۱} So in *B*, *M*, and *W*, with the pleonastic or rather strengthening and emphasizing *ش*, as in several cases before; see Rückert's remarks on this point in Z.D.M.G. x. pp. 186-187 and 195. *T* (where *آین سیاه* is substituted for *این سیاه*),

شدم باز بس جُستم^۱ از هر سوئی دویدم زمانی بهر بهلوئی
 ۲۴۹۰ سر انجام دیدمش بر شاهراه^۲ فتاده بر افراز گوری تباه
 دو چشمش چو باران همی اشک راند زبانش همی نامۀ نوحه^۳ خواند
 دلم کینه ور گشت حتی بروی^۴ بخشمش زدم یکطباچه بروی
 بیاوردم^۵ اورا بخواری کشان همش دزد خواندم همش بدنشان
 بمیچید یکلخت و نالید زار نهانی سخن گفت با کردگار^۶
 ۲۴۹۵ همانا که^۷ بر ما بنفرید سخت که هم در زمان تیره شد روی بخت
 همانگاه بر خاست این باد و خاک همانکه جهان خواست گشتن هلاک
 چو مالک سخنهای زنگی شنید مر اورا بنزدیک یوسف کشید

نه گرز و سنان یادت آید نه تیغ نبینی تو در جنگ راه گریغ
 زشمشیر و ز نیزه و گرز و تیغ تو گفتی ندانند راه گریغ
 and
 بر ستیز گرز، and in the second hemistich as rhyme-word. *M*, *W*, and *B* have
 آهنگ راه for اینک ز راه^۱; *T* has کردست آهنگ آلیخ. *B* reads

^{۱۲} So correct in *T*; کینه = ریغ; the reading of *A*, *N*, and *E* بر دریغ (full of sorrow) does not fit.

^۱ چشم بر *T*. In the second hemistich *T*, *A*, *N*, and *E* read زمانی دویدم زهر بهلوئی.

^۲ So in *B*, with the necessary object in دیدمش; the other copies have partly دیدم بر شاهراه (*T*, *E*, *A*, and *N*), partly دیدم بدان شاهراه (*M* and *W*).

^۳ So *M*, *W*, and *B* (only in *B* روانش instead of زبانش); the other copies نوحه. On مویه see p. ۱۰۰, note ۴, and p. ۱۰۳, note ۱۳. *E* substitutes besides مویه for همی جمع.

^۴ *T*, *M*, and *W* بدوی. Instead of بخشمش in the second hemistich *M* and *W* have زخشمش, and *B* (by a mere mistake in pointing) بخشمش.

^۵ *T*, *A*, *N*, and *E* جو آوردم. Instead of بدنشان in the second hemistich *N* has بی نشان, and *E* a strange پاسبان (as if 'watchman' was occasionally a term of mockery, like the German 'Nachtwächter, Schnurre').

^۶ This verse is wanting in *B*.

^۷ *M* and *W* (contrary to the real fact) همانکه, and in the beginning of the second hemistich بر (همانگاه) ما بیفزود *E*. هم اندر زمان. In *A* this verse is wanting. همانا که بر ما بغرید سخت *N*; (بنفرید) سخت.

2520 سیه را کنی هم بساعت سفید
 ترا من بدین بایه^۱ نشناختم
 تو اندر خور بند و غل نیستی
 تنت نیست اندر خور این بلاس
 از اولاد یعقوب ماندم شگفت^۴
 2525 که گفتند چندان بهیمان و بند
 ندانم که با تو چه کین داشتند
 من آن^۷ عهدما جمله برهم زنم
 ازین پس ندارم ترا بسته پای
 بگفت این ویس بند ازو^۹ برگرفت
 2530 درو جامه پوشید دیبای^{۱۰} روم
 وگر بایدت گل بر آری زبید
 نه در خوردت آئین همی ساختم
 بچونین^۲ بلا در کجا ایستی
 درشتست مانند دندان داس^۳
 ازین پس شگفتیم باید گرفت
 کزین بنده جائی مکن غل و بند^۵
 که چندان^۶ درخت بلا کاشتند
 همه بند و بهیمانشان بشکنم
 پسندم نباشد چنین یافه^۸ رای
 طریق نکوکاری اندر گرفت
 که چون نقش مانی بُدش نقش بوم

^۱ So *B*, *M*, and *W*; the other copies گونه. Only in *A* the affirmative بشناختم appears ('now I have recognised').

^۲ *T*, *A*, *E*, and *N* بچندین.

^۳ So *M*, *W*, *A*, *E*, and *N*. *B* درشتیش باشد بمانند داس; *T* has an entirely different wording in both hemistichs:

تنت نیست اندر خور این ویس بتو این نباشد روا زین سپس
 که آمد بتنگ اندرون روزگار نبیند مرا زین سپس شهریار
 appears also in the *Shâhnâma*, for instance, in the following bait:
 (see *Ganjnâma*, f. 94^a, ll. 5 and 4 ab infra).

^۴ *B* از اسباط یعقوب دارم شگفت. The second hemistich is according to *T*, *E*, *A*, and *N*. *B* has ازیشان شگفتم باید الخ; *M* and *W* ازینسان شگفتیم الخ.

^۵ So *B*; *T* بند و بند ازو. Verses 2525-2529 are only found in *B* and *T*.

^۶ *T* چندین.

^۷ *T* راین, and پاک instead of جمله.

^۸ Or یاوه as *T* has; see on both forms, p. ۸۸, note ۱; p. ۸۹, note ۱۰; p. ۱۰۲, note ۱۰; p. ۱۳۲, note ۷; and p. ۱۶۶, note 5.

^۹ *T* بندرا.

^{۱۰} *B* less suitably بدو جامه پوشید و دیبای. On بوم (fundus panni acu phrygia picti) see Vullers, *Lexicon*, i. p. 280^b, where a bait of the *Shâhnâma* is quoted;

2510 دل خویش خوش کرد یوسف بروی¹ در آوردش از مهر دستی بروی
هم اندر زمان روی او شد سفید بامر خداوند بیم و امید
دعا کرد پس بر² جهان آفرین فرو خواند پنهان بسی آفرین
بخواش زبزدان گیتی بخواست که آئین گیتی کند باز راست
فنا گردد آن باد و طوفان و خاک شود چهره³ روز رخشان و پاک³
2515 چو کرد آفرین یوسف پاکدین فروزنده گشت آسمان و زمین
بشد باد و خاک⁴ و دل آرام یافت فروزنده خورشید نیکو بتافت
فرو ماند مالک زیوسف شکفت هم آنگه زمین را ببوسه گرفت⁵
بیوسف چنین گفت کای پر هنر تو هستی مرا چون کرامی پسر
تو داری دعای چنین مستجاب که گر خواهی آتش بر آری ز آب⁶

من اورا زجان عفو کردم: The second hemistich runs in *T* thus: *A* and *E* جست. *A* and *E* گناه گناه. *A* and *E* گناه گناه. *A* and *E* گناه گناه.

¹ *T*, *A*, and *E* بدوی. In the second hemistich *E* reads (without a rhyme) 'he put a hand on *him*,' instead of the reading in the text, 'he put a hand on *his face*'; *M* and *W* مهرای یکی. *M* and *W* مهرای یکی.

² *M* and *W* با. *M* and *W* با. Instead of بسی in the second hemistich *B* has یکی. *M* and *W* یکی. After this verse the last two copies insert a new heading which, however, covers only a few verses: دعا کردن یوسف علیه السلام بصلاح قافله, and substitute in the following verse گیتی for بافی; in all the other copies the text runs on without interruption.

³ So best as part of the prayer in *A* and *E*; also with slight modifications (رخشان و پاک for رخشنده پاک) in *M* and *W*, where the original باشد is corrected on the margin into شود. The reading of *T*:

فنا کرده آن باد و طوفان و خاک باشد چهره³ روز رخشان و پاک

points already to the fulfilment of the prayer which is inconsistent with the immediately following verse. *B* exhibits a strange mixture of both ideas: دعا کرد in the first hemistich, and روز آله in the second.

⁴ So *B*; *M* and *W* چو آن باد و خاک; *T* and *A* (where the hemistichs are transposed) شد آن باد و خاک. Instead of نیکو in the second hemistich (*B*, *M*, and *W*) the other copies have تابان (*A* and *E*), or رخشان (*T*), both readings merely repeating the idea of the attributive فروزنده.

⁵ *M* and *W* برنزی در آب. Only *T* reads here آب. *M* and *W* برنزی در آب.

سبك مالکِ ذعربی گفت و گوی	بیاورد ^۱ آن خط بدادش بدوی
ستد یوسف آنرا و تعویذوار	فرو بست بر ^۲ بازویش استوار
ندانست کس جز خدای جهان	که آنرا چه تفسیر بُد در نهان
ازین داستان چون پرداختند	دگر باره برگِ شدن ساختند ^۳

^۱ *B* دادش *M* and *W* دادش for وداده and بر آورد *B*.

^۲ *W* با. ^۳ تعبیر *E*.

^۴ *T* has by mistake خواستند. Both in Jāmi's and Nāzim's epopees, the story of Joseph's adventures from the moment of the arrival of the caravan to the present stage of the narrative is much shorter, and compressed into a single chapter. Jāmi simply relates the few leading facts of the Biblical legend without any additional features of artistic or poetical interest. The bucket is let down into the cistern, Joseph steps into it, and the brothers sell him as their alleged slave for a few pence (یغلسی چند) to Mālik, after which follows immediately the arrival in Egypt. Nāzim is again somewhat more explicit and not only adds, as usual, some rhetorical flourishes, but also varies the story itself in one essential point. When Joseph comes up to light in Bushrā's bucket, the whole desert is illumined (India Office 184, f. 73^a, l. 7):

در آن صحرا زرویش تافت نوری که شد ریگش دُری سنگش بلوری.

(comp. vv. 2141, 2159, 2160, and 2531 above). All rush up to see this wonderful sight, and Joseph's brothers too (ib. f. 74^a, ll. 6-9):

بیموسف چشمشان افتاد ناگاه	که بود آن هالهٔ توفیق را ماه
تنش پوشیده دیدند از لباسی	برون از کارگاه هر قیاسی
یقین کردند کیش خیاط قدرت	بریده بر قد آن تشریف رحمت
ولی از دل حسد بیرون نکردند	لباس فعل بد بیرون نکردند

They warn Joseph, in Hebrew, not to contradict any of their assertions (ib. ll. 11-13):

لب تهدبد بر یوسف گشودند	بلحن عبری این دستان سرودند
که از ما هر چه بینی باش خاموش	وگرنه از سر خود کن فرامش
اگر دم برخلاف ما بر آری	شود تابوتِ روح زخم کاری

With regard to his splendid garment, they say to Mālik (f. 74^b, l. 5 sq.):

چه پست و بلند و چه نزدیک و دور	ز رخسار یوسف جهان یافت نور ^۱
بنزدیک یوسف دویدند زود	هر آنچه اندر آن قافله مرد بود
نیایش گرفتند بر جان او	یکایک بسودند ^۲ بر خاک روی
بدو یافتند از عقوبت نجات	که دیدند ازو فرّ ^۳ معجزات
که ای پاکدل بوسف سرفراز	۲۵۳۵ چنین گفت پس مالک دعر باز
که حاجات تو یکسر از من رواست	زمن چند حاجت بباید ^۴ خواست
اگر عمر خواهی بجای آیدت	بخواه ای پسر هر چه رای آیدت
بگفتار تو زهر من گشت نوش	بدو گفت یوسف که ای مرد هوش
همه سال و مه بر تو فرخنده باد	ترا جاودان عمر باندۀ باد
دل من بدان برگشاید همی ^۵	۲۵۴۰ مرا از تو یک چیز باید همی
بدان خط غم از دل بکاهم همی	خط دست اسباط خواهم همی
نهال چنین ننگ در کشته اند ^۶	که بر بویع من نیز بنوشته اند

comp. زمین in the same sense, *ib. ii. p. 143^a*, and the English 'ground.' This verse is again wanting in *A*, *N*, and *E*.

¹ So *B* and (with the exception of چنان for جهان) also *N*; the other copies have تافت نور (*M* and *W* دیگر چنان), a reading that does not fit syntactically well into the second hemistich. In the following verse *T* reads اندرون for اندر آن.

² So *B*, *M*, and *W*; the other copies نهادند. In the second hemistich *T* and *E* read ستایش for نیایش, and *E* has besides جای for جان.

³ *T* آنچنان; *A*, *E*, and *N* خسروان. In *B* this verse is, less appropriately, placed after v. 2545. After this verse *E* inserts a new heading: رفتن کاروان بمصر: و خلاص شدن از عذاب باد و باران.

⁴ *T* and *E* حاجت ترا باز (?); *M* and *W* حاجات شاید; *A* یکسر آرم برآست. In the second hemistich *M* and *W* read یکسر آرم برآست.

⁵ *M* and *W* که گر. In *B* the bait runs thus:

که گو امر خواهی بجای آیدت زمن ای پسر هر چه رای آیدت

⁶ *M* and *W* گنج.

⁷ *B* ترا عمر جاوید.

⁸ *B* بدان چیزها غم بکاهد همی (a mixture of this hemistich with the second of the following verse, which is wanting in *B*).

⁹ So *T* and *N*; *A* and *E* الخ (نیک *E*). نهانی چنین ننگ. In *B*, *M*, and *W* this verse is wanting.

بمهدی فرو^۳ بست بُنگاه و رخت
 بیوسف چنین گفت کاین جای تست
 اگرچه نه درخورد زیبای تست^۴
 بنیک اختری کاروانرا براند
 ۲۵۵۰ پس آنگاه بر^۵ آن اشترش بر نشانند
 شنیدم که یکباره ابری^۶ سیاه
 فراز سر یوسف نیکنام
 برآمد بفرمان و حکم اله
 باستاد^۷ آن ابر تا گاه شام
 همی داشت سایه بر آن نیکرای^۸
 ز تقدیر یزدان جان آفرین
 وز آنپس همه راه بُد^۹ همچنین

proceeds with him and the caravan to Egypt. On the touching scene at Rachel's grave, and the splendid episode of the Simoom in the desert, both of which are found only in Firdausi, the Spanish Poema de José and the Leyenda de José, see Grünbaum in Z. D. M. G. 43, p. 27, and 44, p. 461.

¹ So in *B*; *N* *دور ساختن بند و غل از یوسف علیه السلام* (a heading which is out of place here, as it refers to a part of the story already dealt with); in *A* the usual interval; in the other copies the text runs on without interruption, but see note to v. 2534 above, with regard to *E*.

² *T* *همی*. Instead of *E* *پاکیزه* reads *فرخنده*. *بختی* in the second hemistich is replaced in *M* and *W* by *خوب*.

³ So *A* and *N*; *B* and *E* *مُهَنْدَم* برو; *T* *هماندم* برو; *M* and *W* *بشد ساربان*. Instead of *مانند* in the second hemistich *M* and *W* read *بر سان*. On *مَهْد* the Ganjnama remarks (f. 149^b, l. 4 ab infra sq.): *با اول مفتوح بثنائی زده: بتازی گاهواره را گویند و در غُرف گاهواره مانند را نامند که بر پشت پیلان و اشتران بنندند و در آن نشینند*.

⁴ So *B*; *T* *اگرچه نه اندر خورای تست*. In all the other copies this verse is wanting.

⁵ So all copies except *B*, which reads *بر آنگاه*.

⁶ So corrected from the *اِبر* of all MSS.

⁷ *M* and *W* *باستادی* (or in *M* *بایستادی*).

⁸ In *T* the two hemistichs are transposed. In *B*, *M*, and *W* *بدان* is substituted for *بر آن*.

⁹ *M* and *W* *همه روز شد*; *B* and *E* *روز بُد*, which is unmetrical and probably only a clerical mistake for *همه روز بُد*. Instead of *یزدان* in the second hemistich only *B* has *چهار*.

رستن کاروان از عذاب و رفتن ایشان بمصر^۱
سبك^۲ مالك ذعر باکیزه کیش یکی اشتر بختی آورد پیش

چه سود از حسن خوش ظاهر غلامی که دارد باطنش بغض تمامی
غلام خوبرو دارد سپر ناز نظر بر حسن خدمت کی کند باز
ندارد چشم بر صورت هنرجو که از دل کار می آید نه از رو

(the hypocrisy of the brothers is here even still more sharply accentuated than in Firdausî!). Mâlik buys Joseph for eighteen dirhems of inferior quality (هزده درهم), (فلسی چند in the next line denoted as ناص), and the latter takes leave of his brothers with a few bitter and cutting words in Hebrew (f. 75^a, ll. 4, 5, 7, 8, and 10):

بعبری گفت با آن ده برادر کزین سودا شمارا چیست بر سر
طلسم معصیت باید چنان بست که باشد بر شکستش توبه را دست
بترسید از قوی قدرت الهی که کوهی را بسوزاند زکاهی
گرفتم تیر راهی بد نهادم نه آخر از شما از يك نژادم
مرا از بندگی کس چه پرو شما بدنام میگردید و رسوا

So far Nâzim agrees with Firdausî, but the remaining portion of his story is different. Mâlik, who has an intuitive feeling that the brothers have wronged Joseph, shows him at once great kindness and affection, and at last requests him to reveal his true position, but Joseph declines (f. 75^b, l. 11 sq.):

بس از دلجوئی و خاطر نوای بدو گفت ای نهال سرفرازی
زروبیت دیده ام تا دل منور زروبیت برگ تا بارم معطر
باعزاز تو کوشم تا توانم نیم مالك ترا گر بنده دانم
دل و طبع از تو بیدا و نهانی چنان خرم که پیری از جوانی
بگو اینها که بودند او ترا چیست نژاد گوهرت از مخزن کیست
که می بینم زسیمای تو تابان فروغ جبهه اختر نژادان
کشید آه از دل پردرد یوسف که ای برهستیم صاب (صافی) تصرف
زلب راز دلم بیرون نیاید که از زخم سمندر خون نیاید
مرا معذور دار از راز گفتن بخار خشک نتوان شعله رفتن آغ

Mâlik gives him as token of his esteem a splendid camel-litter (مَحْمِل), and

[For notes ¹ and ² see next page.]

شتابید هم در زمان سوی آب ^۱	۲۵۶۵ چراغ جهان یوسف ژرف یاب
که گردد برهنه در آن رودبار	فرو ماند آنجا دلش شرمسار
ازو خواست باری و ستر نظر ^۲	سبک آفرین کرد بر دادگر
بسیر دل بندگان ناظری ^۳	چنین گفت الهی تو آگاهتری
روا کرد حاجت خدای جهان	چو یوسف دعا کرد هم در زمان
ببالا و بهنا چو ده ^۴ زنده پیل	۲۵۷۰ یکی ماهی بود در رود نیل
که پرده شو آن بنده را یکزمان	بدان ماهی آمد ندا زاسمان
بدان ^۵ طاعتش بود بیمر شتاب	بر آمد پس آن ماهی از قعر آب
چو کوهی عظیم و بلند و دراز	سبک پرده شد پیش آن سرفراز
بیامد بتقدیر رب عزیز	زیلا ^۶ یکی قبه از نور نیز
چنین بُد چنین بُد نشیب و فراز ^۷	۲۵۷۵ فراز سر یوسف استاد باز

in *M* and *W*, which have بدین آب روشن بکن خویش پاک. After this verse *T* inserts a new heading: در آب رفتن حضرت یوسف و حجاب از برای او آمدن.

^۱ This and the immediately following hemistich are according to *T*, *A*, *E*, and *N*. *B*, *M*, and *W* read شتابید و آمد بنزدیک آب; and in the following verse دلش بود در مانده و شرمسار.

^۲ *A* شرف و نظر; *E* شرف و نظر; *B* and *N* as well as the ستر و نظر; *W* ستر نظر *A*. *M* and *W* read یاری و هم زو ظفر.

^۳ So *B*; the other copies, except *M* and *W*, read بنگری. *M* and *W* have in the first hemistich بنده ناظرتری, and in the second تو حاضرتری.

^۴ So *B*, *M*, *W*, and *N*; *A* and *E* دو; *T* چو درنده پیل.

^۵ *M* and *W* بر آن. Between this and the following verse *A*, *E*, and *N* insert three special baits, which, although the second and third of them are also found in *T*, and in Schlechta-Wssehrd's translation, seem nevertheless a later interpolation, both on account of the rather far-fetched idea expressed in them, and of the decidedly modern addition of a final ۱ to common nouns like ماهی, شاهی, یونس, مؤنس. They run as follows:

زکعب ابن خبر را روایت کنند
که آمد پدیدار آن ماهیا (! ماهیان *T*)
که او داشت بر ماهیان شاهیا (! شاهیان *T*)
در آن بطن او بود بی مؤنسا
رسولی که بُد نام او یونس

^۶ ربّ العزیز *E*, and زتقدیر *N* has in the second hemistich. *B* ببالا *T*.

^۷ This verse is found in *B* only.

۲۵۵ شب تیره آن ابر پنهان شدی
 کریم خدا یا که این کار اوست
 عجب ماند زان^۳ مردم قافله
 همیراند مالک شبانروز چند^۴
 چنین تا ره مصر بنوشت پاک
 ۲۵۶۰ بنزدیک شهر آمد آن نیکبخت
 یکی ساخته منزلی^۵ بس جلیل
 چنین گفت بس مالک بر هنر
 که خیز ای خردمند آزاده^۶ خوی
 سر و موی وتن تا^۷ ازین گرد و خاک
 چو روز آمدی زود^۱ باز آمدی
 حُك آنکه دار دَش دادار دوست^۲
 ز دلشان همه هوشها شد یله
 بدل شاد کام و بتن بیگزند
 بر آباد و ویرانش بگذشت باک^۵
 فرود آمد آنجا و بنهاد رخت
 زمینی فراخ و لب رود نیل
 بغرزانه بوسف چراغ بشر^۷
 بدبن رود نیل اندرون تن بشوی
 باندک زمان گرددت هر سه پاک

^۱ So *B*; the other copies repeat *ابر*.

^۲ So *B*; *T* and *A* خوشا آنکه دادار دار دَش دوست; خوشا آنکه خدا داشت *N*; خوش آنکه که دادار دار دَش دوست *E*; دوست *M* and *W* (without a proper rhyme): کریم خدا یا که (خداوند *W*) این کار تست حنک آنکه امیدوارش (!) بتست

^۳ *A* and *N* ازو; *T* از. The second hemistich is according to *B*, *E*, *M*, and *W* (in *W* همی for همه); *A* and *N* have همه هوششان الخ; ز دلها همه هوششان الخ *T*.

^۴ So *B* (except, that the شبانروزی of that copy, which, although grammatically more correct, is clearly against the metre, has been changed into (شبانروز); همی راند مالک شب همیراندند مر شبانروز چند *M* and *W*; روز چند. The second hemistich is according to *B*, *M*, and *W* (the latter two have بتن شادمان for شاد کام); the other copies read, less befittingly, و بدل بیگزند.

^۵ This verse is in *M*, *W*, and *B* only. *B* reads بآباد instead of آباد.

^۶ So *M* and *W*; *B* has مسجدی. The second hemistich is according to *B*; *M* and *W* have زمین. This verse again is wanting in the other copies.

^۷ *T* and *N* بمصر.

^۸ *M* and *W* پاکیزه. Instead of اندرون in the second hemistich (*B*, *M*, and *W*) the other copies read آندر.

^۹ So best in *A* and *N*; the other copies, except *B*, have را; سر و موی خود *B*; از عرق گرد و خاک. The second hemistich differs from the adopted reading only

بدو حُلّه آورد روح الامین	2585 چو تن شسته بُد ^۱ یوسف پاکدین
بدان حُلّه شد یوسف ^۲ آراسته	زنور خداوند پیراسته
بهشت برین شد رخسار بیکجای	چو بوشید او ^۳ آن بهشتی ثیاب
همی خیره شد خور زدیدار او	ببغزود بر ^۴ نور رخسار او
زرویش فروزان فراز و نشیب	سوی بنگه آمد بدان حسن وزیب ^۵
یکی نغز نایافته جامه دید	2590 بدان ^۶ حُلّه مالک نکو بنگرید
همه نور پیوسته بُد نار نه ^۷	که نه بود بودش ورا تار نه
ترا این نه من داده ام ^۸ زان کیست	زیوسف بپرسید کاین جامه چیست
که فرمائش بر چرخ و هامون رواست ^۹	بدو گفت کاین زان پادشاست
پس آنگه نهان با دل اندیشه راند	دل مالک از کار او خیره ماند

^۱ *B* has a wrong شد. Instead of بدو in the second hemistich *M* and *W* read برو.

^۲ *E* نور. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۳ *M*, *W*, and *B* شد. چو بوشیده. Instead of بهشتی ثیاب *M* reads بهشتی ثواب. In the beginning of the second hemistich *B* has again بهشتی. This verse is found in *T*, *B*, *M*, and *W* only.

^۴ *A* بیغزوده بُد. In the second hemistich *B*, *M*, and *W* read خور شده خور.

^۵ *A* and *N* سوی مالک آمد بدان زین و زیب.

^۶ بدان حُلّه مالک درو بنگرید *B*; در آن *T*.

^۷ *E*: که نه بود بودست او را نه تار همه نور پیوسته و نی زنار. Instead of پیوسته بُد (*B*) *T*, *A*, and *N* have و پیوسته. In *B* the first hemistich is hopelessly corrupted. In *M* and *W* vv. 2589-2591 are wanting. بود woof, thus explained in Ganjnama, f. 49^a, l. 1: ریسمانی را گویند که در عرض کار بیافند: ریسمان بود بُود. Both words are, as here, combined in the following bait of the Shāhnāma (ib. f. 49^a, ll. 1 and 2):

زیزدان و از ما بر آنکس درود که تارش خرد باشد و راد (و داد read) بود

^۸ ترا من نه این داده ام *T*.

^۹ This verse in *A*, *N*, *T*, and *E* only. The wording of the first hemistich, with the form of از آن for the possessive genitive (as in the immediately preceding hemistich) is according to *A* and *N*. *T* has بدو گفت این جامه زان پادشاست; بدو گفت یوسف بدان پادشاست *E*.

سبك جامه از خویشتن برکشید	چو یوسف فراز سرش ^۱ سایه دید
که رخنده شد زو زمین در زمان	یکی نور گسترد ^۲ ازو در جهان
توگفتی که بُد بر زشمع و چراغ	همه شهر مصر و همه راغ ^۳ و باغ
یکی نور دیدند چون نور خور	همه مردم مصر و آن بوم و بر ^۴
که عالم زجه روشنائی گرفت ^۵	هماندند زان مردمان در شگفت ^۶
زروی زمین یا زروی هواست	ندانست کس کان فروغ ^۷ از کجاست
بشست اندر آن آب تنرا تمام	شنیدم که یوسف علیه السلام
شد آن رود سر تا بسر مشکبوی	بمالید ^۸ اندام و بگذازد موی
جهان پاك رنگین شد از روی اوی	همه رود مشکین شد از بوی ^۹ اوی

^۱ See another example (with the same سرش) of the use of the personal for the reflexive pronoun in v. 1738 above. *B* reads چو یوسف بدین نیکوئی یار دید. In the second hemistich *M* and *W* have جامه خویشتن.

^۲ گسترد here evidently used in a passive or reflexive sense. The second hemistich is according to *T*; *A*, *E*, and *N* have زمین و زمان, which is rather peculiar; *B*, *M*, and *W* رخنده شد بر زمین آسمان.

^۳ See on راغ, p. ۹, note 3. *B* دشت (simply a kind of gloss for the less common راغ); *M* and *W* بوم و راغ. The second hemistich is according to *B*, *M*, and *W*; the other copies read, with a tedious repetition of رخنده شد, چراغ توگفتی, رخنده شد چون چراغ.

^۴ *M* and *W* و آن باغ و بر.

^۵ *B*, *M*, and *W* (with the phrase ماندن = شگفت ماندن):

هماندند زان نور مردم شگفت کجا زو جهان روشنائی گرفت

^۶ *A* and *N* ندانسته کان قرخی.

^۷ The بنالید of *B* and the بوی at the end of the first hemistich in *M*, *A*, and *N* are mere clerical errors. *W* has بوی in the first hemistich too, but, in order to procure a proper rhyme, has added the second hemistich of the next verse (which is wanting there) with the following modification: شد آن پاك و رنگین شد. از بوی اوی (!).

^۸ *M* and *B* موی. Instead of رنگین in the second hemistich *T* has روشن *A*; از موی اوی, just as *A* and *N*, از موی اوی, و رنگی *E*; and instead of از روی اوی, و رنگین.

2600 که در مصر بود اندر آن روزگار یکی داد ده⁷ بر هنر شهریار
 یکی بر هنر بود خطروس⁸ نام فلک داده ویرا همه نام و کام
 مرآن شاهرا بو الحسن بُد لقب فلک داده ویرا کمال واد
 توانا⁹ یکی دادگر شاه بود که ایوان او همسر ماه بود

بنام ایزد بخشاینده و بخشایشگر مهربان عطا دهنده
 بنام خداوند هفت آسمان شناسند آشکار و نهان
 خدای که دانای اسرارهاست توانا و سازند کارهاست
 جهان آفرین سپید و سیاه بر افراشت گردون خورشید و ماه
 بدریا نهنک و بهامون هنر دم خاک خشک و نم آب ابر
 همه کرده نیروی فرمان اوست بهر دو جهان هر چه هست آن اوست
 محمد رسولش بخلق زمین که بود از رسولان همه بهترین
 محمد که بُد ختم پیغمبران گزیدش ز عالم خدای جهان
 گر ایزد نکردی مراورا پدید نبودی در رحمتش را کلید
 بماندی در رستگاری ببند نبودی همه سود بودی گزند^a
 کنون بر سر قصه شاید^b شدن ز گفت خدا شاد باید شدن
 مجلس چهارم از قصه یوسف علیه السلام

⁶ This verse is wanting in *M* and *W*.

⁷ So *B*; *T*, *A*, *E*, and *Λ* دادگر; *M* and *W* داور.

⁸ So *T*; *B* خطروش; all the other copies give the king as real name (not as a mere Kunyah or Laqab, as it is called here) *Abulḥasan*, and contract this and the following verse into *one*, viz.:

(*A*, *E*, and *Λ* و نام و کام (کام و نام *Λ*) فلک داده ویرا همه نام و کام
 That the double verse of *T* is the original one, is confirmed by *B*, where also *one* bait only appears, but with the real name in the first hemistich, viz.:

مرآن شاهرا بود خطروش نام فلک داده ویرا همه نام و کام
 In Schlechta-Wssehrd's translation the king is called 'Abdulḥasan.

⁹ *M* and *W* توانگر.

^a Corrected from the wrong text of the MS. همه سود بودی نبودی گزند.

^b Corrected from باید in the MS., which gives no rhyme.

۲۵۹۳ که این کودک عبری^۱ ماهروی بدین معجزات و بدین رنگ و بوی
 بدست من از دولت آمد و بخت زخاکم رساند بر افراز تخت^۲
 بس از جایگاه^۳ رخت برداشت باز سوی مصر شد مالک سرفراز
 یوسف همه مصر تابنده گشت چه بازار و برزن^۴ چه کوه و چه دشت
 خبر یافتن ریان وزیر بادشاه ابو الحسن که شاه
 خطاب او را عزیز داده بود و طلبیدن مالک را^۵
 همی کعب احبار گوند نخست روانت من از کعب دارم درست^۶

^۱ *A* and *Λ* عنبرین. comp. note to v. 2487 above.

^۲ So according to *B*, *T*, *M*, and *W* (except that *T* substitutes رساند for رساند and *M* and *W* read بافراز). In the first hemistich *A*, *E*, and *Λ* have که خاکم فشانند و بر دست من از دولت انداخت بخت. In the second *E* reads زخاک سیاهم بر افراخت سخت *Λ*: زخاک سیاهی بر افراخت تخت *A*; افراخت تخت *M* and *W* آنجایگاه^۳.

^۴ On کوچه و محله را گویند و نیز (f. 35 b, l. 6 sq.) remarks the Ganj-nāma for the first and most common meaning of the word this bait of the Shāhnāma is quoted:

ز برزن همی سوی برزن شتافت بفرجام بیکار مردی نیافت

for the second the following one:

بنزدیکی تخت بنشاختش ببرزن یکی جایگاه ساختش

^۵ So best in *E*; *M* and *W* مصر گوید^۶ در بیان بادشاه مصر گوید^۷ در کیفیت عزیز مصر^۸; و زلیخا و رغبت کردن او بدیدن یوسف علیه السلام وارد نمودن حضرت یوسف را^۹. In *A* the usual interval. In *B* there is, instead of a new heading, the ending of the third and the beginning of the fourth majlis (the beginning of the third is not marked, see the remark on the division of Bland's copy into eight majlis on p. ۹۰), indicated by a string of fourteen spurious verses, similar to those on pp. ۹۱ and ۹۲, viz.:

چنین بود ابن قصه دلپسند که خواندم سه مجلس ایا هوشمند
 تمامی بگویم ازین خوبتر بهیش توای مؤمن بر هنر
 هزاران درود و هزاران ثنا زما تن بتن باد بر مصطفی
 و بر اهل بیتش هزار آفرین که بودند جمله امامان دین^{۱۰}

[For note ^۶ see next page.]

زن و شوی هردو بهم ساخته ^۱	سر تاج شان بر سپهر آخته
۲۶۱۵ بشاهی درون ^۲ پیشدستان بُدند	ولی هردو از بُت پرستان بُدند
چه مرد زردست و چه زبردست ^۳	بُدند آنزمان سرسربُت پرست
مَلِک را همین ^۴ بود آئین و کبش	بُتی بُد نهاده شب و روز پیش
مرآن قوم را قبطمان خواندند ^۵	چنین نام شان بر زبان راندند
یکایک خبر یافت فرخ عزیز	که مالک ز راه آمد آورد چیز ^۶
۲۶۲۰ غلامیست با وی که گوئی پرست	همه حسن و زیبایی و دلبرست
غلامی که چون چهره پیدا کند	شعاعش همه بر ثرّا کند ^۷
ندیدست همتای او هیچکس	بگوهر ^۸ زحور بهشتست و بس

^۱ *T* has ساخته, and in the second hemistich آختند; *A* has by mistake انداخته for آخته, which does not suit the metre. On آختن see p. ۱۹, note 5, and p. ۲۱۷, note ۱.

^۲ *T* and *E* در آن. For the second hemistich *B* has by mere oversight substituted that of v. ۲۶۱۸.

^۳ *M* and *W* چه مرد و چه زن بود در زیر دست. In the second hemistich *E* has بُدند ای عجب سرسربُت پرست; *A* and *N* آنزمان for آن همه.

^۴ So *T*, *W*, *A*, and *N*; *M* چنان; *E* همی. Instead of بُتی بُد in the second hemistich *B*, *E*, *A*, and *N* read بُدی بُت; *T* بدین بُت.

^۵ *E* and *N* خوانده اند, and in the second hemistich اند; *A* and *N* have besides نام شان بر زبان نام بُت نام شان.

^۶ So *B*, *M*, and *W*; the other copies have in the first hemistich بدینسان for یکایک, and in the second همی. که با مالک ذکر شخصیت نیز, and in the sense of ناکهان 'all at once,' as in this bait of the *Shāhnāma*:

یکایک ز دور اسپ بیژن بدید که آمد از آن جویباران بدید

The other meaning of یکایک, viz. یگان یگان or یکبیک 'one by one,' appears in this verse of the same epopee:

از آن دژ یکایک توانگر شوید همه پاک با گنج وافر شوید

(*Ganjnāma*, f. ۱۶۹ a, ll. ۶-۹).

^۷ So best in *T* and *A*; instead of ثرّا *B* and *E* read تیرّا; *N* سر به بالا; in *M* and *W* this bait runs thus:

غلامی که چهرش چو پیدا کند شعاعش چو خورشید غوغا (پیدا) کند

^۸ *M* and *W* نکوتر.

سپاهش جو دریا و گنجش جو کوه	شهی با کمال و شهری با شکوه
که از ناپسند ^۱ جهان دور بود	2605 مراورا بکی نغز دستور بود
بددار و کردار خوب و سعید ^۲	ورا نام ریان ابن الولید
ز گنج گرانس زمین زیر رنج	خداوند فرمان و شاهانده گنج ^۳
خزائن همه زیر فرمان او	همه ملک خسرو بُدی زان او ^۴
برو بس ^۵ نکو بود رای ملک	جز او کس بُد کدخدای ملک
چنو ^۶ کس بُد اندر آن ملک نیز	2610 لقب داشت ریان فرخ عزیز
بحسن اندر آفاق معروف بود	زلیخا زنش بود و موصوف بود
کس از وی نکوتر بُد بر زمی	بجز یوسف از جمله آدمی ^۷
که تابنده تر بود رویش ز ماه	عزیز هنرمند بروی تبا ^۸

¹ here = ناپسندی (مرادف عیب). see Vullers, Lexicon Pers. ii. p. 1262b; only *M* and *W* read که از ناپسندش آلیخ.

² *B* has here a silly سمید: in the Historia Anteislam.. ed. Fleischer, p. 28, ll. 16 and 17, the name Rayyân bin alwalid has been given to the Pharaoh himself, not, as here, to the wazîr or Potiphar of the Bible.

³ *M*, *W*, *A*, and *N* بشاری و گنج. In the second hemistich *T*, *A*, and *N* substitute زمین for جهان.

⁴ So best in *T*; همه ملک خسرو ثناخوان او^۵; the reading of *B*, *A*, and *E* is without a proper rhyme:

همه ملک خسرو بفرومان او خزائن همه زیر فرمان او

M and *W* have tried to rectify this wording by substituting in the second hemistich فرمان او for پیمان او.

⁵ برویش *T*.

⁶ چنان *T*, *A*, *E*, and *N*.

⁷ So correctly in *B* and *T* (in the latter در زمی for بر زمی), and also in *E* and *N*, where آدمین and در زمین form the rhyme. But without any rhyme is the reading of *M*, *W*, and *A*, which have in the second hemistich کس از وی نکوتر بُد. نبود (بُد *A*) آدمی.

⁸ So distinctly in *B*, *M*, *W*, *E*, and *N*; تبا^۹ 'lost' here evidently used in the sense of 'quite gone, over head and ears in love'; *T* reads بُدی بناه^{۱۰}; بروی بناه^{۱۱}. In the second hemistich *M*, *W*, and *N* have روشن چو ماه^{۱۲}; رویش چو ماه^{۱۳} *E*. ورویش چو ماه^{۱۴} *A*.

چنین گفت مالک بدستور شاه که فردا بیارم سوی^۱ عرضگاه
 بشد مرد دستور خسرو نژاد^۲ بدا کرد در مصر و فرمان بداد
 که فردا زمصر و حوالی^۳ همه زن و مرد را گشت باید رمه
 بمیدان دستور شاه آمدن^۴ بدان نامور پیشگاه آمدن^۴
 که عبری یکی بندۀ با بها منادی همی داردش بر بها^۵
 هر آنکس که افزون کند بر بهاش بخانه برد با جمال و بهاش^۶
 بعرضگاه آوردن حضرت یوسف را و
 هجوم خلق جهت او^۷
 زن و مرد مصر و حوالی همه دگر روز گشتند جمله^۸ رمه

^۱ بدان *M* and *W*.

^۲ So *T*; *B* بداد. Instead of فرمان بداد in the second hemistich *M* and *W* have داد و فریاد داد. In *A*, *E*, and *N* this verse is wanting.

^۳ *A* has a silly وجوانی. In *E* this verse is wanting too.

^۴ So in *T*. *B* has in the second hemistich نامور عرضگاه آمدن; *E* has the same, but برآن in the beginning, and at the end of both hemistichs آمدند. The same perfect (which correctly appears further down in v. 2639, but is clearly out of place here, as the verse still forms a part of the public announcement) is found in the reading of *M* and *W*:

بمیدان چو دستور و شاه آمدند بدان نامور عرضگاه آمدند

In *A* and *N* this verse is wanting.

^۵ So *B*. بها in the first hemistich as Arabic word = نیکوئی و زیبائی و روشنائی = 'neatness, beauty, brightness,' and in the second as Persian = قیمت و ثمن = 'price, market-value,' see Ganj-nâma, f. 40 b, l. 9 sq. The other copies have پر بها. In the second hemistich *T* substitutes for منادی (*B*, *M*, and *W*) a strange نهادی. *A*, *E*, and *N* contract vv. 2636 and 2637 into a single one, by connecting the first hemistich of the former with the second of the latter.

^۶ So *B*, *M*, and *W*, with the same play on the word بها. *T* has in the first hemistich بر بها, and in the second وفاء بحسن و وفا, a wording which is also found in the second hemistich of the combination-verse in *A*, *E*, and *N*.

^۷ This heading is taken from *T*, where it, however, appears less appropriately after v. 2649. جهت for the more common بجهت or از جهت, as in Spiegel, Chrest. Pers. p. 27, l. 4, and p. 29, l. 14. *N* has here a heading which is too

[For note ^۸ see next page.]

دعاهای او مستجابست ^۱ باک	نه چون ماست از گوهر آب و خاک
بدل گفت کورا بماند خرید	عزیز هنرمند چون ابن ^۲ شنید
بهرچش بخرم ^۳ بود را بنگان	2625 غلامی بدین صورت وابن نشان
بخواند و ببرسبدش از رنج راه	فرستاد کس نزد مالک بگاہ
شنیدم که داری غلامی نکوی	بگفتش که ای ^۴ مرد آزاده خوی
سوی عرضگاه آورش بامداد	گوش می بخواهی فرختن ^۵ بداد
بس آنگاه بر وی ^۷ منادی کنم	بدان تا یکی دیده بر وی زخم ^۶
زیادت کند بنده را بر بها	2630 من و جز من آنکس که دارد هوا
روان تو از سود خرم شود	بخرم بدانسان ^۸ که سودت بود

^۱ *B* و باک, which seems a mere clerical error. *M* and *W* have in the first hemistich و آب و خاک, and in the second جمله بُد مستجاب.

^۲ *M* and *W* آن.

^۳ So with the doubling of *r* in *T*, which seems the original reading, see v. 2631; the other copies, except *B*, read with a pleonastic که: بهرچش که بخرم; *B* بهر. چند بخرم.

^۴ *B* پسش گفت ای *M* and *W*; چنین گفت ای *A* and *N* have the less suitable روی. In the second hemistich *B* seems to read بگوی for نکوی; *A* and *N* غلام نکوی.

^۵ So in *M*, *W*, and *B* (in *B* a strange بخواهی); the other copies اگر میفروشی. آورش for آوری. In the second hemistich only *B* has آورش.

^۶ *T* and *B* have بدان for بدن. *B* reads besides زخم, and in the second hemistich من, which, however, does not agree with من in the next verse.

^۷ *B*, *M*, and *W* (در *W*) پس آنگه بوی بر; *A*, *E*, and *N* پس آنگاه بر روی او بنگرم.

^۸ So *T*, and with the same doubling of *r* *B* بختریم چونان. The reading of *A*, *E* and *N* (آ زینسان) که بختریم زانسان, and that of *M* and *W* ستانم چنان, are simply emendations of the original text, as in the opposite case there would have been no reason for the substitution of a somewhat uncommon بخترم or بختریم, comp. also v. 2692 below, where all copies read بخترم. In the second hemistich *A* reads (without a rhyme) روان تو زان زود خرم بود; *E* (also without a rhyme) روانتان از آن زود خرم بود. *N* has likewise بود in both hemistichs, but substitutes, in order to get a rhyme, سودت for سودم.

خود از بهر آن کار برداخته	بر ^۱ تخت بُد منبری ساخته
بچشم همه خلق پیدا بُدی ^۲	هر آنکو بر افراز منبر شدی
بتابید چون قرصم مهر و ماه ^۳	سبک رفت بوسف بدان جایگاه
زحسن و زخوبی واز خواسته ^۴	2650 شنیدم که بُد یوسف آراسته
جو باغ بهشتی در اردی بهشت	بتن در بُدش ^۵ حُلّه از بهشت
بصد رنگ هر ساعتی می بتافت	که آن حُلّه را کس نرشت و نیافت ^۶
ازو گشته مشکین نشیب و فراز	فرو هشته مویش سیاه و دراز
خم و بیچ ^۷ وی عنبرین بیش و کم	همه بند و بیچ و همه تاب و خم
گهر در همه شاخها بافته ^۸	2655 دو صد شاخ پیچیده و تافته
چنان بود پیرامن روی او	گهر بافته تیره گون موی او ^۹

¹ So in all copies ('by the side of') except *W*, which has ابر ('above'); as Rückert has shown, Z. D. M. G. x. p. 206, only بر in the sense of 'by the side of' and 'towards,' that is the noun بر (breast), turned into a preposition, can have the Idāfah; the original preposition بر 'over, above' never has it, see also Salemann und Shukovski, Persische Grammatik, p. 79. Instead of خود in the second hemistich *M* and *W* read چو. In *E* vv. 2647-2649 are wanting here, but appear much further down between vv. 3671 and 3672.

² *M* repeats by mistake شدی. In *B* vv. 2647 and 2648 are contracted into a single one, the second hemistich of the latter being added in the form of بچشم همه خلق پیراسته to the first of the former.

³ This verse only in *B*, *M*, *W*, and *E* (but see on *E* note 1).

⁴ *B* (which has like *M* and *W* یوسف بُد in the first hemistich) reads رخس گنج خوبی درو خواسته.

⁵ *E* بُدی; *T* بتن بر. Instead of از بهشت *B* has a less befitting ان بهشت, and in the second hemistich بهشت باری; *T* reads باری بهشت.

⁶ *A* reads و نیافت; in *M* and *W* this verse is wanting.

⁷ *B* همه بیچ; *T* has عنبرش for عنبرین.

⁸ *B* has in the first hemistich و بافته, and in the second یافته; it reads besides گهر. In *M* and *W* this verse is wanting.

⁹ *A* and *N* موی او (سوی *N*). Instead of چنان in the second hemistich *T* reads همی.

بمیدان دستور خسرو شدند^۱ بهر گوشه آنجهی صف زدند
 2640 درازی و بهنای آن جابگاه نه کم بود هیچ از دو فرسنگ راه
 بمردم چنان گشت پوشیده پاک^۲ که بیدا بُد بکدرم سنگ و خاک
 میان^۳ جای میدان زده تخت زر عزیز از سر تخت با اوج وفر
 بیامد سبک مرد بازارگان بمیش اندرش^۴ یوسف مهربان
 چو فرخنده یوسف بمیدان رسید فروغ از رخس سوی کیوان رسید
 2645 جهان^۵ نور بگرفت سر تا سر زخسار تابند^۶ آن بسر
 مر آنرا در آن بیشگاه آورد بر تخت دستور شاه آورد^۶

آوردن مالک یوسف علیه السلام را بعرض و فائز شدن عزیز comprehensive, viz. and further down in the same place, as *T*, an additional one which is not comprehensive enough, viz. *E* puts in after v. 2646 this heading: آوردن مالک حضرت یوسف را نزد عزیز و فروختن; in the other copies the text runs on without interruption.

^۱ *B* همگی (hamgî), a wrong pointing for hamagî, which does not suit the metre. *M* and *W* (*W* without a rhyme همه) در روز رفتند بمیدان رمه; see on رفتند (nd=n), p. ۲۴۴, note ۱. *A* has in the first hemistich the same silly for جوانی as in v. 2634.

^۲ So *B*; the other copies except *T*, where this verse is wanting, have شاه آمدند for خسرو شدند, see above, v. 2635. The second hemistich in *A* and *N* is here the same as in v. 2635 according to *E*, *M*, and *W*, viz. بر آن نامور عرضگاه آمدند.

^۳ So *B*, *M*, and *W*; the other copies have زمردم; *A*, *E*, and *N* read besides گشت بُد for پوشیده for میدان.

^۴ *B* here used as a regular preposition without an *Idîfah* (in all copies except *A* and *N*, where this verse is wanting). Instead of از سر تخت in the second hemistich *B*, *M*, and *E* read بر تخت. *T* (without a rhyme) با تاج وفر. *M* and *W* have وفر. *B* (without a rhyme) با تاج زر.

^۵ So *B*; the other copies بمیش اندرون.

^۶ So *B*, *M*, *W*, and *E*; the other copies چنان. In *A* vv. 2644 and 2645 are transposed.

^۷ So *T*, *B*, and *E*, with مرد بازارگان, i.e. *Mâlik*, of v. 2643, as subject. *A* and *N* have as emendation آورند (as historical present). Instead of مر آنرا در آن in the first hemistich *B* reads مر اورا بدان; *A* and *N* مر اورا در آن. In *M* and *W* this verse is wanting.

۲۶۶۵ دو رخسار او چون بهار بهشت
 چو شمع سهری ولیکن نه شمع^۲
 دو عارض فروزان چو روی^۳ سروش
 دو لب راست مانند یکدانه نار
 نهان زیر آن^۴ گنج دُر بتیم
 ۲۶۷۰ زنج همچو کافور کافور سبب
 قدش چون یکی سرو نو خاسته
 زرق سرش تا بانگشت بای
 چو بر شد بمنبر بدین حسن و زیب
 که^۵ تابنده خورشید بُد بر زمی
 ۲۶۷۵ نظاره شده صد هزار انجمن
 بجوشید خلق از همه شهر و در
 زمین زیر مردم گرانبار شد
 نگارنده^۱ همچون نگار بهشت
 همه حسن عالم درو گشته جمع
 شده خبره در وصف او طبع و هوش
 بیاورده از جنت کردگار
 ز تعدیر حکم خدای کریم
 چو سبمی که تاند ازو قر و زیب^۶
 بنور خدائی بیاراسته
 چو نوری بُد از نورهای خدای^۷
 گسست از همه خلق صبر و شکیب
 ولی صورتش صورت آدمی
 بشوریده بروی دل مرد و زن
 باندازه رنگ و برگ شجر^۸
 چو انبوه نظاره^{۱۰} بسیار شد

^۱ So correct in *M*, *E*, *A*, and *N*; the other three copies have نگارنده.

^۲ So *T*, *M*, and *W*; *B*, *A*, and *E* بشمع; *N* چو شمع. ^۳ *B* and *W* روح.

^۴ So *B*; the other copies وی. Instead of کریم at the end of the second hemistich *A* and *N* read قدیم; *E* مقیم.

^۵ This verse in *M* and *W* only; the apple meant is the species called سیب سیمین or silver apple, besides سیب itself is often used figuratively for 'chin.'

^۶ This verse in *T* only.

^۷ *B* (where this verse is transposed with the following one) reads گسست از دل خلق بیم.

^۸ *M* and *W* یکی صورتش همچو حور و بری. *M* and *W* have as rhyme-words زمین and آدمین.

^۹ So *B* (except for مرد خلق in the first hemistich), *M*, and *W*; *E*, *A*, *N*, and *T* read:

بجوشید خلق از همه شهر و رخت (مهر سخت *T*) باندازه رنگ و برگ درخت

In *M* and *W* vv. 2675 and 2676 are transposed. On در see note 5, p. ۱۴۱.

^{۱۰} So *T*, *A*, *N*, *B*, and *E* (in the last two که instead of چو); *M* چو نظاره انبوه; *W* نظاره چو انبوه.

⁸ *M* and *W* بکردد سبده چشم و مرگان.

عزیز اندر او^۱ دیده‌ها آخته دل و هُش بدو باز برداخته
 همی کرد در چهر یوسف نگاه همی دیدش^۲ آن آفریده اله
 همی گفت با دل^۳ که چندین جمال کجا یافت این کودک خُرد سال
 چه چیزست وز تخم و بپوند کیست همانا نه^۴ از گوهر آدمیست
 ۲۶۹۰ بدین صورت از آدمی کس^۵ نژاد ندیدیم و هرگز نشان کس نداد
 نباید خریدن و را چاره نیست بدین رای در^۶ هیچ پتیاره نیست
 بخرم بدارمش همچون بسر که ز نسان^۷ بسرمن نیابم دگر
 زلیخا چنین هیچ کودک ندید ز بهر^۸ زلیخا نباید خرید
 شنیدم که آن روز کان^۹ کار بود که چندان زن و مرد نظار بود
 ۲۶۹۵ زلیخا نبود اندر آن انجمن که از حسن چو نان^{۱۰} بُدش چهر و تن
 که هر کس کش^{۱۱} از دور دیدی بکوی بدان روی و بالا و آن رنگ و بوی

دل و هوش (B) the other copies read دل و هُش بدو باز. اندر آن E^۱ (و چشم W) خود باز (باک T).

^۲ So B (either with a pleonastic pronoun or with a passive construction); the other copies read دید. 'the incarnate God;' the reading آفریدم اله in M, W, A, and N seems to suggest that آفریده is to be taken as construct state without the Idāfah (which the metre would not allow here), 'him who was created by God;' but that is no distinctive epithet for Joseph, since it equally applies to all mortals.

^۳ M and W have آن; A and N have جمال instead of کمال, and B لب T; با خود M and W in the second hemistich.

^۴ به T.

^۵ B او, and in the second hemistich نشان کس مان نداد.

^۶ T در; بدین در; on پتیاره see vv. 890, 1231, 1480, 1648, and 1968 above.

^۷ B چونین; on بخرم see notes to vv. 2625 and 2631 above, and comp. v. 2718 sq. further down.

^۸ که بهر B.

^۹ آن; کین کار E.

^{۱۰} So it seems best in M; B and W have خوبان; the other copies read, with a somewhat peculiar wording, چهر و تن و آن چهر و تن.

^{۱۱} So all copies except B and E, which have که; E changes besides بکوی into بدوی. Instead of بدان روی in the second hemistich B, A, and N read قد بدان (but قد and بالا are practically synonymous).

زچندان زن و مرد برهم فناد	بسی خلق در درد و ماتم فتاد ^۱
بدان گونه در هم فشرده شدند	که خلقی بی اندازه مُرده شدند ^۲
2680 بدان گونه برهم فتادند نیز	که خلقی دگر ^۳ جان بدادند نیز
زبس مرد و مرکب که آنجا بُدی	همه دشت و هامون نه پیدا بُدی ^۴
نر و ماده مُردگانرا ^۵ شمار	همانا فزون بود از صد هزار
اگر نیز از آنسان همی خلق مُرد ^۶	کس اندوه و تیمار مُرده نخورد
که از حِرس ^۷ چهار رسول جهی	نَبُدشان خود از درد مرگ آگهی
2685 بدو بود چشم و دل خلق و بس	نَبُد آکه از مرگ خود ^۸ هیچکس

¹ So according to *B*. *T*, *M*, and *W* have in the first hemistich زعامه instead of زچندان, and in the second فتاد وماتم فتاد. In *A*, *E*, and *N* this verse is wanting.

² So in *B*, *M*, and *W*. *T*, *E*, and *N* have in the first hemistich برهم, and in the second نیز همه خلقی هم (or *T*) که خلقان بسی نیز (or *A*, *E*, and *N*). *A* has درهم instead of برهم or بر وی.

³ So corrected from دگر in *M*, *W*, and *E*: 'other people'; the reading of *T*, *A*, and *N* دگر seems to imply that 'people again (i. e. a second time) gave up the ghost.' A simplified reading is that of *N* که خلقان. Instead of که خلقی دل و جان بدادند نیز, and also that of *B* بدادند نیز. Instead of فشانند in the first hemistich *T* has فشانند.

⁴ This verse in *T* only.

⁵ So *B*, *M*, and *W*; the other copies مردمانرا. The second hemistich is according to *A* and *E*, which seem to have the simplest wording; next to that comes *B* همانا سه ره بیشتر بُد هزار; the other copies read, with a somewhat peculiar turn, همانا فزون بود دو صد هزار (*T* and *N*), or همانا بیشتر از هزار (*M* and *W*).

⁶ So *B*. *T*, *A*, *E*, and *N* مُرد (*N* از خلق بسیار). *M* and *W* اگرچند بسیار از خلق. The second hemistich is according to *T*, *E*, *A*, and *N*. *B*, *M*, and *W* substitute the weaker نَبُد for نخورد, and *B* has besides مُرده for ماتم.

⁷ *T* فیض; *B* and *E* عرض. On جهی see p. ۲۱۶, note 7, the word is here distinctly spelt جهی. In the second hemistich *B* and *E* have از درد و مرگ; *M* and *W* از مرگ و درد.

⁸ *M* and *W* کس از مرگ.

بدو گفت کز من بخشای چیز	فرستاده بُد کس ^۱ بنزد عزیز
کز آن خاک سنگین برنج اندرست	اگر هر چه ^۲ مارا بگنج اندرست
بخر کو به از زر و گنج و گهر ^۳	بها باید آن بنده را سر بسر
چنان بنده هرگز نبود و نه هست	که آید گهر نیز ^۴ مارا بدست
بچندان که بودش زهر نوع ^۵ چیز	2710 خریدنش را بست صورت عزیز
همه شان بدل در همیزد ^۶ گمان	همه مردم مصر بیرو جوان
شب و روز ویرا همی دیدمی ^۷	که ای کاش این بنده بخردمی
قلم رانده بُد ایزد رهنمای	بر اسرارشان مطلع بُد خدای
که مر یوسف پاکدل را خرد	که هر کس که با دل ^۸ گمانی برد
بهای تن خویش ازو بسته ^۹	2715 بفرجام بنده شود سر زده

¹ *M* and *W* کس را. Instead of کز من in the second hemistich ('for my sake') *B* and *N* have a strange کز بُن and کز تن respectively.

² *A* زهر چه که. Instead of سنگین (heavy) in the second hemistich *E* has سنگی. *B* سنگی; *N* مسکین (of which the مشکین (!) in *A* seems a mere corruption). In *M* and *W* this verse is wanting.

³ So best according to *B*, *M*, and *W* (but the latter two read وز زر). The reading of the other copies in the first hemistich به از گنج و زر, and in the second به از گنج و گهر, lacks the proper verb for گر in the preceding verse. که او = کو.

⁴ So *B* and *T*; the other copies چنان. Instead of چنان (in *B*, corresponding to چنان in the preceding verse) the other copies read چنین. In *M* and *W* this bait runs thus (without a rhyme):

که آید گهر باز مارا بکف چنین بنده هرگز نیاید بکف

⁵ زهر گونه *W*.

⁶ Or according to *B* در بدل همی زد بدل در *M* and *W* substitute همین for همه.

⁷ *A* and *N* شب و روز هر روز می دیدمی. On می or می in connection with the optative comp. Salemann und Shukovski, *Persische Grammatik*, § 49, Anmerkung, on p. 61.

⁸ *T* با او. Verses 2713-2715 are wanting in *M* and *W*.

⁹ *B* has a wrong خویش ازو بسته for خویشتن سر زده, which gives no rhyme. Instead of بفرجام in the first hemistich *E* reads جو فرجام.

نشانش نبودى شنبده ^۱	اگرچه نبودى دیده ورا
بنادیده از دور بشناختى	چو از دور چشم اندرو آختی ^۲
زده زن فزون بُد ببالا و تن	که در مصر چون او ^۳ تَبُد هیچ زن
دو هفته مم مصر و خورشید کاخ ^۴	2700 یکی سرو بُد بهن بگشاده شاخ
بانگشت هرکس اشارت بُدى	گره ^۵ از کاخ یکرروز بیرون شدی
نمود آن سهی سرو کافورتن	ازین بود کانروز در انجمن
زبالا وروی رسول جهی	ولیکن ورا بُد دُرست آگهی
سر از آسمان برگذارد ^۶ همی	که خورشید ازو شرم دارد همی
بدیدار یوسف چراغ بشر ^۷	2705 زلیخا بنادیده بُد مهرور

¹ If this verse is genuine at all, which seems rather doubtful, although it appears in all copies except *M* and *W*, the wording of *B*, as given in the text, with the pleonastic pronoun both in نبودى and نشانش, seems to be comparatively the best; possible is also the wording of *N*, with the same rhyme, formed by دیده and شنیده:

اگرچه نبودى ورا دیده کس نشانش نبوده و نشنیده کس

but decidedly to be rejected is that of *T* and *A*, which have in the second hemistich (the first is like *N*) نشانش نبودى شنیده زکس. *E* substitutes زبس for the suspicious زکس. In *B* there appears before this verse another one, identical in purport, but quite impossible in wording:

اگرچه نبودى هرکس چنو نشانش ندیده نبودى چنو

² *T* اندر انداختی. In the second hemistich *E*, *A*, and *N* read بنادیدن for بنادیده. In *M* and *W* this verse is wanting like the preceding one.

³ *M* and *W* چونان. Instead of زده زن in the second hemistich *T* seems to have زدو.

⁴ This verse is found in *T* and *B* only; the text is according to *T*; *B* reads:

که سرو (سروی) سهی بود بگشاده شاه دو هفته مم مصر و خورشید و ماه (!)

⁵ *B* که, and نمودن (read نموده) instead of اشارت in the second hemistich. *M* and *W* substitute هر يك for هرکس.

⁶ *M* and *W* برگمارد. Verses 2703 and 2704 in *B*, *T*, and *W* only.

⁷ This verse in *T* and *B* only; the wording is according to *T*; *B* has:

زلیخا بنادیده بُد آرزوی بدیدار آن یوسف خوبروی

۲۷۲۵ که خرد غلامی چو دُر خوشاب
 دعاهاش بذرفته^۱ و مستجاب
 منادی بدینسان همی کرد باد
 بگفار او مالکِ دعرشاد
 ولیکن دل یوسفِ مهربان
 همی آتش افروخت اندر نهان
 زبدیده همی رخت خون خون^۲ تگرگ
 همی آرزوش آمد آنروز مرگ
 بدان کان^۳ منادی در آن عرضگاه
 همی کرد بر وی ندا بیش شاه
 ۲۷۳۰ همی گفت هر ساعتی کاین^۴ غلام
 غلامش بُد آنروز در مصر نام
 از آن^۵ درد یوسف همی خون گریست
 کس آگه نَمَد کو همی چون گریست
 زرد دل آخر^۶ زبان برگشاد
 چراغ جهان یوسفِ پاکزاد
 بسوی منادی ندا کرد و گفت^۷
 که ای با خرد خویش و با رای جفت
 بجای آور امروز^۸ يك لحّت هوش
 ۲۷۳۵ بیزدان که چونین ندا کن مرا^۹
 که خرد غلامی بتیم و اسیر
 مرا باره^{۱۰} زین نکوتر فروش
 که من خسته دل گویم اکنون ترا
 که کس نیستش در جهان دستگیر

over from the external to the internal qualities; in *B* the order is this, 1721, 1724, 1723, the interpolated verse just given, 1722.

¹ *A* پذیرفته. In *T* this verse is put immediately after v. 2718.

² *M*, *W*, *A*, and *N* خونین. Instead of the correct آرزوش *B*, *E*, *A*, and *N* have a simple آرزو; *N* has بدیده for زدیده; *E* همی آرزو آمدش روز مرگ.

³ *E* بدانسان. ⁴ *B* این.

⁵ So *B*; the other copies ازین. In the second hemistich *E* has کس آگه نبوده. همین چون گریست.

⁶ *B* آنکه. Instead of جهان in the second hemistich *W* has زمان.

⁷ So *T* and *B* (except the weaker نگه for ندا in the latter); the other copies read بمرم منادی الخ. Instead of رای با in the second hemistich *T* and *E* have با هوش *A*; با داد.

⁸ *B* نکوتر تو بهش. and in the second hemistich آنکون *B*.

⁹ So *M*, *W*, and *B* (in *B* چونان); the other copies کن (همچنین *E*). نو اکنون مرا. In the second hemistich *T* reads (in order to avoid the repetition of که من خسته دل *E* (for the same reason) که حالی من خسته گویم ترا (اکنون ترا نبز گویم ترا).

در معرض بیع آوردن یوسف علیه السلام را و خریدن عزیز
از همه خریداران اِضعاف نموده^۱

چو یوسف ز منبر بدان ^۲ عرضگاه	برخشید چون بر فلک مهر و ماه
منادی ندا کرد ^۳ هم در زمان	که ای مردم مصر پیر و جوان
که خَرَد غلامی چو سرو سبی	نکوئی و را خوبی و خسروی ^۴
که خَرَد غلامی چو باغ بهشت	که با او نماید رخ حور ^۵ زشت
2720 که خَرَد غلامی که نزدیک و دور	دهد روی او همچو ^۶ خورشید نور
که خَرَد غلامی که دو هفته ماه	نماید بر عارض او سیاه ^۷
که خَرَد غلامی که از رنگ و بوی	گل و مشک سجده برد ^۸ بپش اوی
که خَرَد غلامی که از بس هنر	جز او ^۹ نیست در هفت کشور دگر
که خَرَد غلامی بیایکی چو هوش	حلیم و کریم و لطیف و خموش ^{۱۰}

^۱ So in *N*, agreeing upon the whole with the heading in *T* (which, however, is less suitably put already after v. 2693) بمعرض بیع در آوردن مالک یوسف علیه السلام; in the other copies there is no interruption of the text.

^۲ *T*, *A*, and *N* در آن. Instead of برخشید (in *B*, *M*, and *W*) the other copies read درخشید. *M* and *W* have besides از فلک instead of بر فلک.

^۳ So all copies except *B*, which reads کنان گفته.

^۴ So *A*, *E*, and *N* (except خوروی خسروی in *E*); *M* and *W* نکوروی با دانش. نکوئی و را بنده خوبی رهی *B*; همه نیکوئیها همه آگهی *T*; و خرمی.

^۵ *M* and *W* have a feeble رخ خوب instead. In *T* vv. 2718 and 2719 are transposed. In *A* is a distinct خور^۱ (sun).

^۶ *M* and *W* دهد چهره وی چو^۱; *N* has دمد instead of دهد.

^۷ *M* here=by the side of, in comparison with. بر عارضش همچو کاه.

^۸ *E* آمیخته instead of سجده برد. ^۹ چنو *B*. This verse in *T* and *B* only.

^{۱۰} This verse in *B* only (a legitimate one, as it refers to Joseph's purity, wisdom, and discretion, as evinced in his dealing with his brothers); another, feeble and useless one, is inserted in *B* and *E* between vv. 2722 and 2723, viz.:

که خَرَد غلامی چو حور وبری همه نیکوئی و همه (نیکوئیها همه *E*) دلبری
The order of verses, as adopted in the text, seems logically to be the best, leading

که کس نیست مر درد اورا طبیب ^۱	که خَرَد غلامی ذلیل و غریب
که تا دی ^۲ بُدش بای بسته ببند	که خَرَد غلامی حزین و نزنند
نه باکیزه مغز و نه شایسته رای	که خَرَد غلامی گریزنده بای ^۳
شده عقل وی ناقص و دل تباہ	۲۷۴۰ که خَرَد غلامی فتاده بجاه
قضای بُدش دست بر سر زده	که خَرَد غلامی دل از ره شده ^۴
فشاننده بر رخ ^۵ سرشک و غمام	که خَرَد غلامی غریوان مدام
بدین ^۶ شرطهای تباہم فروش	چنین کن ندا بر من ای پاک هوش
مرا بی هنر یابد و معتمد	نباید که آنکه خریدار من
بمانی تو اندر عذاب و عنا ^۷	۲۷۴۵ بگیرد ترا باز خواهد بها
چو بشنید ازو ^۸ این سخنهای نغز	عزیز سخندان پاکیزه مغز
ز نیکان شایسته دارد گهر	گمان زد دل پاک وی کاین ^۹ پسر
دل هر کسی خود بدینگونه بود ^{۱۰}	خریدنش را آرزو بیهوده فزود

¹ In *B* this verse is unnecessarily expanded into two of exactly similar contents, viz.:

که کس نیست اندوه ویرا عدیل	که خَرَد غلامی غریب و ذلیل
که کس نیست مر درد اورا طبیب	که خَرَد غلامی ضعیف و غریب

² So best according to *T*, a reading confirmed by the corrupted باوی in *E*; قضای بُدش *A*; که نه کرده دزدی و پایش ببند *M* and *W*; که با داردش بای الخ *B* که کار (!). The wording of *N* is both unmetrical and unintelligible: بای الخ. بُدش پای الخ.

³ باکیزه مغزش *E* and *N* have in the second hemistich. گریزان بای *T*. In *A* this verse is wanting. نه الخ.

⁴ So *T*; *A*, *E* and *N* آذر شده. In *B*, *M*, and *W* vv. 2740 and 2741 are wanting.

⁵ چشمش *B*. ⁶ بدان *N*. ⁷ *T*, *E*, and *A* بلا. ⁸ وی *B*.

⁹ شایسته for بایسته *B* کان, and in the second hemistich.

¹⁰ So *T*, and (with the exception of را for خود) *A*, *E*, and *N*. *M* and *W* substitute هم for خود and بدینگونه for بدانگونه. In the first hemistich *E* reads خریدنش هجده دم را فزود, and *N* خریداری آنرا زهجده فزود. In *B* this verse is wanting.

زنی بود قبطی ورا روحه نام
 2770 همتش نیکوئی بود و هم خواسته²
 نیا بر نیا، مهتر و کامگار
 چنان بُد بخوبی و گنج و هنر
 شنیدم که آن³ روحِ خوب نیز
 بیکباره همسنگ دُر العیون⁴
 2775 بیکباره همسنگ لعل بدخش
 بیکباره همسنگ یاقوت⁵ نیز
 زروحه⁶ همه مهتران سر بسر
 عزیز اندر آن هم نیامد ستوه⁷
 بیفزود بر آن زن مالدار

که یزدان ورا داده بُد نام و کام¹
 زدولت همه کارش آراسته
 بُد مهتر از وی کس از روزگار
 کجا با زلیخا همی سود سر⁴
 بیفزود بر داد گستر عزیز
 بگردی و ناکی زاختر فزون
 چو خورشید رخشنده⁷ و دوربخش
 کز آن قیمتی تر نیابند چیز
 بماندند مدهوش و آسیمه سر
 که نفسش متین بود و گنجش چو کوه
 دو چیز گرانبایه شاهوار

¹ کام و نام *B*.

² *B* (without the necessary suffix) همه نیکوئی بُد همه خواسته. In *M* and *W* this verse is wanting.

³ *T*, *E*, *A*, and *N* پدر بر بدر, and in the second hemistich بُد مهتر از وی در آن. *M* and *W* substitute بهتر for مهتر and بدان for در آن. روزگار.

⁴ So *B*, *M*, and *W*; the other copies read:

چنان بُد زخوبی (زخوی *A*, بود از روی *N*) و گنج و گهر
 که با او زلیخا همی سود (بود *T* and *E*) سر

⁵ *B*, *A*, and *N* این; *A* and *N* read besides زوجم for زوجم.

⁶ Or دُرّ عیون, as *M*, *W*, *E*, *A*, and *N* have ('choice pearls'); *M* and *W* read besides زگروری. In *T* this and the following verse are wanting.

⁷ *B* تابنده. This verse in *B*, *M*, and *W* only (in the latter two copies it precedes v. 2574).

⁸ *B* (against the analogy of the other verses) یاقوت همسنگ, and in the second hemistich نیابند چیز for نیامد بچیز. *T* substitutes کز آن instead of کز آن. In *N* this verse again is wanting.

⁹ *A*, *N* (and here also *W*) have again زروحه.

¹⁰ See on ستوه, p. ۴۳, note 5, and vv. 928 and 2474. Instead of نفسش in the second hemistich *T* reads نقش; in the other copies it is corrupted into نقش or نقشش. *B* has besides مُبین for متین.

که از دبدنش دیده ماندی عجب	بصد بار همسنگ دیگر قصب
چنان جُسته شاهان و نا یافته	همه جامهٔ دَقّ ^۱ زر بافته
که گنجش توانگر بُد از مال و چیز	بدان نیز بفزود دیگر عزیز
چنان زَبْتِی ^۲ خاصّهٔ بادشاه	2765 بهمسنگ ده بار مشک سباه
که از مهر روی نمانده ^۳ اثر	بهمسنگ ده بار زین عود تر
بُخوری نیاید بدان گونه نغز ^۴	بهمسنگ ده بار عنبر که مغز
بباکی کز آن به نباشد تمیز ^۵	بهمسنگ ده بار کافور نیز

corroboration of its genuineness lies in the use of دیگر in the next verse, which invariably marks here the bidding of the opposite side, see vv. 2759 and 2764. The disappearance of it in the other copies is no doubt due to the identity of its rhyme with that of v. 2764, an identity which is intentional on the part of the poet, to bring out the contrast between the two contending parties more vividly, see a similar rhyme in v. 2773 below. On چیز in the sense of 'precious thing,' comp. p. ۱۲, note 4, and p. ۱۹۲, note 9; see the same meaning also in v. 2619.

^۱ Instead of دَقّ جامهٔ دَقّ (دَقّ either 'fine cloth,' something similar to قَصَب in the preceding verse, or دَقّ 'fine, thin') *T* reads جامه از دَقّ. *E* has همه for همه. In *M* and *W* this and the following verse are wanting.

^۲ So corrected from the زَبْت of *B* (Thibet being the place from which the best musk was imported); *M* and *W* read بدادند از خاصّهٔ بادشاه. *T* has a wording, which is out of place here altogether, viz. چهار اسب خاصه ز اصطبل شاه. In *E*, *A*, and *N* this verse is wanting.

^۳ So correctly in *B*, *A*, and *N* (the aloes-wood is buried in the earth, to get its proper quality, and not exposed to the sun); *T* has just the contrary, viz. نمودی. Instead of زین in the first hemistich *T*, *A*, and *N* have simply از. In *M*, *W*, and *E* this verse is wanting.

^۴ So *B*, *M*, and *W* (only in the last two copies مغز and نغز are transposed); *T* (where the two hemistichs are transposed) has به مغز instead of مغز که and بیامد (or نیاید) بدان گونه. In *E* this bait is quite corrupted; in *A* and *N* it is wanting.

^۵ So in *T* and *M* (in the latter زباکی instead of دباکی). In *B* as well as in *W* the verse is altogether corrupted, *B* seems to have تیز in the first hemistich and بنیز in the second. In the other copies the verse is wanting. In *T* the order of vv. 2766-2768 is: 2767, 2768, 2766. In *M* and *W* also vv. 2767 and 2768 are transposed.

نده کن کنون خویشتن را بها^۱ که ما داشتیمت چنین بر بها
 بهای تو از عد^۲ و مرشد برون ندانند همی کس که چند است و چون
 نو باری زما^۳ خواه و زی ما گرای که بهتر زما کس نیایی خدای
 ازین بس بشاد جهاننت کنیم^۴ همه مصریان بندگاننت کنیم
 2795 بگفت این و شد در زمان^۵ نابدید سك یوسف از منبر اندر دوید
 زسرتاج بنهاد ورخ را بخاک بمالید در^۶ پیش یزدان باک
 زمانی همی کرد شکر^۷ و ساس مرا آنرا که وصفش نبود و قیاس
 همی بود رخسار او بر زمین^۸ همی کرد بر کردگار آفرین
 همه خلق ازو مانده اندر شکفت^۹ که یوسف چرا آن عبادت گرفت
 2800 پس از یکزمان چون بر آورد سر عزیز اندرو کرد حتی نظر
 دو صد بار^{۱۰} از آن خوینتر گشته بود نکویش از اندازه بگذشته بود
 شکفت آمد اورا و گفت ای بسر چرا تاج من بر گرفتی زسر
 چرا سجده کردی بدبسان دراز بمن بازگو این^{۱۱} پسندیده راز

^۱ *M* and *W* بها^۱ کنون خویشتن را کنون بین بها^۱ in *B* this verse is wanting.

^۲ *M*, *W*, *T*, and *E* حد^۲; the last three have also برون for فزون.

^۳ *B* زما^۳ and in the second hemistich again زما^۳. Instead of زی ما^۳ *A* and *N* read ودر ما^۳; *T* ودر ما^۳; *E* ودر ما^۳. For نیایی in the second hemistich *N* has نیاید, *T* and *E* نیاید.

^۴ *T* and *E* کنیم in both hemistichs. On ب before the predicate ('we shall make thee into the Shâh of the earth'), see Vullers, Institutiones etc. ii. p. 35.

^۵ Only *M* has در جهان.

^۶ *B* بر.

^۷ *B* شکر کرد and مرا اورا in the second hemistich. *E*, *A*, and *N* read بُد در قیاس.

^۸ So best in *T* and *E* (in *E* رخسار او for رخسار که); the other copies merely repeat what has already been stated in v. 2796: (رخسار را *B*): همی سود رخسارگان (رخسار را *B*): همی سود رخسارگان.

^۹ So *B* and *E*; the other copies (*M* در روی بمانده *W* در روی بمانده *N* در روی بمانده). Instead of آن in the second hemistich only *T* reads این.

^{۱۰} *A* and *N* دو باره.

^{۱۱} *E*, *A*, and *N* راز ای پسندیده; this and the following verse are wanting in *B*. *W* puts before this another verse, which is a mere corruption of v. 2805.

2780 یکی تخت فیروزه بر بها
که هر کس ندانست آنرا بها^۱
دگر تاج زرین گوهر نگار
که آن کس ندارد مگر^۲ شهریار
زبادت بر آن هیچ مهتر نداشت
که جز وی کس آن تخت و افسر نداشت^۳
زبان بسته شد روح^۴ ماهر وی
عزیز هنرمند ازو بُرد گوی
زیوسف طمع جمله^۵ برداشتند
مر او را بدان مرد بگذاشتند

رسیدن جبرئیل علیه السلام نزد یوسف علیه
السلام در وقت بیع شدن^۶

2785 سبک جبرئیل آمد از کردگار
بجز یوسفش کس ندید آشکار
مر او را سلام آورد از خدای
جهان آفرین خالق رهنمای
چنین گفت از قول رب العباد
که آنروز دیدی که بودی کساد^۷
از آن بُد که در آب کردی نگاه
رخ خویش دیدی چو خورشید و ماه
شدی معجب^۸ و قیمت خویشتن
نهادی و آکه نبودى زمن
2790 بی آتش^۹ ترا لاجرم سوختند
بلجده درم سیم بفروختند

^۱ *B* که هرگز کس آنرا نداند بها. Instead of *T* and *E* have او را. On the rhyme with the double بها comp. note to v. 2636; see the same again in v. 2791 below.

^۲ So *B*, *M*, and *W*; the other copies بجز. Instead of آن کس *M* and *W* have هر کس.

^۳ *T* (!) که دیگر کس آن تخت را بر فراشت.

^۴ *A* and *N* again زوج. Instead of ازو in the second hemistich *T* has از آن.

^۵ *B*, *M*, and *W* read (with the vulgar pronunciation طمع) همه طمع. Instead of بدان in the second hemistich *T* has بر آن.

^۶ So in *N*; in the other copies there is no heading at all.

^۷ So correctly in *B*, *T*, *M*, and *W* 'a drug in the market'; *A*, *E*, and *N* substitute a silly گشاد.

^۸ The موجب in *N* is a mere oversight.

^۹ So correctly in *T*, *A*, and *N*, agreeing with v. 2406 (see note 6 on p. ۲۳۸); *M* and *W* substitute here, as there, the weak باتش; *E* does the same here; *B* بدین آشت لاجرم آتش. *W* has besides سوختم and بفروختم with God as subject.

همان^۱ عنبر و عود و کافور و مشک فرو ریخت بر گونه خاك خشك
 همبدا چونان كه^۲ بخريده بود زر و گوهر و جامه نابسود
 چو همسنگها^۳ دادش آن نيكبخت فرود آمد آنكه ز فبروزه تخت
 بمالك چنين گفت كای كامران تو ای پاكدل مرد روشن روان^۴
 سپردم ترا مال و آن^۵ تاج و تخت بروكت جوان باد همواره بخت^۶
 دست دراز كردن مالك بر تاج يوسف و خشك شدن همی وجود
 او و باز بدعاء يوسف عليه
 السلام خوب شدن و گذشت نمودن از مبلغ بيع^۷
 2820 شنیدم كه شد دست مالك دراز بزرينه تاج مكلل فراز^۷

^۱ *E* has همه, as in the second hemistich of v. 2813. Instead of فرو ریخت in the second hemistich *T* reads فرو هشت. *W* has a silly بر لونه بر هشت خاك خشك.

^۲ *M* and *W* چندان; *E* چونكه بخريده, and in the second hemistich زر و جامه (fresh, untouched) is thus explained in the Ganj-nâma, f. 152 b, l. 4 sq.: چیزی نورا گویند كه دست زده نشده باشد از هر چه باشد, and the following baits of the Shâhnâma quoted:

سپهد پذیرفت ازو آنچه بود ز دینار و از گوهر نابسود
 مر اورا یکی گاو با بچه بود هنوزش بچه خرد بُد نابسود
 and
 a third bait, given there (with the same جامه نابسود as in our text), is identical with the quotation in Vullers, Lexicon, ii. p. 1262^b. In *T*, *A*, and *N* this verse is wanting.

^۳ *A*, *E*, and *N* چو همسنگ او. Instead of دادش آن *M* and *W* read داده بُد, and in the second hemistich فزون آن كه آن بر بها تاج و تخت. *T* has in the second hemistich آنكه for آن دم; *A* and *N* substitute اندر آمد آخ.

^۴ So best in *T*. *B*, *M*, and *W* have another كه for تو, in which case it would be almost better to read with *E* and *N* كای كامران for آن كامران; *E* has besides كه باد این ترا مرد روشن روان in the second hemistich.

^۵ *B* و این. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۶ So in *A*, where, however, this heading is less befittingly placed after v. 2820; in the other copies the text runs on without interruption.

^۷ This reading of *T* and *N* seems the original one, of which the various other

بدو گفت یوسف که این تاج زر ده از بیهشی بر گرفتم ز سر
 2805 ولیکن بکردم دمی^۱ بنده وار سجود خداوند درو دگر
 گراز تارکم ناچ نگرفتمی بسجده درون^۲ من بماشفتمی
 ببفتادی از تارکم بی گمان بمن بر شدی مرترا دل گران
 سجود درازم بدان بود ناز که کردم همی شکر یزدان دراز^۳
 که همچون منی را چنین^۴ مستمند غریب و ذلیل و حزین و نزنند
 2810 بها داد چندانکه صد هوشیار^۵ ندانند کردن مرا ورا شمار
 چو بشنید از وی عزیز این^۶ سخن زد اندر دلش خرمی بیخ و بن
 دل پاک وی شد بدانگونه^۷ شاد که آن تاج خود بر سر وی نهاد
 بس از^۸ خازنان خواستش سبیم وزر همان سرخ یاقوت و لعل و گهر
 همان دق مصری و دبای روم که همچون بهاری بدش نقش و بوم^۹

^۱ *B* (a reading clearly presupposing the two verses omitted here).

^۲ *W* and *M* اندرون (سجده *M*).

^۳ So *B* and *T*; the other copies برابر.

^۴ که چون من اسیر (or اسیر و) چنین *B*. The second hemistich is according to *B*, *M*, and *W*. *T* has ذلیل و غریب الخ: *E*, *A*, and *N* ذلیل و غریب الخ.

^۵ *B* has a strange شهریار (probably misspelt for صد) شد, and in the second hemistich مرا ورا for مرا آنرا; *W* has also آنرا کسی کردن آنرا شمار.

^۶ *A* and *N* آن: *M* and *W* سخن چو بشنید آن هوشیار این سخن.

^۷ بدینگونه *B*.

^۸ *M* and *W* هم از *E* has خازنان for خادمان; and in the second hemistich همان سرخ یاقوت با لعل و گهر, which is unmetrical and to be changed either into همان سرخ, or into دُر و لعل و گهر, according to the reading of *M* and *W*; only in *B* an unbecoming یاقوت has been substituted for سرخ یاقوت.

^۹ که همچون بهای (بهاری) بُد از نقش و بوم *B*. On دق compare note ۱ on p. ۲۷۲, and on بوم note ۱۰ on pp. ۲۴۹ and ۲۷۵; in *M* and *W* this verse is wrongly put before v. 2813.

بدان تا بخواند دعا اندکی	بیوسف شفاعت کن اکنون یکی
که بیکار شد مرا نیم تن	مگر خود بکار آید ^۱ این دست من
دل پاک یوسف بیازرده ام	مرا این نشان بس که بد کرده ام
سخنهای خواهش فراوان براند	عزیز اندر آن کار خیره ^۲ بماند
چو دید آن تباهی بدان دست مرد ^۳	۲۸۳۵ بیوسف زهر در بسی لایه کرد
زدادار خود دست او را بخواه ^۴	که حتی دعا کن برین پرگناه
شود هم بدانسان که بود از نخست	مگر ^۵ شاد گردد بدست درست
دعا کرد با خویشان در نهان	بخشود ^۶ یوسف هم اندر زمان
باجلال خویش و بنعمای خویش	چنین گفت الهی بالای خویش
چنان کن مرا ورا که بود از نخست	۲۸۴۰ که این ^۷ بنده را دست گردان درست

^۱ *B* اگر باز کار آید, with v. 2833 as apodosis (which gives an unlogical idea); *M* and *W* مگر باز آید بمن دست من. *E* reads in the second hemistich که بیکارم امروز من نیم تن.

^۲ So *B*, *M*, and *W*; the other copies حیران. Instead of براند (in *B*, *E*, *A*, and *N*), *T*, *M*, and *W* read بخواند.

^۳ So in *T*, *E*, *M*, and *W* (in the last two دیدش for دید آن); in *B*, *A*, and *N* مَرَد is substituted for مَرْد.

^۴ So *M* and *W* (except that in *W* بیگناه is substituted for پرگناه). The same unbefitting بیگناه appears in the reading of *B* and *E*, بدین بیگناه. The second hemistich runs thus in *B* and *E*: زدادآور خویش او را بخواه; *T* has an entirely different wording:

که ای گلشن حسن و خورشید چاه بخشای بر مالک و عذر خواه

In *A* and *N* this verse is wanting.

^۵ *T* بگو. The copyist of *B* has by oversight jumped from the first hemistich of this verse to the second of v. 2840 and substituted that for the proper one (the rhyme being identical in both verses), so that vv. 2838 and 2839 are entirely wanting there.

^۶ Or بخشید, as in *T*, *A*, *E*, and *N*; the last three copies have besides هم اندر بوی در, and بر خویشان for بر خویشان.

^۷ *A* and *N* چنان. In the second hemistich *E* has چنین for چنان, and *T* چنان نیز for چنان کن مرا.

که برگیرد از تارک آن پسر	نهد بر سر تخت وزر ^۱ و گهر
نیامد خدای جهانرا پسند	جزا یافت آن مرد نا هوشمند ^۲
بفرمان یزدان شدش خشک دست	ز جُنُبش همه استخوانش ببست ^۳
بیکسان ^۴ فرو ماند خشک و دراز	ندانست چاره که کردیش باز
2825 فرو ماند وعاجز شد از کار خویش	بترسید از آن خیره ^۵ کردار خویش
پشیمان شدش دل چو دید آنچنان ^۶	بخاک اندر افتاد چون بیهشان
بنالید و بگریست وزاری نمود	فراوان غم و سوگواری نمود
بدستور شه گفت کای ^۷ نیکبخت	نه تاجم بکار آید اکنون نه تخت
نباید مرا زین بها هیچ چیز	مرا این نیرزد کنون یک بشیز ^۸
2830 بتو باز دادم همه مال تو	که بادا همایون همه فال تو

versions are mere corruptions on account of the Arabic word مُكَلَّل (adorned with jewels) not being understood by the copyists. *M*, *W*, and *E* read تاج مَلِك; *B* سرفراز; *B* بدن تاج زرین ملکت فرزاز; *B* سرفراز. In *A* this verse is wanting.

¹ *E* نهد بر سرش تاج زر الخ.

² So in *M*, *W*, *A*, and *N*. *T* has an ironical هوشمند. In *B* and *E* this verse is wanting.

³ So *N*, *E*, *B* (except the weak می in the last two for همه), and *A*; *T* reads زیمش همه استخوانها شکست. In *M* and *W* this verse is wanting.

⁴ *B* (where this verse is put after the next) بدانسان; *A* بیک شان; *M* and *W* که گردش باز; and in the second hemistich شدش خشک هماندم دراز. *T* has که گیرش باز; *T* که کردیش باز.

⁵ *A* and *N* تیره; *M* and *W* زار خویش.

⁶ So *B*, *E*, *M*, and *W* (except in the last two for نشان); the other copies read پشیمان شد از دل چو دیدش چنان.

⁷ *E* بدستور شد گفت الخ; *T* بدستور گفتش که ای.

⁸ *B* نباید ازین بر بها هیچ چیز. مرا این نیرزد یکی بیشه نیز. (according to others بشیز), 'a very small or a bad coin,' is thus explained in Ganj-nâma, f. 38 b: چهارم حصّه از دانه بود و در آدات (آدات الفضل) آورده که: درم گم وزن را گویند و بعضی درم مغشوش را خوانند که در خرید و فروخت رواج دارد و در حل لغات مرقومست که زر برنجی را نامند.

کسی کو بحکم ادب ننگرد سرانجام تیمار و کیفر^۱ برد
 چو مالک ادب را نفرمود کار ازو بستد آن مال را کردگار^۲
 2855 عزیز همایون فرخنده فال بسوی خزینة^۳ فرستاد مال
 زمیدان سوی کاخ شد شاهوار ابا یوسف پاک پرهیزگار
 آوردن عزیز یوسف را نزد زلیخا و بدست او
 سبردن و تتمه داستان^۴

بنزد زلیخا شد اندر زمان بدو گفت سرتا بسر داستان
 هر آن سرگذشتی کجا رفته بود بگوش زلیخا فرو خواند زود

B corrupted into شمار (را) ; the other copies have contracted these two verses into one, viz. :

چنین (بدو *M* and *W*) گفت هجده درم بُد شمار
 بشد شاد و خشنود با کامگار (و خرم دل و کامگار *T*)

M and *W* have the second hemistich in this wording استد نیز ازو شد گرانمایه کار. On کامگار (= مراد دهنده, i.e. 'Aziz, in the adopted text), see note 1 on p. 171.

^۱ کیفر = مکافات بدی, see *Ganjnāma*, fol. 133 b, l. 2 sq., where these two baits of the *Shāhnāma* are quoted :

نگر تا چه گفتست مرد خرد که هر کس که بد کرد کیفر برد
 کسی کو فرمان ما بگذرد بفرجام از آن کار کیفر برد
 سنگی که بر سر کنگره قلعه نهند (۱) other meanings of the word given here are
 پشیمانی (۲). تا چون غنیم قصد گرفتن قلعه کند آن سنگرا بر سر او بیندازند
 as in this bait of the *Shāhnāma* :

بقیصر بگوی ار نداری خرد زرای تو مغز تو کیفر برد
 (3) *حیف*, according to the *مدار الفضل*, which quotes the following verse of the *Shāhnāma* :

که چون بچم شیر را پروری چو دندان کند تیز کیفر بری
 (4) *حسرت*. Instead of *کیفر* *T*, *A*, *E*, and *N* read *نهر آب*.

^۲ So *B* ; all the other copies read *بیشمار*.

^۳ So *B* ; *T*, *A*, *E*, and *N* *خزانه*. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۴ So *T*. *N* *آگاه نمودن عزیز زلیخا را از خریدن یوسف علیه السلام* ; in the other copies the text goes on without interruption, except in *A*, where after the next verse the usual interval is found.

چو یوسف باخلاص کرد آن^۱ دعا
 بفرومان یزدان فیروزگر
 ببوسید مالک دو صد ره زمین
 فرو ماند رتبان زیوسف چنان^۳
 چنان مهربان گشت بر وی دلش^{۲۸۴۵}
 بمالک چنین گفت کای بر هنر
 بخواه اشترازا و بر بار کن
 بدو گفت مالک بجان عزیز
 حرام است بر من کم و بیش این^۸
 بدو گفت پس گر^۹ نخواهی تو سود^{۲۸۵۰}
 بدو گفت بُد مایه هژده درم
 ستد مرد هژده درم زان شمار
 شد آن حاجتش هم بساعت روا
 شد آن دست هم در زمان کارگر
 بر آن بر هنر^۲ یوسف پاکدین
 که لرزیده شد در تنش پاک جان
 که گفتی همه کام شد حاصلش^۴
 ترا دادم این مال و زر و گهر
 نه یکباره خود را زبان کارکن
 که من ننگرم سوی این^۷ مال نیز
 گواه منست آسمان و زمین
 نباشد کم از مایه مایه چه بود
 نخواهم جز آن ذره بیش و کم
 بشد شاد و خشنود با کامگار^{۱۰}

^۱ شد آن *M*, *W*, and *E* for شده in the second hemistich. این *M*, *W*, and *E*.

^۲ *B* برهنر (by the side of).

^۳ *B* فرو ماند از آن کار یوسف چنان, to which reading only *Mâlik* could be taken as subject; *T* has in the second hemistich استخوان.

^۴ So *T*, *A*, *E*, and *N*: *B* همگلش که بُد در ازل همگلش *M* and *W* (without a rhyme) که گفتی که بودست (بودند *W*) جان و دلش.

^۵ *M*, *W*, *E*, *A*, and *N* در.

^۶ So *A*, *E*, and *N*: *B*, *M*, and *W* در بار کن *T*. In the second hemistich *M* and *W* read سبکبار خود را سبکبار کن.

^۷ *B* آن; in the first hemistich *A* and *N* have خورد قَسَم instead of بدو گفت.

^۸ *B* ازین. Instead of منست in the second hemistich *M*, *W*, and *E* read منند.

^۹ بدو گفت یوسف (!) نخواهی تو *E*; پس گر نباشد سود *A* and *N*; گر پس *B* نباشد کم از مایه (!) که بود *T*; کم از مایه (!) و آنچه بود *E*; مایه ات ز آنچه بود.

^{۱۰} So *B* and *E* in two verses (*E* reads in the beginning of v. 2851 چنین گفت) *is in* زان شمار; با کام یار and چو بستاند هجده الحج 2852 and in v. 2852 کان مایه الحج

همی بوی شیرآمدش از دهن تنش بود نازک چو برگ سمن^۱
همی تافت از چهر وی فرهی^۲ خجل بود ازو ماه و سرو سهی

the narrative. The boy was three years old, when Jacob entrusted him to his sister's care, see vv. 947 and 958; he remained in his aunt's house two years, see v. 996, and, thanks to her pious fraud, two years more, see vv. 1079-1081; one year lapsed between his first and his second dream, see v. 1218, and one year again between his second and his third dream, see v. 1237; that makes altogether nine years and probably some months more, and leaves less than one year between the time of the third dream and that of Joseph's appearance in the slave-market in Egypt. *M*, *W*, and *T* substitute گوهر for کودک in the first hemistich, and have in the second, according to *M* and *W*, که از دبدنش دیده را نور بود, according to *T* که بُد دیدنش خلق را جمله سود. In *A* and *N* this verse is wanting; but all five copies insert a new verse after 2869, which fixes Joseph's age at *seven*, viz.:

شنیدم کش آنروز بُد هفت سال چو سرو روان بود با خط و خال

or, as the second hemistich runs in *M* and *W*, ولیکن چو سروی بُدش شاخ و بال (or rather یال, see note 4 on p. ۹۳); the same age of *seven* is given in Schlechta-Wssehrd's translation. It is not impossible that both versions are genuine; Firdausi may, in his first sketch of the poem, have forgotten his own calculation as to the previous dates, and afterwards corrected the statement in accordance with them.

^۱ *M* and *W*, where this verse is placed before v. 2867, read چو سرو و سمن.

^۲ فرهی = شکوه داشتن, see Ganjnâma, f. 119 b, l. 7 sq., where these baits of the Shâhnâma are quoted:

چه است آن ده و دو درخت سهی که تازه است و شاداب و با فرهی

(comp. the same verse with a somewhat different wording in Spiegel's Chrest. Pers., p. 41, second bait):

همیشه بپیروزی و فرهی کلاه بزرگی و تاج مهی

and نباید که یابند خود آگهی ازین نامداران با فرهی

B substitutes فرهی for فرهی. *A* and *N* همی تافت از چهر فرهی. *M* and *W* همی بود از چهر الخ. The second hemistich is according to *B*, *M*, *W*, and *E*; جبینش مه و قد چو الخ. *T* reads جمالش مه و قد چو سرو سهی.

دلتش نامۀ خیرگی خوانده بود ^۱	زلیخا زمانی فرو مانده بود
که ای برهنر جفت ^۲ قریح نهاد	۲۸۶۰ چنین گفت بس مرد با دین و داد
که بس خورویست و بس نیکراه	مرا این را ^۳ همی داشت باید نگاه
کزینسان ندیدست کس آدمی	بجایش ^۴ کرامت کن و مردمی
مگر سوی ما باشدش برگ و بار	درختیست ^۵ این قریح و نامدار
هگرز ^۶ از دل و دیده نگذاشتن	چو فرزند باید همی داشتن
نگهدارش از آفت روزگار	۲۸۶۵ سپردم ترا این ^۷ شکفته بهار
که همتا ندیدش بزیر سپهر	بذیرفت ویرا زلیخا بمهر ^۸
که بشنیدم آن روز ده ساله بود ^۹	یکی کودک پاک بُد نابسود

^۱ So correctly *M* and *W* in *two* verses; *B*, *E*, and *T* contract them into *one*, by substituting for the second hemistich of v. 2858 that of v. 2859, with or without modifications, but the absence of a proper rhyme in all three clearly betrays the mistake. In *A* and *N* verses 2858-2863 are wanting.

^۲ *T* has by mistake again *مرد* for *جفت*.

^۳ *M* and *W* *مرا* *اورا*. Instead of *نیکراه* (*B*) at the end of the second hemistich the other copies have *نیکخواه*.

^۴ *T* *بحالش*. *E* has in the second hemistich *کس از آدمی*.

^۵ *E* *مگر*; *E* *بپی* *سود* *ما* *بایدش* *البح*, and in the second hemistich *درخت است*. After this verse *M* inserts the first half of v. 21 of *Sûrah XII* *وقال آلذی اشتراه . . . و كذلك مکنا*.

^۶ *هگرز*, a transposition of *هرگز*; *T*, *A*, and *N* have *نگذاشتن*. Instead of *همی* in the first hemistich *A* and *N* read *نگهداشتن*. *E* substitutes, against the context, for *باید* with the infinitive the historical tense, viz.:

چو فرزند اورا همی داشتند همی از دل و دیده نگذاشتند

After this verse, which is wanting in *M* and *W*, and is placed after v. 2865 in *A* and *N*, there is an interval without heading in *E*.

^۷ *A* and *N* *من این نو*; *E* *بتو آن*; *T* *بتو این*.

^۸ *T* *بچهر* (?). Instead of *ندیدش* in the second hemistich (as *B* has) the other copies read *نبودش*.

^۹ So in *B* and *E* (except that the latter has in the beginning *که بشنیدم*), fixing Joseph's age at *ten*, which is in full agreement with all the previous dates given in

2870 زلیخا بدیدار وی شاد بود
 که چون ماه و چون سرو و شمشاد بود^۱
 نبودی جز از چهر^۲ وی شاد کام
 نخوردی بی او هیچ وقتی طعام
 مراورا ز صد رنگ^۳ دیبا برید
 قصب بهر آن نخل زیبا برید
 برومی و مصری^۴ همی داشتش
 ز دیده یکی لحّت نگذاشتش
 و گرنیز خادم بُد اورا هزار
 همیدون برستار بُد بیشمار
 2875 بکس یکزمان استوارش نبود
 بجز خود کسی گوشدارش نبود^۵

for که چون مهر *W* has instead of شمشاد سرو آزاد *B*, *M*, and *E* have *M* and *W* substitute besides شد for بُود in both hemistichs. After this verse there follows in all copies another one, which is, however, so corrupted, that it cannot with propriety be included in the text, viz.:

همی داشتش چون تن (دل *B*) و جان عزیز (هچو جان عزیز *E*)
 بهر (زهر *A* and *N*) گونه بستاه (?) بستاخ *E* and *N* و هرگونه چیز
 Instead of the unintelligible بستاه or بستاخ *A* has an equally mysterious word *دستان* (?). *دستان* (*دستان* *M* and *W*), for which on the margin *نقّاح* (apple) is substituted, and *M* and *W* *دستان* (?). In *T* the verse runs thus:

بهرگونه نسج (?) و هرگونه چیز بر آراست بر قامتش جمله نیز
 2 *B* مهر. This verse is found in *B*, *M*, *W*, and *E* only.
 3 *B* گونہ. *E* بصد رنگ جامه. The second hemistich is according to *T* (except همه خیز رومی و *N*); equally reasonable are the wording of *N* and *W* زیبا برید *M* and *W* زیبا برید *B*, and *E* are unintelligible, viz. زیبا برید. *B* and *E* زیبا برید. After this verse *B* and *E* again insert a new one, which, like many in this chapter, is somewhat corrupted and unsatisfactory both in wording and meaning, viz.:

سزاوار او مصری (مصری و *E*) زّر باف
 درو تافته (کافته *E*) زّر سرخ از گزاف

4 *B* بدیبای مصری *T* as noun مصری and رومی. In *B* this verse is wanting. The second hemistich is according to *E*, as better fitting into the age of ten years, than the reading of the other copies زانوش زمانی زانوش. *A* and *N* have داشتی همی نگذاشتی without the suffix.

5 So *B* and *E*; the other copies read (کارش *A* and *N*) بجز خود شب و روز یارش. In *B* this and the following verse are transposed. On استوار comp. note 1, p. ۸۰, and also vv. 828, 921, 963, and 1349.

بیگسان بُد^۱ آغاز و انجام او بجز درد و ناله نَبُد کام او
 نیاسود یکساعت از درد ورنج بدین داستان آمدش سال پنجم^۲
 رسیدن یوسف علیه السلام بحدّ بلوغ^۳
 چو شد بانزده^۴ ساله یوسف بداد دگر گونه گشتش سرشت و نهاد
 چنان دان که بالغ شد و مرد شد بتاج کیان سخت در خورد شد^۵
 ۲۹۰۰ چو خواب همایون فرخ بدید ستاره سر بخت^۶ وی بر کشید
 از آن شکل و آنسان و آئین^۷ بگشت نکویش زاندازه بیرون گذشت
 زهر درج تمکین فراوان^۸ بیافت برو اختر نیکبختی بتافت
 ازو کامرانتر بُد بر زمی کسی دیگر از گوهر آدمی^۹
 زهر علم کرد ایزدش بهره‌ور رسانیدش ایزد بگنج و گهر
 ۲۹۰۵ بهر کار قادر خداست و بس ندارد بدین^{۱۰} هر کسی دسترس

^۱ بیک حال *T*.

^۲ So in *B*, in complete agreement with the statement above in v. 2867 and note thereto; the other copies read:

مر اورا نه خواب و نه خورد و نه هال (حال) (corrected as usual from حال)
 بر آمد برین داستان هفت سال

^۳ So *N*; *T*: چهارده ساله شدن یوسف و جدا کردن جای خواب خود را; in *M* and *W* (in the latter after v. 2898) part of the second half of v. 21 of Sûrah XII is inserted, from من تأویل الاحادیث to لِيُؤسَفَ (وَكذلك مَكَّنّا لِيُؤسَفَ) في الارض. In the other copies there is no heading at all.

^۴ So *B*, consistently with what precedes; the other copies چهارده.

^۵ This verse is wanting in *B*.

^۶ *T* and *E* تخت. In *N* this verse is wanting.

^۷ *E* نکوئی; *M* and *W* (in the second hemistich) از آن شکل و آئین و آنسان. Instead of بیرون in the second hemistich *T*, *E*, *A*, and *N* read و آن شان. *M* and *W* زاندازه سر; اندر.

^۸ So best in *T*; *M*, *W*, *A*, and *N* زهر در تمکین فراوان; *B* زهر در فراوانش تمکین; زهر در فراوان چو تمکین *E*.

^۹ *N* آدمین and زمین.

^{۱۰} *M* and *W* برین.

چه نالی و چندین بلا^۱ توجیست^۱ چنین زاری و گریه از بهر کیست
 گراز بهر مامست این درد و غم من از مادرت نیستم هیچ کم^۲
 ز مادر مرا بر تو بیش است مهر نباشد کسم چون^۳ تو زیر سبهر
 2890 و راز بهر بابست این درد و تاب^۴ عزیزت بسی مهربانتر زیاب
 زهر مهتر اورا^۵ تو نامیتری زفرزند بر وی کرامیتری
 بس این ناله زار^۶ چندین جراست غریبیدن و درد خوردن کراست
 زلیخا بری^۷ پیکر مهربان همی گفت با وی چنین هر زمان
 همی کرد نیرنگهای فریب^۸ که یوسف مگر گبرد از غم شکیب
 2895 نمیداشت گفتار او هیچ سود که یوسف همه وقت یکحال^۹ بود

substitute ناله for ناله و گریه, and *T* has besides یکی for بکن. *E* reads من از مادرت (without a rhyme) مکن ساعتی ناله و درد و غم; the reading of *B* is identical with that of the second hemistich of v. 2888 in the other copies.

¹ چه نالی و چندین ناله زجیست *B*. In the second hemistich *B*, *M*, and *W* substitute زاری و گریه for ناله و زاری.

² So in all copies except *B*, which reads here کم, see note 10 on preceding page. In *T*, *A*, *N*, and *E* this and the following verse are placed after v. 2891.

³ نباشد چو تو کس بزیر سبهر *B*; جز تو *M* and *W*.

⁴ ای دُر ناب *T*.

⁵ *B* تو نامیتری instead of تو انتری; *A*, *N*, and *E* have زمهرش و برا *B*, which gives no rhyme with کرامیتری; for that reason *N* substitutes in the second hemistich کلانتری (!).

⁶ ناله و نوحه *T*, *A*, *E*, and *N*; زاری و ناله *B*, *M* and *W*.

⁷ The reading of *B* بُت پیکر with the unavoidable Idâfah between بُت and پیکر is inadmissible. *E* زلیخا برین پیکر پیکران.

⁸ *A* and *N* نیرنگها و فریب. Instead of شکیب in the second hemistich *B* has نهیب. In *M* and *W* this verse is wanting.

⁹ So *B*; *T* همه گه بیک حال; *M* and *W* همه گه بدان حال; *A* and *N* همیشه. که یوسف همی تنگ احوال بود *E*; بیک حال.

یکی جای یوسف بروز و بشب	یکی جای آن دلبرِ نوش لب
چو بالغ شد آن تازه ^۱ سرو روان	زلیخا تبه کرد آئین و سان
چنان بود تقدیر حکم ^۲ خدای	که شد بای مهر زلیخا زجای
دلش باز گشت از ره باوری ^۳	دگر گونه شد مرد را داوری
از آن ^۴ پس که دیدش بچشم پسر	دگر گشت حالش تبه شد نظر
یوسف برش عشق معشوق خاست	ورا یار و همخواب ^۵ خویش خواست

^۱ So best in *T*, of which زاد in *B*, زاده in *A*, *E*, and *N*, and آزاد in *M* and *W* seem mere corruptions. Instead of کرد (*B* and *N*) in the second hemistich *M*, *W*, *E*, and *A* read گردش with the pleonastic pronoun, and *T* گشتش. *T* has besides, just as *E* and *N*, شان instead of سان. In *B*, *M*, and *W* this verse is placed after the following one.

^۲ تقدیر یزدان خدای (!) *B*; تقدیر و حکم *T*.

^۳ *B*, *M*, and *W* substitute مادری for باوری, a kind of explanatory gloss. *B* alone repeats مادری in the second hemistich, which gives no rhyme.

^۴ *M* and *W* ازین. In the second hemistich *B* has حال و تبه. Instead of تبه *A* and *N* read بتر. Instead of نظر *M* and *W* have دگر. In *T* the order of vv. 2919 and 2920 is inverted.

^۵ So best in *T*; *B*, *M*, *W*, and *E* یار و معشوق^۵; *A* and *N* معشوق^۵. The continuation of the story of Joseph, from his arrival in Egypt (see note 4 on p. ۲۵۱), to his admission into the house of the 'Azîz or Grandvizier in Jâmî's and Nâzim's epopees, differs in many essential points from Firdausî's narrative. Jâmî relates, how the king of Egypt himself hears by rumour of the arrival of an exceedingly beautiful Hebrew slave, and dispatches his Grandvizier to Mâlik, with the request to bring Joseph into his royal presence. Mâlik complies with this order, after having caused Joseph to bathe in the Nile. Of the fine trait of almost maidenly bashfulness and chastity in the boy which is so well worked out by Firdausî, there is no trace in Jâmî. Whilst Joseph is standing before the king's kiosk, Zalikhâ, the Grandvizier's wife, passes by and recognises in him the beautiful image of her early dreams. Three times (as told in previous chapters of Jâmî's mathnawî) she had seen in sleep, when still a young princess in the palace of her father Taimûs, the king of Maghrib, the vision of a youth of fascinating charms, and fallen desperately in love with him. The third time his image appeared to her, she had asked him for his name and abode, and received as answer the words (to be verified in the future, but rather misleading for the present) عزیز مصر و مصرم

ولیک ^۱ اکثر الناس لا يعلمون	خدايست قادر بکار اندرون
بمردی رسید آن سپهر جمال	بلاغت گرفت آن ^۲ درخت کمال
ابا علم بسیار فرمانش داد	جهاندار علم فراوانش داد
که جز خوب کاری ندارد روا	نکر چون ^۳ کند آن کسی را جزا
بخوان از کلام خدای جهان ^۴	۲۹۱۰ اگر باورت نیست این داستان
زیش زلیخا بشب جای خواب	جدا کرد بس یوسف زرف یاب ^۵
بسختی همی گشت همداستان	اگرچه زلیخا بدان داستان ^۶
که همپهلوی یوسفش بود ^۷ جای	ولیکن هم آخر چنان کرد رای
که خدمتگر هر دو بُد درج و بخت	نهادند هم پهلوی هم ^۸ دو تخت
برنگ بهار و باورنگ ماه	۲۹۱۵ بر افراز هر تخت شاهانه گاه

^۱ *T* ولیکن of *A* does not fit into the metre; the quotation (وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ) is the last part of the second half of v. 21 of Sûrah XII.

^۲ *M* and *W* از. In the second hemistich *E* has این for آن; *T* جلال for جمال.

^۳ So *B*; the other copies have نکوئی. In *M* and *W* the wording differs besides considerably, viz.:

نکوئی ببیند کسی از خدای که جز نیکخواهی (*W* ندارد ردای (*W* روای)

^۴ After this verse *N* has a new heading: صفت خواب کردن یوسف علیه السلام; and *M* inserts the last part of the second half of v. 21 of Sûrah XII from (already quoted in v. 2906 of the text itself), together with v. 22 to تَجْزِي الْمُحْسِنِينَ. In *T* a new heading follows after the next verse, viz.: (see a similar one in *N* and *B* further down after v. 2918); in *E* there is a mere interval; in the other copies the text runs on without interruption.

^۵ So *B*, *M*, and *W*; the other copies have کامیاب.

^۶ *M* and *W* زلیخا بدینسان نمیخواست آن.

^۷ So all copies except *B*, which has again کرد.

^۸ So *M* and *W*; *T* and *E* هر; *B* تخت (!) نزد هم نهادند پهلوی هم, and in the second hemistich *T* reads که هم خدمت هر دو بودند (!) بخت. Instead of درج *T* reads کام. In *A* and *N* this verse is wanting.

^۹ *A* and *N* یکه; *M* and *W* آن. In the second hemistich *A* and *N* read بهاری. *T* has شاه instead of ماه. *B* بهار و بفرهنگ; باورنگ

یکی آتش اندر دلش بر فروخت که شرمش بدان آتش دل بسوخت^۳
 شد از عشق یوسف چنان نا شکیب^۴ که چون گهرنا شد ورا سرخ سیب

خدا در چشمه ماهی آفریدست جز اینجا چشمه در ماهی که ددست
 برخسارش که مه را داشت دلتنگ فتاده خالهای آسمان رنگ
 دهان تنگس از راه تعقل چو چشم بللی بر چهره گل
 لب از بس نازک و شفاف بودش نمی خندید و دندان می نمودش
 دو پستانش دو نازکبرگ گلبوست که طفل دلبری پرورده بر اوست
 صبا گوئی سمن از طرف گلشن بمنزگان رفته بکجا کرده خرمن
 تنش با آنکه صافی تر ز آب است نمیگویم که بستانش حباب است
 سیه گیسوش چون در بر کشیدی نگه دیدی در آن موی سعیدی الخ

Zalikhâ's inability to keep her secret to herself is accounted for in this way (f. 33^b, ll. 3 and 4 and last two lines):

نمی آید زعاشق رازداری چه میداند کبوتر بازداری
 توان راز محبت را نهان داشت نهان گر برق در خرمن توان داشت
 زلیخا نو نبار بی قراری نیک ظرف شراب رازداری
 خمال صورت خوابی چنان داشت که شب بر خویش می بیجمید تا چاشت

Among the few minor differences in the two narratives of Jâmî and Nâzîm may be noted, that in the version of the latter 'Azîz himself sends a marriage-offer to Zalikhâ in a letter addressed to her royal father, after having seen this far-famed beauty in a dream (f. 44^b, ll. 8 and 9):

یکی شب دیده بود این خواب صادق که از مغرب مه (مهی) read چون شمع مسرق
 خرامش کرد تا بزم حضورش فضای مصر شد روشن ز نورش الخ

that Joseph's bath in the Nile precedes the dispatch of 'Azîz to Mâlik by order of the king, and that Zalikhâ sees Joseph at the royal kiosk not by mere accident, whilst passing, but watches him from afar after hearing of the beautiful slave's arrival, and recognises in him the ideal of her longing. By the way, Nâzîm (following Abulfeda in his *Historia anteislamica*, ed. Fleischer, p. 28, the تأریخ گزیده, and other historical works) calls the king of Egypt himself Rayyân bin Abulwalîd, whereas Firdausî gives this name to 'Azîz.

[For notes ³ and ⁴ see next page.]

عاشق شدن زلیخا بر یوسف یعقوب علیهما السلام^۱
بدانسان زلیخا برو^۲ فتنه گشت کز اندازه عشقش بسی درگذشت

Her yearning for this hero of her dreams induces her father to open negotiations with the then 'Azîz of Egypt, the marriage is arranged between him and Zalîkhâ, but when she comes face to face with her intended husband, she recognises her fatal mistake, and only the assurance given to her by a سروش, that her marriage with the Grandvizier and her dwelling in Egypt is the only means to procure for her in future a meeting with the real image of her dreams, and that, moreover, her husband will never claim his marital rights (an allusion to the statement in Genesis xxxix. 1, that Potiphar was a eunuch), makes her willing to contract the marriage. In the slave-market it is again Zalîkhâ herself who bids for Joseph, and prevails upon her husband to intercede with the king on her behalf and to obtain his consent for her own purchase of the boy, which is done. Here again the highly dramatic scene in the market-place, which Firdausî has elaborated with such a grand poetical power, is reduced to a few commonplace lines; much more extensive, on the other hand, is the description Jâmî gives of the costly presents Zalîkhâ lavishes on Joseph, the dainties she feeds him with, and the loving care with which she fulfils his childlike desires, especially in granting him his wish to roam about as shepherd among the flocks. Nâzîm follows Jâmî (whom he quotes several times, for instance, on f. 27^a, l. 5, in India Off. 184) in the details of Zalîkhâ's earlier life (inserted, as there, within the story of Joseph and his brothers, ff. 27^a–62^a), her three visions of Joseph, her confidential communication to her nurse after the first, the fettering of her feet by her father's order after the second, in consequence of her love-madness, etc., so closely, both in substance and wording, with the usual exaggeration of the latter, that this portion of his mathnawî appears to be a mere paraphrase of Jâmî's poem; even the name of Zalîkhâ's father, the king of Maghrib, is the same (f. 27^a, l. 8), ملک طیموس بن طارم خطابش; and so is the answer to her inquiry about the name and abode of Joseph (f. 42^b, l. 1); عزیز مصر و نامم عزیزست. A somewhat novel feature is that the fame of Zalîkhâ's beauty spreads abroad already when she is only seven years old (f. 28^a, l. 1):

ز عمرش سال هفتم چون شرف یافت بهفت اقلیم ماه شهرتش تافت

Specimens of the manner in which Nâzîm describes the charms of his heroine are the following baits (culled from f. 28^b sq.):

دو چشمش چشمه ناز و کرشمه زمزگان ماهیان بر کرد چشمه

[For notes ¹ and ² see p. ۲۹۶.]

2935 فرو مانده بُد خیره در^۱ کار خویش ندانست جُستن همی چار خویش
همی گفت با خسته دل روز و شب که ای دل عجب شغلی آمد عجب^۲
درین شغل چون بایداری کنی مرا چون درین درد یاری کنی^۳
ایا دل ترا روز آرام شد^۴ ز تو خرمی شد زمن کام شد
ترا عشق یوسف گرفتار کرد فروزنده روزت شب تار کرد
2940 ایا کاشکی^۵ مالک دعر هیچ نکردی سویی مصر هرگز بسیج
نیاوردی این^۶ لاله رخ بنده را نبردی زمن شادی و خنده را
از آنکه که شو^۷ی من اینرا^۷ خرید چنان است در طالع من پدید
که از عشق در مصر پیدا شوم میان زن و مرد رسوا شوم^۸
بر آید بهر انجمن نام من زن و مرد گیرند^۹ اندر دهن
2945 مرا سر زنش باشد از هر کسی سخن گویدم هر زمانی بسی^{۱۰}

¹ *T* بر, and in the second hemistich *ندانست تیمار آزار خویش*. *B* reads, without a rhyme, *چاره=چار*; که جستن ندانست تدبیر خویش.

² So all copies except *B*, which reads in the first hemistich *همی گفت با دل چه* *همی گفت با دل چه شغلی* instead of the more emphatic *شغلی* (شغل *M* and *IV*).

³ *M* and *IV*:

بدینگونه چون بایداری کنون مرا اندرین شغل یاری کنون

⁴ *E* *ایا دل ترا روز و شب دام شد*.

⁵ *B* *ایا کاشک آن*; on *بسیج* see notes to vv. 293, 695, 1140, 1327, 2003, and 2313.

⁶ *T* آن. The second hemistich is according to *B*; the other copies, except *E*, read *نبردی زمن روز فرخنده را*. *E* has in the first hemistich *وار بنده* instead of *روز فرخنده*, and in the second *کار بنده را*.

⁷ *T* has again *آنها*; *A*, *E*, and *N* *او را*.

⁸ So in all copies except *B* and *T*. *B* substitutes *شیدا* for *پیدا* in the first, and *رسوا* for *پیدا* in the second hemistich. The same *شیدا* in the first hemistich is found in *T*.

⁹ So *A* and *N*; the other copies have simply *گیرند*, with the object *من* understood.

¹⁰ The reading of *A* and *N* *هر زمان هر کسی* gives no rhyme; still more unsatisfactory in spite of the rhyme is that of *E*, *هر زمان هر بسی*.

2925 دل شاد وی شد نرزد و حزین
 بر آمد بیکباره از خورد و خواب
 دلش زیر بار هوا بست^۵ شد
 بپالود^۷ از و صبر و آرام و هوش
 شدش^۸ لاله هم رنگ ز^۹ زده
 2930 چنان بیخ زد شاخ عشقش بجان
 نه با کس توانست گفتن همی
 اگر آشکارا همی کرد راز
 بترسید^{۱۰} کز رازش آگه شود
 وگر^{۱۱} همچنان داشت پنهان همی
 چو خیری^۱ شدش لاله و یاسمین
 ز دل آتش انگیخت وز دیده آب
 سر رشت^۲ صبرش از دست شد
 شدش بسته جان و دل و چشم و گوش
 دلش گشته آتش تن آتشکده
 که بر شد سر شاخ بر^۳ آسمان
 نشابست در دل نهفتن همی
 ند ابعن بُد از شوی گردن فراز
 بن و بیخ او از جهان بدرد
 بر آورد عشقش زن جان همی

¹ So in *B*, with which the heading of *N*, عاشق شدن زلیخا بر یوسف علیه السلام, (put there between vv. 2918 and 2919), agrees. In the other copies there is no interruption of the text here. In *A* there are repeated by mistake after v. 2921, vv. 2592-2597, see pp. ۲۵۷ and ۲۵۸ above.

² *T* بدان. Instead of بسی in the second hemistich *B* has the weaker همی.

³ This verse in *B*, *M*, and *W* only. ⁴ بی شکیب *T*.

⁵ According to Kazwî (ed. Wüstenfeld, i. p. ۲۸۳), there are three kinds of خیری, also called منشور (corresponding to our 'gillyflower'), the red, the yellow, and the white one; the one meant here must be the yellow one.

⁶ The reading of *E* بسته for بست spoils the rhyme with دست.

⁷ This verse in *B* only; صاف شدن here in the intransitive sense of پالودن; as in Nizâmî's Iskandarnâma, see Spiegel, Chrestom. Persica, p. 83, l. 6 ab infra sq.

⁸ This verse in *B*, *M*, and *W* only; *B* reads شده for شدش.

⁹ *B*, *M*, and *W* تا. Instead of بجان in the first hemistich *N* reads زجان.

¹⁰ So *M* and *W*; the other copies, except *T*, که ترسید کز; *T* که ترسیدی از. Instead of رازش *T*, *A*, and *N* have simply راز; instead of شود *M* and *W* read شوند. In the second hemistich *A* and *N* substitute بر کند for بدرد; *M* and *W* بر کنند.

¹¹ *M* and *W* اگر; *B* ورا. Instead of آورد in the second hemistich *A* and *E* have تن. *A* and *N* read و جان زن جان; آوردی.

خداوند اخبار ^۱ گوید درست	روایت چنین آمدست از نخست
۲۹۵۵ که یوسف چو بالغ شد و خاسته	چو بُتْخَانَه چین شد آراسته ^۲
عزیزش عزیز و نکو داشتی	دل و دیده یکسر برو داشتی
چو یوسف بنزدیک وی در شدی	زشادی رخس چون گل تر شدی ^۳
پسر خواندی اورا و بنواختی ^۴	بنزدیکی خویش بنشاختی
کسش در جهان دوستر زو نبود	برو هر زمان مهربانی فزود ^۵

^۱ So corrected from اخبار, the reading of *B*, *M*, and *W*, corresponding to كعب الاخبار, the alleged traditionist, whose words are frequently quoted by Firdausî, see p. ۳۲, note 4, etc., comp. also v. ۲۵۹۹. The other copies have made out of it a silly جبار.

^۲ So all copies (with the correction of the wrong spelling of خواسته into خاسته) except *M*, *W*, and *B*, which read in the first hemistich آخته شد, and in the second چو بتْخَانَه حسن پرداخته (بُد که پرداخته *B*; چین بپرداخته *W*).

^۳ This verse in *T*, *M*, *W*, and *B* only; the wording is according to *T* (which, however, places this verse less appropriately after the next). *M* and *W* زشادی دلش (!) چون گل احمر شدی *B*; رخس همچو گل خوش شدی.

^۴ So best according to *T*, *A*, *E*, and *N*, preferable to the reading both of *B* بسر خواند وبرا و بنواختش, where the proper Imperfect of habit and custom is wanting, and of *M* and *W* چو خواندی ورا نیز بنواختی, where the characteristic of *B* is left out. The second hemistich is that of *B*, with the necessary change of بنشاختش into بنشاختی, in agreement with *T*, *A*, *E*, and *N*, the general wording of which, بنزدیک خود جای بنشاختی, seems inadmissible on account of the unlogical phrase بنشاختن خود جای, unless the construction بنزدیک خود جای could be interpreted in the sense of بجای نزدیک خود. *M* and *W* read the second hemistich, quite reasonably, thus, بنزدیک خود جایگه ساختی.

^۵ So in *M*, *W*, and *B* except that in *B* the positive مهربان, probably by a mistake arising out of مهربانی in the second hemistich, is substituted for دوستر کس اندر جهان دوستر الخ (= دوستر, see p. ۱۳۵, note 3); the other copies read کلید خزانه بدو داده بود. *T* has rectified this mistake by substituting داد زد. کلید خزانه بدو داد زد.

که هوش ^۱ زلیخا بر آشوقتست	در عاشقی را فرو کوفتست
عروس عزیز و سرانجم ^۲	تبه گشت بر بنده خوشتن
یکی کودک خرد از ره ببرد ^۳	عنان دل خویش اورا سپرد
از آن پس که بودم سرانجم ^۴	زلیخای عاشق شود نام من
2950 دروغا که از عشق یوسف چنان	شده تنگ بر من سراسر جهان ^۵
کیم از شرم پرده برون آورد	ز چشم شب و روز خون آورد ^۶
زلیخا همی گفت زینسان نهان ^۷	نه آگاه زو یوسف مهربان
شب و روز یوسف بدرد و عذاب	ز تیمار نادیدن روی باب

^۱ So in *T*. *B* substitutes *آنگه* for *هوش*; the other copies read thus—*M* and *W* *بگوید* (or rather *بگویند* with the mute *d* at the end, comp. p. ۱۹۷, note 5; p. ۲۱۲, note 8; and p. ۲۴۴, note ۱); *E* *چو گویند*; *A* and *N* *گوید* (چه the usual modern form for the short *چو*).

^۲ *A* and *N* *عروس عزیز آن سرانجم*; *M* and *W* *عروس عزیز او بهر انجم*. The same four copies substitute in the second hemistich the corresponding one of v. 2949 (which, together with v. 2948, is entirely wanting in them); on *تبه* = 'lost in love,' see p. ۲۱۰, note 8.

^۳ *T* *بر آورد مرد*.

^۴ *E* *شم*; *B* reads *از آن پس که بودم سرانجام من*.

^۵ This verse, like the next one, differs in its wording in each copy; the reading adopted here is that of *T*; very like it is that of *A*, *E*, and *N*:

دروغا که از عشق یوسف همان چنان تنگ گردد بمن بر جهان

In *M* and *W* the necessary *چنان* is wanting, but otherwise the verse is quite reasonable:

دروغا که این عشق یوسف کنون مرا کرد خواهد اسیر و زبون
دروغا که از عشق یوسف کنون چنان گشت خواهم اسیر اندرون
B has

^۶ So in *M*, *W*, and *B* (in *B* *که* for *کیم*); the other copies read:

که از شرم و از پرده (از شرم از پرده *T*) بیرون برد (ببرد *E*; رود *T*)
ز چشم (ز چشمش *E*) شب و روز جمگون برد (سپرد *E*; رود *T*)

^۷ Or, as *B* reads, *زلیخا نهان*; after the next verse *A* has an interval.

مرادش از آن نزهت دشت و در کسی بُد که ببند^۱ زکنعان مگر
خبر پرسد از حال^۲ یعقوب پیر که بر وی چه آمد از آن زخم تیر
درستست با او فتاده^۳ زبای بجایست یا نیست مانده بجای^۴

رفتن یوسف علیه السّلام بر سر راه
ودیدن اعرابی را^۵

قصارا یکی روز یوسف پگاه برون شد بامید يك لحّت راه
هوازی نجیبی^۶ جوانی بروی ز راه اندر آمد خوش و تازه روی
جوانی که بود او زنسل عرب^۷ نجیبش دلیر و فرو هشته لب
همی آمد از راه کنعان چو باد دل یوسف اندر زمان گشت شاد
2975 بامید آن کان^۷ اعرابی مگر مر او را نشانی دهد از پدر

^۱ E آید. In *M* and *W* this verse runs thus :

مرادش بُدی زان ره دشت و در که کس را ببند زکنعان مگر

On *Dr*=دره and *وادی*, see p. ۱۴۱, note 5; p. ۲۰۵, note 6, and p. ۲۶۷, note 9.

^۲ *A* بپرسد زاحوال. Instead of the very suggestive تیر زخم تیر of *B* in the second hemistich, all the other copies have the weaker قدیر زربّ.

^۳ *T* درستست او با فتاده.

^۴ So *M* and *W* (in the latter copy after v. 2971); *T* دیدن حضرت یوسف اعرابی (the latter part of this heading belongs to the next chapter and is repeated there); *N* ملاقی شدن اعرابی بیوسف علیه السّلام و از حال. In the other copies there is no interruption of the text.

^۵ So *B*; *M* and *W* ... بناگه (a gloss for هوازی), the following word in both copies is illegible; *E* سواری به بختی (?); *A* سوئی او نجیبی; *N* یکی پیر بختی; *T* جوانی پسندیده و نیکخوی. Instead of تازه روی in the second hemistich *M* and *W* read راه جوی; نجیب is a 'noble camel' (a marginal gloss in *T*, referring to the next verse, simply explains it by شتر).

^۶ So *B*; *T*, *M*, *W*, *A*, and *N* جوانی نکورو *E* جوان بُد بگوهر زنسل عرب. زنسل عرب.

^۷ *T* کو; the form اعرابی is contracted from اعرابی, to suit the metre.

کلید در گنجها داده بود ^۱	۲۹۶۰ مر اورا از آن روی کا زاده بود
سراسر بفرمان یوسف بُدی	هر آنچه آمدی سوی گنج و شدی ^۲
بُد اندر کف یوسف پاکدین	سرای و درویند و مُهر و نگین ^۳
برون آمدی یوسف از بارگاه	شنیدم که در هفته یکدو راه ^۴
بلند و نکو سُم و بس با شکوه ^۵	نشستی بر اسبی چونک باره کوه
فزون از دو صد گلرخ دلرای	۲۹۶۵ بموکب درش بندگان ^۶ سرای
که دلشان بُدی مر خرد را سنج ^۷	همیدون ز خادم تنی چار و پنج
زمانی بگشتی و باز آمدی	سوی جانب ^۸ راه کنعان شدی

^۱ So according to *B*; *M* and *W* کلید خزائن بدو داده بود. See also the preceding note.

^۲ *B* سوی گنجش شدی.

^۳ So correct in *T*, *A*, and *N* (in *N* by misprint درو مهر و بند stands for مهر (seal); in the other copies the word مُهر (seal) has evidently been misunderstood for مَهر (love), and thus the following strange readings have arisen, *M* and *W* سرای درو بندد مهر و کین *E* سرای درو نیک و بند مهر و کین *B* (without sense or rhyme):

سرای در نیک و بند مهر گیر بُد اندر کف یوسف مهر گیر

^۴ *B* and *E* هفته یکروز راه.

^۵ So in *T*; *M*, *W*, *A*, and *N* بلند و نکو هیات و با شکوه; in *E* the text is hopelessly corrupted.

^۶ So *B*; *T*, *A*, *E*, and *N* زادگان. In *M* and *W* this hemistich runs thus: بُدی با وی از خادمان سرای. Instead of دلرای in the second hemistich *T* has با وفای.

^۷ *T* که ایشان بُدندی همه مرد سنج. To the Ganj-nāma (fol. ۹۴^a, l. 4 ab infra sq.) assigns the following meanings: (۱) مهمان; (۲) مزارعان; (۳) برای محافظت کشتزار در کنار زراعت سازند. Instead of بُدی *N* reads شدی. بسیار بود.

^۸ *T* ته، سر، like جانب (with the modern use of جانب، like سر، ته، and others, as prepositions, comp. p. ۱۷۹, note ۱۱; p. ۱۸۰, notes 2 and 4; p. ۲۳۵, note 6, etc.)

بدو گفت یوسف یکی بنده ام	بفرمان یزدان سرافکنده ام ^۱
2985 تو ای پرهنر مرد پاکیزه روی	کئی وز کجا ^۲ آمدستی بگوی
جوان گفت تازی نژادم غریب	زکنعان چنین رانده دارم نجیب ^۳
چو یوسف ازو نام کنعان شنید	چو باران زدو چشم وی خون چکید ^۴
برخ برگرفت آستین یکزمان ^۵	بنالید و بگریست همچون زنان
چو لختی غریبیده ^۶ پرسید باز	که ای در عرب فَرخ و سرفراز
2990 ز یعقوب مسکین چه داری خبر ^۷	بجایست یا شد بجائی دگر
عرایی چنین داد ویرا ^۸ جواب	که ماندست یعقوب فرهنگ یاب

¹ *A* and *N* have in both hemistichs ایم (a plural of majesty which is quite out of place here).

² So *B* and *M* (in the latter از کجا); *W* تو ای از کجا; the other copies بگو از کجا.

³ So in *B*, *M*, and *W*, as answer to the double question in the previous verse; in *T*, where only one question is put by Joseph to the Bedouin, it runs quite consistently thus:

چنین گفت تازی جوان عرب زکنعان همی رانده ام روز و شب

A, *E*, and *N* have a strange mixture of both:

جوان گفت تازی نژاد عرب زکنعان همی رانده دارم لقب (?زنده دارم نجیب *N*)

چو باران ز چشمش همی *M* and *W* چو باران زدو چشم میچکید *E*^۴ خون دويد.

⁵ *T* چون مُجرمان, and in the second hemistich *E* همچون زنان instead of چندی در آن. In *A* and *N* this verse is wanting.

⁶ So *B*, *M*, and *W*; the other copies زمانی چو بگریست.

⁷ So in *B*; the other copies, less emphatically, put the name in the middle of the verse, thus: چه داری ز یعقوب مسکین خبر; in the second hemistich *E* reads مُرد شد بجائی دگر; a marginal and an interlinear gloss in *A* correctly interpret رفت by شد, and the whole phrase مُرد شد بجائی دگر.

⁸ *T*, *A*, *E*, and *N* داد (دادش *N*) آنکه. Instead of فرهنگ یاب at the end of the second hemistich *T* has فرخنده باب.

چو نزدیک یوسف رسید آن جوان ^۱	نجیبش فرو خفت هم در زمان
سر و گردن و چشم و رخسار زود	دو صد بار بر خاک تاری بسود ^۲
جوان پای هر چند میزد بدوی	که بر خیزد آن اشتر تندخوی ^۳
تو گفתי زمین پای اشتر ببست	عرابی بناکام ازو در نشست ^۴
2980 بنزدیک فرخنده یوسف دوید	برو بیکران آفرین گسترید ^۵
چنین گفت کای سایه ایزدی	که بادی شب و روز دور از بدی ^۶
چه خلقی ^۷ که این اشتر بیزبان	چو دیدت فرو خفت هم در زمان
بخاک اندرون روی مالد همی	بجهد از زمین بر نیاید ^۸ همی

for اندر زمان *T*, *A*, *E*, and *N* have in the second hemistich. از کران *B* هم در زمان.

² So *T*, *A*, *E*, and *N*; *B* has:

سر و چشم و رخسار و گردنش زود دو صد ره بخاک ره اندر بسود
M and *W* read without a rhyme:

سر و چشم اشتر بر بسود دو صد ره بخاک اندرش رخ بسود
³ This verse is according to *T*, *E*, *A*, and *N* (in the latter two for تندپوی); *B*:

جوان نای (بای read) و معرع همی زد بروی که بر خیزد آن اشتر تیز پوی
M and *W*:

جوان پای خود را همی زد بروی که بر خیزد آن تندر زروی (که بر خیزد آن اشتر زرد روی *W*)
in *E* vv. 2977 and 2978 follow (quite inappropriately) after v. 2979.

⁴ *B*, *M*, and *W* have در بگست as a kind of gloss to the less common در نشستن.

⁵ *W* برگزید.

⁶ So with the characteristic بادی (be thou) of Firdausi in *B*; much weaker is the reading of *T*, *A*, *E*, and *N* بدی دائم، and of *M* and *W* زجانت بدور است دائم بدی. Instead of سایه in the first hemistich (*B*) the other copies read حجت.

⁷ So *B*; *T*, *M*, *W*, and *E* چه شخصی; *A* and *N* چه سختی. Instead of هم *A* sub-stitutes besides for فرو خفت a peculiar فرو چیده, and *N* for کز آن. در زمان (*B* and *A*) the other copies read, as above in v. 2976.

⁸ So *B*; the other copies نه خیزد; *M* and *W* همی خاک روید همی. In the first hemistich *E* reads بخاک اندر او روی الخ.

فرزنده چون اختران سبهر	که ای خوب دیدار پیوسته مهر
که بر من بکن ^۱ خویشتن را بدید	3005 بدان کردگاری که جان آفرید
که خوبیت را نیست سامان و مر	کئی با چنین ارج ^۲ و فرهنگ و فر
هم از گفتهایم غربوان شدی ^۳	چه بود که چونین تو گریان شدی
منم آنکه گفتند گرکش بخورد	بدو گفت یوسف بداغ و بدرد ^۴
بمن بر فراوان بلا ^۵ آمده	منم یوسف درد و محنت زده
بخاک اندر افتاد و شد شادکام	3010 عرابی ز یوسف چو بشنید نام
برو آفرین کرد بی مر بمهر ^۶	ز شادی بمالید بر خاک چهر
ز شب رسول خدای جهان	چنین گفت گای یوسف باک جان ^۷
که من باز کردم همی و السلام	هم اکنون مرا داد باید پیام
حزین و نرزد گشته او چون زرب ^۸	بشارت برم نزد یعقوب پیر

^۱ *B*, *M*, *W*, and *E* کئی. In *A* and *N* vv. 3004-3006 are wanting; v. 3006 is also missing in *T*.

^۲ So *B*; the other copies (*M*, *W*, and *E*) have که با اینچنین درج (on the interchange of ارج and درج, see p. ۵, note f, and vv. 345, 492, 647, 707, etc.). *M* and *W* substitute besides اورنگ for فرهنگ, and in the second hemistich the more commonplace بایان for سامان (here = اندازه or حد و کنار).

^۳ This verse in *M* and *W* only.

^۴ *A* and *N* درد و بداغ و یوسف که با داغ و درد (so that these are words of Joseph). Instead of گفتند in the second hemistich *E* has گفتیم (= گفتی مرا).

^۵ *N* و تال.

^۶ So *B*; the other copies :

بشادی (ز شادی *M* and *W*) بمالید رخ بر زمین همیکرد بروی زجان آفرین

^۷ *T*, *A*, *E*, and *N* مهربان.

^۸ So best in *T*, recalling v. 1890 above (see note 1 on p. 189); *B* reads حزین و نرزد و اسیر و ضریر; *M* and *W* حزین و نرزد و اسیر و ضریر; *A*, *E*, and *N* have the silly wording: حزین و نرزد و بصیر ('') و ضریر; perhaps the identical sound of ضریر and زرب in Persian pronunciation has something to do with the reading of these copies.

ولیکن نژندست و زار و نوان^۱ میادا چو یعقوب کس در جهان
 مراورا یکی خوب فرزند بود که روز و شبش یار و دلیند بود
 مر آن خوب فرزند را گرگ خورد بماندست یعقوب با داغ و درد^۲
 ۲۹۹۵ یکی خانه کردست بیت الحزن زبهر نشستنگم خوبستن
 نشستست گریان همه سال و ماه چو شب روزش از درد و غم شد سیاه^۳
 زبس راندن از دیدگان آب شور دو چشمش بیکباره گشتست کور
 چو یوسف شنید ابن^۴ نمونه خبر نشست از بر خاک ره سوگوار
 از اسب اندر آمد غریوان و زار غریبید و از دیده خون راند و آب
 ۳۰۰۰ سر افکند در پیش و از درد باب^۵ که از اشک چشمش زمین گشت گل
 بدان گونه بگریست از درد دل از آن درد و تیمار گریان شدند
 عرابی و هر کس^۶ که با وی بُدند عرابی بپرسید ازو نرم نرم
 چو یوسف بسی رانده بُد خون گرم

¹ The various meanings of نوان are thus given in the Ganjnāma (f. ۱۵۶b):
 (۱) نالان و فریاد کنان (۲) خرامان و چمان (۱)

چو بشنید کو گشته شد پهلوان غریوان ببالین او شد نوان
 فرسندام اینک یکی پهلوان ز کردار تو چند باشم نوان
 and
 (۳) دوتا و کوز و نگون شده و خمیده : as in this bait :

چو آمد بر شاه که تر نواز نوان بیش او رفت و بردش نماز
 (۴) کهنه (۵) آگاه (۴)

² B, M, and W مسکین بدرد.

³ So A, N, and B (but in B with the omission of the verb سیاه); the same in T, but with the substitution of تباه for سیاه. The same تباه appears in E, M, and W, viz.: E چو شب روز او گشته از غم تباه; M and W شب و روز از غم ببرد تباه (with تباه as noun).

⁴ B, E, and N آن. Instead of از in the second hemistich T has a less befitting در; A:

چو یوسف شنید این سخن از جوان بیدرود کرد از تن خود روان

⁵ E درد و تاب. Instead of دیده in the second hemistich B and E have again درد; this verse is not found in T, A, and N.

⁶ A گریان instead of آگه (?), and in the second hemistich جوانی دگر کس A.

بدان بمر یعقوب فرزندجوی ^۱	3020 سبک داد بیغام و گفتش بگوی
کرامیتر از جان و چشم ^۲ و جگر	که یوسف همی گویدت کای پدر
زمن بر تو بادا درود و سلام	باندازه هر چه دانیش نام
که هستند همزاد و اخوان من	بدان ای بدر کان جوانان من
برهنه بجاهم در انداختند	زخانه مرا چون بدشت آختند
دویدند آن ده یل سرفراز	3025 چو یزدان زجام فرج ^۳ داد باز
زدندم بچوب و لکد بیشمار	گرفتندم و باز کردند خوار ^۴
یکی بنده گشتم اسیر و یتیم ^۵	سرانجام بفروختندم بسیم
بتیر جفاها دلم دوختند	بمعصم کشیدند ^۶ و بفروختند
شدستم زخیل سرافکنندگان	عزیزم خریدست چون ^۷ بندگان
بجان بند ^۸ ایزد رهنمون	3030 بتن ^۸ بند ^۹ مصریانم کنون
ز دیده همی خون ببارم ترا	شب و روز گریان و زارم ترا
که با من چه کردند آن انجم ^۹	بدان یکبیک حال و آئین من

of its legitimate subject (viz. Joseph), as the last speaker in this case would be the Bedouin.

^۱ *M* and *W* روی فرخنده; *E* فرخنده خوی. ^۲ *B* and *M* از چشم و جان.

^۳ So correctly in *T* and *M*; the other copies have فرج (comp. on the frequent confusion between these two words p. ۲۳۸, note 2). In *M* and *W* this verse is thus worded:

زجام فرج (فرج *W*) داد یزدان و باز دویدند بس ده یل سرفراز

^۴ So in *M*, *W*, *E*, *A*, and *N*; *B* گرفتند بازم و کردند خوار. *T* گرفتند و بازم بکردند خواری بسی. In the second hemistich *M* and *W* read نمودند خوار بی شمار.

^۵ *T* reads here (with a similar wording as in the following verse) بتیم جفاشان, but adds the usual hemistich in a new, rather strange and unmetrical, verse after v. 3028, viz.:

بهایم چو دادند هفت دُر سیم یکی بنده گشتم اسیر و بتیم

^۶ *T* بُردند. *E* has in the second hemistich دوختند for سوختند.

^۷ *M* و چون. ^۸ *B*, *A*, *E*, and *N* زتن. ^۹ *N* آن جمله تن.

3015 بدو گویم ای داد و دین را ستون مکن زاری اکنون و کم^۱ ریز خون
 که آن گبرگ خورده دل افروز تو که روشن بدو بُد شب و روز تو
 بمصرست و من دیدم^۲ اورا عیان تن و جانش از درد و غم بینیان
 که هر کین^۳ بشارت بنزدش برد دو بایش بدوزخ درون نگذرد^۴

بیغام دادن یوسف از برای پدر و رفتن

اعرابی نزد حضرت یعقوب^۵

چو یوسف شنید از عرابی سخن بجوشیدش^۶ آن مهرهای کهن

^۱ *E* has *دل خود ز زاری مکن بیش خون* *T* *اکنون و کم* instead of *و نیز کم*.

^۲ *T* دیده.

^۳ *A*, *E*, and *N* *هر آن کین* *T* *هر آنکو*. Instead of *بنزدش* *M* and *W* read *همی* *T* has *درون* in the second hemistich *and* instead of *بر او*.

^۴ So in *T*, but placed, less appropriately, after v. 3021; *N* (where it appears in its correct place) *رسالت فرستادن B*; بیغام دادن یوسف بیعقوب علیهما السلام *M* and *W* (where it stands after the next verse, v. 3019) *در خوردن E*; بیغام دادن یوسف علیه السلام باعرابی نزدیک پدر (v. 3019) *in A* the usual interval after v. 3019 (as in *M*, *W* and *E*).

^۵ *B* بجوشید (بجوشیدش *A*). *N* and *A* آن مهربانی کهن *Between* this and the following verse *B* inserts six new baits (enjoining upon the Bedouin complete secrecy with regard to Joseph's message to his father). the wording of which, especially in the third bait (with the lengthening *ا* at the end, see p. ۲۵۵, note 5), and in the fifth (with the combination of *خال* and *عم*) clearly betrays the hand of an amateur; they run thus:

بلفنا بیامی دهم من بدوی زهر خداوند با وی بگوی
 ولیکن تو سوگند را یاد کن که کس را نگوئی زاصل و زن
 نگوئی ابا هیچکس دیگر مگر جز بیعقوب بیغمرا
 بخورد آنکهی صعب سوگند مرد بیزدان دارای بیچون فرد
 که با کس نگویم سخن بیش و کم ابا جفت و پیوند و با خال و عم
 مگر با رسول جهان آفرین بیعقوب اسحاق پاکیزه دین

There is besides to be noticed that the insertion of these verses deprives v. 3020

بیوسف چنین گفت مرد جوان
 3045 نجیبم شد^۱ از طاعت من بدر
 که بر خیزد از جای و فرمان برد
 دعا کرد یوسف هم اندر زمان
 مرا این اشتریاك را یار باش
 بکنعان رسانش^۴ سبك تا مگر
 3050 که زنده است یوسف تنش مُرده نیست
 مگر شادیش روی^۵ خندان کند
 چو یوسف بدادار بر داشت دست
 هم اندر زمان باز بس کرد روی
 نه رنج آزمود^۷ و نخفت و نخورد
 3055 بشش روز یکماهه ره را برید
 همی رفت تا باب^۸ بیت الحزن
 که ای ویژه بیغمم بآك جان
 بخواه از جهان داور دادگر
 مرا زود بر^۲ دشت کنعان برد
 که ای داد فرمای روزی رسان^۳
 برو در زرنجش نگهدار باش
 برد سوی یعقوب مسکین خیر
 ورا هیچ گرگ از جهان خورده نیست
 ترا شکرهای فراوان کند
 دعا کرد بس اشتر از جای جَست
 زمین مال شد بای او بوی پوی^۶
 نه بر پشت او رنجه شد نیز مرد
 بهفتم سحرگه بکنعان رسید
 بس آورد اندر دو زانو شکن

^۱ So *A* and *T*; in the latter it is strangely placed after the following verse, but as an offset another bait is inserted between vv. 3044 and 3046, viz.:

نجیب مرا از ره سروری بفرما وده امر فرمانبری

چو بختم (!) شد *E* and *B*; شده بختی *A*; که اشتر شد *M* and *W*.

^۲ *M* and *W* زی. ^۳ روشن روان (!) *A* and *A*.

^۴ Or, as *T* reads, رسانش بکنعان. ^۵ روح *M* and *W*.

^۶ *A* and *A* پویه بوی. *T* دشت بوی. Instead of زمین مال (*B*) the other copies read مال جهان. In *T* this bait is, less suitably, placed before the preceding one.

^۷ دشت وگه *E*. Instead of پشت او in the second hemistich *T* has هیچ.

^۸ *E* reads در آوردش اندر الخ. and in the second hemistich تا پیش *M* and *W*. In the latter بر آورد بس درد زانو شکن (suggesting something like Schlecht-Wssehrd's translation of this bait: 'bis es, am siebenten, ein Schmerz im Knochen, gerad' vor Jacobs Wohnstatt niederzwang'); *T* بدان در شتر گشت چون کام. *W* in the adopted wording here = چین, see Ganjnâma, f. 108b, l. 1: زن (?).

چین را گویند مانند چین زلف و چین اندام و چین جامه و آنرا شکنج نیز گویند.

ولیکن بدادار دگذازشان	کم و بیس هرگز میازارشان
که این بر سر من زیزدان قضاست	قضا از خداوند وز ما رضاست ^۱
3035 بگفت این و بس خادمی را بخواند	یکی راز در گوش خادم براند
سبک خادم آورد یکمشت زر ^۲	بفرمان آن گنج فرهنگ و فر
هنرمند یوسف بائین و داد	بدست خود آن زر عرب را بداد ^۳
چنین ^۴ گفت کاین هدیه از دست ما	فزون باد در خاندان شما
عربی ستد زر ^۵ و کرد آفرین	بر آن ویژه پیغمبر پاکدین
3040 بموسف چنین گفت بس در زمان	چه گویم چو یعقوب خواهد نشان
نمودش سبک بموسف پاک کیش	نشانی یکی زیر بستان خویش ^۶
عربی بدید آن بموسید ^۷ خاک	سوی اشتر آمد دل آزده ناک
بر اشتر نشست و زدش ^۸ چند پای	نجنبید فرخ نجیبش ز جای

^۱ *A* and *N* : قضا از خداوند دانا رضاست *T* ; قضای خداوند مارا رضاست *W* .
 (!) قضا را خداوند از ما رضاست.

^۲ *دُر*. Instead of فرهنگ in the second hemistich *T* has again فرمان.

^۳ *M* and *W* (!) بداد. بدو^۴. بجنگال خویش آن عربی بداد (!).

^۵ *W* has again distinctly *دُر*. The second hemistich runs in *A* and *N* thus :
 بدان پر هنر سرور پاکدین.

^۶ So correctly in *M* and *W* ; *B*, *T*, *A*, and *N* substitute بدن پر هنر نشانی for بدن پر هنر سرور پاکدین. *E* has the same, but consistently inserts before this verse another explanatory one which is unfortunately somewhat corrupted, viz. :

نشانی ابر (?) زیر پستانش بود که یعقوب را دیدن آسانش بود

بدان پر هنر سرور پاکدین. Instead of پاک کیش in *M* and *W* the other copies read خوب کیش.

^۷ *M* and *W* . ووسید. Instead of دل آزده ناک (*A*, *N*, and *E*) or آزده پاک (as *B* has) which characterizes the Bedouin as deeply moved by the sad story of Joseph, *M* and *W* read the very opposite دل از درد پاک (probably on account of the gold received); and *T* دل آزده پاک.

^۸ *T* . and in the second hemistich پی او instead of نجیبش. In *M* and *W* this hemistich runs thus : (thus presenting پای in the double meaning of 'kick' and 'foot').

عربی سبک دست^۱ آن باکرای
 ۳۰۷۰ عربی یکی مرد بیگانه ام
 سوې مصر افتاده بُد^۲ يك سفر
 شدم تا بنزدیک آن^۳ شهر تنگ
 دل افروز بُد^۴ یوسف پاکدین
 چو شاهان یکی مرکبش^۵ ساخته
 ۳۰۷۵ ولیکن ز داغ تو چشمش چو رود
 زمن داستان تو برسید زود
 منش گفتم اورا پسر^۶ گرگ خورد
 چو از من شنید این بزاری گریست
 سر انجام گفتش کنون یاد دار^۷
 ۳۰۸۰ بنزدیک یعقوب ره کن یکی
 بگویش که اولاد^۸ تو سر بسر
 بچاهم فگندند و بفروختند^۹
 بمصرم کنون بنده و مستمند^{۱۰}
 بیوسید و گفت ای رسول خدای
 ولیکن هواخواه^{۱۱} این خانه ام
 بکاری که بایست رفتن بسر
 که ناگه بر آمد یکی بوی و رنگ
 در آمد بپیروزی و آفرین
 سرش بر سبهر بلند آخته
 دلش بر سلام و زبان بر درود
 که فرجام یعقوب گوی چه بود^{۱۲}
 شدش کور دیده ز تیمار و درد
 بدرد و غم و سوگواری گریست
 بکنعان چو باشد ترا رهگذار
 بگویش خبرهای من اندکی
 مرا خوار کردند و خسته جگر
 بتیر بلا جان من دوختند
 داغ فراي تو زار و نژند

^۱ *E* جَسْت.^۲ *E* هوا دار.^۳ *E* ام. Instead of رفتن in the second hemistich *M*, *W*, and *E* read بُردن.^۴ *M* and *W* بنزدیکی; تنگ here = نزدیک و قریب, combined with بنزدیک in the sense of 'close into the vicinity of.' In the second hemistich *E* reads سواری بر آمد یکی بوی و رنگ.^۵ *M* and *W* تو, and in the second hemistich, like *E*, بر instead of در.^۶ *M* and *W* مرکبی.^۷ In *T*, where the following seven verses (3077-3083) are wanting, this hemistich is consistently worded thus: بیعقوب گفت آنچه بشنیده بود.^۸ *M* and *W* یوسفس. Instead of شدش *B*, *A*, *E*, and *N* read شده.^۹ *E* کنون باد کار. The second hemistich is according to *B*; the other copies read چو باشد بکنعان ترا الیم.^{۱۰} *E* اسباط (with اولاد written above it).^{۱۱} *M* بیفگنده بفروختند.^{۱۲} *M*, *W*, and *E* مستمند (*W* بستمند).

فرو خفت و از وی عرابی بختست
 یکی گوش بنهاد بر دوش هوش^۲
 قضا را خروش گریستن شنید
 3060 بزاری همیگفت یعقوب بسر
 خبر ده مرا زان کرامی بسر
 عرابی چو بشنید این گفتگوی
 بجایست یوسف منش دیده ام
 جهان دیده یعقوب چون این^۳ شنید
 3065 زمانی بدانسان^۴ همی بود مرد
 بهوش آمد و گفت ای مژده گوی
 که باشی بگو از^{۱۰} کیا آمدی
 چه گفتی بگو از سر این^{۱۱} داستان

بشد بر در بیت الاحزان^۱ نشست
 بدان تا چه آوازی آید بگوش
 غریبیدن و روی خستن شنید^۵
 که این^۴ بنده را از بلا دستگیر
 که ماندست زو یا نمانده^۵ اثر
 چنین گفت کای بیر فرزندجوی^۶
 بیفزود ازو^۷ نور بر دیده ام
 پس از شادکامی هُش از وی رمید
 عرابی برخ بر زرش آب سرد
 بمیزدان کز اندیشه جانم بشوی
 که یکباره هوشم زدل بستدی
 پس آنکه بمژده زمن جان ستان

^۱ *M* and *W* بیت احزان, as in v. 2108.

^۲ So probably correct in *T*, *A*, and *N*, with a peculiar, but quite intelligible simile: 'he put one ear on the shoulder of discretion or acuteness (هوش here = زیرکی), i. e. he bent the ear to listen discreetly or acutely.' The reading of all the other copies is hopelessly corrupted: *B*, *M*, and *W* بردش و بنهاد یکی گوش بنهاد. Instead of the indefinite (بهوش *W*) آوازی in *B* (corrected from a misspelt آواری), which seems more appropriate here, the other copies read آوازش, with the suffix referring to Jacob.

^۳ This verse in *B*, *M*, *W*, and *E* only; *E* substitutes روح جُستن for روی خستن.

^۴ *A* ای. ^۵ *B*, *M*, *W*, *A*, and *N* نماندست; *E* که ماندست بازو نماندست اثر.

^۶ *M* and *W* فرخنده روی; *E* فرخنده خوی; compare note to v. 3020.

^۷ *M* and *W* نور دل; *E* نور در; the نور دل of *E* is a mere blunder for نور در.

^۸ *M*, *W*, *A*, and *N* آن. In the second hemistich *M*, *W*, *A*, and *E* substitute زبس شادکامی دل از تن دمید; *N* reads زبس شادکامی; *E* زبس شادکامی.

^۹ Or, as *B* has, بدان بیهشی بود مرد; *A* and *N* بدان بیهشی بود مرد.

^{۱۰} *M* and *W* بگو تا گشتی وز, and in the second hemistich از دلم یکباره هوش از دلم بگو تا گشتی وز بستدی.

^{۱۱} *M*, *W*, and *E* (این) بگو از نو آن.

نشانه‌های انجام و آغاز یافت	3095 که ^۱ از حال یوسف خبر باز یافت
از آن بخت یعقوب شد دلفروز	بس آن ^۲ مرد را کرد مهمان سه روز
برفتن دلش نیز بر پای خاست	چهارم بناچار رفتن چو خواست ^۳
زمن هر چه خواهی زمزده ^۴ بجوی	بدو گفت یعقوب اکنون بگوی
که این مژده خوشتر ز جان و جهان	ز جان بیش نبود ببخشم جان ^۵
نخواهم ^۶ نه مال و نه جان و نه تن	3100 عرابی بی‌عقوب گفتش که من
امیدم سویی هیچ دل‌بند نیست	ولی ^۷ مر مرا هیچ فرزند نیست
نشانند مرا کودکی در کنار	دعا کن مگر ایند کردگار ^۸
یاستاد پیش خدای جهان	شنیدم که یعقوب هم در زمان
فراوان بمالید رخ بر زمین	دعا کرد بسیار و کرد ^۹ آفرین
همان کار وی نغز و درخورد خواست ^{۱۰}	3105 ز دادار فرزند آن مرد خواست
دلش خرم و کارش آراسته	فزونیش بر مال و بر خواسته ^{۱۱}
عرابی بشد خرم و با رضا ^{۱۲}	چو فارغ شد از آفرین و دعا

^۱ *T* چو, and in the second hemistich انجام و آغاز which gives no rhyme.

^۲ *T* همان, and in the second hemistich (like *M*, *W*, and *E*) ازو; *A* and *N* که از بخت.

^۳ *M*, *W*, and *E* می رفت خواست.

^۴ *M*, *E*, *A*, and *N* بمژده *W* بجوی; *W* زمزده.

^۵ *B* ز جان و روان, and in the second hemistich ببخشید جان *E*; که بخشم همان *B*. Instead of *T* reads بهتر. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۶ Only *N* has a distinct بخوام.

^۷ *A*, *E*, and *N* یکی *T*; بلی.

^۸ *N* کامگار. ^۹ *M*, *W*, and *N* دعا کرد و بسیار کرد.

^{۱۰} So *M*, *W*, *T*, and *B* (only in *B* there is substituted for *درخورد خواست* by oversight *ساخت* which gives no rhyme); the first hemistich in *E* is the same; in *A* and *N* it runs thus, *ز دادار یزدانش فرزند خواست*. Instead of *خواست* in the second hemistich *E* and *N* have *راست* (or *راست*); *E* reads besides همه همان.

^{۱۱} *T* فزونش زر و مال و هم خواسته instead of کارش.

^{۱۲} *M* and *W* عرابی شدش خرم و با نوا. In *A* and *N* vv. 3107-3110 are wanting.

⁹ In *A* and *N* the hemistichs are transposed; in *M*, *W*, and *E* this verse is placed after the following one.

R r 2

شنیدم که گشت^۱ آن دعا مستجاب
 چهارش پسرزاده^۲ دختر یکی
 ۳۱۱۵ بگرد^۳ آمدش بیکران خواسته
 چنان شد که اندر عرب هبچکس
 نیاراست آئین کشت و درود^۴
 بیندوخت چندان از آن گنج و زر^۵
 هر آنکو بود نیک و نیکان درست^۶
 ۳۱۱۶ اگر نیک خواهی بهردو سرای
 بجز گردد باکان و نیکان مگرد
 هر آنکش چنین باشد^۷ آئین و شان
 مراجعت کردن یوسف بخانه و آراستن زلیخا خود را و آمدن نزد یوسف^۸
 چنین آورد راستگو^{۱۰} آگهی
 بسی برگل از نرگسان راند آب
 که چون شد بخانه رسول جهی
 زداغ پدر دل پراز درد و تاب

^۱ شد *B*.

^۲ *B*, *T*, and *E* داد ('God' understood as subject). *M*, *W*, and *T* read in the second hemistich مثل بود for بود مثل. In *E* this verse is wanting (as in *A* and *N*).

^۳ *T* reads مگر (evidently in the same sense of 'moreover, besides,' as in the note to v. 3087). Instead of چو بتخانه in the beginning of the second hemistich *E* has an amusing بتخانه.

^۴ درود here = درو کردن (reaping). ^۵ *M* and *W* سیم و زر.

^۶ *M* and *W* ونیکو درست. In the second hemistich *A* substitutes کامه for بود در همه کار او پیشدست *T*; کامها *N*; کام *M*, and *N*.

^۷ *M* and *W* خداوند. ^۸ *T* کسی را که این است.

^۹ So in *T*; *B* مراجعت کردن حضرت یوسف علیه السلام بخانه و شب و روز گریه کردن *N*; مناظره (!) کردن از حضرت یوسف و احوال خود عرضه کردن *E*; در مفارقت پدر *M* and *W* (after the next verse); زاری کردن یوسف علیه السلام در فراق پدر *N*. In *A* the usual interval. باز حدیث یوسف علیه السلام.

^{۱۰} *M* and *W* راستی. In the second hemistich *E* has an ungrammatical که شد باز خانه الخ.

نخست آنکه چون سرو ^۱ نورسته	بپیروزی از باغ برجسته
نه بس آنکه چون سرو نورسته ^۲	که خورشید بر سرو پیوسته
جوانی و دلکش توئی شاهوار	زتو کاخ و ایوان چو باغ از بهار ^۳
یکی چهره داری چو تابنده مهر	خوشا مهرکش سرو باشد سبهر
3145 هر آنکه که از جامه ^۴ سر بر زنی	برخ نور خورشید را بشکنی
اگر گویم از تُست مه را فروغ	بجان تو ای مه که نبوده دروغ
جهان سر بسر رفتن روی تُست	شب عاشقی بر شکن موی تُست ^۵
ندانم همی وصف رخسار تو	خلاف نکوئیست دبدار تو ^۷

^۱ *M* and *W* *چون شاخ*. Instead of *نو رسته* *A* and *N* have *برسته*. *E* has at the end of the second hemistich *برسنه* for *برجسته*.

^۲ *M* and *W* *برجسته*, and in the second hemistich *برسته* *E*:
 بس آنگاه چون سرو برجسته که خورشید بر سرو هم بسته
 In *T*, *A*, and *N* these two verses are contracted into one, viz.:

نخست آنکه چون سرو نو (بر *A* and *N*) رسته که خورشید بر سرو بر بسته
^۳ So *B*. *M*, *W*, and *E* (where this verse is placed before 3142):
 جوان و گش و تازه و آبدار زتو بوستان همچو روی (باغ *E*) بهار
E repeats the same bait after v. 3145, thus:

جوان دلکش تازه و آبدار ز تو کاخ ایوان چو باغ بهار
A and *N* (where it follows after v. 3146) read thus:

جوان و گش و تازه و آبدار ز تو کاخ و ایوان چو باغ و بهار
 In *T* (where it also stands after v. 3146) the first hemistich runs thus: *رخت همچو*
رخت همچو: *گل تازه و آبدار*; the second is like that of *A* and *N*.

^۴ *T* *از خانه*. ^۵ *که نبود* for *نباشد* *T*.
^۶ So in *M*, *W*, *A*, *N*, and *E*. On *شکن* see p. ۳۰۹, note 8. *B* reads in the second hemistich *موی شفته* *موی تُست* and adds after it another, very commonplace, bait:

چو روی تو اندر جهان روی نیست چو موی تو اندر جهان موی نیست
T substitutes *عبرین* for *شکن*.

^۷ This verse in *B*, *T*, *M*, and *W* only; the wording is according to *T*, *M*, and *W* (in *W* the bait is placed, less appropriately, between vv. 3146 and 3147).

3130 نشست بر بوسف غم زده
 بلفظی² چو شکرگشادی دهن
 ازین³ درد و تیمار حتی بکاه
 که درد تو تیمار⁴ جان منست
 شنیدم که یکروز با آن جمال
 3135 بسان یکی گنبد⁵ از سیم خام
 بر بوسف مهر پیکر نشست
 بطرز⁶ لطافت زبان برگشاد
 چه بود چرا چهره داری⁷ دزم
 چرا روز و شب جفت اندیشه⁸
 3140 ترا روز برنایی و شادی است⁹
 چو آراسته صد بُت و بُتکده¹
 دو صد بارگفتی که ای جان من
 عذاب دل خویش چندین خواه
 مرا جان بدیدار تو روشن است
 بیامد بصد گونه غنج و دلال
 درخشان رخس همچو ماه تمام
 نهادش بدست اندرون نرم دست
 بدو گفت کای دلبر حور زاد
 شکر خشک داری و نرگس بنم
 تو گوئی که با شیر در بشته⁸
 زبخت بصد گونه آزادی است

¹ بُت بُتکده *A, E, and N*.

² *T, E, and W* بلفظی; *E* has besides چو شکر instead of شکر.

³ *B* بدین. Instead of چندین in the second hemistich *E* reads چندان.

⁴ *M* and *W* ازین (از آن *W*) درد تیمار. After this verse *T* inserts a new heading (which is partly included already in the preceding one): آمدن زلیخا نزد یوسف; in *A* an interval.

⁵ So all copies except *B* which has again سرو. Instead of درخشان in the second hemistich *A* reads درافشان.

⁶ So correctly in *T* and *N*; the readings of *M* and *W* بطرنز, of *B* بطرنز, of *E* بلطف, and of *A* (unmetrically) بطراز, are mere corruptions of the text. After this verse there follows in *M, W, E, and N* a new heading, viz. *M* and *W* در بیان رازگشادن زلیخا; *E* آشکار کردن زلیخا عشق خود را بر یوسف علیه السلام سؤال کردن زلیخا از یوسف علیه السلام که از چه غمگین *N*; با یوسف علیه السلام میماند.

⁷ *M* and *W* کردی.

⁸ This verse in *B, M, and W* only; in *B* it is put after the following one. In *M* and *W* تو گوئی که با شیر is substituted for که گوئی ابا شیر.

⁹ *E* ترا روزگاری همه شادی است. Instead of زبخت in the beginning of the second hemistich *A* and *N* read زبخت.

۳۱۶۰ دو صد بار ازین جمله نیکوتری	مکرم نری و بی آهوتری ^۱
دگر آنکه ^۲ با این همه نیکوئی	در این خانه در بهترین کس نوئی
گشادست بر تو در کاخ و گنج	ببایدت بُردن پی گنج رنج ^۳
اگر جامه خواهی اگر زر و دُر	توانی جهان کرد زین هر سه بُر
اگر آرزوی شکار آیدت	ببین تا چه چیزی بکار آیدت
۳۱۶۵ همه داری ^۴ اسب و سلیم و کمر	غلام شکار افکن و سمبر
فراوان سیه گوش ^۵ داری و سگ	بسی یوز و شاهین و چرخ و بُرگ

^۱ So in *A* and *N* (except *for* دو in the beginning), the only wording with a proper rhyme. *T* reads in the second hemistich (!) بهر کس ورا باشدت برتری; *B* نه حور و بری نوکرو برتری *M* and *W* من اینک *E*; مهندس تری تو و بهبدتری (!). On آهو = عیب, see p. ۲۳۲, note 6.

^۲ *T* اینکه *M* and *W* have instead of در این خانه در in the second hemistich. در ابن خانه خود.

^۳ *B* has a much weaker نماید ترا بردن گنج رنج *E*; میباشد ترا هیچ دردی و رنج. The arrangement of vv. ۳۱۴۳-۳۱۶۲ differs greatly in the various copies. The order adopted is that of *M* and *W* (where the logical chain of ideas seems best preserved), except vv. ۳۱۵۰-۳۱۵۲ (which are missing there and have been supplied from *T*) and vv. ۳۱۵۹ and ۳۱۶۲, the first of which is taken over from *B* and the second from *B* and *T*. On the other hand, there are missing in *B* vv. ۳۱۵۳, ۳۱۵۴, and ۳۱۵۷; and in *T* vv. ۳۱۵۷ and ۳۱۵۹. The order in *T* is the most confused one, viz. ۳۱۴۴, ۳۱۴۵, ۳۱۴۹, ۳۱۵۸, ۳۱۶۰-۳۱۶۲, ۳۱۴۶, ۳۱۴۳, ۳۱۴۷, ۳۱۴۸, ۳۱۵۰-۳۱۵۶. In *A*, *N*, and *E* v. ۳۱۴۹ is immediately followed by v. ۳۱۵۸, and all the intervening verses are missing.

^۴ So *B*; the other copies (except *M* and *W*, where vv. ۳۱۵۹-۳۱۶۶ are entirely wanting) have partly وگر, partly دگر.

^۵ *B* همی داری. Instead of سلیم with the *Imālah* (*B*, *E*, and *T*), which is found in the *Shāhnāma* too, *A* and *N* have the more common سیلاح. In the second hemistich *A*, *N*, and *E* read غلامان for غلام, without the *Idāfah*.

^۶ سیه گوش is the tame lynx, trained for hunting; یوز (یوز بلنگ), a kind of leopard, likewise trained, see Polak, *Persien*, i. p. ۱۸۷; چرخ (*B* and *T*) or چرخ (as *A* and *N* read) is in Arabic صقر, a kind of hawk, see *Kazwīnī*, ed.

نکوئی زاندازد رفته توئی	بدید است اندازۀ نیکوئی
نو از آن دو صد ره فرونی فزون	3150 بدید است نیکی که چند است و چون
جو زه ² بر تن گلرخ تافتست	نکو نقش دبای زر بافتست
نه زین شهرها ون زمین آورند	نخاصه که از روم و چین آورند
درختان او بر شکوفه بار ³	نکو بوستانست وقت بهار
دلبا و گوهر بباراسته	سان عروسان ⁴ بباراسته
براز لاله و برگل کامگار ⁵	3155 نکو گلستان داشت و لالدار
جو رخسار رنگین و زلف بجم ⁶	نکو گل بود با نقشه بهم
گش و شوخ و دلبر جو چشم نئان	نکو نرگسانست وقت حزان
دو شمع فروزان بزم سپهر ⁷	نکو اخترانند با ماه و مهر
که آن اصل و فرعش زحسن است نور ⁸	نکو روضهای بهشت است و حور

B has a much weaker reading, which spoils besides the connexion between this and the following verse, viz.:

ندانیم ما وصف رخسار تو که نور خدایست دیدار تو

¹ This verse is wanting in *T*, *M*, and *W*.

² So corrected from the misspelt *ز* in *T*. The verses 3150-3152 are found in *T* only (but also embodied in Schlechta-Wssehrd's translation).

³ So *T*. *M* and *W* درختان وی بر شکوفه نگار. The verses 3153 and 3154 in *T*, *M*, and *W* only.

⁴ *M* and *W* عروسی.

⁵ This verse in *T*, *B*, *M*, and *W* only. *M* and *W* have in the second hemistich .پراز (بر) لاله.

⁶ So *T* and *B*. *M* and *W* و زلف صنم. In the latter two copies this verse is placed after the following one (3157), which is wanting in *B* and *T*.

⁷ This verse is according to *T*, which undoubtedly contains the best text. In the first hemistich instead of با *M* and *W* have خود, *B* همه (which is unmetrical and must be changed into هم); *E*, *A*, and *N* نکو اخترانند و ماهست و مهر. In the second hemistich the other copies read:

که شمع زمینند و شاخ (و ماه) *A* and *N* و نور (و) *B* and *E* سپهر

⁸ This verse in *B* only, but also found in Schlechta-Wssehrd's translation.

کنون بیش ازین در دل آئنده مدار
براز دولت و نعمت خود بخور
3180 بگفت این و تنگ اندرون شد برش
چو یوسف چنان⁴ دید بر بای جَست
که از شرم رخسار وی شد چو خون⁵
چنان⁶ گشت لرزان ز بیم خدای
زمانی همی بُد چو آشفته گان
3185 ازین در⁷ چو سیماب لرزانش دل
زگفتار و کار زلیخا خجل
نصیحت کردن حضرت یوسف علیه السلام زلیخا را⁸
سر انجام بگشاد یوسف زبان
چنین گفت کای بانوی مهربان
چه آئین بد⁹ بر⁹ گرفتی بدست
بدین رای با تو نشاید نشست
چه رای¹⁰ تباهست و بنیاد سُست
سخنهای بیهوده نا درست

نام و کام M has at the end of the first hemistich. باشد چنین for شد اینچنین
and in the second چه عذراست اگر دل نداری بدام.

¹ B and A گذار. B also substitutes بدار for بنام.

² So in B and T , except that in T دولت and نعمت in the first hemistich and
درختی for درخت and نیاید in the second are transposed. A , N , and E read
درخت. In M and W this verse is wanting.

³ M and W که بوسه دهد بر لب شکرش. چنین T .

⁵ M and W شد از شرم رخسار وی همچو خون. بود for گشت.

⁶ M and W بتن در M and W ; درین در T .

⁸ So in N . B has the same with the addition of بد at the end;
در بیان مناظره کردن E ; جواب دادن حضرت یوسف علیه السلام مر زلیخا را T
یوسف علیه السلام با زلیخا. In A the usual interval; in M and W the text runs
on without interruption.

⁹ So M and W ; the other copies have بد. The second hemistich is according
to T which offers the most suitable reading; all the other copies have بدین رای با
تو که بد هم نشست. In A and N this verse is placed after the immediately
following one.

¹⁰ رای T .

نگاری که باشد چو جان جهان	اگر خواهد از تو دل مهربان
برستنده و مهربان توام	مرا داری ^۱ اینک من آن توام
دو چشمم شب و روز بر چهرت	دل روز و شب خانه مهرت
چراغ دل مهربان منی ^۲	۳۱۷۰ پسندیده پاک جان منی
بتن در چو جانم پسندیده	بچشمم درون راست چون دیده ^۳
مراد تو یکسر بجای آورم	بپیوند تو هوش و رای آورم
دل مهربان بسته دارم بتو	تن پاک پیوسته دارم بتو
ترا چون برستار فرمان برم	بهرسان که فرمان دهی بر سرم
بمهر تو جان از تن آسان دهم	۳۱۷۵ اگر گوئیم جان بده جان دهم
بجان و دل و چشم و تن یار تو	عروس عزیزم پرستار تو
چه عذراست اگر دل ندارد بکام ^۷	کسی را که باشد چنین کام و نام

مقره الجراح المعروف الذى يقال له بالفارسیّة Wüstenfeld, i. p. ۴۱۷, l. ۱ sq.: *توره* = *توراک* (tôre), 'jackal' is, as it seems, an abbreviation of *تورک*; چرخ الخ (see P. Horn, Grundriss der neupers. Etymol. ۱۸۹۳, No. ۴۵۳, comp. Z. D. M. G. vol. ۴۷, p. ۷۵۴), perhaps, like the leopard just mentioned, occasionally trained for hunting; if that should not be admissible, the word might be identical, as Dr. Horn has suggested to me, with *توله*, 'hound' (phonetic change of *l* and *r*).

^۱ So in agreement with the preceding *داری* in v. ۳۱۶۵; *T*, *A*, and *N* read *دار* as Imperative. In the second hemistich of the next verse *T* reads *در چهر*.

^۲ This verse in *T* and *B* only. *B* has in the second hemistich *دل و مهربان*.

^۳ *دیده* here in the sense of 'apple of the eye,' Turkish *بیک* or *کوزده بیک*, comp. Lexicon Shâhnâmianum, ed. Salemann, p. ۹۶, ll. ۴-۷, where a bait of the Shâhnâma with the same rhyme-words *دیده* and *پسندیده* is quoted. In the Ganj-nâma this meaning of *دیده* is not noted. Instead of *درون* *T* reads *در تو*. Instead of *چو جانم* in the second hemistich *E* has *تو جانم*.

^۴ *T* and *W* *برستنده*. In *W* this verse is placed after the following one.

^۵ *ز بهر تو*. Instead of *جان از تن* *M* and *W* (where the two hemistichs are transposed) read *جان و تن*.

^۶ *M* and *W* *خریدار تو*.

^۷ So *T*, *A*, *N*, and *E*. *B* has instead of *ندارد* an unintelligible *برآرد*. *W* reads

علمهای درجت بمای آمدست	۳۲۰۰ همه کام ^۱ و نامت بجای آمدست
بمن گوئی ای شاخ با بیخ و بن	نه محتاج آنی که زینسان ^۲ سخن
که دلرا ^۳ چنین کار فرمودمی	اگر نیز من خود کسی بودمی
که با من ازینسان کنی گفتگوی	نباشد ^۴ ترا واجب از هیچ روی
بچندین مراد و هوا کی رسم	وگر ^۵ آنکه من بندۀ بیکسم
کنم سوی بانوی مهتر نگاه	۳۲۰۵ چه دل ^۶ باشدم کاندرا ابوان شاه
همی گفتم اندر نهان آشکار	اگر با تو ای بانوی کامگار ^۷
روان در تن من برای تو است ^۸	که میل من بسوی خاکپای تو است
بر آویختن یا زدن گردنم ^۹	بباید بر این داستان ستم

^۱ همه نام و کامت *E*. In the second hemistich *T* reads رحمت instead of درجت.

^۲ *M* and *W* چونین, and in the second hemistich ای سرو بن instead of بمن. *T* has زمن; با بیخ و بن.

^۳ *M* and *W* ذکر.

^۴ *M* and *W* have the weaker نبودی, and in the second hemistich در این for ازینسان.

^۵ So distinctly in *N* and probably in *A*, *B*, and *E* too, where دگر seems merely misspelt for وگر 'but if—or considering that—it is a fact that, etc.'). *M* and *W* have چرا زانکه *T*; بچندین for ازینرا که. *A*, *N*, and *E* read in the beginning of the second hemistich بحسن مراد و هوا (*N* مراد هوا *N*) کی رسم.

^۶ *A* and *N* چه کس.

^۷ *M* and *W* گهی گفتمی در نهان آشکار. The گهی گفتمی of *B* seems a mere clerical error. In *A* and *N* this verse is wanting.

^۸ *A* and *N* have in both hemistichs هست; *N* substitutes besides (by a mistaken idea about the meaning of the passage) در تن من برای تو. *M* and *W*: در تن من برای تو.

که میل دل من بسوی تو است. روان در تن من بروی تو است. *T* reads برای تو for برای تو; در تن من for بر تن من.

^۹ This verse is corrupted in all copies; the adopted text is a combination of *T* and *N*, so as to secure both the necessary finite verb and a correct rhyme,

ایا ^۱ عاشقی مینمائی مرا	ازین در همی آزمائی مرا
که دارد دلم پای دانش بجای	اگر خواهیم آزمود آزمای ^۲ 3190
بهریزم از خام کردار تو ^۳	فریفته نگردم بگفتار تو
زماهی سوې مه بر آورده شاخ	توئی ^۴ جفت ریّان و بانوی کاح
نکونامی و پایۀ بهتری	هنرداری و مایۀ مهتری
بپیوند من می گرايد دلت	اگر ^۵ عاشقی مینمابد دلت
مرا چون دگر مَرَدگان در مگیر ^۶	بس اندرز و پند من اندر پذیر 3195
زمن داروی عشق هرگز مجوی	سخن با من از عشق هرگز مگوی
بدین راه تا زنده ام نگذرم ^۷	که من سوی این داستان ننگرم
که داند همی ^۸ آشکار و نهان	بترسم من از کردگار جهان
بمصر اندرون ببشگاهی تراست	نو جفت عزیزی و شاهی تراست

ندارد دلم میل و شغل ترا. In *M* and *W* the second hemistich runs thus. وبا *T* ^۱

N اگر خواهیم آزمودن مرا ^۲ and بجای at the end of the second hemistich.

Verses 3190 and 3191 are wanting in *M* and *W*. In all copies there follows after them another bait which seems spurious, especially as it is repeated, with a decidedly better wording, in *M*, *W*, and *T* further down (v. 3198):

نوکل (تغول *A* and *N*; مغول *E*; محول *B*) کنم بر خدای جهان
(نگویم سخن با خدای جهان *M* and *W*)

که او بس مرا (بود *W*) آشکار و نهان

^۴ *B* تو ای.

^۵ *B* نکونامی و as in the second hemistich. Instead of *B* the other copies read نکونام و هم. *W* and *N* have again مهتری in the second hemistich.

^۶ *M* and *W* وگر, since vv. 3194-3198 (which are not found in *B*, *A*, *N*, and *E*) follow there immediately after the spurious bait سخن الخ, before v. 3192. Instead of من in the second hemistich (*T*) *M* and *W* read نو.

^۷ So *T*; the reading of *M* and *W*

برو پند و اندرز من در پذیر
مرا چون دگر مردگان مُرده گیر
shows in the second hemistich an absolute misunderstanding as to the word مردگان which in the adopted text is the plural of مَرَدَك 'manikin, contemptuous man.'

^۸ *M* and *W* نسهرم.

^۹ *M* همه.

۳۲۲۰ زبانم برو عاشقی گسند
 همی گوید از کردگار جهان
 من اورا چه کویم چه رنگ آورم^۳
 همی گفت ازین گونه نا روی خاک
 فلک شمع تابان بدریا^۴ فگند
 ۳۲۲۵ بهوشید گیتی برند^۵ سیاه
 هنرمند یوسف چراغ زم
 گره چند^۶ بر بند شلوار زد
 جواب او حدیث^۱ از خدا آورد
 بترسم همی آشکار و نهان^۲
 که تا دست او زیر سنگ آورم
 شد از فرش زر بافته جمله پاک
 جهانرا بسیج^۷ دُر افشان بکند
 بهجران خورشید گیتی پناه
 بیامد بخفتنگه خویشتن
 چنان دید واجب زروی خرد

^۱ So correctly *B* and *T*; *A* and *N* حدیث; *E* جواب و حدیث; *M* and *N* مرا او حدیث.

^۲ This verse is wanting in *M* and *W*.

^۳ *M* and *W* ندانم که با او چه رنگ آورم. In the second hemistich *T* reads که دستمیش را الخ *E* که آن دست را الخ. The meaning of رنگ here is either that of *مکرو حیله* (cunning, contrivance), or that of *طرز و روش* (manner and way of acting), see *Ganjnâma*, f. 84^a, ll. 4 and 6. According to Vullers, *Lexicon*, ii. p. 55^b, lin. penult. sq., the meaning of 'soft, tender remedy' (چاره که نزاکت) should be applied to it here, since our very verse, even with the various reading of *M* and *W* (ندانم الخ), is quoted there as being one of Asadî's. = to get the better of a person, become master over him; see also سنگ, p. ۱۰۹, note 2.

^۴ Or, as *M* and *W* read, بدریا فلک شمع تابان. The second hemistich is corrupted in all copies; only *N* has a distinct بسیج ('with the pearl-scattering skewer it, the celestial sphere, dug the world' = it scattered the last pearl-like rays of the setting sun over the world). *T* seems to have بسیج (!) and reads besides دُر افشان for جهان بسیج (!) دُر افشان بکند. *B* دُر افشان. *A* has the same, but instead of جهانرا *W* جهانرا فگند (so in *N* too), which gives no rhyme. *M* and *W* جهانرا فگند. *E* بهصبح دُر افشان بکند; *B* بهصبح دُر افشان فگند.

^۵ *Ganjnâma*, f. 46^b, l. ۱۰ sq.: بود ابریشمی که از نقش و نگار ساده باشد.

^۶ *M* and *W* چنان بیست (!). *T* has in the second hemistich چنان.

نو ای بانو این نامه را در نورد^۱ بگرد سخنهاى ببره مگرد
 3210 رها کن^۲ مرا از چنین بیرهی زکاری که دارد خدا آگهی
 بگفت این و برخاست از بيش اوی زبیش زلیخای بر داشت روی
 زلیخا چو یوسف برون شد ز کاخ شدش تنگ بر دل جهان فراخ^۳
 بگنجی درون رفت و از دیده خون همی راند چون سیل باران برون^۴
 همی گفت با خویشان زار زار که آمد مرا تبره گون روزگار
 3215 سپهر از دلم بیخ شادی^۵ بگند درو آتش عشق یوسف فگند
 کی از دام درد آید این دل بدر که با آتشش بُرد باید بسر^۶
 یکی تخم بد در دلم گشته ام دریغا که گم شد سر رشته ام
 سرو کار من با یکی کودکست^۷ که حسنتش فراوان و مهر اندکست
 نه آئین من دارد و کیش من گریزد همی خیره از بيش من

two requisites not found together in any version of the first hemistich. *B*, *M*, *W*, *E*, and *A* read بدین حکم و این داستان گشتنم; *N* بدین حکم و این داستان ستم; *T* بدین حکم و این داستان گفتنم.

¹ *M* and *W* تو این نامه ای بانو اندر نورد. *in* the second hemistich is the reading of *T*; *B* شیطان; *A* and *N* باطل; *E* بیرو; *M* and *W* چونین.

² *M* and *W* عفو کن.

³ Verses 3211 and 3212 of *M* and *W* are contracted in all the other copies into one, by which contraction the person referred to in شدش and in the following verses (viz. Zalikhâ) is quite obscured. The verse runs thus:

بگفت این و یوسف (ز یوسف *N*; چو یوسف *B*) برون شد ز کاخ
 شدش تنگ بر دل جهان فراخ

بگفتن درون رفت از دیده خون همی رفت چون سیل باران برون *T*⁴

درون. *M* and *W* رامش. Instead of درو in the second hemistich *T* has *M* and *W*.

⁶ So *M* and *W*; *T*:

کی از داغ و درد این دل آید برون که پر آتشش بود باید درون

In the other copies this verse is wanting.

⁷ *A* and *N* اندکیست, and in the second hemistich مهر. Instead of *M* and *W* مهر. *T* reads مهر.

دگر باره زاری کردن زلیخا نزد یوسف علیه السلام^۱
 چنین گفت کای دیدم دین و هوش نکوتر زخورشید خوشتر زنوش
 بهشت گل و ارغوان و سمن^۲ شکفته بهار دل و جان من
 چه چیزی ز تخم کد داری نژاد نه ز آتش و آب و از خاک و باد^۳
 اگر زین چهری چو مائی و ما زمانی نه آسوده ایم از هوا^۴
 3245 ترا چونکه طبع هواجوی نیست دلت را سوې مهر من روی نیست
 بسا دل که در آرزوی منست بسا طبع شاهان که سوې منست^۵
 ز دیدار من ماه رشک آورد ز عشقم همی سنگ^۶ اشک آورد
 بهر هفت کشور زمن آگهیست ستاره رخ روشنم را رهیبست^۷

آراسته ساختن زلیخا خود را و آمدن و بر یوسف نشستن و احوال *B*: *So A*; *B* (the greater part of this heading is already antiquated by the last verses of the preceding chapter); *T* (where a similar remark applies); *M* and *W* (where the heading stands, as in *T* too, before v. 3240). *In A* and *E* there is neither heading nor interval.

^۲ *M* and *W* بهشتی توئی ارغوان و سمن.

^۳ *So best in A*; *B* and *T* read نه هم ز آتش و آب و خاکی و باد; *M* and *W* read نه ز آتش و آب و نه خاکی و نه باد; *E* reads نه ز آتش و آب و نه خاکی و نه باد و نه ز آتش و آب و نه خاکی و نه باد.

^۴ *So best in T*; the other copies, except *E*, read in the second hemistich *B* has at the end of the first hemistich *زمانی نه مستغنیم* (مستغنی ایم) از هوا; *E* adopts the reading of *B* for the first hemistich, but changes the second into *نه مستغنیم من ز حرص و هوا*.

^۵ *In B* vv. 3245 and 3246 are contracted into *one* by combining the first hemistich of the former with the second of the latter in this ridiculous form: *بسا طبع شاهان که سوې تو نیست*. *In W* v. 3246 appears after v. 3252.

^۶ *M* and *W* دل خار. *T* has by mistake again رشک.

^۷ This and the following verse in *T*, *B*, *M*, and *W* only; in the latter two copies the present bait is placed before v. 3247, less suitably, as thereby the connexion between this verse and v. 3249 is severed. For *رهی* see p. ۲۲, note ۱, and p. ۲۱۹, note 7.

فرو خفت تا از زمین چتر زر
 فرو کوفت خیل شب تیره کوس
 3230 بر آورد یوسف سر از جای خواب
 همه شب نخفته³ روان غمزده
 خیال پدر⁴ در دو چشمش بکار
 زلیخا همیدون همه شب دژم
 همه شب گریسته⁵ ز تیمار و درد
 3235 شد از نو بباراست دیدار خویش
 دو صد حلقه از مشک برگل نهاد
 سیه نرگش را ز نورنگ داد
 بزبور بباراست گردنش را
 منور منقش معطر بخشم
 3240 بر یوسفش مهر¹⁰ گسترد باز
 بر آمد بفیروزی و درج¹ و فر
 خبر داد از دور بانگ² خروس²
 دل و جان وی آرزومند باب
 نگوئی که بُد دیده بر هم زده
 دلش مستمند و روان سوگوار
 نیاورده یک لحّت دیده⁶ بهم
 که یوسف همی مهربانی نکرد
 ز خورشید⁷ بغزود رخسار خویش
 ز عنبر بخورشید بر غل نهاد
 بجادو از آن رنگ⁸ نیرنگ داد
 بزر بافته جامه⁹ تنش را⁹
 بیامد دگر باره آن شوخ چشم
 زشهد و شکر گوهر آورد باز

¹ *M*, *W*, *A*, and *N* اوچ.

² This verse in *T*, *M*, and *W* only; the wording is according to *T*. The other two copies read in the second hemistich بانگ خروس (?). گریزان شد از عاج.

³ So correct in *N* only ('he had *not* slept throughout the night'), confirmed by the *همیدون* in v. 3233; all the other copies read *بخفته*.

⁴ *A* and *N* چنان بُد پدر.

⁵ *M* and *W* یک لحظه مزگان.

⁶ *M* and *W* گریستی. Instead of *تیمار و درد* *B* has *خورد*. Instead of *همی* *W* and *N* read *همه*.

⁷ *B* چو خورشید. *M* and *W* have in the first hemistich *رخسار*, and in the second *دیدار*.

⁸ *A* and *N* از آن هر دو. On the personal instead of the reflexive pronoun in *نرگش*, as well as in *گردنش* and *تنش* in the following verse, see p. ۱۷۴, note ۱, and p. ۲۵۲, note ۱.

⁹ *M* and *W* have as rhyme-words *آن گردنش* and *جامه‌های تنش*.

¹⁰ So *B*; *A*, *N*, *E* مهر و یوسف و مهر *T*; *ابر یوسف او مهر* *M* and *W* *مهر* *B* *بیامد دگر مهر*.

سرشاپ دل از دیده بفشاندۀ دو صد نامۀ عشق بر خواندۀ^۱
 نبودی خود آن زهره و دل ترا شدی کار از عشق مشکل ترا^۲
 ولیکن مرا خود نه تاب است و هوش^۳ برآشفته مغز و دل و چشم و گوش
 روانم هوای تو جوید همی دلم سوی مهر تو بوید همی
 3265 درین نیست ای جان من^۴ آزمون که سوی تو دل شد مرا رهنمون
 دگر آنکه گفتی تو ای دلربای که من ترسگام^۵ ز گیهان خدای
 که گفتت^۶ که من نیستم ترسگار نیم از گنه عاجز و شرمسار
 تو در^۷ کیش خود گر بترسی همی چرا از دل من نپرسی همی
 مرا نیز در کیش خود ترس هست نه من کرده ام کوتاه از کیش دست^۹

¹ Verses 3260 and 3261 of *T* are in *M* and *W* by mistake contracted into *one*, which has no rhyme and is besides syntactically impossible, viz.:

ترا نیز بر من تبه بودۀ دو صد نامۀ عشق بر خواندۀ

In all the other copies these two verses as well as the two preceding ones are wanting.

² This verse in *T* only.

³ So *B* (where the verse, however, stands before 3257), with the correction of خوش into هوش; *T*, *M*, and *W* read ولیکن مرا خود تبا هست هوش. In the second hemistich *T* substitutes وسر for ودل. *W* has the following order: برآشفته چشم و دل و مغز و گوش. In *A*, *N*, and *E* this verse is wanting.

⁴ *B* مهر تو. *M* and *W* have پیوند instead of مهر تو.

⁵ *T* جان و دل. In *M* and *W* درین است is substituted for the negative درین نیست, either as question, or in an ironical sense, and the second hemistich there runs thus: که او شد سوی دل مرا رهنمون. Verses 3265-3271, 3273, and 3274 are not found in *A*, *N*, and *E*; in *A* and *E* v. 3272 besides is wanting.

⁶ *B* ترس دارم; *M* and *W* ترسناکم.

⁷ *M* and *W* گفتت. In *B* this verse is wanting.

⁸ *T* از. Instead of نپرسی in the second hemistich the other three copies seem to have نترسی, which scarcely gives a rhyme to بترسی in the first. In *M* and *W* the second hemistich runs moreover thus: جز از من زدگر نترسی همی.

⁹ *M* and *W* که کوتاه نکردم من از کیش دست.

کند وصف من نقش چینی همی^۱ بصورت چنینم که بینی همی
 3250 مرا با چنین^۲ حسن و جندین جمال نخواستی حدیثیست سرد و محال
 ترا دی سخن گفتم از مهر دل تو کردی مرا شرمسار و خجل^۳
 ندادی جوابی که شایسته بود نگفتی حدیثی که بابسته بود^۴
 به بیهوده گویم نسب ساختی سخنهای ناخوش در انداختی
 زهرگونه گفتی سخنهای سخت سرانجام^۵ این گفتی ای نیکبخت
 3255 که گر آزمائی مرا آزمای که دارد^۶ دلم بای دانش بجای
 من ای روشنای زهر چرا همی بایدم^۷ آزمودن ترا
 اگر نیستی مر مرا مهر تو^۸ نبودی دلم بند^۹ چهر تو
 نگفتی زبانم خود ابن داستان نبودی بددن هوش همداستان^۹
 چو من بودمی بر سر و کار خویش دلم بسته در^{۱۰} شغل بازار خویش
 3260 تو گر نیز بر من تبه بود^{۱۰} ز عشقم روانرا بفرسوده

^۱ *M* and *W* (without a rhyme) همه, with a corresponding همه at the end of the second hemistich.

^۲ *M* and *W* اینچنین (so that the first hemistich forms a sentence in itself). Instead of سرد in the second hemistich *T* reads صعب; *B* نخواستی حدیثیست. هر دو محال.

^۳ This verse is wanting in *E*, *A*, and *N*.

^۴ So *B*, *M*, *W*, and *E*. *T* has in the second hemistich که مارا چو نگفتی که ما را چو نگفتی. *A* and *N*: بایسته بود (!).

بدادی جوابی که سر بسته بود بگفتی حدیثی که بگسسته بود

^۵ *A*, *E*, and *N* سرانجام گفتی که ای نیکبخت; *M* and *W* سرانجامش. and consequently اگر in the beginning of the next bait.

^۶ *N* آرد. ^۷ *T* بایاید همی.

^۸ 'Love for thee'; therefore the reading of *B* اگر نیستت is not admissible. Instead of بند^۹ in the second hemistich *M* and *W* have بسته. *T* substitutes for نبودی in the second hemistich a less appropriate نبود این.

^۹ This and the following verse in *T*, *M*, and *W* only; see also همداستان vv. 1081, 1666, and 1690, where exactly the same rhyme appears.

^{۱۰} *T* بر.

وگر می نبینی تو ای نیکخواه ^۱	تن خویشتن را بدان جایگاه
می‌ندیش زین هیچ و دل برگمار	که شاخ کدو کو شود بر چنار ^۲
چو ^۳ با من بییوند همتا شوی	ز تحت الثری تا ثریا شوی
ترا نیست ^۴ خود پایۀ بندگان	نداری نهاد پرستندگان
تو گر بنده خوانی تن خویش را	ادب را و حکم کم و بیش را ^۵
عزیزت بفرزند خواند همی	حدیثت بفرزند راند همی ^۶
تصوّر چنان کرده دارد که شاه	تو باشی پس از وی درین ^۷ جایگاه
تو فرزند اوئی و جان منی	فروزان چراغ روان منی ^۸
از آغاز تا دیده ام چهر تو	شدستم پرستندۀ مهر تو
مثال تو بُد چون نهالی درست	بدانگونه باریک و زانگونه سست ^۹
بیکشتم ترا من بباغ امید	بدانسان ^{۱۰} که کارد کسی شاخ بید

^۱ *M* نیکراه. Verses 3277 and 3279 in *M*, *W*, and *T* only.

^۲ This verse in *M* and *W* only, where it is placed after the following verse; but in Schlechta-Wssehrd's translation it appears, more suitably, before it, and this order has been preserved in the text above.

^۳ *M* and *W* که.

^۴ *T* has the affirmative هست, so as to form a contrast with the second hemistich. *M* and *W* read پایۀ ساید for پایۀ. This verse is found in *B*, *T*, *M*, and *W* only.

^۵ This verse in *T*, *M*, and *W* only. In *M* and *W* the second hemistich runs thus: ادب را حکم کن کم و بیش را.

^۶ *M* and *W* زفرزند هم بُد نداند همی.

^۷ This verse again in *B*, *T*, *M*, and *W* only. Before it *B* has another curious bait, viz.:

نخواهد حدیث آوری در محال نخواهی توحیف است ای مه جمال (no Idāfah!) *B* reads besides بدین پس او بدین, and *T* in the first hemistich چنان for چنین.

^۸ After this verse *E* inserts a new heading: در بیان گفتن زلیخا یوسف علیه السلام را از آن جاه.

^۹ This verse in *B* and *T* only.

^{۱۰} *M* and *W* بدانگه. This verse again is wanting in *A*, *N*, and *E*.

۳۲۷۰ ولیکن بعشق تو در مانده ام زدل دین و دانش^۱ بر افشانده ام
 دگر آنکه گفتی تو^۲ ای مهر و ماه که بانوی مصری و همتای شاه
 بجان تو ای سرو خورشید بار بمهر تو ای بوستان بهار^۳
 که من تا ترا دیدم ای جان من^۴ نیم پادشه بر تن خوشتن
 چو من بانوی مصر و همتای شاه شوم با تو یکتا و پیوند خواه^۵
 ۳۲۷۵ دگر آنکه گفتی که من بنده ام بفرمان بذیری سرافکنده ام
 نگه کن که چون من^۶ گرفتارم خداوندی و من پرستارم

۱ *M* and *W* زدل دانش خود *B*; زدل دانش و دین *M* and *W*. After this verse there are added in *B* three, in *M* and *W* four other baits of a spurious character, the second and third of which have besides a wrong rhyme (*c'ir* and *dil'êr*), viz.:

چنانم زعشقی تو دُرِ یتیم که یادم نیاید (نیامد *W*) همی ترس و بیم
 هر (بر *W*) آن دل که بروی شود عشق چیر شود بر هوا جُستن خود (وی *M* and *W*) دلیر
 اگر عشق را (من *B*) بر تو چیرستی (چیری بُدی *B*)
 ترا (مرا *B*) نیز چون من (بر من *B*) دلیرستی (دلیری بُدی *B*)
 ولیکن دلت نیست از عشق ریش برین (بدین *B*) ترسگاری زیزدان خوش
 بوستان و بهار^۳ *T* که ^۲ *B*.

۴ *B* and *M* دیده ام جان من. In the second hemistich *B* and *M* have بدل. The insertion of these two verses 3272 and 3273 (see note 5 on the preceding page), in this particular place, is according to *T*, and seems the only possible way to preserve them at all, since in *M*, *W*, and *B*, where they are put further down, between vv. 3285 and 3286, the second at least would be absolutely superfluous, merely repeating what is said in v. 3285. *N* has obviated the difficulty by leaving out v. 3273, and merely keeping v. 3272 between vv. 3284 and 3285. *B*, *M*, and *W* substitute here, between vv. 3271 and 3274, the following bait (which is rather suspicious by the use of حور as addressed to Joseph):

دگر هستی ای حور یزدان شناس بدینت همی داشت باید سباس

^۵ This verse is found in *T* and *B* only.

^۶ *B* (where this verse, just as in *A*, *N*, and *E*, is put before the preceding one) خداوند تو من پرستارم. *M* and *W* read خداوند تو من پرستارم. *M* and *W* read خداوند تو من پرستارم. In *T* vv. 3275 and 3276, in the same order as in *B*, appear between vv. 3280 and 3281.

شب و روز کام دل خویش ران	مرا باش و بر خور زمن ^۱ در جهان
که دلرا همی کرد خالی زتن	۳۳۰۰ چو یوسف شنید آن ^۲ سخنهای زن
چنین گفت کای پاک نیکی پسند	بر آورد سرسوی چرخ بلند
مده دیورا بر دلم دستگاه	نگه دار این ^۳ بنده را زین گناه
ببرهیز جان و روان مرا ^۴	مکن یاوه نام و نشان مرا
از ابلیس پرهیزگرم ^۵ توئی	پناهم توئی گوشدارم توئی
همی بینیم در دل خویشتن	۳۳۰۵ خدایا تو ^۶ آگاهی از سیر من
جز این بر دلم چیز دشوار نیست	که میلی ^۷ مرا سوی این کار نیست
بخشای بر جان وی اندکی	خدایا نظر کن برین دل ^۸ یکی
برو مائیم عاشقی سور کن	ز چنگال اهریمنش ^۹ دور کن

دلبر for دلبری *E* has an unsuitable *کن* for *بند*. *E* has an unsuitable *دلت* in the second. *دلت* in the second. *دلت* in the second.

^۱ *B* زن. In *M* and *W* the hemistichs are transposed and *دلت خوش بران* is substituted for *دل خویش ران*.

^۲ *B* and *T* این. *E* inserts a new heading (which in the other copies follows more suitably after v. ۳۳۰۹): *سر بر آوردن یوسف علیه السلام و جواب دادن بزلیخا*.

^۳ So best in *T*; *M* and *W* *من*. The reading of *T* in the beginning of the second hemistich, namely *مده* for *بده*, is a mere clerical error.

^۴ This verse is wanting in *M* and *W*. ^۵ *T* *پس پرهیزگرم*.

^۶ *M* and *W* خود. In the second hemistich the same two copies read *در دل و جان* and the following one are wanting. In *A* and *N* this verse and the following one are wanting.

^۷ So *T*; *M* and *W* *میل*; *B* *چون*; *E* *نیست*. The *چیز دشوار* for *چند دیوار* in the second hemistich in *E*, where this verse is placed after the following one, seems a mere mistake of the copyist.

^۸ *T* *خدارا* (?) *نظر کن بدین دل*; *M* and *W* *بدین زن*, as a kind of gloss. In the second hemistich *A* and *N* read *بر جان من*, as if *دل* referred to Joseph.

^۹ *A* and *N* *بد منش* *سور*. *آن* is explained in the *Ganjnāma*, f. ۱۰۳^a, l. ۲ sq., as *میزبانی و مهمانی و چشنی که در ایام عید و عروسی و مانند آن کنند*; and the following bait of the *Shāhnāma* quoted:

ورا موبدش نام شاپور کرد بر آن شادمانی یکی سور کرد

N reads by mistake *شور*.

ببالا چو سرو سہی کردمت	چو جان و دل خویش پروردمت ^۱
منت بر خورم از تو ای شہریار	بامید آن تا چو ^۲ آئی بیمار
رسانید ساخت بخورشید بخت	کنون چون شدت ^۳ بیخ در خار سخت
روانرا و جانرا بکار آمدی	شدی سبز و نیکو بیمار آمدی
فرو رفت خواهی ^۴ چو مہ زیر میغ	ہمی داری از من بر خود دریغ
نداری بدین پردہ اندر سری	بہانہ ہمی جوئی از ہر دری
گہ از ترسگاری حدیث آوری	گہ از آزمودن ^۵ سخن گستری
نداری خبر کم روان با تو است	دل کودکان ^۶ همچنان با تو است
چنین جان و دلرا بتو بستہ ام ^۷	کہ من زار و آزرده و خستہ ام
مرا بیش ازین آب و آزم دار	مکن مہر ویا دلت نرم ^۸ دار
دلترا بدین مہریان یار بند ^۹	کنون دلبرا گفت من کار بند

^۱ *M* and *W* بخون دل خود بپروردمت, and in the beginning of the second hemistich ببالای سروالغ.

^۲ *E* کہ. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۳ *T* کنونت کہ شد. Instead of *M* and *W* درخانہ. At the end of the second hemistich *T* substitutes رخت for بخت. In *E*, *A*, and *N* this verse is wanting.

^۴ *T* and *B* have خواہم as referring to Zalîkhâ herself. Instead of *A* and *N* چو مہ *A* and *N* read مہم as vocative, 'my moon.'

^۵ *A* and *N* آزمودہ; *E* تو گہ آزمودہ.

^۶ This verse in *T*, *M*, and *W* only. In *M* and *W* کودکی is substituted for کودکان.

^۷ This verse in *M* and *W* only. In the same two copies three other, evidently spurious, baits are added, viz.:

تو از عشق من خستہ دل بودنی	دل و جانم اکنون بہ فرسودنی
ترا من بدینسان نیازدمی	چوانمردی و مردمی کردمی
زمن ہر چہ بایست کامت بُدی	یکایک بخویشی بجا آمدی

^۸ Only *B* has نرم for شرم. On آرم و آب in the second hemistich comp. p. ۱۶., note ۱, above (v. ۱۵۹۷), where exactly the same rhyme-words appear. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۹ So *B*, *T*, *M*, and *W* (except درین for بدین in the last two MSS.); the other

ولیکن من ای بانوی بانوان	نباشم بدین کار همداستان
3320 بمهر تو نفروشم آئین خویش	خداوند خویش و ره دین خویش ¹
رضای جهان داور دادگر	زیبوند تو بهترای سیمبر
که گر ² با تو پیوند جویم بتن	ببرد جهاندار یزدان زمن
تو مپسند بر ³ من که از من خدای	ببرد زبهر توای دلرهای
رضای خدای جهان آفرین	به از ملک هفت آسمان و زمین ⁴
3325 بگفت این سخن پس برون شد زکاخ	بهامون برون شد بدشت ⁵ فراخ
همه روز گردیده ⁶ برکوه و دشت	بهر گوشه ⁷ دشت حتی بگشت
زلیخا ز نو سوی کنجی دوید	زدل خون بنگرس فرو گسترید ⁷

¹ من ارم *M* and *W* نگردم بری از ره دین خویش.

² *M*, *W*, and *T*: In *E* this verse is wanting.

³ This verse is wanting in *E*, *M*, and *W*. After it all copies have one or more additional verses which nevertheless have not been included in the text, as both in sense and wording, and partly in rhyme too, they seem to betray their spurious character; they are not found in Schlechta-Wssehrd's translation either. They run as follows (according to *T*):

مرا تا بود یار من کردگار
تو خود یار باشی و پر کام یار (تو یارم بوی در همه کار و بار *M* and *W*; همی کامگار *B*)
ولیکن اگر یار گیرم ترا
بر آیم هم از تو هم از داد را (! داور *B*, *M*, and *W*)
ابا داد و فرهنگ با بیخ و بن

عفو کن مرا زین برهنه سخن (حذر کن مرا زین جهان سخن *M* and *W*)
In *A*, *N*, and *E* the first two verses are contracted into one, viz.:

مرا تا بود یار گیرم (یار گیرم *N*) ترا بر آیم هم از تو دهم داد را (! هم از داران *E*)
The third verse is found in *T*, *M*, and *W* only.

⁴ زدشت *T*.

⁵ *A*, *N*, and *E* گردیده. *N* has at the end of the second hemistich بهشت for بگشت. In *M* and *W* this verse runs thus:

همه روز گردید برگرد شهر تَبَد هیچ آرام اورا ز قهر

⁶ So *T*, *M*, and *W*; *B* and *E* زنگس; *A* and *N* زنگس. Instead of *W* reads برون.

که اهریمنش رنجه دارد همی مر اورا بدوزخ سپارد همی^۱

ذکر نصیحت دادن یوسف علیه السلام

زلیخا بار دوم^۲

۳۳۱۰ چو آن گفته بُد یوسف پاکدین	ابا خالق آسمان و زمین
زلیخای دلخسته را گفت باز	که ای برهنر بانوی سرفراز ^۳
چه دیو است ^۴ کت بُرده دارد زراه	دلت را چنین کرده دارد تباه
چه کوشی بکاری که ناید زمن	نه دل سوی آنم گراید نه نن ^۵
تو ای زن همه راست گوئی همی	گل راستی را بیوئی همی
۳۳۱۵ ترا هست چندان کمال و جمال ^۶	نکوئی و خوبی و غنچ و دلال
که گر حوریان بر تو چشم افکنند	ز عشقت همه خطبه بر تو کنند ^۷
چو شاداب سروی چو دو هفته ماه	ترا زبید ^۸ از خوبریان کلاه
رخت آفتاب همه برزن ^۹ است	جهانرا بتو چشم و دل روشن است

^۱ This verse in *B* and *T* only.

^۲ So *B* (with a similar wording as in the last heading but one); *M* and *W* جواب دادن حضرت یوسف *T*; جواب دادن یوسف علیه السلام زلیخارا در تهذیب نفس. In all these copies the heading comes less appropriately after v. 3310. In *E* (see note 2, p. 333) and in *A* no heading or interval.

^۳ So best in *T*, *M*, and *W*; the other copies read (without an *Idāfah* between the two adjectives) که ای بانوی برهنر سرفراز. *A* and *N* have a strange دلخسته^۳ for دلخسته in the first hemistich.

^۴ *M* and *W* بُرده بودست *B* reads بُرده است او زراه. In *E*, *A*, and *N* this verse and the following one are wanting.

^۵ So *B*. *M* and *W* have in the first hemistich کاری نیاید (*W*), and in the second the reading of *B* (except گراید زن in *W*). In *T* the second runs thus: که دل سوی نیکی گراید زمن.

^۶ *T*, *M*, and *W* جمال و کمال. Instead of خوبی in the second hemistich *B* and *E* have کسی^۶ (*?*); گشتی *T*; خوشی have.

^۷ زعشقت همه دیده پر خون کنند *B*.

^۸ تو داری *M* and *W*.

^۹ On برزن see p. ۲۵۸, note 4.

زمن دیدن خویش دارد دریغ ^۱	ز دیدار من زود گیرد گریغ
شوند آگه از کار من مرد و زن ^۲	بدان تا تبه‌تر شود هوش من
بُرسوائیم نام پیدا شود	۳۳۴۵ دلم در بلا ناشکیبا شود
که این درد و غم بود پاداش من ^۳	ندانم چه آمد گناهم زن
همی کرد خون از دو نرگس رها	همی گفت ازینسان و برکهریا ^۴
که آن یار فرخنده بنده خرید ^۵	بر آن روز نفرین همی گسترد
زلیخای بت پیکر ^۶ نوشلب	چنین بُد همه روز تا وقت شب
زچهرش همه کاخ رخشنده گشت	۳۳۴۵ شبانگه که ^۷ یوسف بیامد زدشت
غمش رفت آمد دو باره توان ^۸	زلیخا بدیدار او یافت جان

^۱ This verse is wanting in *M* and *W*. گریغ = گریز. Instead of گیرد in the first hemistich *T* has a less befitting گردد.

^۲ *A*, *N*, *T*, and *E* انجمن. In the last two copies شود is substituted for شوند. *M* and *W* read:

بدان که تبه‌تر شود ساز من شود انجمن آگه از راز من

^۳ This verse in *M* and *W* only, but also in Schlechta-Wssehrd's translation. Before it the same two copies have another verse with an unintelligible ارخ (misspelt for برخ?) as rhyme to چرخ; it runs thus:

ندانم چه پتیاره آمد زچرخ کز آن مر مرا زین بلا بود ارخ (!)

^۴ The wording of *M* and *W* بر چهرها, and in the second hemistich دو دیده for دو نرگس looks like a mere gloss to the original text.

^۵ This verse in *M* and *W* only. ^۶ *T*, *A*, *N*, and *E* پیکر^۶ مه.

^۷ *T* چو; *B* has neither که nor چو, and there must be read therefore شبانگه for شبانگه; it also has چهرش for چهر. For همه in the second hemistich *T* reads همی. *M* and *W*:

بیامد شبانگه یوسف زدشت زلیخا ز دیدار او شاد گشت

(the second hemistich belongs properly to v. 3350 below, where the same two copies have the second hemistich of the text, adopted here in v. 3345).

^۸ This verse is in *T* only, but it is indispensable, as it gives the necessary subject to بُد تشنه in the following verse, which, without this bait, would syntactically refer to Joseph and not to Zalikhâ, as is clearly the case. On توان as abstract noun, see p. ۱۶, note 6, v. 684, also v. 1889.

کنار از دو نرگس پر از ژاله ^۱ کرد	بسی زاری و بیکران ناله کرد
زجان و جوانی دلش خیره ^۲ گشت	زبس غم که بر جان او چیره گشت
همی کردش اندر دل و دیده کار	۳۳۳۰ سخنهای یوسف چو دندان مار ^۳
همیداشت آن زار را در نهفت	غریبان همی بود با کس نگفت
دلش تنگ و عالم برو ^۴ گشته تنگ	همه روز بُد با غریو و غرنگ
سرشکش فزون و دم ^۵ سرد بیش	زنادیدن یوسفش درد بیش
نرفتی همی یوسف از پیش چشم	همیگفت ایا کاش ^۶ باری بخشم
همیدیدمی چهر دلبند او	۳۳۳۵ اگر نیستی روی پیوند ^۷ او
نگردد همی رای او جفت من	یکی آنکه می نشنود ^۸ گفت من
بخشم از برم تند بیرون رود ^۹	دگر آنکه چون راز من بشنود

^۱ So *B* and *T*; the other copies have لاله.

^۲ So in *M* and *W* with a correct rhyme; *E* has برگذشت, and in the second hemistich سرگذشت; the other copies read (i) چیر and (ê) سیر.

^۳ So in *M* and *W*, which seems the best reading; the other copies (except *T*, where this verse is wanting) have this wording یوسف شنید (چو دید *A*, *N*, and *E*). In the second hemistich *W* reads همیکردش اندر دو دیده بکار.

^۴ دلش تنگ گیتی برو نیز تنگ *M* and *W*; بدو *T*.

^۵ سرشکش فزون بود دم کرد بیش *E*; فزون بر دم *N*; فزون بُد دم *A*. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۶ *T*, *A*, and *N* باری; the latter two have besides a distinct بازی (?). In *M* and *W* this verse runs thus:

همی گفت ایا کاش یوسف بخشم چو رفتی نرفتم از پیش چشم

^۷ So best in *A* and *N*, where روی must be taken either in the sense of 'hope' = امید (see Vullers, *Lexicon*, ii. p. 81^b) or in that of 'manifestation' = پیدا کردن (see Ganj-nâma, p. 84^b, last 3 lines). What is meant by پیوند, as *T*, *B*, and *E* read, is not clear. In *M* and *W* this verse and the following one are replaced by a single bait thus:

یوسف بمن (? بتن *M*) درد و بیداد است پی آنکه از وی نه آزاد است

^۸ Only in *T* appears an affirmative بشنود.

^۹ *B*, *M*, and *W* شود.

بخفتند هر يك بآرامگاه	چنین تا بپیمود ^۱ خورشید راه
زمغرب بزیر زمین در چمید ^۲	بمشرق شد از برج عقرب پدید
آراستن زلیخا خود را بار دیگر و آمدن در	
نزد حضرت یوسف علیه السلام ^۳	
چو از باختر سر بر آورد مهر	زلیخا دگر باره آراست چهر
ز سر تا بپا شد چو خرم بهار	زبس جامه و زیور شهریار ^۴
3360 بیامد ^۵ بر یوسف دین پرست	چو صد خرمن لاله و گل نشست
بموسف چنین گفت کای دلفروز	همه ساله فرخنده بادات روز ^۶
نکوئی سپاهست و شاهش توئی	زمین آسمانست و ^۷ ماهش توئی
روان در تن من برای تو است	دلم بنده خاکپای تو است
گره زد هواي تو بر جان من	بيك ره تبه کرد سامان من ^۸
3365 از آغاز تا من ترا دیده ام	نه از دل بکام نه از دیده ام
ز عشق تو ای دلبر سیمتن	جحیم است و جحیم دل و چشم من

more common (دامن). In *B* the second hemistich runs in this strange way: (is it the Arabic 'turpis,' or misspelt for 'damon' (!) in the sense of 'vile, evil'?).

¹ Only *B* has the more commonplace .

² چمید in *B*, *M*, *W*, and *A* seems merely misspelt for خیمید (see p. ۲۷, note 6); *E* has جهید.

³ So in *T*. *B* زلیخا حقیقت حال خود پیش یوسف علیه السلام گفتن. *N* زیور زاری کردن زلیخا نزد یوسف علیه السلام. No interval or heading in *A*, *M*, *W*, and *E*.

⁴ This verse in *B* and *T* only; the wording is according to *B*. *T* reads:

سراپای شد چون نگار و بهار زبس جامه پوشید زیور نگار

⁵ *A* and *N* بر آمد. Instead of حق پرست *T* reads دین پرست, and for صد in the second hemistich يك.

⁶ *A* and *N* بیامد. ⁷ *B* و گرا آسمانست. *A* and *N* بیامد.

⁸ This verse is not found in *A*, *N*, and *E*; in *E* also the preceding verse is wanting.

3380 برد^۱ سجده خورشید تاج ترا
 تو باشی عزیز و بوم^۲ من زنت
 مکن یوسفا بشنو این داستان
 نیابی زمن یار شایسته تر
 که سرمایۀ روشنائی منم
 3385 اگر کار من گردد از تو بدید^۳
 شود بنده مه تخت عاج ترا
 ببیوند من چشم و دل روشنت
 دمی شاد گردان دلم را عیان
 بخوبی و اورنگ بایسته تر
 کلید در بادشائی^۴ منم
 جهانرا بدست تو باشد کلید^۵

جواب دادن یوسف علیه السلام زلیخارا و
 اظهار ترس از خداوند^۶

چو یوسف شنید این^۷ سخنهاى خوش از آن سیم پیکر بُن ماه فش
 هم اندر زمان باز داشت جواب
 چنین گفت کای بانوی کامیاب^۸
 دور بر من این داستان رانده
 همین نامه بر من دور خوانده
 مراد دل بدین^۹ داستان بسته نیست
 روانم بدین رای پیوسته نیست
 3390 مرا نیست آزار و خشم عزیز
 بپاداش نیکی چرا بد کنم
 بجز لطف بر من^{۱۰} نکردست چیز
 اگر بد کنم بر^{۱۱} تن خود کنم

^۱ Only *B* has کند.

^۲ *T* شوم.

^۳ So *B* and *T*; the other copies read در گنج شاهی.

^۴ *E* در این کار من آید; *A* and *N* از تو گردد; in *T* this verse is wanting.

^۵ This heading (which only in *T* appears in its proper place here, while in the other copies it is less befittingly put after v. 3386) is a combination of *B*, *M*, *W* (as far as زلیخارا) and *T* (which adds the second half); *N* reads جواب دادن یوسف علیه السلام جواب با زلیخا; *E* علیه السلام زلیخا بار دیگر; in *A* there is neither heading nor interval.

^۶ *A* and *N* آن. In the second hemistich *M*, *W*, *A*, and *N* read ماه و ش; both *M* and *W* read ماه و ش; see Ganj-nāma, f. 120^v, l. 11, and f. 162^v, ll. 2 and 3.

^۷ *M* and *W* زلف یاب.

^۸ *M* در این. In the second hemistich *T* reads روی for رای.

^۹ *M* and *W* بجز نیک با من.

^{۱۰} *M* and *W* با.

ازین در نهیمم وز آن در عذاب	زمانی در آتش زمانی در آب ^۱
ترا خود زمن آگهی نیست هیچ	نداری سوی مهربانی بسیج ^۲
اگر با تو روزی کنم گفتگوی	نمایم ترا این دل مهرجوی
3370 تواز شرم وی سرخ چون خون شوی ^۳	زبیش من آشفته بیرون شوی
من از عشق در مویه شیدا شوم	دزم چهره و ناشکیبا شوم ^۴
مکن ماهر و با وزین بازگرد	که از من بر آورد عشق تو گردد ^۵
کنون نرم گردان دل سخت را	طافچه مزین چهره ^۶ بخت را
چومن مهربان جفت و معشوق یار	بخواری مبین و بجازی مدار ^۷
3375 که هستم ترا من یکی نو درخت	که باشد برو بار من تاج و تخت ^۸
تو گرد دل نهی سوی گفتار من ^۹	شوی یکدله یار و غمخوار من
زهر گونه نیرنگ و افسون کنم	ترا شاه مصر ^{۱۰} همایون کنم
نشانت بر جایگاه عزیز	نباشد به از تو در آفاق نیز ^{۱۱}
زکشور بکشور سپاهت بود	فلک زیر قمر ^{۱۲} کلاهد بود

^۱ So best in *B*. *A* and *N* read in the first hemistich ازین در جحیمم. In the second hemistich *T*, *A*, *N*, *M*, and *W* read در (وز) آتش (وز) *T* در (وز) آتش کننم بسی دور (درد و *M* and *W*; و در *A*) آب. In *E* this verse is wanting.

^۲ This verse in *T* only.

^۳ *T* شوی *روی*, and at the end of the second hemistich چون گل شوی.

^۴ This verse again in *T* only; for مویه = گریه see p. ۱۰۰, note 4; p. ۱۰۳, note ۱۳, and p. ۱۴۱, note 3.

^۵ For گرد بر آوردن از see p. ۱۳۴, note 4.

^۶ So *B* and *T*; the other copies دید.

^۷ So *B*, *M*, *W*, *A*, and *N* (except that in the last two copies بجازی is substituted for بجازی). *T* transposes the two nouns thus بخواری مبین و بخواری مدار. In *E* this verse is wanting.

^۸ This verse is wanting in *B*, *M*, and *W*.

^۹ *E* تو گرد دل بداری بگفتار من. ^{۱۰} *B*, *M*, and *W* مهربان; *T* مهربان.

^{۱۱} This verse is found in *T* only, but appears also in Schlechta-Wssehrd's translation.

^{۱۲} *N* پَر.

بمهر و خرد یآوری کرده ^۱	۳۴۵ مرا داشتی و بهرورده ^۱
چرا گرد پتیاره گردی همی	همان مادری کن که کردی همی ^۲
که فردا شود مان رخ از شرم زرد	مکن گرد دام بلاها مگرد ^۳
سرانجام این بيشك آتش بود	گر آغاز این داستان ^۴ خوش بود
بنادانی آتش نباید خرید ^۵	بیکره منش زین نباید برید
همانا دل خویش محزون کنی	۳۴۱۵ اگر بیش ازین بند ^۶ و افسون کنی
که دانا و بیناست جان آفرین	مرا تو بکش یا بکن عَفُو ^۷ ازین
که از وی همی ^۸ کار نگرفت ساز	زیوسف زلیخا فرو ماند باز
گل سرخ او زعفران رنگ شد	جهانش زنو ^۹ تیره و تنگ شد
تنش یافت رنج و دلش یافت بیچ	ندانست سامان آن ^{۱۰} کار هیچ
نکردش همی راز خود آشکار	۳۴۱۵ همی بُد شب و روز گریان و زار ^{۱۱}

^۱ *M* بهرورده. مرا داشتستی و بهرورده. Instead of *B* یآوری reads, as in the next verse, but less befittingly here, مادری.

^۲ *W* همین همان کن عزیزا که کردی همین *W* همی. For پتیاره see p. ۸۷, note ۱, etc.

^۳ *N* یکی گرد زنسان بلاها مگرد. Instead of مان in the second hemistich (*T*, *M*, and *A*) the other copies read تان (?).

^۴ *T* کرا تن ازین داستان.

^۵ So in *M* and *W*; *T* reads (with the second hemistich as question):

بیک مستی (? مشت) از تن نباید برید بنادانی آتش نباید خرید

In the other copies this verse is wanting.

^۶ For بند = حیل و مکر see p. ۱۳۴, note 2. The wording of the second hemistich is according to *T*; the other copies read: نیارم من این کرد هر چون کنی.

^۷ *M*, *W*, *A*, and *N* عَفُو کن تو ازین *E*; یا عَفُو کن *M*, *W*, *A*, and *N*.

^۸ *M* همین.

^۹ *T* در هنگام گریه وزاری. After this verse *E* inserts the following heading: زلیخا در خوردن دایه کسان (? کشف) راز.

^{۱۰} *W* این. This verse is found in *B*, *M*, and *W* only; in *T* vv. ۳۴۱۴-۳۴۱۹ are entirely wanting.

^{۱۱} *M* and *W* خود چو مار, and in the second hemistich خود for خویش. In

معاذ الله ای بانوی بارسا بخاصه عزیز آن سپهر هنر ^۱ نباشد پسر پاک و قریح منش 3395 دگر آنکه گفתי که شامت کنم تو نتوانی این کردن و هیچکس خدای جهان این تواند نمود ^۲ مرا می نباید کلاه عزیز مرا جز رضای خدای جهان ^۳ 3400 رضای خدای جهان آفرین اگر گردد آگاه قریح عزیز از آن سر ^۴ بود خشم و بیم اله بکاری چرا باید کشید تو ای بانو این دیورا دور کن	که من این کنم با زن بادشا که هرگز نخواند مرا جز پسر که باشد بجای پدر بد کنش ^۲ خداوند تاج ^۳ و سپاهت کنم ندارد ^۴ بدین داستان دسترس که هامون و افلاک داند نمود نه تاج و نه تخت و سپاه ^۵ عزیز نباید همی آشکار و نهان نیابند در کارهای چنین نماند زما زنده یکتن بنیز ^۶ وزین سر بود بیم شمشیر شاه که از شاه و یزدان بپاید ^{۱۰} برید دل از آتش هوش پر نور ^{۱۱} کن
---	---

^۱ *B* آن شه پر هنر. In the second hemistich *T* reads نداند for نخواند, and *N* نخواهد.

^۲ *A* and *N* بارکش.

^۳ *M* and *W* جاء.

^۴ *M* and *W* ندارد; *N* has درین for بدین.

^۵ *M* and *W* فرود (؟). Verses 3397-3399 are wanting in *A* and *N*.

^۶ *B* ونه گاه. In *E* this verse is wanting; in *M* and *W*, where the next three verses are missing, the second hemistich of v. 3401 is substituted.

^۷ *E* خداوند جان *T*:

مرا با رضای خدای جهان
بباید همی آشکار و نهان

^۸ Instead of بنیز which is here a mere amplification of نیز (see Rückert in Z.D.M.G. vol. viii. p. 287) *T* reads بشیز (see p. ۲۸۲, note 8). For گردد in the first hemistich *E* has دارد (with آگاه as noun, just as for instance آموز in p. ۱۴۷, note 5).

^۹ *N* and *E* have in both hemistichs سو for سر; *M* reads اله و خشم و بیم.

^{۱۰} *T* خالق و شاه باید.

^{۱۱} *T* دل از دانش و هوش الح. In *A* and *N* this verse is wanting.

سهی سرو سیمین من شد کمان
 3425 دلم را نماندست يك قطره² خون
 گل سرخ شد زرد چون زعفران¹
 که از راه چشم نیامد برون
 من از عشق یوسف چنین مستمند
 بصد جایگه بردل از عشق بند
 همی گفت از بنسان و دربای خون
 همی راند از نرگس خود³ برون
 سه⁴ سال است تا زار و دلخسته ام
 ابا آتش و آب پیوسته ام
 گرزبان زمن یوسف سنگدل
 مرا ناوه⁵ بگذاشته تمگدل
 3430 همی گفت با خوبستن زار زار
 که در عشق یوسف شدم سخت کار⁶
 همی کرد گرنه چو ابر بهار
 مهیا که رازش شود آشکار⁷

آمدن دایه نزد زلیخا و از آزار

و اسرارش خبر یافتن⁷

قصارا یکی دایهٔ ساحورد بناگه بدان⁸ سیمتن باز خورد

¹ زعفران for ارغوان *E* has an unbefitting *صد برگ* شد زعفران *M* and *W*.

² *M* بیامد; *B* reads (T, A, and N) نیامد. Instead of قطره² *T*. *E* نیاید; in *W* the vowels are too indistinct to determine the exact reading. *B* adds here another unnecessary and evidently spurious verse:

رخ و پیکر از عشق زرد و نزار یکی زر و زرین (? زرد زرین) یکی زیر زار

³ *M* and *W* همی رفت; *A* and *N* از نرگسانش; *B* از نرگش آن; *E* از نرگس او برون.

⁴ *M* and *W* read بآب و آتش ابا آتش و آب. Instead of *M* and *W* (as above) دو. *B* که با آتش و آب.

⁵ *A*, *N*, and *E* باز.

⁶ *E* که در عشق یوسف مرا; *B* که در عشق یوسف منم زار و خوار. In *M* and *W* this verse is wanting. *A* and *N* روزگار; *B* روزگار. The order of vv. 3427-3430 is that of *T*, which, unless one of the two baits beginning with همی گفت is spurious, seems more suitable than that of the other copies which put v. 3427 after v. 3430; perhaps the omission in these copies of the immediately following v. 3431 (which is only found in *T* and seems to form a kind of transition from this chapter to the next, where Zalikhâ discloses her secret to her nurse) has had something to do with this transposition of verses.

[For notes ⁷ and ⁸ see next page.]

همی بود پژمرده با رنج و درد	دلش سخت گرم و دمش سخت سرد ^۱
سه ^۲ سال اندرین درد و سختی گذاشت	که با زاری و ناله بُد شام و چاشت
چو بگذشت بروی بسختی سه سال ^۳	نماندش ازین کام و آرام و هال
برو ^۴ چهره ^۵ روز تاریک شد	بدیوانگی سخت نزدیک شد
3420 یکی روز در گوشه ^۶ شد ^۷ دژم	زنگس بگل برهمیراند نم
همی کرد نفرین بر ایّام ^۸ خویش	ابر روی خویش و بر اندام خویش
همی گفت شُه ^۹ بر من و چهر من	بدین دوستی کردن و مهر من
شب و روز در دام اهریمنم	تن خویشتن را چنین دشمنم ^{۱۰}

we have another of the frequent examples of the pleonastic suffix, see above, p. ۲۴۷, note 11; p. ۲۶۹, note 2; p. ۲۷۰, note 1, etc.

^۱ *M* and *W* رخس سخت زرد.

^۲ *M* and *W* دو, and instead of که با زاری in the beginning of the second hemistich با زاری.

^۳ *M* and *W* ازین سه سال; *E* has زسختی for بسختی. Instead of ازین *M* and *W* read زین; *A* and *N* زتن. هال is, as many times before, corrected from in all copies, except *M*, which has the proper spelling.

^۴ *M* and *W* بدو.

^۵ *M* and *W* بُد. Instead of بگل (*M*, *W*, *A*, and *N*) *B* and *T* read در بگل; *E* نم. (*comp.* p. ۱۵۶, note 9, above). *B* and *E* read besides دم for بگل را.

^۶ So best in *M*, corresponding to بر in the second hemistich; the other copies have با ایّام, except *W*, which reads ز ایّام. Instead of ابر روی (*T* and *E*) *B* has بر روی (which is wrong, as بر in the simple meaning of 'over, upon' cannot have the *Idâfah*, see above, p. ۲۶۵, note 1); *M* and *W* ابرچهره^۷ خویش و اندام خویش; *A* and *N* بر ابروی خویش الخ. In *W* this verse follows after v. 3423.

^۷ Instead of شُه 'fie,' *T* has the Arabic أُف; the other copies read either حَه (as *N*), which, however, is an interjection of approbation, and does not fit here, or چه, which is either misspelt for حَه or for شُه. After this verse *M* and *W* insert another of rather doubtful wording:

که چونین نبایست و پذیرفته نیست
تنم زین سبب خوردن (? خورده) و خفته نیست

^۸ This verse in *B*, *M*, and *W* only.

تواند مگر چاره ساختن
 زلیخا چو گفتار دایه شنید 3445
 پس از اشک مر دیده را^۱ کرد پاک
 چنین گفت کای مهربان دایه ام
 ز مادر مرا مهربانتر توئی
 ز رازم تو آگاه آئی^۴ و بس
 3450 بدان ای کرامیتر از مادرم
 زبانه زد سوی گردون کشید
 از آنگه که یوسف بمصر آمدست
 از آنروز تا دیدم او را بچشم
 چنان عشق او برد دل^۷ من نشست
 3455 یکی^۸ آتش است این دل و هوش سبز
 چه تیر است کز چرخ پیر آمدست^۹
 دل من مر او را نشانه شدست

^۱ *T* راز پس آن اشک از دیده‌ها^۱. In the second hemistich *M*, *W*, and *N* read راز for آه. In *A* and *E* this verse is wanting.

^۲ So *B* and *E*; *M* and *W* از هنر و خرد; *A* and *N* خرد از توئی رازدان و خرد; *T* بلند از توئی رازدان و خرد. خرد ساخته پایه ام.

^۳ *A* and *N* زمین.

^۴ *M*, *W*, and *E* باشی. Instead of باشی in the second hemistich *M* reads بائی (from بابستن); *W* has again باشی, in which case, to have a proper rhyme, بس in the first hemistich is to be read پس. In *T* the whole bait, which is placed there after the next verse, runs thus:

ز دردم تو آگاه باشی و بس
 بکارم نیاید بغیر از تو کس

^۵ *B* and *E* چشمم دو چشمم; *N* also reads چشمم دو چشمم; *M* and *W* چشمم دو چشمم.

^۶ So *B*; the other copies (except *M* and *W*, where this verse is wanting) read:

از آغاز تا دیدم او را بچشم
 دل مهربان با تنم شد بخشم

^۷ So *B*; the other copies تن.

^۸ *B* and *N* همه هوش. In the second hemistich *A* reads by mistake گردش for گرددم.

^۹ *M*, *W*, *E*, *A*, and *N* آمده; and in the second hemistich شده; *M* and *W* have besides او را آنرا.

نه در دل شکیب ^۱ ونه در چهره رنگ	ورا دید جفت غریو و غرنک
فزوده غم و شادیت کاسته	بباقت و لؤلؤ زر آراسته
برو ^۲ روز روشن شب تیره شد	3435 دل دایه هم در زمان خیره شد
دلش گشت از باد مهر مست	سراسیمه نزد زلیخا نشست
شگفته گل سرخ و تازه بهار	بمیرسد از آن سرو خورشید بار
غریو و غرنک تو از بهر کیست	که این ناله و زاری ^۴ از بهر چیست
که می باری از دیده خوناب زرد ^۵	دلت را چه آمد ز تیمار و درد
که گلنار تو رنگ دینار یافت	3440 فروزان روانت چه آزار یافت ^۶
بگوراز با دایه خوشتن	ایا مایه رامش جان و تن ^۷
که در دیده طوفان خون کرده	بگو از چه یا از که آزرده ^۸
تواند بتدبیر بستن میان	بگو تا مگر دایه مهربان

After v. 3431 *T* repeats by oversight vv. 3416 and 3419 in a slightly modified form, reading in the first hemistichs respectively: همی بود از عشق با الخ، and گل و چهره اش زرد و تارک الخ.

^۷ So in *T*, where, however, this heading comes by far too late, viz. after v. 3444; in *B*, *M*, *W*, and *E* it stands even after v. 3445, but with a wording suitable to its position, viz.: *B* راز خویش گفتن زلیخا با دایه سالخورد خویش; *E* راز گفتن زلیخا. راز گفتن زلیخا با دایه از عشق یوسف علیه السلام; *M* and *W* با دایه خویش جواب دادن زلیخا با. In *N* the heading appears here, but in this inappropriate form با دایه خویش; in *A* an interval after v. 3445.

^۶ *M* and *W* بر آن. For باز خوردن see p. ۱۹۶, note 5, and p. ۲۰۵, note 9.

^۱ نه در شکیب *B*. ^۲ *M* and *W* بدو.

^۳ *M* and *W* درد. Verses 3434-3436 are wanting in *T*.

^۴ *W* زاری و ناله. ^۵ This verse in *M* and *W* only.

^۶ *M* and *W* فروزنده رویت چه تیمار یافت.

^۷ So in *T*; *B* and *E* ایا مایه رامش و جان و تن; *A* and *N* ایا مایه و رامش جان و تن. *M* and *W* الا ای من روشن و جان من و تن.

^۸ So *B* in the same order as in v. 3438; the other copies have از چه یا از که آزرده; *M* and *W* read moreover بگو کنز که یا از چه در مانده; and in the second hemistich *B* که از دیده طوفان روان کرده^۷; *A* and *N* که از دیده طوفان خون رانده; *M* and *W* که از دیده طوفان بر آورده. In *T* the two hemistichs are transposed.

شدی آگه ای دایه از درد من
 گشاده شود رامش بسته ام²
 شد آگه زراز دلش در بدر³
 چنان بُد که بروی برد رشک مهر
 زمانی همیکرد اندیشه یاد
 تدبیر ساختن دایه از برای زلیخا⁴
 سرانجام گفتش⁵ بدان سیمتن
 که ای دیدۀ دایه خویشتن

Ganjnâma, f. 33^b, ll. 5-3 ab infra (با اَوّل وجیم عجمی مکسور), to which is added as secondary form پزشکی (با با و زای عجمی), see ib., f. 47^b, ll. 3 and 4 = طبیب, and according to some farhangs also = گیا فروش = عطار. *T*, *B*, and *N* have distinctly پزشکی, whereas 'Abdulqâdir in his *Lexicon Shâhnâmianum*, ed. Salemann, p. 32, says expressly, it ought to be spelt پزشکی. *E* has an absurd سرشکی.

¹ *M* and *W* داروی.

² *M* and *W* مگر کام یابد دل خسته ام. In the second hemistich only *T* reads رامش for تار.

³ So *B*. *M* and *W* substitute زراز دلش for زرازش همه. In *A* and *N* سرسر is repeated at the end of the second hemistich, which gives no rhyme; in *N* this mistake is ingeniously corrected by reading زراز کهن for زراز دلش, so that کهن forms a suitable rhyme to سُخن. *T* has a different wording altogether, viz. شد آندم زراز دلش با خبر.

⁴ Only *N* has an affirmation بیامد. In *T* this verse runs thus:

بدانست آندم که یوسف بچهر نمودست اورا بزندان مهر

In *B* there is added after this another verse, the wording of which betrays the amateur, and which is moreover perfectly unnecessary:

نزد دم به پنداشتی کردنش بباریدن اشک و غم خوردنش

⁵ So best and shortest in *B*. Similar is the heading in *M* and *W* (but referring to Joseph): جواب دادن دایه زلیخا *E*: تدبیر کردن دایه برای یوسف علیه السلام; تمهید کردن دایه و بنای *T*: تسلی کردن دایه زلیخا و فکر عمارت محل ساختن *N*: عمارت کردن از برای زلیخا. No interval in *A*.

⁶ *T* گفتا (to avoid the passive construction in گفتش). Instead of بدان *B* and *E* read بر آن.

اگر سخت‌تر باشد از چرخ تیر پس این تیر بین کامد از چرخ پیر^۱
 دل و جان من هردو خسته شدست امیدم زگیتی گسسته شدست
 گشادم بدو^۲ یکمیک راز خویش بدو گفتم انجام و آغاز خویش
 3460 گذشت اندرین روزگار دراز که میگویمش آشکار و فراز^۳
 فجوید دمی رای او کام من نخواهد که باشد دلآرام من
 چو با وی سخن گویم از مهر^۴ دل کند مر مرا شرمسار و خجل
 همی گویدم کز^۵ خدای جهان بترسم همی آشکار و نهان
 یکی کودک^۶ شرمسارست سخت بدین خودش استوارست^۷ سخت
 3465 نیفتد همی گفت و گویم بکار بدین کودک^۸ یکدل^۹ شرمسار
 فرو مانده ام خیره در کار خویش که بینم همی سُست^۸ بازار خویش
 ایا دایه ام چاره^۹ کارجوی علاج دل و جان و تیمارجوی^۹
 بچشکی^{۱۰} که علت^{۱۰} بواجب شناخت تواند سبک داروی نیک ساخت

¹ This verse is wanting in *M* and *W*. *T* has by mistake in the first hemistich also سخت‌تر, and تیر for پیر.

² *E* has a wrong بتو both here and in the second hemistich, as if it referred to the nurse. The following verse is wanting in *E*, *A*, and *N*.

³ So *T*; *M* and *W* آشکارانه راز; *B* (!) آشکار راز.

⁴ *M* and *W* کام; *A* and *N* درد.

⁵ So best in *T*; the other copies, except *W*, have از. In *W* the verse runs thus:

همی گویدم آشکار و نهان بترسم همی از خدای جهان

⁶ On استوار as noun comp. vv. 828, 921, 963, 1349, and 2875. Instead of بدینها خودش *A* reads بدین خودش.

⁷ So *T*; *B*, *M*, and *W* بد دل. In *A*, *N*, and *E* this verse is wanting.

⁸ *M* and *W* کُند.

⁹ So *T* (but این for ام in the first hemistich), *A*, *N*, and *E* (but in the last three the more commonplace تیمار; و جان بیمار is substituted for تیمار و جان بیمار, attendance and regimen of the sick = نگهداشت, Ganjnâma, f. 58^b, l. 2). The same بیمار appears in *M* and *W* which have besides تو دایه for دایه ام. *B* reads the first hemistich thus: تو ای دایه! پرهنر کارجوی, but has in the second تیمار as in the adopted text.

¹⁰ So spelt in *M*, *W*, and *A*, in agreement with the first form given in

3485 بدانسان که فرمود پرداختند
 که بر وی² نباشد شکافی پدید
 بدان کار پرداختند آن گروه
 برآمد باندازه⁴ درخورد و راست
 بیک سال شد برگ آن ساخته
 3490 بشد دایه پس با زلیخا بگفت
 بیا بنگر این خانۀ دلپسند
 زلیخا بدان خانه شد همچو باد
 از آنرو که در خانه چون بنگرید
 که آن خانه بُد آئینه سربسر
 3495 نکو بود خود چهره و پیکرش
 بدو گفت پس دایۀ چاره ساز
 چنان نغز در یکدگر ساختند¹
 تو گوئی خدایش چنان آفرید
 یکی خانه کردند بس با شکوه³
 بدانسان که آن دایۀ بیرخواست
 زهرچش ببايست⁵ پرداخته
 که ای با همه کام و آرام جفت⁶
 که آرد دل سخت یوسف بمند
 بدید و بدیدار او گشت شاد
 زهر سوهمه⁸ صورت خویش دید
 زهر جار سامان⁹ و زیرو زبر
 نمود اندر آن خانه نیکوترش¹⁰
 که ای پرهنر بانوی سرفراز¹¹

¹ So *M* and *W*, a wording that seems preferable to that of the other copies :

بدانسان مهندس به پرداخته چنان نغز در یکدگر ساخته

see also v. 3487.

² *M* and *W* در وی. The جهان for چنان in *N* in the second hemistich seems a mere clerical error.

³ This verse is wanting in *M* and *W*. ⁴ *M* and *W* باندام.

⁵ *B* زهر جنس شایسته; on برگ see p. ۳۷, note II to v. 406; comp. also vv. 551 and 2477.

⁶ *M* and *W* که ای با همه کار وانجام جفت *E*; که ای با همه کام رای تو جفت.

⁷ *T* بدید و بدان دیده او *M* and *W*; آن *T*. ⁸ زهر جانی *T*.

⁹ سوبش *B*; دیوار *T*.

¹⁰ *M* and *W*:

نکو بود خود بیکر و آن تنش نمود اندر آن خانۀ روشنش

Before this verse *B* inserts another very similar one, to which, if genuine, the present, appearing in all copies, would form a regular anticlimax :

چو بُد جهرۀ آن بری مه جبین نمود اندر آن خانه نیکوترش

¹¹ *M* and *W* have as rhyme-words سرفراز in the first hemistich and دنواز in the second.

یکی چارۀ نغز بر ساختم ^۱	3475 بهر گوشه رای دل انداختم
بدین چاره درخور بود دلپذیر	دو چیزت ببايد ترا ^۲ ناگزیر
یکی امر دادن بیک حلت زر	یکی صبر مقدار سالی دگر
جز این نشکند پشت تیمارها	که صبر است و زر چارۀ کارها ^۳
دل خویشان را صبوری نمود ^۴	زلیخاش یک بَدَره زر داد زود
مهندس تنی چند زیرک سران	3480 بشد دایه و خواند کاربگران ^۵
دهمتان بسی هدیه‌های عزیز ^۶	بایشان سپردش زر و گفت نیز
بلند و خوش و روشن و دلگشای	یکی خانه فرمودش ^۷ اندر سرای
درو بام ^۸ و دیوارش آئینه فام	درازی و بهناش پنجاه گام
بپوشیده در ^۹ تخت آگین	همه سقف و دیوارها و زمین

^۱ *M* and *W* برداختم.

^۲ *M* and *W* همی. In the second hemistich, which is according to *B*, *A*, *N*, and *E*, *M* and *W* read بدین چاره اندرخور دلپذیر *T*; بدین چاره کارت شود دلپذیر.

^۳ The reading of *W* حالها بدین شاید is both incomplete and without a rhyme.

^۴ So *B* and *T*, the other copies read فزود.

^۵ So *B*, *N*, *E*, and probably *A*, where the silly کار یکزمان seems a mere corruption of کارگران; *T* کار آوران; *M* and *W* have a strange دل گران.

^۶ So *T*. Instead of سپردش with the pleonastic suffix in the first hemistich *B* reads آن سپرد آن; *M* and *W* سپرده; the latter two copies substitute besides تیز for دهمتان بسی *B*; دهمتان بسی هدیه و نغز نیز in the second hemistich. In *A*, *N*, and *E* this verse is wanting.

^۷ *M* and *W* فرمود.

^۸ Only *M* and *W* read برو بوم, unnecessarily, as زمین follows in the next verse. That the roof and the walls are mentioned twice and the floor only once, is no doubt due to this consideration, that the former would strike the eye of a newcomer at entering more forcibly than the latter.

^۹ So *A* and *N*; *B*, *M*, and *E* بپوشند; *T* and *W* بپوشید. Instead of در *T* reads بر and *B* از.

از ایشان نه آگاه کس بیش و کم	3505 بدان خانه رفت او ^۱ و دایه بهم
ز نور جهاندار پیراسته	بیاراست آن روی آراسته
که همچون ستاره زمویش بتافت	همه گیسوش ^۲ را بگوهر بباغت
برنگ شب ^۳ تیره شد تیره باز	فرو هشته بر سرو سیمین طراز
چو مشکین کمند گهر بافته	چو ابریشم تیره و تافته ^۴
در آویخت از گوشه آفتاب	3510 بناخن زره بافت ^۵ از مشک ناب

¹ *A* and *N* در رفت *E*. The same three copies read in the second hemistich *M* and *W* have از ایشان نه آگاه کس از بیش و کم without any کس.

² So correctly spelt *gisawash*, in *A*, *N*, and *E*; the other copies read گیسویش, which can only by force be squeezed into the metre. In the second hemistich *T* has زمویش for زرویش.

³ *T* شب; *N* سیه, both readings due, as it seems, to an insufficient knowledge of the meaning of شب (jet) which is explained in *Ganjnâma*, fol. 106^a, last line sq., thus: نام سنگی است سیاه براق و آن دو نوعست یکنوع از دشت قمیچاقی آورند و آن اینست که بمرور ایام بتأثیر شدت هوا مُتَجَمِّد گردد و نوع دیگر کانی بود که آنرا از گیلان بیارند و آنرا سور و شبرنگ نیز گویند و گویند که آن دو گونه بود بعضی سپید براق و بعضی سیاه براق, with the following quotation from the *Shâhnâma*:

چو چرخ بلند از شب تاج کرد شمامه بر افکند بر لاجورد

In 'Abdulqâdir's *Lex. Shâhn.*, p. 147, l. 3 sq., it is derived from شب by adding a specifying nisbah (شب ایله هاء نسبت اختصاصیدن مرکبدر), and the various meanings given to it are (1) قره بونجق (black pearl or coral), arabicised سَبَج, (2) کبجه (night), in combination with numerals, as (الحرز الاسود معرب شب), etc., (3) بر دکنلو اغاج (a kind of thorn-bush), see also *ib.*, p. 237, last line, where it is incidentally stated, that شب is metaphorically used for the night, just as بلور for the day. Instead of طراز at the end of the first hemistich *M* and *W* read دراز, and for تیره باز at the end of the second *A* and *N* substitute نیز باز.

⁴ *A* and *N* بر تافته. Instead of بافته at the end of the second hemistich *A* only has a distinct بافته.

⁵ *W* ساخت. آفتاب at the end of the second hemistich is here 'the sunlike

که باشد تن پاک پیدا دروی ^۱	تو در پوش بر تن لباسی چو موی
دو چشمش ^۲ بدین پیکر پاک چهر	نشسته بنزدیک یوسف بمهر
بتن در کشیدست شرمش چو پوست	اگر شرم گیتی همه زان اوست
که انداز ^۳ آن نیاید بجای	وگر هست چندانش بیم ^۳ از خدای
شود همچو آتش دلش بر تو گرم ^۴	بیندازد از خویشتن بیم و شرم
گل سرخ گردد ترا تیره گیل ^۵	ازو کام یابی و آرام دل
جز این چیز آملدها نیز داد ^۶	زلیخا بدایه بسی چیز داد
کجا شوی او شد بر شهریار	وز آن بس یکی روز ^۷ بر ساخت کار

^۱ So in *B*, *A*, *N*, and *E* (only in the latter *تنت* instead of *تن* in the second hemistich, just as in *M* and *W*, whereby *پاک* becomes adverb to *پیدا*). *M* and *W* read :

که باشد <i>تنت</i> پاک پیدا ازوی	بپوشید باید لباسی چو موی
<i>T</i> که باشد <i>تن</i> پاک تو بی نظیر	تو در پوش در تن لباس از حریر

B inserts again before this another verse, equally redundant as that before v. 3495 :

تو پوشیده داری یکی پیرهن	درین خانه با یوسف پاکتن
--------------------------	-------------------------

^۲ *T* and *E* *دو چشمش*, less befitting, as the effect of *his* looking at her is to be described, and the *این* in *بدین* clearly points to the person addressed, i.e. *Zalikhâ*. *W* *دو چشمش در افتد بدین پاک چهر*. *B* has besides in the beginning of the verse the Infinitive *نشستن*, and *N* in the second hemistich *برین* for *بدین*.

^۳ *T* reads again *شرم* and has, no doubt by mistake, *نیاید* for *بیاید* (*نیامد* *W*).

^۴ *A* *دلو گرم*; *E* *دل دیو گرم*; *M* reads *نرم* for *گرم*.

^۵ *M* and *W* less suitably *گل سرخ گردد ترا سبز گل*; *T* *گل تیره گردد ترا سرخ گل*; *B* reads *دل کام دل* *گشوده شود قفلت ای کام دل*, a reading, that, although somewhat lascivious, might very well be the original version (comp. allusions of a similar kind in the speeches of the nurse in 'Romeo and Juliet,' Act i. scene 3, and ii. scene 5), if it were not for the addition of another verse in the same copy, embodying the second hemistich, adapted in our text, in this expanded form :

گل سرخ گردد ترا تیره گیل	گل سرخ گردد ترا کام دل
--------------------------	------------------------

^۶ This verse is wanting in *M* and *W*; *T* and *A* read *جز آن* for *جز این*.

^۷ *A* and *N* *یکروز*. For *شد* in the second hemistich *M* and *W* have a less befitting *بُد*.

ملّون یکی پیرهن بر تنش^۱ فروزنده شد بیکر روشنش
 3520 چنان بُد باندام آن بادشاه که بر خرمن گِل بود نور ماه^۲
 زلیخای بُت^۳ بیکر پیش بین بعمدا بپوشید جامه جزاین
 بدان تا زرق سرش تا بپای ببیند همه یوسف دلربای
 بجنباند او را دل از جایگاه از آن کام دل یابد آن حور و ماه^۴
 چو آراسته شد بدانسان که خواست زلیخای مه^۵ روی بر پای خاست
 3525 خرامید در خانه حُتی^۶ بناز نگه کرد هر سو نشیب و فراز
 چپ و راست از^۷ پیش و پس بنگرید زهرسو همه صورت خویش دید
 تن خویش دبدش زسر تا بپای بدانسان کجا آفریدش خدای^۸
 وگر برگزشتی بمرده چنان شدی زنده از بوی او در زمان
 وگر دیدی او را فرشته بخواب بپیوند او زود کردی شتاب

خواندن زلیخا یوسف علیه السلام را

در آن خانه^۹

3530 بدان نیکوئی بود آن پیشدست بتختی که بُد آگینه نشست^{۱۰}

^۱ *M* and *W* ملّون یکی جامه در تنش and in the second hemistich فروزنده چون *T*, *A*, *N*, and *E* فروزنده بُد.

^۲ This verse is found in *T* only.

^۳ So *M* and *W*; the other copies have همه. In the second hemistich *B* reads بعمدا بپوشید جامه چنین.

^۴ *T* ماه^۴ در آن کام دل یابد آن خوب ماه^۴; the خور in *B* and the از for آن in *N* are mere clerical errors.

^۵ *M* and *W* بت روی بر جای خاست.

^۶ *M* خرامید حُتی بدانسان بناز *W*; خرامید حُتی بخانه بناز.

^۷ *T*, *M*, and *W* در. Instead of همه in the second hemistich *M* and *W* read همی. Both the rhyme-words and the whole second hemistich are a repetition of v. 3493 above.

^۸ So *M*, *W*, *A*, *N*, and *E*. *T* بدانسان که بُد آفریدش خدای یکی صنع *B*; بدانسان که بُد آفریدش خدای دید او صنع خدای.

[For notes ^۹ and ^{۱۰} see next page.]

درون برفروغ و برون برگره ^۱	ببفکنند مشکین زره برزره
بخاصه که لؤلؤ بی غش بود ^۲	زمشک سیه زلف دلکش بود
بر آن اختران رشک بردند پُر	در آویخت از گوش ^۳ صد خوشه دُر
بیاقوت سرخ و بگوهر فزون ^۴	نهان کرد گردن بزبور درون
ببر در حمائل فگند آن نگار	هم از دُر و از گوهر آبدار ^۵
درفشان چو خورشید و چون مشتری	دو دستش زبس یاره ^۶ وانگشتی
چو دو ماه نو حلقه در پشت پای ^۷	مرصع دو خلخال آن دلربای
فراخ آستینها و بالا تمام	بپوشید پیراهنی زرد فام ^۸

face,' see vv. 3536 and 3555 below, قرصه آفتاب and تابنده هور in the same application.

^۱ So in *T*. *B* and *E*:

دُر پر فروغ و دُر پر گره ببفکنند مشت دُر برزره

In the other copies this verse is wanting; in *A* and *N* the preceding and the following verse are likewise missing.

^۲ So in *M* and *W*. *B* and *E* read in the second hemistich بر لؤلؤ که لؤلؤ بود (!). آتش بود. This verse is also wanting in *T*.

^۳ So correct in *M*, *W*, and *A*; in the other copies گوشه; *T* بر آویخت.

^۴ So best in *T*. *E* has in the first hemistich برون and in the second درون; the remaining copies read درون in both.

^۵ *M* and *W* هم از دُر و هم از *E* هم از دُر هم.

^۶ یاره or ایاره (a hand-bracelet) is explained in *Ganjnâma*, f. 29^b, l. 5, by آنچه از زر سازند و در دست کنند and on f. 168^b, ll. 2 and 3, by دست برنجن; in the latter passage this bait of the *Shâhnâma* is quoted:

غلامان همه با کلاه و کمر برستنده با یاره و طوق زر

Instead of درفشان *T* has the synonymous درخشان. In the wording of the first hemistich in *A* and *N*, viz. زدست و زبایش ده انگشتی, hand and foot are combined, which is less befitting, as the ornaments of the foot are mentioned in the immediately following verse.

^۷ وزو حلقه مه را بود پشت پای *T*.

^۸ So in *B* and *T*; *A*, *N*, and *E* زرد فام. In *M* and *W* this verse is wanting.

که زردیش باشد سیه تر زقار	3540 دو تا نرگس تازه و آبدار ^۱
مژه گرد چشمش چنان بُد درست	اگر گرد نرگس در الماس ^۲ رُست
ولی پشت او همچو تیغ دژم	یکی بینی همچو سیمین قلم
درفشده چون ماه اردی بهشت	دو رخ همچو گلزارهای ^۳ بهشت
پسندیده چون عقل و هوش و امل	چو خورشید تابان ز برج ^۴ حمل
بسوسن در آمیخته ^۵ ارغوان	3545 دو عارض بسان دو سوسنستان
هزاران ستاره برو تافته	سبه ^۷ زلف پیچیده و بافته
دل جادوی بابلی زان نباه	بنیرنگ بنهاده ^۸ بر طرف ماه
از آن ^۹ سرخ یاقوت بارنگتر	دهان از دل عاشقان تنگتر

p. 104, l. 17. Burhânî and Farhang-i-shu'ûrî add another signification, which, if it could be verified by other examples, would perhaps be the most suitable here, viz. خجالت آمیخته, see Vullers, Lexicon, ii. p. 56^a, No. 14.

¹ So in *B*. *M* and *W* read چو دو گوهر تازه آبدار.

² *W* ز الماس. This and the preceding verse are only found in *B*, *M*, and *W*; but in *T* there appears before the immediately following verse, describing the nose (which in all copies precedes vv. 3539-3541, but has been relegated to its present position in the text, as it would otherwise disturb the connexion between the description of the eyebrows and that of the eyes) another bait, which has a distinct affinity to vv. 3540 and 3541, viz.:

دو نرگس ولی رنگ او همچو تیر
الماس برگرد او رسته تیر

³ *T* سیمین رُم; instead of سیمین قلم; *A*, *N*, and *E* read سیمین رُم.

⁴ *T* گلزار خرم بهشت. Instead of درفشده in the beginning of the second hemistich *M*, *W*, *A*, and *N* read درخشده (see above, v. 3516), and the first two besides ماه در ماه.

⁵ *A* and *N* برج.

⁶ *T*, *M*, and *W* آویخته.

⁷ *A* and *N* سر. Instead of برو in the second hemistich *B* reads ازو, and *T* در او. In *M* and *W* بافته and تافته are transposed.

⁸ *T* چو گل بر نهاده بر اطراف ماه (but the dark curl of hair could scarcely be compared to a rose); this verse is found in *T*, *M*, and *W* only.

⁹ *T* لب از, an unnecessary modification, as the lips are treated separately in

فرستاد مر دایم ^۱ کامجوی ^۱	بر یوسف دلبر ماهروی
بخواندش بپامد رسول خدای	بدان خاندۀ باک صورت نمای
بشد دایه درها ^۲ زیرون ببست	بکنجی درون رفت و خامش نشست
چو یوسف در آن خانه شد بنگرید	بدانگونه مه بیکر ^۳ حور دید
۳۵۳۵ زکافور ^۴ و گل رسته سرو بلند	فرو هشته بر وی دو مشکین کمند
فروزان از آن قرصه آفتاب	دل آفتاب فلک زو بتاب
سرش را زمشک افسر قیرگون	کمندش سیه فام زنجیرگون ^۵
دو ابروی پیوسته ^۶ باهم دو نون	زمشک سیه بل چون نون نگون
بکردار چشم گوزنان ^۷ دو چشم	همه سحر و شوخی همه رنگ و خشم

رفتن دایه *E*؛ آمدن دایه بطلب یوسف علیه السلام *M* and *W*؛ پیش یوسف و آوردن زلیخا رفتن زلیخا در آن عمارت و طلب نمودن یوسف *T*؛ *W* در *A* an interval. Only in *T* this heading stands in its proper place here; in all the other copies it is placed, less befittingly, after v. 3531.

¹⁰ So *B*. *M* and *W*:

بدان نیکوئی آن بت پیشدست بتختی بر از آنگینه نشست

In the other copies this verse is wanting.

¹ So *T* and *M* (the latter, just as *W*, reads (مر for آن); *B*, *A*, *N*, and *E* کارجوی^۱؛ *W* نامجوی.

² *W* در *A* and *N* در. In *T* this verse is wrongly put before 3531.

³ *M* and *W* دلبریکی.

⁴ *A*, *N*, and *E* چو کافور. In the second hemistich *M* and *W* read بر وی for دو ابروی.

⁵ This verse is found in *T* only.

⁶ *M* and *W* دو ابرو چو پیوسته^۶، and in the second hemistich زمشک سیه یکدو (on the analogy of a verse in Jâmi's Yûsuf, ed. Rosenzweig, p. 26, l. 5 ab infra, in the description of Zalikhâ's beauty, سوده، (دو نون سر نگون از مشک سوده).

⁷ رنگ و شَم. رنگ، and at the end of the second hemistich غزالان^۷ *B*. here either = خیانت or = مکر و حیلہ، see Ganjnama, f. 84^a, ll. 2 and 4; the latter meaning is also given in Asadi's Lughât-i-furs, ed. Horn, p. ۷۴, l. 7 (حیلت و دستان); and both appear in 'Abdulqâdir's Lex. Shâhn., p. ۱۰۵, l. 4, and

که زردیش باشد سیه تر ز قار	3540 دو نا نرگس تازه و آبدار ^۱
مزه گرد چشمش چنان بُد درست	اگر گرد نرگس در الماس ^۲ رُست
ولی بشت او همچو تیغ دزم	یکی بینی همچو ^۳ سیمین قلم
درفشده چون ماه اردی بهشت	دو رخ همچو گلزارهای ^۴ بهشت
پسندیده چون عقل و هوش و امل	چو خورشید تابان ز برج ^۵ حمل
بسوسن در آمیخته ^۶ ارغوان	3545 دو عارض بسان دو سوسنستان
هزاران ستاره برو تافته	سیه ^۷ زلف پیچیده و بافته
دل جادوی بابلی زان تباہ	بنیرنگ ^۸ بنهاده ^۹ بر طرف ماه
از آن ^۹ سرخ یاقوت بارنگتر	دهان از دل عاشقان تنگتر

p. ۱۵4, l. ۱7. Burhânî and Farhang-i-shu'ûrî add another signification, which, if it could be verified by other examples, would perhaps be the most suitable here, viz. خجالت آمیخته, خشم, see Vullers, Lexicon, ii. p. 56a, No. 14.

¹ So in *B*. *M* and *W* read تازه آبدار.

² *W* ز الماس. This and the preceding verse are only found in *B*, *M*, and *W*; but in *T* there appears before the immediately following verse, describing the nose (which in all copies precedes vv. 3539-3541, but has been relegated to its present position in the text, as it would otherwise disturb the connexion between the description of the eyebrows and that of the eyes) another bait, which has a distinct affinity to vv. 3540 and 3541, viz.:

دو نرگس ولی رنگ او همچو قیر ز الماس برگرد او رسته تیر

³ *T* سیمین رقم; instead of یکی بینی او چو *A*, *N*, and *E* read سیمین قلم.

⁴ *T* گلزار خرم. Instead of درفشده in the beginning of the second hemistich *M*, *W*, *A*, and *N* read درخشنده (see above, v. 3516), and the first two besides در ماه for چون ماه.

⁵ *A* and *N* ببرج.

⁶ *T*, *M*, and *W* آویخته.

⁷ *A* and *N* سر. Instead of برو in the second hemistich *B* reads ازو, and *T* در او. In *M* and *W* بافته and تافته are transposed.

⁸ *T* چو گل بر نهاده بر اطراف ماه (but the dark curl of hair could scarcely be compared to a rose); this verse is found in *T*, *M*, and *W* only.

⁹ *T* لب از, an unnecessary modification, as the lips are treated separately in

فرستاد مر دایه^۱ کامجوی
 بخواندش بیامد رسولِ خدای
 بشد دایه درها^۲ زیرون بپست
 چو یوسف در آن خانه شد بنگرید
 زکافور^۳ و گل رسته سرو بلند
 فروزان از آن قرصه^۴ آفتاب
 سرش را زمشک افسر قیرگون
 دو ابروی پیوسته^۵ باهم دو نون
 بکردار چشم گوزنان^۶ دو چشم

بر یوسف دلبر ماهروی
 بدان خانه^۱ باک صورت نمایی
 بکنجی درون رفت و خامش نشست
 بدانگونه مه پیکر^۲ حور دید
 فرو هشته بر وی دو مشکین کمند
 دل آفتاب فلک زو بتاب
 کندش سیه فام زنجیرگون^۳
 زمشک سبه بل چو نون نگون
 همه سحر و شوخی همه رنگ و خشم

[illegible]

¹⁰ So *B.* *M* and *W*:

بدان نیکوئی آن بت بیشدست بختی بر از آگینه نشست
In the other copies this verse is wanting.

¹ So *T* and *M* (the latter, just as *W*, reads *آن* for *مر*); *B*, *A*, *N*, and *E* *کارجوی*; *W* *نامجوی*.

² *W* در را; *A* and *N* دایه و در. In *T* this verse is wrongly put before 3531.

⁸ *M* and *W* دلیبری کی.

⁴ *A*, *N*, and *E* چوکافور. In the second hemistich *M* and *W* read بر روی for بر وی.

⁵ This verse is found in *T* only.

⁶ *M* and *W* یمشک سیه یکدو and in the second hemistich دو ابرو چو پیوسته (on the analogy of a verse in Jāmi's *Yūsuf*, ed. Rosenzweig, p. 26, l. 5 ab infra, in the description of Zālīkhā's beauty, (دو نون سرنگون از مشك سوده).

⁷ *B* رنگ, and at the end of the second hemistich رنگ و شَم غزالان, here either = خیانت or = مکر و حیلہ, see Ganj-nâma, f. 84^a, ll. 2 and 4; the latter meaning is also given in Asadî's Lughât-i-furs, ed. Horn, p. ۷۴, l. 7 (حیل و دستان); and both appear in 'Abdulqâdir's Lex. Shâhn., p. ۱۰۵, l. 4, and

میاب زنج در یکی کُنده ^۱ چاه	که از چاه یوسف بُد کم گناه
بزیرش در آورده سیمین عنب	بلاّی دل و رنج جانرا ^۲ سبب
همه گردن و گوش آن سیمبر	نهان بُد بیاقوت ^۳ و دَر و گهر
بر و سینم ^۴ آن صنم سیمرنگ	همیداشت از تختِ سیم ننگ
3560 لطیف و درفشان ^۵ برنگ بلور	و لیکن بنرمی چو خَر و سَمور
دو پستان او چون دو سیمین انار	اگر سرو سیم آورد نار بار ^۶
شکن در شکن نرم بودش شکم	میان شکم مشک و عنبر بهم
شده نافه زیرش شکن در نهان	چو چاهی که مشکش بود در میان

ll. 5-3 ab infra, says: نامیست از نامهای نیر اعظم, and quotes two baits of the Shâhnâma, both of which show the same rhyme with بلور, viz.:

ز عکس می زرد و جام بلور سپهری شد ایوان بر از ماه و هور
جو از باخت بر زند تیغ هور ز کاپ شَبه سر بر آرد بلور
and

The latter verse is also quoted in 'Abdulqâdir's Lex. Shâhn., p. 237 (on شَبه see note to v. 3508 above). *T*, *B*, and *E* read حور which is misspelt either for هور or خور. *E* has besides in the first hemistich a queer *الخ* میدید تابنده *الخ*.

¹ So best in *N*; the other copies have کرده. *M* and *W* read in the second hemistich کم گناه از چاه یوسف نه کم بُد گناه. *T* has کم بجاء.

² نهان زیر یاقوت *M* and *W*. ³ و رنج را آن *M* and *W*. ⁴ *B* اورا.

⁴ The same combination of بر and سینہ is found in a verse of the Shâhnâma, quoted in 'Abdulqâdir's Lex. Shâhn., p. 29, l. 7 ab infra (بر is there either = بَغْل, armpit, or as 'Abdulqâdir explains it, وطرفِ شمالِ بدر, (سینه‌نگ) طرفِ یمینِ وطرفِ شمالِ بدر). Instead of تختِ in the second hemistich *T* reads صفحہ.

⁵ Or درخشان, as some copies have, see above, vv. 3516 and 3543. The reading of *T*, شکم بُد لطیف و درفشان بلور, is clearly out of place here. In *M* and *W* this verse is wanting.

⁶ So best in *T*, analogous to the wording of v. 3555. The first hemistich is the same in all copies, except *M* and *W*, where it runs دو پستان او همچو سیمین; چو (چه) سروی که او آورد نار بار. In the second hemistich *M*, *W*, *A*, and *N* read دو نار. *E* is curtailed from انار, که سرو بلند آورد تازه بار; اگر سرو بار آورد نار نار, pomegranate.

بنسبت لبش نه که^۱ چون یکدگر زگوهر یکی و یکی از شکر
 3550 بسرخی مراورا زگوهر نسب بشیرنی اورا زشکر لقب^۲
 فراز لبش بُد یکی تیره خال که کردی دل زاهدانرا بحال
 چو از غالیه نقطه بر برگ گل بسی کردن صبر از آن زبر غل
 بُدش خال بر طرف میگون شکر چو مُهر در گنج دُر و گهر^۳
 بزبر لبش در^۴ ستاره نهان چو خورشید بُد بر ستاره عیان
 3555 زنج چون یکی سیب گرد از بلور اگر سیمب روید زتابنده هور^۵

the following verse. Likewise unnecessary, peculiar in wording and interrupting the proper progress of the description are the two verses, inserted here in *T*, viz.:

رخش دیده جانش براو مردمک دهان بسته لیکن تمامی نمک
 بدنبال چشمش یکی خال بود که چشم خودش هم بدنبال بود

^۱ دو نسبت کفش (!) را نه چون یکدگر *M* and *W*; بنسبت لبش بود *T*.

^۲ This verse is wanting in *M* and *W*.

^۳ The three verses 3551-3553, referring to the mole above Zalīkhā's lips, are placed in all our copies in a very unsuitable position, either together at the very end of the whole description of her bodily charms, between vv. 3571 and 3572, or even, as in *B*, separated from one another by vv. 3569 and 3570. Their right place here is clearly indicated in Schlechta-Wssehrd's translation, where, however, only the first of the three verses is found. In *A*, *N*, and *E*, besides, the second verse is missing, in *M* and *W* the third. *T* and *B* alone give all three complete. In v. 3551 *T* reads in the beginning بر بکنج لبش, and in the second hemistich

که بُردی دل زاهدانرا زحال; *B* has at the end ملال for بحال. In v. 3552 *W* has in the beginning of the second hemistich بسی صبر کردن. In v. 3553 *T* substitutes میمون for میگون. On Ganj-nāma, f. 115^b, l. 1 sq., makes the following remark: عطریست مرکب از چند چیز و صاحب حل لغات گوید عطریست سیاه بغایت لطیف و مؤلف مدار الفضلا آورده که روغن نیست سیاه خوشبو که بدان خضاب کنند, and quotes this verse of the Shāhnāma:

ده انگشت بر سان سیمین قلم برو کرده از غالیه هر رقم

It is also stated there that it is used figuratively for the hair (موی).

^۴ *M* and *W* بزبر لب او, and at the end of the second hemistich عیان for دهان.

^۵ So correctly in *M*, *W*, *A*, and *N*: خور=خورشید; Ganj-nāma, f. 166^a,

سرایای ^۱ آن چون بُت آذری	چو از رنگ مانی چو حور و پری
نگاری سخنگوی و سرو روان	بهار دل و شمع جان و روان
زرق سرش تا بانگشت پای	چو نوری بُد از نورهای خدای
3575 اگر ^۲ بُد حجابی زیرامنش	برهنه سرایای سیمین تنش
بلاي خرد بود و آسیب جان	ربایند ^۳ دل هلاک روان ^۳
همه خانه بُد صورت او پدید	چنان بود کز مادر آمد بدید
نگه کرد یوسف در آن ^۴ دلفریب	که بردی زدل هوش وز جان شکیب
یکی چهره ^۵ کشور افروز دید	نه آن بُد که چشمش همه روز دبد ^۵
3580 بهیچید از آن یوسف پاکدین	سبک چشم را کرد سوی زمین
بزیر ^۶ زمین در همان ماه دید	که گفتی خدایش ز نور آفرید
همان روی و اندام جادو فریب	نه معجز مر اورا نه تنرا حجیب ^۷

on the other hand, says that its back is dotted with black spots. On شوشه Ganj-nāma, f. 109^b, lin. penult. sq., remarks: شوشه و شفشه و شمشه زرو نقره بود: که گداخته در ناوچه ریخته باشند و آنرا خفچه نیز گویند 'Abdulqâdir in his Lex. Shâhn., p. 146, says: التون و گمش سبیکه سیدر: (ingot of gold and silver). Both glossaries quote the same verse of the Shâhnâma:

یکی شوشه زر بسیم (سیم و زر. Ganjn.) اندرست
دو شبیش زخوشاب و از (درو شفشه خوشاب از. Ganjn.) گوهرست

¹ So *B*; *T* سروای, and at the end of the second hemistich و جان پری; in all the other copies this verse is wanting, and so is (except in *M* and *W*) the immediately following one, but both appear in Schlechta-Wssehrd's translation.

² *T* کجا. *M* and *W* read in the second hemistich بُد آشکارا تنش.

³ This verse is placed in *M* and *W* less suitably after v. 3579.

⁴ *T* بدان, and in the second hemistich از دل شکیب; که بردی زجان هوش و از دل شکیب *W* از شکیب.

⁵ Verses 3577-3579 are only found in *T*, *M*, and *W*. *M* and *W* add another verse which is a mere repetition of v. 3575, or rather a gloss to it:

عیان دید در زیر پیرامنش برهنه سروای سیمین تنش

⁶ *M* and *W* بروی, and in the second hemistich چنان ز نور.

⁷ So best in *T*. معجز = سربوش زنان, see Bûstân, ed. Graf., p. ۴۱۴, ll. 6 and 14;

میان چایک و کوه کردار پشت	سخن زین مبین نرم تو زان درشت ^۱
3565 چوران هیونان دو رانش سطر	زین هوش بردی زدل کام صبر ^۲
دو ساقش بسان ^۳ دو سیمین ستون	بدان ایستاده کم بیستون
بلور تراشیده بایش تمام	بر آن تیره نقشی بکردار دام ^۴
دو دست و ده انگشت آن دلربای	ز کافور گشتی سرشتش خدای
دو کتفش چو از نقره و بادرنگ ^۵	فگنده برو گیسوی مشک رنگ
3570 دو بازو چو دو ماهی شیم بود	تو گوئی که دو شوشه سیم بود
دو ساعد لطیف و سطر و سفید	در عیش و قفل طرب را کلید ^۶

^۱ *W* درشت. نرم نه زین درشت. The verses 3562-3564 are found in *M* and *W* only; whether they are genuine may be questioned, but they clearly fill up a gap in the description, and may possibly have been left out in the other copies on account of their somewhat indelicate character.

^۲ So *M* and *W* (the کام there is corrected from the reading of *A* and *N*). The other copies have رانش سطر for ران سطر. In *B* ستوران is substituted for هیونان; in *E* زجان for زدل; and in *T* صبر for تاب و صبر. *N* reads زدل هوش بردی و آرام و صبر.

^۳ *M* and *W* بشکل, and in the beginning of the second hemistich of بدن for بر آن.

^۴ *T* بدن نیز نقشی; بدن has likewise بدن. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۵ The reading of *B*, دو کتفش چو نقره دو تای برنگ, gives no rhyme. In the second hemistich the same copy has برش for برو. This and the following verse are wanting in *A*, *N*, and *E*.

^۶ Instead of these two verses which only appear in *T*, but with the transposition of vv. 3570 and 3571, *M*, *W*, and *B* have only one, viz.:

دو بازوی او خود (دو بازو مهندم *B*) سطر و سفید

حمائل شدن را برو بُد (بر آن بُد *W*, بروید *B*) امید

The other copies have none. ماهی شیم in v. 3570 is corrected from شیم which would give no proper rhyme to شوشه سیم of the second hemistich. شیم is according to Asadi's *Lughat-i-furs*, p. ۸۸, ll. ۱۶ and ۱۷, ماهی سپید, and appears already in a distich of the old poet Ma'rûfi. Shams-i-Fachrî, ed. Salemann, p. ۹۲, last two lines, explains it thus: ماهی است کوچک که بردشت نقطه‌های سپید دارد و بعضی: گفته اند که شیم نام رودخانه ایست که این ماهی را بدن باز گویند، Burhânî,

هوای تن و جان روان منی ^۱	قرار دل و بند جان منی
جهان بیتوام در ^۲ نیاید همی	مرا جان زبهر تو باید همی
هوای تو بند دلم کرد سُست	3595 دلم در جهان با تو پیوند جُست
بیک ره زطاعت برون آمدم	بعشق تو در نا شکیب ^۳ شدم
گرفتارم ^۴ اندر کف مهر تو	از آغاز تا دیده ام چهر تو
همی داد خواهی مرا کام دل	نماندست ازین بیشم ^۵ آرام دل
درخت مراد من آری ببار	گر امروز با من شوی سازگار
کنم بنده خورشید بخت ترا	3600 همه بر نهم پایه ^۶ تخت ترا
جهان پیش تو دستها بر کمر ^۷	چو شاهان سرت را کنم تاجور

E ; مناظره کردن زلیخا با یوسف علیه السلام (v. 3592) *W* (less suitably after v. 3592). No نشستن زلیخا و نشان دادن یوسف را با خود و خواست و محبت کردن و تهدید heading or interval in *T* and *A*.

¹ This and the following verse in *T*, *M*, and *W* only; the wording is that of *T*. *M* and *W* read in the first hemistich with a tedious repetition دلبند و جان منی. روان و جان منی.

² *M* and *W* خود.

³ So *M*. *W* بعشق تو نا شکیب^۳; the reading of *T* gives no sense, and seems to have arisen from a confusion between the wording of *M* and that of *W*. In the other copies this verse is wanting.

⁴ گرفتار^۴. This verse in *B*, *T*, *M*, and *W* only; *B* adds after it two evidently spurious verses, almost identical in wording, the second of which is also found in *M* and *W*, with certain modifications:

ترا هم زگیتی عزیز توام	ترا نا خریده کنیز توام
ترا ام زگیتی (بگیتی <i>M</i> and <i>W</i>) بکام توام	ترا نا خریده غلام (بدام <i>M</i> and <i>W</i>) توام

⁵ *T*, *M*, and *W* بیش^۵; *A*, *N*, and *E* از بیم. In the second hemistich *B* reads همی داد باید مرا کام دل *M* and *W*; کام^۵ for رام.

⁶ *M*, *W*, *E*, and *A* پای (an unnecessary change, as the use of پایه without the Idāfah is analogous to that of سر, میان, دامن, and similar words).

⁷ So *B*; equally good is the reading of *T*:

چو شاهان سرت را کنم تاجدار	کمر بسته بیشمت جهان بنده وار
----------------------------	------------------------------

دو^۱ چشم از زمین سوی دیوار کرد
 زلیخا زدیوار دیدار کرد
 بدیوارها هرکجا^۲ بنگرید
 نشان زلیخای مه روی دید
 3585 بعدا سوی سقف گردش نگاه
 همان دلگسل^۳ دید چون مهر و ماه
 چپ و راست پیش و پس و زیر و بر
 زلیخای بُت^۴ روی بُد سر بسر
 توگفتی جهانی^۵ زلیخا بُدند
 بیوسف بدان روی گرد آمدند
 دل یوسف آسیمه شد زان نهاد
 بلا حَوَل گفتن زبان برگشاد
 زلیخا چو یوسف در^۶ آمد برش
 زشادی بخندید دل در برش
 3590 بهای آمد آن عرعر^۷ لاله رنگ
 مر اورا در آغوش بگرفت تنگ
 زمهر اندر آغوش سختش فشرد
 بیوسف سر و روی و چشمش سترد^۸
 زاری کردن زلیخا پیش یوسف علیه السلام^۹
 نشست و نشاندش برخوابستن
 بدو گفت کای راحت جان من

حجیب is an Imâlah of حَجَّاب, as حَجَّاز for حَجِيز, see ib., p. ۳۶۵, ll. 3, ۱3, and ۱4. *M* and *W* read in the first hemistich چهر for روی, and in the second hemistich نه معجز (نه معجب *B*) مر *A*, *E*, *N*, and *B*. نه مَعْجَر مر آنرا نه آخر حجیب *N* are mere blunders in spelling; the substitution of اینرا for تنرا seems to indicate a contrast to اورا, as if the first pronoun referred to Joseph and the second to Zalikhâ, which the exclusive use of معجز for a woman's headgear makes impossible.

^۱ چو *M* and *W*.

^۲ *M* and *W* read in بدیوار یا هر یکی (!) *A*; بدیوار یا هرکجا *N*; هر یکی *T*. مه روی for بُت روی in the second hemistich.

^۳ همان دلگسل بود سرو (سروی) read چو ماه *M* and *W*; سیمتن *T*.

^۴ *B* has again مه. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۵ *M* and *W* read in the second hemistich روز آن در for جهان بر *E*; جهان *A*. بدان روی.

^۶ زلیخا چو آمد ببر دلبرش *T*; بر *E*. بخندید.

^۷ So in *B*; the other copies, except *M* and *W*, where this verse is wanting, read غیرت (?). *N* has بهای *N* برش.

^۸ *B* has again فشرد *E*; سپرد *T*; تنگش for سختش in the first hemistich.

^۹ So in *B*; *N* زاری کردن زلیخا نزد یوسف برای تمنای مقصود خویش.

بدان تا نبیند بسیمین برش	نبیند بدانسان برهنه تنش ^۱
که اهریمن ^۲ تیره دل نرم نرم	ز چشم و دل وی همی شست شرم
ولیکن زهر سو که او بنگرید	جز اندام و روی زلیخا ندید ^۳
3610 همی گفت لا حَوْلَ و می تافت روی	ولیکن همی شد دلش مهرجوی
همی بردش اهریمن از راه راست	دلش را یقین مهر و پیوند خاست ^۴
اگرچه همی شد دلش بی نوا	همی داشت طختی ^۵ عنان هوا
سرانجام گفت ای زن مهربان	همی ترسم از کردگار جهان
معاذ الله از من نیاید ^۶ چنین	نبرم ز دین از پی مهر و کین
3615 اگر دور دارم ز تو هوش و رای	نکو تر دهد پایگاهم خدای
ببازی مدار ^۷ این گناه عظیم	که بیند همی کردگار حکیم
همی ترسم از داور دادخواه	که هرگز نیامرزم این گناه ^۸
دگر آنکه این دادگستر عزیز	مرا داشت همچون تن و جان عزیز ^۹
به نیکوترین پایه ام داشتست	سرم را زخورشید بگذاشتست ^{۱۰}

¹ So *T* and *B* (except *بدینسان* for *بسیمین*, something of, and *بدانسان* for *بدانسان* in the latter). *E* *برآن* for *بدان*. *N* (by a clerical error) has *تنش* at the end of both hemistichs, which gives no rhyme. *M* and *W*:

بدان تا نبیند رخ روشنش نبیند تنش زیر پیراهنش

² *E* *اهرمن* (in both cases without the *Idāfah*). *A* and *N* *ولی اهرمن*; *که این اهرمن*. *M* and *W* read in the second hemistich *شرم همیبرد شرم*.

³ This verse in *M* and *W* only.

⁴ *T* and *E* *خواست*; *M* and *W* *خواست* *دش*.

⁵ *A*, *N*, and *E* *سختی*.

⁶ *A* *نباید*. *M* (where this verse is put after v. 3616) reads in the second hemistich *نبرم ازین آفرین*; *E* *نبرم ازین آفرین*; *N* *نبرم ازین آفرین*.

⁷ *A*, *N*, and *E* *مدان*.

⁸ So all copies except *T* which reads *زین گناه*, but see below, v. 3627, where even *T* has the thing in the accusative. *A* has *نیامرزدش*, with the pleonastic suffix.

⁹ *W* *مرا داشته همچو جان عزیز*.

¹⁰ So all copies except *B* which has *افراشتست*.

نیاری دل خویش در بند من	اگر سربتایی زیبوند من
که شوریده گردم بحقّ خدای ^۱	وگر آنچه گفتم نیاری بجای
بتیره چه اندر فتم ^۲ سرنگون	چو دیوانه زین خانه تازم برون
که او خود بگیرد بخون منت ^۳	3605 سپارم بدان کافریده تنت
همی کرد یوسف بهر سو نگاه	بدینسان همی گفتش اورا پناه ^۴

and that of *M*:

چو شاهان سرت را کنم تاج کش جهان بیش تو دسته کرده بکش

The same wording, as in the latter, except تاج بخش at the end of the first hemistich (which gives no rhyme and is a misplaced imitation of Rustam's well-known epithet in the *Shāhnāma*, see, for instance, Spiegel, *Chrest. Pers.*, p. 49, l. 20), is found in *W*, *E*, *A*, and *N*. دست کردن بکش; بغل و سینه = کش 'to stand in a reverential attitude,' as in these verses of the *Shāhnāma*:

سپهبد بیامد بایوان شاه بکش کرده دست اندر آن پیشگاه
(*Ganjnāma*, f. 12^a, l. 5), and

وز آن پس یکی دست کرده بکش بیامد بر شاه خورشید فش
(*Abdulqâdir's Lex. Shâhn.*, p. 178, ll. 8 and 7 ab infra); a similar expression, viz. دست برکش نهادن, appears in the *Bûstân*, ed. Graf, p. ۱۷۱, v. 330.

¹ This verse in *M* and *W* only.

² E کنم; in *M* and *W* the verse runs thus:

چو دیوانه زین خانه بیرون شوم به تیره چه اندر نگون سرشوم
which gives no rhyme, unless we read شوم for the second شوم.

³ This verse is wanting in *M* and *W*.

⁴ *A*, *N*, and *E* پناه اورا تپاه; *B* has also پناه for تپاه, but (Z') is no doubt the original, as imperative of پناهیدن, comp. *Ganjnāma*, f. 48^b, and *Abdulqâdir, Lex. Shâhn.*, p. 51, both of which give the same quotation from the *Shāhnāma*, viz.:

بدو گفت اگر دشمن آید پدید ترا تیغ کینه نباید کشید
زهر بَد بزال و برستم پناه که پشت سپاهند و زیبای گاه
see also *Bûstân*, ed. Graf, p. ۳۵۱, v. 250:

دل آرام باشد زن نیک خواه ولیک از زن بد خدا یا پناه
where پناه is explained as standing for دارم. *M* and *W* read in the first hemistich بدینسان همی گفت آن کرد ماه.

نمودش همی اهرمن راه کام ^۱	دلش را همی برد نزدیک دام
جو بیمر هوا چیره ^۲ شد بر خرد	هواجوی سوې خرد ننگرد
بخاصه جوانی دل از بخت شاد	که باشد ورا ^۳ درج بخت و مراد
هوا چون سیه ^۴ کرد و آمد بدر	خرد متهم شد فکندش بسر
3635 چنان آتش مردیش بر فروخت ^۵	که مرشرم او را سراسر بسوخت
چو دل بر هوا جستنش روی ^۶ کرد	سه بند از گره زود بگشاد مرد
بس از کُنچ خانه یکی دست دید	که پیدا شد و گوش ویرا کشید ^۷
همی بود بر کف نوشته عیان	که می بیندت کردگار جهان ^۸
فرو خواند یوسف ولیکن هواش	نکرد از گره برگشادن جداس

^۱ *M* and *W* کام. رای و *E* reads زره for همی. In the second hemistich *E* reads زره for همی.

^۲ Or چیر, as *A* and *N* have; *M*, *W*, and *E* خیره (see the same mistaken spelling in p. ۱۳۱, note 5). Instead of ننگرد at the end of the second hemistich *B* has بنگرد, which could only be explained as question; *A*, *N*, and *E* نگزد. In *T* the two hemistichs are transposed, with که instead of چو.

^۳ *T* در او; *A* and *N* در. In *M* and *W* the second hemistich runs thus که باشد ورا. هفدهش سال زاد.

^۴ *T* only. (Ganjnâma, f. ۱۰۴^a, l. 6); this verse is found in *T* only. نحس و شوم = (سیاه) سیه

^۵ *T* چنان آتشی بر دلش بر فروخت.

^۶ *M* and *W* رای; *T* میل. In the second hemistich *M* and *W* read از میان از میاں, as below in v. 3640.

^۷ This hemistich is different in almost every copy; the wording adopted is that of *M* and *W* (the latter with the slight modification (که پیدا شده گوش); as a strange corruption of the same appears the reading of *B* and *N*, کشیده چو گوش سرمن شنید, and that of *A* کشیده بکر دار سیم سپید (!) چو بوس (!) سرمن شنید. Very simple, but very meaningless too, is the reading of *T*, کشیده بکر دار سیم سپید. *E* has a wording, similar to that in the second hemistich of v. 3641 below, درو آشکارا همی بنگرید.

^۸ So *A*, *N*, *E*, and *B* (except that *E* has چنان for عیان, and *B*, like *T*, که, without the pronoun of the second person, which, however, appears in v. 3642 below, too); *T* reads همی بر کف او besides in the first hemistich. نوشته عیان. In *M* and *W* this verse is wanting.

3620 نه از بهر آن^۱ داشتستم چنین که بانوی ویرا شوم همنشین
 من ار با زنش همنشستی^۲ کنم همه زشتی و ظلم و پستی کنم
 ندارم من این ظلم کردن مباح از آن رو که ظالم نیابد فلاح
 فریفتن زلیخا یوسف علیه السلام را ونمود شدن
 دستهای غیب^۳

زلیخا بدو گفت کای دلربای اگر بیم داری همی از خدای
 گناه ترا من کفارت کنم زنیکی هزاران اشارت^۴ کنم
 3625 ببخشم همه مال و گنجم^۵ که هست بدویش کم توشه تنگدست
 بجز گنج خود گنجهای عزیز ببخشم بدویش درمانده نیز^۶
 بمزد^۷ تو تا ایند دادخواه بفضالش بیامرزد این گناه
 ولیکن حدیث همایون عزیز خود از من نیرزد که گوئی بشیز^۸
 نه ای از من اورا تو درخوردتر مشو با وی از من جوانمردتر
 3630 چو یوسف شنید این سخن زان نگار شدش نرم حتی دل استوار

^۱ این *T* and *N*.

^۲ The همنشینی in *B* is a mere oversight, as the rhyme with بستی (in *A*, *N*, and *E* مستی) shows. *T* alone has a correct همنشینی, as the second hemistich runs there: همه زشتی و ظلم دینی کنم; in *M* and *W* this verse is wanting.

^۳ So *N*. *T* قرار گرفتن زلیخا در نزد یوسف و نمودار شدن دست از گنج خانه و فرار نمودن حضرت یوسف علیه السلام; *M* and *W* insert here the twenty-third verse of Sûrah XII: وَرَأَوْنَهُ الَّتِي هُوَ الَّيْ; the heading of *E* is too indistinctly written to be made out; in *A* the usual interval.

^۴ بشارت. ^۵ *M*, *W*, and *E* و گنجی.

^۶ This verse is wanting in *M* and *W*.

^۷ *T* has a strange بنزد (which is probably only misspelt).

^۸ For بشیز or بشیز see v. 2829 and note; this verse is found in *T*, *M*, and *W* only, the wording is that of *T*; the other two copies read:

دگر این حدیث همایون عزیز که خود زین نیرزد که گوئیش نیز
 The following verse in *M* and *W* only.

بیزدان که بیزارگردم زتو ^۱	بدین گر شود چهره زردم زتو
بدانسان سخن گفتن وی شنید	3650 چو یوسف رخ و چشم ^۲ یعقوب دید
که در تن نمائندش دل رهنمای ^۳	چنان لرزش افتاد در دست و پای
برون جَست یوسف زخانه بدر ^۴	زیبیم خدا و زشرم پدر
تنش یافت از سوختن زبهار	ببرهان بخشایش ^۵ کردگار
نشد رویش از شرم کردار ^۶ زرد	از آن زشتی و فحش پرهیز کرد
نه از عاصیان بود و از راندگان ^۷	3655 که از مخلصان بود و از خواندگان

^۱ *E* بتو at the end of both hemistichs and بیزار for آزرده in the second; *A* and *N* read سزد آن for بیزدان.

^۲ *M* and *W* سخن گفتن از وی. In the second hemistich *T* has رخ شخص.

^۳ This verse in *T*, *M*, and *W* only.

^۴ *W* برون جَست از آن خانه یوسف بدر.

^۵ *B* and *T* ببرهان و بخشایش. *M* and *W* read in the second hemistich نشد روی او از گنه شرمسار, an imitation of the second hemistich in the next verse, which is wanting in these two copies.

^۶ *B* دادار.

^۷ *B* راندگان, which seems to be a shortened form of راندگان. Only in *N* this verse is wanting. The story of Zalīkhā's growing passion for Joseph to the catastrophe in the cunningly devised hall proceeds in Jāmī's mathnawī (see the last allusion to that as well as to Nāzīm's poem in note 5 on p. ۲۹۳) upon the whole on similar lines as here, but differs in its details very considerably and is, as in all the previous parts, vastly inferior to Firdausī's masterly description. The charming episode of Joseph's meeting with the Bedouin and his message to Jacob, which proves his fervent longing for his father and accounts for the deep impression the apparition of the aged parent makes upon him in the most critical moment of his life, is entirely wanting in Jāmī (as in Nāzīm too); on the other hand, Firdausī's heroine does not stoop to the questionable expedient of enticing Joseph by the charms of her slave-girls. Instead of the *one* wonderful mirror-hall we find in Jāmī a summer-palace with *seven* halls (an imitation of the seven heavenly spheres), the seventh and last of which is covered with voluptuous pictures of the love-union of Joseph and Zalīkhā, and Joseph's final rescue is worked by the sight of the veiled statue, which suggests to him the thought, that, if Zalīkhā is ashamed of her dead idol, he ought to be afraid of his living and

بفرمان اهریمن تیره جان	3640 دو بند دگر برگشاد ^۱ از میان
هنرمند یوسف در آن بنگرید ^۲	زکنجی دگر باز دستی بدید
امیدت ببرد زخرم بهشت	بدان بُد ^۳ نوشته که این کار زشت
بدو کرد بد کردن اجتهاد ^۴	فرو خواند یوسف ولیکن بداد
سوی بند دیگر گشادن شتافت ^۵	دل از کام جستن همی بر نتافت
فرستاد در وقت ^۶ روح الامین	3645 بمخشود بر وی جهان آفرین
هم از کنج خانه شدش آشکار ^۷	بصورت چو یعقوب پرهیزگار
زدوخ تن خویشتن دار گوش ^۸	بیوسف چنین گفت کای گنج هوش
بدینسان گنه زرد رویم مکن	زیعقوب آزرد ^۹ بشنو سخن

دو بند گره بر *A*, *N*, and *E*; که دو بند دیگر گشاد *M* and *W*; So *B* and *T*; گشاد.

^۲ *M* and *W* بدان; *T* در او.

^۳ *M* and *W* بر آن. Instead of زخرم in the second hemistich *T* reads زحور.

^۴ This verse again appears in most copies in a rather corrupted form; the wording adopted is that of *A*, *N*, and *B*, except that *A* has an unsuitable نداد, and *B* (like *M*, *W*, and *E*, see below) کرده for the noun کرد (= کردار). *T* reads in a different, but quite intelligible way:

فرو خواند یوسف ولیکن نداشت بد آن کز هوا کام بیرون گذاشت
(داشتن بد). Unintelligible, on the other hand, is the reading of *M* and *W*:

... ولیکن نداد برو کرده بد بیگمان اجتهاد

(for برو shows a misunderstanding of the latter word, which is here compounded of ب and دو, the two bad actions being explained in the immediately following verse). Equally bad is the wording in *E*:

... ولیکن بداد بدو کرده بد کردگار اجتهاد

^۵ *T* نیافت (which seems also to be concealed in the نیافت of *B*).

^۶ *W* آن وقت; in *A* the two hemistichs are transposed.

^۷ *M* and *W* هم از کنج آن خانه شد آشکار.

^۸ *E* زدوخ تن خویشتن را بکوش ('endeavour to get thy body out of hell,' instead of 'protect,' etc.).

^۹ So *T*, *A*, and *N*; the other copies آزاده. In the second hemistich *M* and *W* read بچونبن گنه زردروئی مکن.

درید از بسش بیرهن از قفا^۳ عزیز اندر آمد چو باد هوا
زلیخا بر آشفته^۴ بر خویشتن سبک حیلتی ساخت آن شوخ زن

لب خشکم زلال عافیت باش که بی تابم گلاب مرحمت باش
ز حال خویش می نالم که آرام نگیرم تا نگیرم از لبت کام
and Joseph answers (f. 88^a, ll. 6, 7, and 9-13):

غلامم بنده ام اما درین کار ندارم دستی از من دست بردار
زمن کامت نخواهد گشت حاصل که جاری نیست حکم نفس بردل
هوای نفس سوزد بال دین را زند آتش گلستان یقین را
تلاش کام باید کرد چندان که دین گریان نگرود کفر خندان
مرا فرزند گفתי روز اول سلوکت شد چنین آخر مبدل
نه از من شرم داری و نه از خویش نه از روی عزیز عصمت اندیش
خرد پرورده عاقل سرشتی چرا دیوانه اعمال زشتی الخ

Touched by Zālīkhā's grief and disappointment the nurse offers to go to Joseph (in Jāmī Zālīkhā herself induces her to go) and to try her persuasive power on him; but that step proves a failure too. An allusion to his home-sickness and longing for his father is contained in f. 91^b, l. 5:

ز کنعان نبوت دور مانده ز دیدار پدر مهجور مانده

Zālīkhā's further stratagem, to tempt Joseph—in a beautiful garden—by the charms of her handmaids, is here reproduced too, and with the usual exaggeration, namely seven nights in succession, see f. 96^a, last two lines:

بدین دستور تا یک هفته هر شب گهی بر باش رخ بودند (سودند) گه لب
(comp. f. 102^b, last line, where the same phrase is used for Zālīkhā in her final endeavour to seduce Joseph: بدین دستور می بردش بهر سو گهی بر باش لب می سود گه رو
بصد نیرنگ دستان ساز بودند زاسرار نهان غماز بودند

At last the nurse suggests the building of a wonderful picture-gallery or نگارستان, and promises Zālīkhā, that, if she suddenly enters it with Joseph, the latter will not be able to resist her any longer, see f. 98^b, ll. 1-4:

در آن ناگاه با یوسف در آی در نظاره بر رویش گشای

[For notes ³ and ⁴ see p. ۳۷۳.]

مکر کردن زلیخا با یوسف علیه السلام نزد عزیز^۱

چو یوسف زدام گنه^۲ شد رها از آنجا برون شد چو باد هوا
زلیخا ز حرص دل و کام تن دوید و زدش چنگ در پهرن

all-seeing God. As for Nâzim's epopee, his slavish dependence on Jâmî, which has been alluded to in the immediately preceding section, is evident in the present chapters too, although now and then some original and clever turn is unmistakable; here are some scattered verses descriptive of Zalîkhâ, her behaviour towards Joseph, and the forbidding attitude of the latter (India Office 184, f. 86^b, ll. 8, 10-13, and 15, and f. 87^a, ll. 2-9):

بصد دستار سخن پرداز گشتی	بصد نیرنگ افسون ساز گشتی
گاهی میزد چو مَطَر بر ترانه	گاهی میخواند شعر عاشقانه
نگاهش رازها میکرد اظهار	زبان شرمنده گرمیشد بگفتار
که یوسف را کشد در بر چو شبنم	گل صد رنگ و بو پیچید برهم
بچشم رغبت یوسف در آید	سراپا دلبری میشد که شاید
جمال وحی دیدار نبوت	ولی یوسف گل رخسار عصمت
بکارش غیر استغنا نمیکرد	بسویش التفات اصلاً نمیکرد
نگاهش بر نمی آمد زمزگان	برو گریز کردی چشم فتان
زبانش بر سخن تیغ آزمودی	و گر گاهی بحر فُش لب گشودی
که باشد ایمن از شور زلیخا	حالات از سخن میشتست عمدا
قدش پهلوی بر جوش آن نزاکت	رخس میزد تغافل بر طراوت
که بنشینند ز جوش آن زخم ناسور	نمک میکرد اعجازش ز لب دور
بدل در حرف با دانند راز	برو در خدمتش با صبر دم ساز
چو مردانم بر آرز قید این زن	که یا رب رحم کن بر عصمت من

Further down (f. 87^b, ll. 7-11) Zalîkhâ says:

سرم را تاج و تاجم را گهر شو	چو نزدیکم شدی نزدیکتر شو
سراپا تشنه بوس و کنارم	اسیرم مبتلایم بیقرارم
چو تیغ از نار يك پهلوی چرائی	چرا بازو بقتلم میگشائی

[For notes ¹ and ² see pp. ۳۷۲ and ۳۷۳.]

کنون سوی بیوند من جُست راه⁷ چنین ناکس و تیره رای و تباہ
 بخفتنگم من در آمد نھان دل و چشم من زیر خواب گران
 در آویخت بر من⁸ چو آتش بموم چنین کودکی کرد ابن فعل شوم
 کنون داور ما تو باش⁹ ای عزیز وگرنہ نیاشم ترا جفت نیز
 چه باشد مرآن تیره دل را جزای کز براھل تو کرد این قصد و رای¹⁰
 بجز بند و زندان و جز چوب¹¹ بیم ویا داشتن در عذاب الیم

یوسف از کمند زلیخا و ملاقات شدن عزیز مصر و مکر کردن زلیخا کہ گناہ یوسف
 M and W insert here the twenty-fourth verse of Sûrah XII: عليه السلام است
 وَلَقَدْ هَمَّتْ بِدِ الْخِ in A the usual interval.

باد هوا. Instead of وز آنجا (like M) زداهم بلا² W reads صبا.

³ W and N قضا B and T از قضا.

⁴ M and W بیاشوفت.

⁵ M and W ناپاکدار (؟) ناپاکوار; T ای سرو ناپاک خار.

⁶ E بدانسان. Instead of دیدی M and W read بینی.

⁷ چنین ناکسی تیره رای الْخِ, بیوند جُستست راه T.

⁸ M, W, and A در من T; با من E; زموم. In the second hemistich M and W read چنین بدنشان کودک شوخ شوم.

⁹ So best in T, M, and W; the other copies have نوئی.

¹⁰ So T; B and E:

چه باشد مرآن تیره دل را جزا کہ جوید براھل تو رای (را E) تباہ
 بادشاہ, or بادشاہ for تباہ, as جزا to be read for جزا is either misspelt for جزا
 (جَزَاءُ); M and W:

چه باشد مراین تیره دل را جزا کہ جوید براھل تو را خطا

This and the following verse are an amplified Persian paraphrase of the twenty-fifth verse of Sûrah XII, which begins: وَأَسْتَمِعَا أَلْبَابَ الْخِ, the first half of which is in M and W inserted before this verse; observe particularly the use of اھل here in the sense of 'wife, consort,' referring to the words of the Kūrān: أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا. In A and N this verse is wanting.

¹¹ M and W بیم A and N بیم; خوف و بیم N; چوب و بیم M.

3660 بوی گفت کای مرد ناباک و خوار^۵ خریدی غلامی چنین ناباکار
 بائین فرزند پروردمش بدبئسان^۶ که دیدی بر آوردمش

بر آن زور آورد ذوق جوانی زنده اهدا عروس کامرانی
 رگ گردن کند چون ساعدت نرم کنی دستش بگردن فارغ از شرم
 در آغوش تمنایت در آید لب لب بر لب نهد کامت بر آید

This suggestion is carried out and seven houses or halls are built, with love-scenes representing Joseph and Zalikhâ, and other paintings, and with polished ceilings and walls (a combination of Jâmî and Firdausî), so that, wherever the youth may look, he will see his mistress and her alone, see f. 100^b, l. 9 :

که یوسف چون در آن بیند بهرجا نه بیند همنشینش جز زلیخا

But in spite of Zalikhâ's very suggestive proposals and Joseph's growing excitement, see, for instance, f. 105^b, ll. 4-6 and 9-12 :

بافغان گفت تا چند ای جفاکش بدفع الوقت دورم داری از خویش
 دگر طاقت ندارم کو صبوری که در نزدیکیست سوزم بدوری
 مهیا خلوت و فرصت میسر محالست انتظار وقت دیگر
 بدان بدعت وصال مرد و زن را بیاد آتصال جان و تن را
 ازین صورت مصور داشت کرده که ظاهر بر در و دیوار کرده
 تماشا را نظر بگشا درین کاخ که دانی دائم انسان بوده گستاخ
 چو دید آن نقشها یوسف برافروخت برنگی کافتاب از سایه اش سوخت

the latter finally musters courage enough to flee, not in consequence of any warning apparitions (as in Firdausî) or any subtle reasoning (as in Jâmî), but by the mere consciousness of his prophetic mission, which counsels him chastity, see f. 107^a, ll. 6 and 7 :

قوی برهان رب یعنی نبوت اشارت کرد یوسف را بعصمت
 چنان شد قاصد دفع زلیخا کز آن شد دور چون آدم زحوّا^۱

¹ So shortest in *B*. *T* (where the heading follows after the next verse) بیرون آمدن *E* ; فرار کردن حضرت یوسف و دیدن زلیخا پیرهنش را و رسیدن عزیز بیرون شدن *N* ; یوسف و دیدن زلیخا از پس و پاره شدن پیرهن و رسیدن عزیز

[For notes ⁵ and ⁶ see p. ۳۷۳.]

3675 بدین نسبت زور با جهل ^۱ او	گوا دارم اکنون هم از اهل او
بگهواره در کودک شیر خوار	ازو باز پرس این سخن استوار ^۲
عزیزش چنین گفت دیوانه	زفرهنگ و از هوش بیگانه
که بر من تو افسون و طنز ^۳ آوری	مرا با تو چون باشد این داوری
کز آن ^۴ طفل خواهی گواهی همی	بدین جوئی از من رهایی همی
3680 مراورا زبان سخنگوی نیست ^۵	ترا این گواهی ازو روی نیست
چنین گفت یوسف که جان آفرین	خداوند هفت آسمان و زمین
تواناست کش برگشاید زبان	گواهی دهد بر من اندر زمان ^۶
ازو باز پرس ای همایون عزیز	منه بر من این تهمت بی تمی
سبک سوی گهواره آهنگ ^۷ کرد	بپرسید از آن طفل ده روزه مرد
3685 چنین گفت کای کودک شیر خوار	اگر گفت خواهی زبان راست دار ^۸

وَشَهِدَ compare the words از اهل او with ; و این جهل *M* and *W* ; بر جهل *B* ^۱
 in the twenty-sixth verse of Sûrah XII. شَاهِدٌ مِّنْ أَهْلِهَا

^۲ So *M* and *W* with استوار as adverb ; *B*, *E*, *A*, and *N* have the same wording
 in the first hemistich (except in *N*), but in the second *B* and *E* read
T: ازو باز پرس از همین شرمسار *A* and *N* شرمسار *A* and *N* شرمسار

بگهواره از کودک شیر خوار همی پرس تا آیدت استوار

^۳ *T* بر من تو افسون و طنز ; the same طنز for طنز also in *A* ; *M* and *W*
 همی بر من افسون و طنز.

^۴ *T* کنون (!). *M* and *W* read in the second hemistich همی کنون (!).

^۵ *M* and *W* Instead of زبان خود مراورا سخنگوی نیست. *B* گواهی ازو reads
 is here either = پیدا کردن, see Ganjnâma, f. 84^b, lin. penult., or
 = امید, 'something feasible, forthcoming, to be hoped for.' *T* نیست *A* and *N* نیست
 ترا این که گوئی ازو روی نیست.

^۶ This verse is wanting in *W*.

^۷ *M* and *W* تهمت بد تو نیز and in the second hemistich باز *T*.

^۸ *M* and *W* زبانی بر آر *T*.

خشم کردن عزیز بیوسف علیه السّلام و
گواهی دادن طفل شیرخواره^۱

عزیز اندر آشفست با کین و خشم	بفرخنده یوسف بر افکند ^۲ چشم
بدو گفت کای کودک ^۳ تیره راه	نترسیدی از من بهمچون گناه
3670 که در مصر بد بخت و خوارت کنم	زتم گردنت یا بدارت ^۴ کنم
بدو گفت یوسف ^۵ خدا آگه است	که چنگال من زین گنه کوتاه است
نه من گشتم اورا بدل جفت و یار ^۶	که او شد مرا راغب و خواستار ^۷
خود آراسته تا بیایان گناه ^۸	که بر من همی بندد این یاوه راه
مرا او کشیدست از خویشتن ^۹	گنه باز بستست اکنون بمن

خشم کردن عزیز با یوسف علیه السّلام و جواب دادن یوسف علیه B. So A. خشم نمودن عزیز بر آنحضرت و گواه گرفتن یوسف طفل را درگاهواره T; السّلام باو گفتن عزیز از راه تهدید یوسف را و ایکار (انکار read نمودن E; بر براءت ذمه خود M and W insert here the second half of the twenty-fifth verse of Sûrah XII. No interval in A.

^۲ T and E در افکند.

^۳ M and W بدرگ. In the second hemistich T reads بدینسان for بهمچون M and W بچونین.

^۴ The پای داری in T seems a mere clerical error.

^۵ B از گنه, and in the second hemistich, like A and N, زین گنه.

^۶ M and W نه من گشته ام مرورا جفت و یار.

^۷ So correctly in T and M; the other copies have خواستگار.

^۸ So best in A and N. B خود اوراست این تا بسامان گناه; خود اوراست M; and at the end of the second hemistich خواه as subject که اوراست این E; خود اوراست بر دل بسامان گناه W; بستن to an intransitive گناه T; نامه مان با گناه.

^۹ So T, A, and N, evidently a literal paraphrase of the Arabic عَنْ نَفْسِي in the twenty-sixth verse of Sûrah XII, although by the strict rule of Persian syntax should refer to the subject of کشیدست, i. e. Zalikhâ; therefore M reads کشیدستن and B (connecting it syntactically with the second hemistich) زی خویشتن W; در خویشتن E; و هم خویشتن (connecting it syntactically with the second hemistich).

* یوسف و زلیخا *

ازین^۱ هر دو تن راست گفتار کیست وزین نرو ماده گنه‌گار کیست
 بفرمان یزدان خداوند داد زگهواره کودک زبان برگشاد
 که پیراهن یوسف خوب کیش اگر هست حتی دریده زبیش
 پس آن راست گوید بدان این دروغ دروغ از رخ این برآرد فروغ^۲
 3690 و از بس دریدست پیراهنش بتهمت بیالوده^۳ باشد تنش
 که بس یوسف است از میان راستگوی دروغ است گفت زن ماهروی^۴
 عزیز آنکهی^۵ پیرهن را بدید دریده زبس بود چون بنگرید
 فروماند از آن بس دلش خیره شد^۶ که روز درخشان شب تیره شد
 یکایک زبان بر زلیخا گشاد^۷ سخن گفت بسیار و دشنام داد
 3695 بدنب زلیخا زبان عزیز زناپ جهانرا سخن گفت نیز^۸
 چنین گفت شه برزن و نام زن^۹ که تان دل تبا هست و ناپاک تن
 زکید شما^{۱۰} خیزد آفات ما عظیم است یکباره کید شما

^۱ وزین نزد تو خود از آن *M* and *W*.

^۲ So best in *T*, آن referring to *Zalikhâ*, این to Joseph. *B*, *A*, and *N* پس او راست *M*; پس گوید او راست یوسف دروغ *W*; راست گوید بدان آن دروغ *B* has before this verse another spurious one.

^۳ *B*, *A*, and *N* نیالوده: his body is not (=cannot) be defiled by suspicion.

^۴ This verse is wanting in *A* and *N*, where a new heading is inserted, viz. تفحص کردن عزیز بدیدن پیرهن و سرزنش کردن زلیخا را. *M* and *W* insert here the twenty-sixth and the twenty-seventh verse of *Sûrah XII*.

^۵ *M* and *W* آزمان. In the second hemistich *A* and *N* have again دید for بود (*A* even دید و چون, so as to connect it with the following verse).

^۶ *M* and *W* have in both hemistichs گشت for شد, and برو for شب in the second.

^۷ *A* and *N* read یکایک زلیخا زبان برگشاد (as if *Zalikhâ* spoke the following words!). *B* and *W* have in the second hemistich سخن گفت و بسیار دشنام داد.

^۸ This verse is wanting in *M* and *W*; *N* has بدیم (read بدیم) instead of بدنب.

^۹ *M* and *W* زن و تخم زن, and in the second hemistich که تان دل مبادا الخ; in the same *B*, *A*, and *N* substitute, in spite of شما in the next verse, تان for شان.

^{۱۰} *B* زنان, and آفت بما; *A* and *W* خیزد آفاتها.

NC
Cal-
N-16/11/76

Central Archaeological Library,
NEW DELHI.

23681

Call No. 891.511/Fix/Eth

Author— Ethe, Hermann.

Title— Yusuf and Zalikha

Borrower No.	Date of Issue	Date of Return

"A book that is shut is but a block"

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY
GOVT. OF INDIA
Department of Archaeology
NEW DELHI.

Please help us to keep the book
clean and moving.